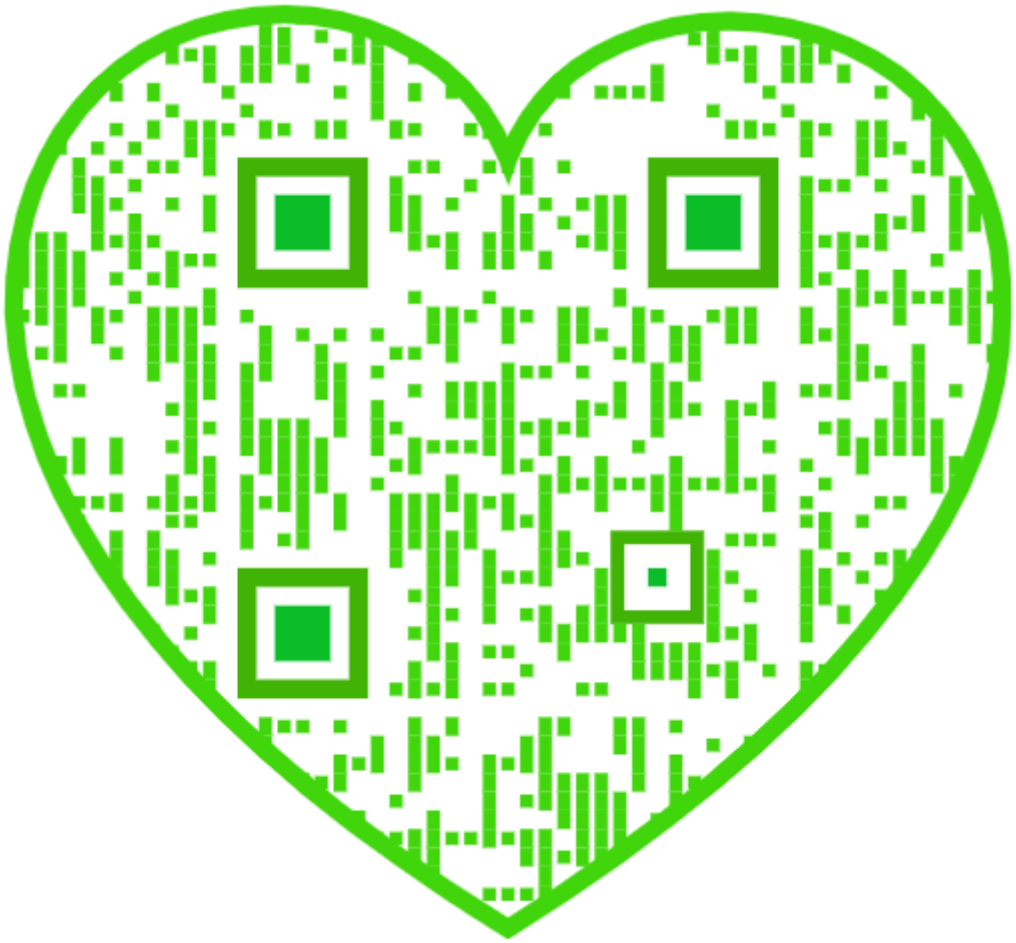

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

ZEVEN EN DERTIGSTE DEEL.

1860.

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum.
I Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poort
Sergius die Pauwes benediede,
En hine Aertsche bisscop wiede.

Melis Stoke

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

De bekeering van G. Fr. Daumer. (*Vervolg en slot van 't vorig deel*, bl. 341.). 1

De Protestantsche Göthe over de Sakramenten der Katholieke Kerk. 29

Voor vijftig jaren en nu. 65

R. H. van Someren over Graaf Willem van der Mark. (*Vervolg van* Dl. XXXV, bladz. 263.). 91

Het Determinisme van den hoogleeraar J. H. Scholten. . . 141

Tijdelijke magt der Pausen. (*Ingezonden.*). 179

Berengarius van Tours. — IX, X.

De waarheid der transsubstantiatie-leer historiesch bewezen uit de geschiedenis van Berengarius en het geloof der elfde eeuw. 205

I. Overzigt van den strijd tusschen Berengarius en de Kerk. 208

Bladz.

II. Getuigenissen aangaande de Katholieke leer uit de elfde eeuw. 216
III. Het uitwendig leven der Katholieke Kerk in de elfde eeuw. 231
Wederlegging van bedenkingen tegen het door ons geleverde historiesch bewijs. 333
I. Wie waren de voorgangers van Berengarius in de elfde eeuw? 335
II. Wie kennen wij reeds als zijne aanhangers uit onze voorgaande onderzoekingen? 344
III. Welke personen worden bovendien nog beschuldigd van hem en zijne leer begunstigd te hebben? 357
Eene kerkelijke verklaring betreffende het wijsgeerig vraagstuk over de natuurlijke krachten der menschelijke rede. . . . 269
Tweede Romeinsche uitgave van den Vatikaanschen Codex. . 299
Gelooft de hoogleeraar Scholten aan de onsterfelijkheid der ziel? 369
De revolutie te Rome en in Italië. 384

VERSCHEIDENHEDEN.

Twee predikanten over den H. Ambrosius. (*Vervolg en slot van 't vorig deel*, bl. 341.). 36
Pius IX voor den Hoogen Raad. 136
Het gebedje „*Anima Christi*". 137
Garibaldi en Willem I. 139
Kruiswegoefeningen. 195
Twee en veertig Kruiswegoefeningen, of de ziel vereenigd met Jesus op den Kruisweg, door Pater E. Vogels. 201
De oefening van den Kruisweg, bij wijze van Litanie. Door C. J. van de Laar, Pastoor te Schoonhoven. 202
Onze eeuw. (*Ingezonden.*) 254
Genezing der bijbelkwaal. 259
Protestantsche stemmen over bijbel en bijbellezing. 261
Een tweede hard maar welverdiend oordeel. 263

Bladz.

Schrikbaarlijke toeneming der echtscheidingen in Engeland en Pruissen 265
Een voortreffelijk vlugschrift. 267
„Catalogus van R. K. Werken." 268
„Disquisitio de [Beato] Ludgero, Frisiorum Saxonumque Apostolo." 304
Statistiesch Jaarboek der Kerk. 329
„Het Maria-Kind." 332
Volslagen ongeloof. 391
Een paar bokjes. 393

Sprokkelingen:

Engelsch en Buitenlandsch Bijbelgenootschap. . . 140
Noord-Amerikaansch Bijbelgenootschap. . . . . —
Het Kerkelijk Zendelinggenootschap. . . . . —
Wat de Synode der Nederl. Herv. Kerk doet. . . 394
Algemeene zendelings-vergadering. 395
Een Chinesche bijbel met nieuwe karakters. . . . 396
Aalmoezen voor liefdewerken. . . . . —

LETTERLOOVER.

Maria consolatrix afflictorum. (Maria Troosteresse der bedrukten.). 62
Maria en de aardsche pelgrim. 63

Correspondentie. 396

Bl. 162, reg. 3 v. b. *staat:* sluiten ; *lees:* niet sluiten.

DE BEKEERING

VAN

G. FR. DAUMER.

(*Vervolg en slot van 't vorig deel, bl.* 341.)

Het ideaal dan, hetwelk Daumer zich altoos had voorgespiegeld en verwachtte, het nieuwe wezen, de hoogere mensch, die, naar hij gemeend had, door een wonder der natuur en van God moest voortgebragt worden, was reeds daar; had reeds voor achttien honderd jaren op aarde omgewandeld; had zich niet enkel menschelijkerwijze groot getoond, maar ook bovennatuurlijke krachten doen blijken en ongehoorde daden verrigt, als Heer der elementen aan winden en golven geboden, door de magt van zijn wil en woord eene menigte van krankheden en plagen des duivels doen wijken; ja, hij had, gruwzaam ter dood gemarteld, zelfs den schrik der levenden, waaraan anders niets ontkomen kon, ook den dood overwonnen. „Ik meende", zegt Daumer, „deze opvatting der zaak ook in de duistere „uitdrukking „zoon des menschen" bevestigd te zien. 't Is

„deze naam: *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*, *de zoon des menschen*, „waarmeê Christus zich bij voorkeur betitelt; nooit noemen „Hem anderen aldus; enkel nog (Akt. VII, 55) bedient „Stephanus zich in zijne verrukking en gezigt van dat „woord. Het scheen mij van mysterieuse beteekenis te „zijn en dat hoogere wezen aan te duiden, hetwelk uit „de menschheid moest voortkomen en het eerst in Christus „opgetreden was."

Doch dit hooger wezen, deze tweede Adam, met wien eene nieuwe schepping en orde der dingen moest beginnen, was eerst slechts een individu, een enkel persoon, en zijns gelijke was er niet; ook bragt hij geene gelijken op die wijze als de eerste stamvader voort; boven het gewone proces uit, was hij het eerste individu van een nieuw en eigen geslacht, dat door en met hem geworden is, hij „eerstgeborene onder vele broederen", gelijk Paulus (Rom. VIII, 29) hem noemt, „het begin der schepping Gods", zooals de Apokalyps (III, 14) zegt [1]). Nu echter, daar dit groote begin gemaakt was, gold het den voortgang, de broederen, welke nog niet waren, eene veelheid van individuen van hoogeren aard, die met dien eersteling der nieuwe schepping, hun natuurlijk Hoofd en Heer, te zamen het organisme des nieuwen levens moesten uitmaken. Nadrukkelijk staat dit in het Nieuwe Testament uitgesproken: Christus bedient zich van het beeld van den wijnstok en zijne ranken; Paulus spreekt van een ligchaam met vele en velerlei ledematen, waarvan Christus het hoofd is [2]); en in de Katholieke Kerk leeft de voor-

---

1) Zie verder Col. I, 18; en verg. Hebr. II, 11 vv.; Mt. XXV, 40; Jo. XX, 17; I Jo. III, 2; II Petr. I, 4.

2) Rom. XII, 4 vv.; Col. I, 17 v.; I Cor. X, 17; XII, 12 vv., 27.

stelling, dat zij het mystieke ligchaam van Christus is, hetwelk met Hem één in al zijne geledingen, met Hem ook hetzelfde leven heeft [1]).

De gansch eigenaardige grootheid en diepte dier gedachte moet men zich wél voorstellen. Christus was geen leeraar, hervormer, sektehoofd of religiestichter, die zich enkel eenen aanhang te verschaffen, een' kring van leerlingen en geloovigen te vormen, en bij zijn heengaan eene partij, sekte of verbinding van zulke individuen achter te laten had door welke eene bepaalde religieuse meening verbreid en een daarmede overeenkomstig maatschappelijk gebouw opgerigt moest worden. Om iets wat oneindig meer organiesch, oneindig meer levend, dieper gegrond en in zijne ontwikkeling grootscher en gewigtiger was, om iets oneindig meer verhevens was het te doen: het gold eene wonderbare goddelijke herschepping en verhooging der natuur en menschheid; bovenal eene vereeniging, verbroedering van individuen van hoogeren aard, en dat ten gevolge eener algeheele innerlijke wedergeboorte en omkeering; het gold een op geestelijke voortbrenging en voortplanting berustend geslacht van men-

---

1) In eene noot dringt de schrijver dit aan met aanhalingen uit Dieringer, Möhler, Nicolas, Christian Brentano. „Alle leden der Kerk, zegt laatstgenoemde (*Nachgelassene Schriften*), al zijn ze ook nog zoo ver van elkaâr gescheiden, zijn in onzigtbare, maar wezenlijke waarheid *één* ligchaam; want in *één* Geest zijn allen tot *één* ligchaam gedoopt. I Cor. XII, 13." Waarbij, zegt hij verder, te bedenken is, om grof-zinnelijke opvatting te voorkomen, dat het hier 't gemeenzame levensbeginsel, de alles-verbindende levensgeest is, die de leden tot een en hetzelfde ligchaam maakt. Ware dit leven, deze Geest er niet, dan was er geene eenheid; omgekeerd, waar zulk een principe bestaat, daar is ook *eenheid zonder materiële zamenhang* mogelijk. — Ook verwijst Daumer naar het grootsch idee, dat Nicolaus van Cusa van de Kerk had.

schen, welke niet meer menschen in den ouden zin des woords bleven, maar veeleer dien „ouden mensch afgelegd", en de gesteldheid, of in geval van achterblijvende gebrekkigheid, althans de voorloopige ideale bestemming eener geheel eigene, nog niet bestaan hebbende soort van wezens erlangd hadden. Hierbij had ook de persoon des Stichters en Grondvesters eene geheel eigene realistische plaats en belangrijkheid, zooals anders nergens het geval is. Die persoon behoorde zóózeer tot het wezen zelf, dat hij op geenerlei wijze van zijne leer en zijn werk te scheiden was; welke weder zoo afhankelijk van hem waren, dat ze volstrekt niet van zijne persoonlijkheid konden gescheiden en op zich zelven genomen worden. Tot hetgeen van dezen oorsprong en bewerker van een nieuw wereldhistoriesch proces en scheppingswerk uitging, behoorde noodzakelijk hij zelf met zijnen godmenschelijken persoon en voortdurende levende tegenwoordigheid; de grond, dien hij legde, was vóór alles hij zelf als dit eerste, ideaalste, wonderbaarste en verhevenste individu van het hooger geslacht, waar het om te doen was; „hij was „het onontbeerlijke en onafscheidbare hoofd van 't groote, „levende geheel, dat zich vormen en eene wedergeborene, der Godheid nader gevoerde, van haren geest „vervulde en bestuurde, eene, om zoo te spreken, „bovenmenschelijke menschheid uitmaken moest."

Door zoodanige eigenschappen onderscheidde en onderscheidt zich de godsdienst van Christus van al wat zich ooit in de geschiedenis heeft opgedaan; en al beschouwde men ook die gansche gedachte en strekking als een hersenschimmig, niet te verwezenlijken ontwerp, men zou toch haren grootschen, stouten, geestrijken, eeuwigen en onvergelijkelijken aard moeten bewonderen.

Eene gemeenschap, een organisme, als hierboven beschreven is, moest nu ondanks zijn wezenlijk en specifiek verschil van hetgeen op aarde aanwezig en voor verouderd en verworpen verklaard was, nogtans niet door eene geheel vrije, onafhankelijke, absoluut van voren beginnende scheppingsakte, maar in verband met de reeds bestaande natuur, wereld en menschheid voortgebragt worden. Het reine, jeugdige, bloeijende ligchaam des nieuwen geestes en levens moest uit het oude vervallende en vergaande ligchaam der menschheid voortgevormd en uitgered worden. „Hoe moest dat geschieden? hoe niet „slechts allereerst begonnen en gegrondvest, maar door „honderden eu duizenden van jaren voortgevoerd en eens „zegevierend en glorierijk ten einde gebragt worden?"

„Men merkt, zegt Daumer, waar ik op doel, en dat „nu eindelijk ook de confessionele vraag aan de beurt „komt."

Eene inrigting, welke aan de gezegde ideën en problemen zou voldoen, moest, met al wat haar zou dienen, buitengemeen en onvergelijkelijk van aard wezen. Het goddelijk beginsel van geest en leven moest, de geschiedenis nieuw ingetreden, in haar vol magt en zigtbaar zijn, in haar heerschen en werken; zij moest, om het in de taal der H. Schrift en der Kerk uit te drukken, met den H. Geest die over de Apostelen uitgestort is, vervuld en dien ten gevolge met de noodige wondergaven en wonderkrachten uitgerust zijn. Zij moest aan den eisch van 's menschen wedergeboorte en vernieuwing, van zijn binnenst uitgaande, en van zijne herschepping en verandering in een geheel nieuw schepsel allerernstigst en alleronwrikbaarst vasthouden; zij moest onderwijl ook individuen kunnen aanwijzen, bij wie dat eerste en hoofd-

zakelijkste wonder des Christelijken geestes en levens plaats heeft en zich feitelijk openbaart. Hare zamenstelling, inrigting en regering moesten wijs, welberekend, vast, zelfstandig en vrij genoeg zijn, om zich in hare eigenaardigheid te kunnen handhaven; om geheel naar haar eigen taak en doel te handelen, althans wat het beginsel en de erkenning betreft; om aan geene haar en haren inzigten vreemde magt onderworpen te zijn; om zich door de onstuimige en afwisselende wereldgeschiedenis tot haar laatste einddoel toe standvastig gelijk te blijven; en alzoo het haar opgedragen reuzenwerk, dat niets minder dan eene algemeene wereldverandering beoogt, te volbrengen, en de magtige, in Christus gegronde verbinding van deze tegenwoordige natuur, menschheid en scheppinsperiode met eene toekomstige, geheel andere, hoogere soort en gedaante van wezen en leven te vormen. In zooverre deze inrigting te beschouwen is als een niet bloot goddelijk, maar ook menschelijk verschijnsel, als iets, wat niet enkel van eeuwig, maar ook van tijdelijk gehalte en karakter is, en niet slechts naar buiten, maar ook in zich zelve eene geschiedenis heeft, in zooverre zij, vóór hare laatste, in het duister der toekomst liggende voleinding, ook elementen en uitingen moest bevatten, welke meer of minder met haar idee en taak in tegenspraak waren, „kon en „moest ik, zegt Daumer, billijker- en verstandiger-wijs „mij vooruit reeds niet op iets wat in alle opzigten zonder „gebrek en onberispelijk was verwachten. Maar al mogten „de schaduwen welke zich hier bij het licht mengden, „ook nog zoo natuurlijk, begrijpelijk, noodzakelijk zijn, „het licht kon niet ontbreken; het moest in weerwil van „alle tijdelijke wisselingen en gedeeltelijke verdonkeringen „erkenbaar zijn en zich ten minste in eenige groote en

„glorierijke verschijnselen in zijn ganschen eerbied- en „ontzagwekkenden glans vertoonen."

„Wendde ik mij nu tot de tegenwoordige godsdienstige „en kerkelijke vormen en toestanden, daar viel mij niet „veel troostelijks en stichtends in 't oog. Ik ontwaarde „allereerst slechts tweespalt, tegenspraak, tegenstrijdig„heden, vijandschappen, verwarringen en verscheuringen; „ik zag de stichting van Christus in eene menigte van „partijen, sekten, belijdenissen, kerken en kerkjes uiteen„gevallen en verbrokkeld, van welke ieder hare eigene „meeningen, belijdenis-formulieren en gebruiken had, die „wederkeerig elkaâr uitsloten, verwierpen en beoorloogden, „en die ik te voren allen te zamen gehaat en veracht „had. Waar was hier die groote, goddelijke instelling, „die aan de kolossaalste aller ideën en bestemmingen kon „voldoen; die van dien goddelijken geest en leven bezield „en doordrongen was; wonderbare krachten bezat; voor „dat werk ijverde, hetwelk herscheppend in 's menschen „diepste wezen moest ingrijpen en zich op de vereischte „resultaten kon beroemen; die zoo voortreffelijk georgani„seerd was en zoo grootsch zich vertoonde als de natuur „der zaak het vordert?"

Als er iets van dien aard bestond, kon het klaarblijkelijk slechts de Katholieke Kerk zijn. Al het andere waarop hij zag ontwikkelde de genoemde eigenschappen of in 't geheel niet, of slechts al te magteloos en zonder resultaat. De Hervorming bepaaldelijk kon hij slechts als eenen zij het ook bedekten afval van het Christendom en diens groote problemen beschouwen. Hier trad bepaaldelijk eene tegenstelling tusschen het geloof en de werken op, welke alleen geschikt was, om die gansche godsdienst der oplossing nader te voeren, ja reeds die oplossing zelve was.

De werken zijn daad, leven, werkelijkheid, gelijk dan ook *werk* en *werkelijkheid* zelfs naar het woord en den klank bij elkaâr hooren; ze zijn juist het reële Christendom zelf, en wie de werken bestrijdt, hun gewigt en noodzakelijkheid te niet doet, hij geeft het Christendom zelf op, en wat hij overlaat is verder niets dan een ledige dop, eene huizing, waaruit de haar vervullende geest ontvloden is, en welke slechts de keus heeft, om óf tot een wezen- en zinloozen vorm te verstijven, óf eene kampplaats van de vreemdsoortigste meeningen en strevingen te worden. Navolging van Christus, werkelijke wedergeboorte, vernieuwing van den ganschen mensch door het proces der zelfverloochening, dat zijn de wezenlijke ideën des Christendoms: „In Christus geldt niets dan eene nieuwe schepping", zegt Paulus. Daar is het dus wel zeker niet hiermede gedaan, dat den mensch, wanneer hij slechts gelooft, doch overigens dezelfde blijft, de verdiensten van Christus als een mantel worden omgeworpen. Hierbij komt, dat het Protestantisme ook aan de in 't Katholicisme bloeijende poëzij en kunst den dood bereid, de Kerk van de haar volstrekt noodige vrijheid en zelfstandigheid beroofd en aan de wereldlijke magt verraderlijk overgeleverd en verkocht heeft. „Hoe konden mij", vraagt Daumer, „bij dat hooge standpunt der beschouwing, „zoo ijle, dorre, verraderlijke en slafelijke verschijnselen „zonder eenige gehalte bevredigen! In 't Katholicisme „daarentegen zag ik die oorspronkelijke, op leven, daad, „werkelijkheden gerigte ideën en strevingen, hetzij feite„lijk in beoefening, of toch bij beginsel vastgehouden, „alom heerschen; ik zag, dat het door en door poëtiesch „en een voor de kunst onmisbare bodem was, werwaarts „velen bloot uit het aesthetiesch oogpunt werden heen-

„geleid, gelijk het zijne autonomie en autocratie, en wel „in de grootste nooden en tegenover de magtigste heer„schers, gehandhaafd heeft [1]). Tot niet geringe bevorde„ring van dit soort van onderzoek en beschouwing strekte „wat de Engelsche geschiedschrijver Macaulay over de „Roomsch-Katholieke Kerk geschreven had. Wilde ik „nu niet, evenals te voren, bloot passief en voor den „vorm, maar ook in waarheid, met opregte belijdenis

---

1) Daumer geeft op dit laatste punt eene aanteekening, welke in de tegenwoordige tijdsomstandigheden dubbel treffend is. „In een nog niet ver verleden, hebben wij het voorbeeld van Napoleon's strijd met het Pauselijk gezag, dat destijds een vertegenwoordiger had, die in zeldzame mate goedaardig, zacht, ootmoedig en verzoenlijk, doch niettemin tegenover den grooten veldheer en magtvoerder onbuigzaam was. Pius VII werd onttroond en van zijne wereldlijke magt beroofd, maar werd door de vervolging zelve die hij leed, slechts te sterker en te magtiger. 't Is zeer belangrijk om te lezen, wat kardinaal Wiseman (in zijne *Herinneringen aan de laatste vier Pausen*) over Pius' wegvoering uit Rome, over zijn echt apostoliesch gedrag op de reis en in de gevangenschap verhaalt en opmerkt. De Paus kon niet eens kleederen, linnen of zijne bril medenemen, en had slechts één papetto (ruim 9 stuivers) in zijn beurs. De brutale behandeling die hij ondervond, verschafte hem de glorie van 't martelaarschap; „niet slechts Katholieken, maar zelfs Protestanten en ongeloovigen trokken partij voor den ouden man", zegt Schlosser (*Neuere Geschichte*, X, S. 172). Tegen de onzigtbare magt van 't Opperhoofd der Kerk vermogten geene keizerlijke magtbevelen of gewelddadigheden; tegen haar werd de gansche politiek van Napoleon verbrijzeld. „Pius werd te Savona, als gevangene en bloot kloosterling, voor den keizer veel vreeswekkender dan hij ooit geweest was, wijl hij geene andere dan geestelijke regten scheen te verdedigen" (Schlosser, t. a. p. S. 262). De vikaris-generaal van Parijs liet de tegen Napoleon uitgevaardigde banbul aan de deur van Notre-Dame aanslaan en werd er voor in hechtenis genomen. De keizer wilde zich tegen den Paus van een concilie bedienen, maar dit verklaarde zich geheel voor den Paus, en toonde zich nog onwilliger dan hij. Het ging, gelijk het altoos gaat: de wereldlijke majesteit en magt stortte ineen en de kerkelijke bleef."

„en werkelijke deelneming tot eene Christelijke Kerk „behooren, dan was mijne bekeering eene gevolgtrekking „die niet meer te ontgaan was. Ik heb reeds hierboven aan- „gemerkt, hoe het, in 't geval dat ik ooit tot het Chris- „tendom terugkeerde, altoos en van den beginne bij mij „vaststond, dat ik dan slechts Katholiek kon zijn. Dat „geval was nu gekomen, zoo werd ik het dan."

„Ik heb, besluit Daumer, de geschiedenis mijner be- „keering verhaald, gelijk zij zich overeenkomstig het „streng-zamenhangend denkproces toedroeg, hetwelk mij „eerst naar het Christendom terug, en toen tot de Katho- „lieke Kerk gevoerd heeft." Hij kon, zegt hij, het hierbij laten; doch één punt ging hij voorbij, of duidde hij te onbepaald aan, dat toch eene bijzondere vermelding verdient en behoeft, dat zijne eigene geschiedenis heeft en zich in 't algemeene verhaal niet gevoegelijk liet invlechten: zijne verhouding namelijk tot de Katholieke Mariadienst, waarvan velen welligt gemeend hebben, dat zij in deze geschiedenis de hoofdrol zoude spelen, wijl ik die eeredienst reeds voor achttien jaren in 't oog vatte, en in 1841 een bundel Maria-gedichten uitgaf, welke nu na mijne bekeering in eene vermeerderde en verbeterde oplage verschenen is [1]). Had men alles geweten,

---

1) *Marianische Legenden und Gedichte*, grösztentheils nach alten lateinischen, italienischen, spanischen, französischen und deutschen Darstellungen und Original-Poesien. — Münster, 1859. — In de voorrede tot dit boekje, zegt de schrijver (bladz. X), dat hij later eene verhandeling denkt uit te geven, waarin hij zijne zienswijze over de Maria-dienst uitvoerig zal bloot leggen. — Als *Letterloover* deelen we een paar stukjes vertaald mede: *Consolatrix afflictorum*, door Daumer zelven ontworpen; *Maria en de aardsche Pelgrim*, naar een Fransch onderschrift bij een plaatje.

zegt de schrijver, hoe zou die verwachting nog geklommen zijn! Want hij had bij de Maria-Vereering niet bloot belang als dichter, wien zij stof tot liederen en legenden moest leveren; maar hij vatte die verheerlijking der vrouw in speculatieven, godsdienstigen zin, als een punt van historische beschaving op: hij zag er de onbewuste grondlegging en ontkieming eener nieuwe godsdienst in zooals hij die bedoelde; hij wilde zich die kostbare levenskiem en hare reeds zoo vergevorderde ontwikkeling ten nutte maken; hij wilde haar bemagtigen, van de hem mishagende elementen zuiveren, en in de door hem ontworpen humanistiesch-religieuse sferen overplanten en tot een zinrijk middenpunt van vereering verheffen. In 't verloop zijner bekeering en bij zijnen overgang tot de Kerk was 't hem zulk eene voldoening, dat hij zoo dadelijk met die hem zoo dierbare vereering overeenkwam; hij wijdde er een nieuwe, eigen studie aan, en dien ten gevolge nam voor hem dat even menschelijk-belangwekkende en beminnelijke, als heilige en verheven voorwerp dier vereering al meer en meer dien bepaalden individuelen vorm aan, dien het in de voorstelling der Schrift en in de Katholieke eeredienst heeft, „zonder dat ik daarom", verklaart Daumer, „het ideële, universele en principiële, hetwelk ik „er in erkend had, behoefde te laten varen."

Het was de vermetelste en „kerkrooverigste" aller aanslagen, dien ik op de groote Koningin des hemels waagde, dat ik haar uit hare oude, echte woning dacht te ontvoeren om haar in mijn nieuwen, door mij zelven gebouwden tempel te plaatsen. „Maar 't was toch altoos een „teeken, hoe hoog reeds toen dat verheven voorwerp van „den Katholieken cultus in mijne schatting stond en in „welk een graad mijn hart er mij heen trok." - - -

„Ik had mij, toen ik het verlangen had opgevat om „Katholiek te worden, tot een geleerd theoloog te Mainz „gewend en met hem in deze aangelegenheid een tijd „lang briefwisseling gehouden — de eerste maal in mijn „leven, dat ik in zulk eene aanraking kwam. De zaak „had menig bezwaar gehad en menig uitstel geleden. „Toen ik nu eindelijk meldde, dat ik bereid was te komen, „en mij te bekeeren, werd mij geantwoord: dat ik mij „onverwijld derwaarts zou begeven, want 't was juist „Maria-Hemelvaart en dan kon ik tegelijk de bisschoppe- „lijke plegtigheid medevieren. Ziedaar, Maria noodigde „mij op haar feest! welk eene eer! welk een geluk! Men „moge daarmede lagchen: ik nam, ik voelde het zoo; en „wanneer aardsche majesteiten zich zeer weinig om mij „plegen te bekommeren, is dat eene reden, waarom die „hemelsche mij niet op haar feest zou genoodigd hebben? „Zij trekt zich, naar de legende, wel arme, vervolgde „wouddieren aan; en de Kerk past op haar de spreuk „toe: „Wie klein is, die kome tot mij!" Ik kwam; ik „knielde voor de eerste maal in een Katholieken tempel „neder en was misschien de aandachtigste, de meest aan- „gegrepene van allen die er tegenwoordig waren. Deze „gevoelens herhaalden zich in nog sterker graad bij mijnen „overgang zelven te Mainz, toen, op het einde der pleg- „tigheid, de heerlijke litanie van Lorette weêrklonk. Ik „stroomde weg in tranen van ontroering en dankbaar- „heid, en het duurde lang, eer ik weder kon spreken" [1]).

[1]) Ik zal het nooit vergeten — schrijft Daumer in de voorrede der genoemde *Marianische Legenden und Gedichte* — hoe, bij mijne bekeering te Mainz in de bisschoppelijke kapel, op het eind de wonderheerlijke litanie van Lorette — het schoonste van alle Maria-gedichten — weêrklonk, en mij de tranen der diepste ontroering ontlokte. "

Daumer's eigenlijke bekeeringsgeschiedenis is hier ten einde; in een laatst hoofdstuk dringt hij er voor geloovigen en ongeloovigen nog eens op aan, dat het gezegde idee eener nieuwe, hoogere schepping en wat hiermeê op het naauwste zamenhangt, in waarheid de grondgedachte des Christendoms is. Zelfs is men, op grond der Schrift, geregtigd, een nieuwen hemel en een nieuwe aarde te verwachten. Wat begin van verheerlijking reeds is er in en met de persoonlijkheid van Christus gesteld! En bedenkt men, dat de Zoon in de Moeder wortelt, dat de nieuwe schepping waarom het te doen was, overeenkomstig de natuur reeds in haar moest beginnen, dan zal men het groote feit eener eerste individuele grondlegging van dit hoogste aller goddelijke werken, met volslagen onderbreking van 't oude proces, reeds in Maria volbragt zien, en het zoo fabelachtig en ongerijmd niet meer vinden, wat het geloof over die wonderbare Moeder-Maagd, het zuiver kanaal eener nieuwe hemelsche lichtstrooming ten behoeve eener laatste en eindelijke hernieuwing der menschheid en der wereld, houdt en zegt.

We geven nu, naar de gedane toezegging, enkele bijzonderheden uit de beide andere gedeelten van Daumer's merkwaardig geschrift. Het tweede boek voert Cicero's zoo treffend waar woord ten motto: *Vulgus ex veritate pauca, ex opinione multa aestimat*; en hoe het publiek weinig naar de waarheid, veel naar de meening schat, heeft ook onze, vaak zeer onbillijk beoordeelde, bekeerling ondervonden.

Velen, die hem te voren toen hij het Christendom vijandig was, bestreden, belasterden en betigtten, doen

het nog en erger dan toen. Hoe ongevolgelijk! Dat de bestrijders des Christendoms op hem verbitterd zijn, is niet te verwonderen; doch zij die Christenen willen heeten, moesten, merkt Daumer aan, ten minste daarin genoegen nemen, „dat ik mijne vijandige houding opgegeven heb, „dat ik nu toch weder Christen ben, al is het ook in „Katholieken vorm." Slechts van een enkel Protestant, die hem daarom dan ook een bijzonder achtenswaardig man toeschijnt, heeft Daumer gehoord, dat hij zich in dien geest uitgelaten heeft. „Anderen waren woedend op mij; „zij hadden blijkbaar veel liever gehad, dat ik de harts- „togtelijkste hater en bestrijder des Christendoms ware „gebleven, dan dat ik een Katholiek Christen werd. Zij „hebben daarmeê doen zien, hoe hunne confessionele „antipathie en vijandschap veel grooter zijn dan hunne „belangstelling in het hun, naar het heet, zoo dierbare „Christendom."

Wel verre van iets reins, redelijks, achtenswaardigs in Daumer's stap te zien, schrijven zij dien aan onzedelijke, zelfzuchtige, nietswaardige beweegredenen toe. Men heeft gezegd, dat hij uit snood eigenbelang, of althans uit geldelijken nood is overgegaan, en zich met het uitzigt op stoffelijke hulp en loon aan eene orde heeft verkocht, waarvan men het alleravontuurlijkste pleegt te verhalen. En daar men wist, wat hij vroeger bij de Joden te vergeefs beproefd had, hield men hem voor een karakterloos baatzuchtig mensch, die zich nu voor geld aan de Katholieken had verkocht.

Daumer antwoordt met nog eens kort den gang zijner bekeering voor te stellen; wat het schijnbaar veranderlijke zijns karakters geheel doet verdwijnen en juist het tegenovergestelde: het onverzettelijk streven naar één doel

bewijst. Hij beroept zich op diegenen welke hem jaren lang en van meer nabij kennen, hoe hij in een lang en veel beproefd leven de reinheid en redelijkheid zijns karakters en zijner bedoelingen heeft gestaafd. Heeft iemand hunner, vraagt Daumer, de waarheid zoo bemind, zooveel voor haar geleden en opgeofferd als ik? „Ik „zeg dit niet uit ijdele grootspraak, maar gedwongen „door beschuldigingen en lasteringen, die ik, naar ik „meen, verpligt ben van mij af te werpen niet slechts „om mij zelven en de mijnen, maar ook om de Kerk, „die mij in haren schoot opgenomen en mij zooveel liefde „en eer bewezen heeft."

Wilde iemand beweren, dat ik bij mijne reeds klimmende jaren, wegens mijne ziekelijkheid en gebrekkigheid en daarom welligt niet meer ver afzijnden dood, geheel van karakter veranderd en 't omgekeerde van mij zelven geworden ben, hij zou zich hiermede als slecht psycholoog en menschenkenner ten toon stellen. Zóó verandert geen sterk verklaard karakter; en om eene gehuichelde rol te spelen, heeft niemand minder talent dan ik: „ik ben „van oudsher in alle uiterlijke en wereldlijke dingen een „onmondig kind geweest, een zich zelven schadende, in „zijn verderf snellende dwaas, een zoogenaamde „onprak„tische man", die nooit zijn geluk maar slechts zijn ongeluk „wist te bewerken, en dikwerf genoeg voor zoo iemand „uitgemaakt werd." — Dat hier van beide kanten met schaamtelooze ligtzinnigheid uit wederzijdsch eigenbelang zou te werk gegaan zijn, kunnen zij slechts beweren, die het Katholicisme alleen uit een slechten Franschen roman, of uit den bierhuisklap van Duitsche betweters kennen, en er nooit van nabij mede in aanraking geweest zijn.

Wat het verwijt van tijdelijken nood betreft, zeker heb ik oogenblikken van uiterste behoefte gekend, maar niet op het tijdstip dat ik besloot Katholiek te worden. Integendeel was het toen juist gunstiger in dat opzigt gesteld. Van Katholieke zijde werd mij niets beloofd noch gegeven wat mij had kunnen overhalen. „Wel heb ik ingevolge „mijne bekeering de allergevoeligste maatschappelijke en „geldelijke nadeelen en verliezen te wachten gehad en „ook werkelijk geleden, waarvoor ik mij, bij een jaar- „lijksch, van den staat te ontvangen inkomen van niet „meer dan *f* 560, slechts door verhoogde inspanning „mijner physiesch zoo buitengemeen zwakke en onwisse „werkkrachten de volstrekt noodige aanvulling kan ver- „schaffen." — Wat de geestelijke orde aangaat, die men er in betrokken heeft, Daumer verklaart, met zijn weten nooit een enkelen Jesuïet te hebben gezien, en met geen enkelen mondelijk of schriftelijk, van nabij of van verre in verkeer te zijn geweest [1]). De zaken staan zoo, dat hij alles punt voor punt open en bloot kan leggen; en zoo hij een of ander meer verzwijgt dan nitspreekt, is het niet om zijnentwille, maar enkel om diegenen die hij er in vreest te betrekken. Geheel afgezien van zijne eigene aangelegenheden, laat Daumer deze zeer ware opmerking volgen:

De Protestanten, die zich onder alle opzigten voor veel wijzer en beter dan de Katholieken houden, gaan

---

1) Zoo was het, toen hij dit schreef. Eerst in den herfst van 1859 kwam hij zeer toevallig met eenige vaders der sociëteit in aanraking. Hij vond niets van al wat men zich schrikkelijks van Protestantsche zijde voorstelt, maar wel helderheid van geest, een omvattenden blik, welgemanierdheid van doen, goedheid van hart en beminnelijkheid.

er gemeenlijk zeer groot op, dat zij het vrijzinniger, humaner en verdraagzamer deel der Christelijke bevolking zijn. Die bewering echter wordt geenszins door de ondervinding bevestigd, daar niet alleen de orthodoxen en piëtisten, maar ook het „verlicht" bestanddeel der Protestantsche Christenheid, hetwelk van het oude legale kerkgeloof afkeerig, omtrent godsdienst en cultus anders tamelijk onverschillig is, zich, zoodra een hunner ledematen tot het Katholicisme overgaat, zoo onverdraagzaam, hard, onmenschelijk en onverzoenlijk pleegt te toonen als slechts mogelijk is. Merkwaardige gevallen van dien aard zijn hem berigt; gevallen, dat ouders zelven hunne kinderen verstieten, wanneer zij het waagden hunne godsdienstige bevrediging in de Katholieke Kerk te vinden. Van een jongen bekeerling heeft hij gehoord, die wegens de mishandeling, welke hij van zijne familie onderging, van verdriet gestorven is. De barbaarschheid gaat zoover, dat men een bekeerling niet eens vergunt, zijne gronden aan te geven, maar hem eenvoudig van zich afstoot en verklaart, niets meer van hem te willen weten. Men mag hierbij wanen in zijn volle regt te zijn, en dergelijke wijzen van doen voor zich zelven — God weet, hoe! — kunnen verantwoorden: maar dát verlang ik — zegt Daumer — „dat men voortaan niet meer zoo „flonkere en bralle met verdraagzaamheid, onbevooroor„deeldheid, vrijheid van geest, humaniteit, algemeene „broederliefde, achting voor de overtuiging van anderen, „heilighouding van de banden der natuur en dergelijke; „dat men niet meer voorgeve, als een roemrijk onder„scheid van de Katholieke menschheid, welke in den„zelfden graad al die voorregten mist, deugden te be„zitten, grondstellingen te volgen en beginselen te hand-

„haven, die men daar, waar men ze feitelijk te beoefenen „en te staven heeft, zoo onbeschroomd en baarblijkelijk „verloochent en met voeten treedt."

Ook de zielkunde heeft men ingeroepen om Daumer's bekeering te verkleinen: zij zou het gevolg zijn van moedeloosheid en algeheele verzwakking van ligchaam en geest. Waardig en ootmoedig tevens is zijn antwoord. Aan ziekte, druk en smart was hij van jongs af gewoon; dat was zijn eigenlijk element, en 't wierp hem niet verslagen neder, maar prikkelde hem veeleer op, en maakte hem te onbuigzamer. Wat zijne geestvermogens betreft, hij verwijst op de werken die hij kort vóór en na zijne bekeering heeft uitgegeven: op zijne *Enthüllungen über Kaspar Hauser* (zijn gewezen leerling), welke uit den aard der zaak vol polemiek, kritiek, onderzoek en bewijsvoering zijn en in allen geval niet in het weekelijke of dweepende vallen; op zijne *Dreifache Krone Rom's*, waarin hij het Pausschap analyseert, zijne vóór-Christelijke grondleggingen nagewezen en bepaaldelijk de verhouding van het Jodendom, van Grieken en Romeinen tot het Pausschap en het Christendom in 't algemeen uiteengezet heeft, waarbij evenmin een objectief beschouwende en onderzoekende zin en geest ontbreken mogt; verder zijne *Marianische Legenden und Lieder*, ten deele reeds in 1841 verschenen, zoodat de romantische stemming er van, indien zij verdacht mogt wezen, zeker niet als een later verschijnsel te beschouwen is; en eindelijk zijn tegenwoordig geschrift over zijne bekeering. Hoe men ook over die werken oordeele, zij getuigen toch van geen gansch vervallen geestkracht, meent de schrijver, „en dat is al wat ik zeggen wil."

„Het stuitelijkste gedeelte mijner voorstelling, zegt

Daumer, ligt, God zij dank! nu achter mij"; doch hij wîl nog andere opwerpingen en verwijtingen gedenken, waarvan we er enkele voor de hoofdgedachte aangeven.

Men heeft gezegd, dat hij zich met zijne bekeering in eene slavernij des geestes heeft geworpen. Hij antwoordt, dat zijne verhouding tot het Katholicisme die eener vrije, denkende opvatting en instemming is, gelijk hij haar naar waarheid heeft blootgelegd. Spreekt men van slavernij, van gezagsdwang, van Paus en dergelijke: dat is juist in het Protestantisme te vinden; daar toch geldt de gedrogtelijke stelling: „Zoo de landsvorst, zoo de godsdienst", *cujus regio, illius est religio;* daar huldigt men een paus, en wel een' geheel plaatselijken, toevalligen paus, die niet eens een geestelijke, godgeleerde of priester is, en wiens naast en natuurlijk belang noch godsdienstig is noch kerkelijk, en die nogtans in godsdienst en Kerk de hoogste en beslissende plaats inneemt [1]).

---

1) Daumer geeft hiervan een sprekend voorbeeld in hetgeen onlangs in Baden geschied is.

De Evangelische Opperkerkeraad heeft op den 27 Januarij 1859 een voorschrift over de nieuwe godsdienstregeling uitgevaardigd, dat ook in druk werd gegeven. Men leest daarin: „De nieuwe godsdienstorde (liturgie) is door de Algemeene Synode besloten en door Z. K. H. den Groothertog ter invoering goedgekeurd. Zij is deswegens kerkelijke wet, en het kan den kerkeraad niet toekomen, er over te beslissen, of hij de invoering wil toestaan of dat het bij de tot hiertoe gebruikelijke orde moet blijven. Slechts de landsheer en OPPERSTE BISSCHOP DER LANDSKERK kan in bijzondere gevallen tot nader van de invoering dispenseren" enz.

Een vertoog, door de burgers van Darmstadt aan den Groothertog gerigt, dat in Januarij te dier stede rondging, riep zijne hulp in tegen het gevaar dat het Protestantsch beginsel dreigde: „Wij wagen het, alleronderdanigst te verzoeken, dat het Uwer Koninklijke Hoogheid allergenadigst moge behagen te verkondigen, dat de Unie zich voortdurend in Hoogstderzelver bescher-

Eene verdere vraag is, of de Kerk zijne opvattingen billijken en erkennen zal? En hij toont het eigen streven der Kerk, „om hare leeringen denkend op te vatten en voor te stellen", inzonderheid wat de theologie en philo-

---

ming mag verheugen en Uwe Koninklijke Hoogheid, ALS OPPERST PROTESTANTSCH LANDSBISSCHOP, evenmin Hoogstderzelver sanctie aan eene verandering van den bestaanden eenvoudigen cultus der Evangelische Kerk, als aan eene verkorting der vrijheid van geloof zal verleenen."

In Februarij was in de Manheimer koerant en in andere dagbladen dit berigt te lezen: "Heden werd in de Evangelische kerken het volgend schrijven van den Groothertogelijken Opperkerkeraad, de invoering der nieuwe liturgie betreffend, afgekondigd: ""Het heeft aan Zijne K. H. den Groothertog, op onderdanige voorlegging des berigts van het Groothertogelijk Dekenaat van den 26 der vorige maand, behaagd, te verklaren, dat men zich te Manheim opzigtens de nieuwe liturgie overeenkomstig de reeds uitgevaardigde hoogste beslissingen te gedragen heeft; dat men derhalve wel de vroegere volgorde der godsdienstoefeningen mag behouden, maar de gebeden en formulieren van 't nieuwe kerkeboek (ritueel) gebruikt moeten worden"" enz. Daarbij sprak de Kerkeraad haren dank uit voor deze hoogste eindbeslissing, en maande de gemeente aan, nu in vreedzamen geest het godsdienstige en kerkelijke leven trouw en rein te behartigen."

We vonden over het hiermede nog niet geëindigde misnoegen onder de Protestanten in Baden in de *Vereeniging* deze berigten: Men weet, dat het Badensche goevernement in den loop van het vorige jaar (1858) eene nieuwe liturgie voor de Protestantsche kerken heeft doen uitgeven. Dit boek "voldeed al de geloovigen op verre na niet, ter oorzake van eenige Roomsche formulen enz." De invoering bij de openbare godsdienst veroorzaakte misnoegen in vele gemeenten. Ofschoon het Groothertogelijk bestuur aan iedere gemeente volle vrijheid heeft gelaten, dat nieuwe ritueel aan te nemen of niet, is dezer dagen het directorium der akademie van Heidelberg door den Opperkerkeraad uitgenoodigd, zich te verklaren, waarom het dat nieuwe ritueel in de kerk der universiteit nog niet had ingevoerd. De predikanten zijn de hoogleeraren Schenkel en Plitt, wien deze vraag te meer verwondering baarde, wijl bijna al de Protestantsche professoren der universiteit zich tegen het ritueel van Häuszer hebben verklaard, en de Groothertog

sophie der kerkvaders en scholastieken betreft; hij verwijst op Clemens van Alexandrië, Tertulliaan, op den H. Anselmus, Hildebert van Lavardin, aartsbisschop van Tours, Richardus van St. Victor, Albertus Magnus, Thomas van Aquine, Wilhelmus van Auvergne, bisschop van Parijs en daarom ook *Parisiensis* genoemd, Joannes Duns Scotus, Nicolaas van Cusa; waaruit hij onwedersprekelijk doet zien, hoe in de Katholieke Kerk rede en geloof onderscheiden en gehandhaafd, maar niet beschouwd worden als met elkaâr in tegenspraak te zijn. Want wat de Vaders, wat de scholastieken daaromtrent leerden, zoo was het ook later en tot in den jongsten tijd. En hij toont dit aan onder anderen uit Möhler, Dr. Clemens, Auguste Nicolas, Dieringer, Dechamps, Heinrich, Döllinger, Mgr. von Ketteler, ja uit verklaringen van den thans regerenden Paus Pius IX zelven. En die algemeene streving in de Katholieke Kerk om het hoogst redelijke harer leer te doen uitkomen, vindt Daumer gegrond op hetgeen er daaromtrent in de H. Schrift uitgesproken is, inzonderheid op die plaatsen welke zoo nadrukkelijk zeggen, dat *'s menschen* rede door den Geest *Gods* bestraald, verhoogd en vervuld wordt [1]); waarbij

---

zelf beloofd had, dat aan de kerken van Heidelberg geene verandering hoegenaamd in de godsdienstoefening zou worden opgelegd. Men heeft nu besloten, eene deputatie naar den Groothertog te zenden, om hem te verzoeken, alle spanning onder de Protestantsche bevolking van dat land te vermijden.

Waar het Protestantisme dermate in het kerkelijke onder de vreemde volmagt van den staat is, en dankbaar zijn slavenjuk kust, mag het van zijne hooggeroemde vrijheid en der Katholieken gezagsdwang wel zwijgen.

1) Jo. VIII, 32; XIV, 20, 26; XVI, 13; I Cor. II, 9 v. Col. I, 9 v.; II, 2 v.; Eph, I, 7 vv.; III, 18; V, 16 v.; Jac. I, 5; II Petr. I, 3 vv., enz.

hij teregt herinnert, hoe het uiterlijk gegevene in het subjectief innerlijke der geloovigen moet overgaan, de H. Geest daarbinnen moet werken en heerschen in dien verheven zin als ook het sakrament des vormsels ons leert.

Dreigend voegt men Daumer eene andere vraag toe: hoe hij de zware beschuldigingen, vroeger door hem tegen het Christendom, vooral in zijne *Geheimnisse des christlichen Alterthums* uitgebragt, thans beschouwd wil hebben. En hij antwoordt, dat hij zich daarin in eenige opzigten tot eenzijdigheid heeft laten verleiden; dat hij aan de Christelijke godsdienst toeschreef, wat niet aan haar te wijten is, maar aan dezulken, welke den blooten schijn of naam of niets van het Christendom meer hadden; dat men overigens, om billijk te zijn, bij zijne vroegere en tegenwoordige wijze van zien, den door hem blootgelegden voortgang en overgang zijner gedachten niet behoort uit het oog te verliezen.

Hij besluit dit tweede gedeelte van zijn werk, met zijne gedachten te laten gaan over den tegenwoordigen toestand van het kerkelijke en confessionele, en wat het vermoedelijk in de toekomst zal wezen. Hij heeft iemand hooren zeggen: „Alle geest, alle poëzie of philosophie, „alle dieper en inniger gemoedsleven der menschheid zal „in 't eind alleen nog in het Katholicisme te vinden, en „de overige wereld niets anders zijn dan eene technische „en mercantilische bewegings- en bedrijfsmachiene, eene „materialistische klepmolen, waarin het enkel nog de „droogste en leegste zielen zullen kunnen uithouden."

Van jaar tot jaar, meent de schrijver, gaat die profetie al meer en meer in vervulling. Zonder voorbij te zien, tot welke opwekking het Protestantisme aanleiding heeft gegeven, vraagt hij, wat er van geworden, wat er van

den zoo hoog geroemden vooruitgang gekomen is. „Ont-„kenning en nog eens ontkenning en weder ontkenning „en zoo in 't onbepaalde voort, totdat er niets meer over „is dan het Niet, waaraan al het positieve stap voor stap „ten offer gevallen is." In de Katholieke Kerk daarentegen is, naar hij aantoont, bij al haar nooit-opgegeven vasthouden aan het haar toevertrouwde heilig pand des geloofs en der overlevering, leven, beweging, ontwikkeling, vooruitgang, voldoening aan de verschillende behoeften van tijden en eeuwen, van alle toestanden en persoonlijkheden. Zij dankt het aan denzelfden haar bezielenden Geest, dat zij even vooruitgaand als behoudend, even progressief als conservatief is. Hij hoopt en vertrouwt, dat dit verheven middenpunt der eenheid allen nog eens zal aantrekken. De bekeeringen der laatste tijden hebben naar zijn inzien een dieper grond dan men er gemeenlijk aan toekennen wil. Zijne bekeering staat niet op zich zelve, evenmin als die van Dr. Hugo Lämmer, die langs een anderen weg tot de Kerk gekomen is [1]). Vele en verschillende wegen toch voeren tot haar heen. Zonder chiliast te willen wezen, ziet hij toch ook hierbeneden een tijdperk van betrekkelijke vervulling, eene groote toekomst voor de Kerk te gemoet, waarin zij over de gansche aarde in vrede zal heerschen, totdat bij het groote wereldgerigt de eindelijke vervulling daar is, en er een nieuwe hemel en eene nieuwe aarde zal wezen waarin geregtigheid woont.

In het derde en laatste gedeelte van zijn werk, met

1) Zie *de Katholiek*, Dl. XXXIV, bl. 362—371.

het opschrift: *Quot homines, tot sententiae*, zooveel hoofden, zooveel zinnen, geeft Daumer een 24tal opstellen en korte verhandelingen van gemengden inhoud. Hij werpt hierin een blik terug op de geschillen die hij weleer met Protestantsche godgeleerden heeft gehad, en dat om wille van de bijzondere wijze waarop het Katholicisme daarbij ter sprake is gekomen. We mogen al die punten niet meer stuk voor stuk nagaan, maar vermelden ze toch, om er de groote belangrijkheid van Daumer's geschrift nader uit te doen kennen.

Het eerste opstel betreft een in 1847 verschenen werk van Hauszmann, getiteld *Der Pantheïsmus als Religion*. In dat boek van een Protestantsch diaken en zijn voormaligen bestrijder zijn, zegt Daumer, uitdrukkingen over het Katholicisme, die hem reeds voor jaren er voor genegen hadden kunnen maken. Hij zou zelfs, zoo hij wilde, kunnen beweren, dat hij door een Protestantsch geestelijke tot het Katholicisme bekeerd is, en meer andere regt wonderlijke dingen: hoe, bijv., hij door een Hegel, Schiller, Göthe er toe gebragt is, Katholiek te worden, en voert aan wat Göthe over het „sakramenten-systeem" zegt; eene plaats zoo schoon, dat wij ze straks voor wie haar niet kent of vergeten is afzonderlijk overnemen. Hij gewaagt van Göthe's poëtieke behandeling der Maria-vereering, en maakt eenige opmerkingen over de klassieke periode der Duitschers en hare verhouding tot het Katholicisme. — Dan laat hij onzen Rotterdamschen van Oosterzee en den Engelschen Lewis over Göthe's verhouding tot het Katholicisme spreken, en brengt hierover eenige vroegere getuigenissen bij uit Göthe's, in 1773 uitgegeven vlugschrift, getiteld: *Brief des Pastors zu *** an den neuen Pastor zu ****, waarin hij o. a., geheel anders dan de

Heidelbergsche Katechismus, van de Katholieke Mis zegt: *„Vervloekt zij hij die eene dienst afgoderij noemt waarvan „Christus het voorwerp is."*

In een ander opstel licht Daumer de in zijne *Dreifache Krone Rom's* heerschende opvatting des heidendoms toe, en deelt de daarmede instemmende opmerkingen der Weener *Katholische Literatur-Zeitung* mede.

Voorts ontvangt de *Illustrirte Zeitung* eene geestige teregtwijzing over haar berigt en afbeelding van Daumer's verblijf in den vijfhoekigen toren te Neurenberg, en hij spreekt over de verschillende verhoudingen waarin hij tot het Christendom heeft gestaan. — Dan handelt hij over het geloof in wonderen; — over Brownson's bekeering en diens geschrift daarover [1]), een opstel, 'twelk wel verdiende, dat we er op terugkwamen; — over eene uitdrukking van het tijdschrift *Das Jahrhundert*, en naar aanleiding daarvan over het lot van het progressistiesch en socialistiesch Idealisme en Profetisme onzes tijds; — over zwarte gedachten, die bij wijlen den denker aangrijpen; — in welken zin daarentegen het Christendom negatief en pessimistiesch is, waarbij hij in een woord over de apokalyptische natuur van het Christendom en de Kerk, eenige zijner vroegere schriften [2]) ten bewijze zijner ingenomenheid met de hoogere „Apokalyptik" aanvoert.

In een uitvoeriger artikel toont Daumer de verhouding van het oude Protestantisme tot den tegenwoordigen trap

---

1) In 1857 te New-York uitgekomen, en in 1858 te Keulen in het Duitsch verschenen onder den titel: *Erinnerungsblätter eines Convertiten.*

2) Zooals zijne *Andeutung eines Systems speculativer Philosophie*; — *Züge zu einer neuen Philosophie der Religion und Religionsgeschichte*; — *Ueber Gutzkow und Menzel.* — Alle drie te Neurenberg, 1831, 1835, 1836.

van beschaving; hoezeer de „reformatorische" leeringen der XVI eeuw tegen onze tegenwoordige wijze van denken aandruischen; hij wijst op de praktische gevolgen dier leeringen en op Luther's eigen gemoedsstemmingen en toestanden.

Dan hooren we, altoos met Daumer's aanmerkingen er tusschen, Lerminier over het Pausdom [1]; den anders antichristelijken Lützelberger over het vermogen tot altoos voortgaande beschaving (*Fortbildungsfähigkeit*) van het Katholicisme [2]; Saint-Réné Taillandier [3] over Daumer's Maria-boekje, waarbij de Fransche beoordeelaar diens bekeering voorspelde; — we hooren Ronge over de Maria-vereering [4], en ontvangen een Maria-gedicht uit den revolutietijd, aan een demokratischen dichtbundel ontleend [5]. Het luidt nagenoeg woordelijk aldus:

Er staat in 't dal bij 't klare beekje
Een helderwit Maria-beeld,
In 't lommer eener oude linde,
Van wilde rozen half omhuld.

Ik heb van witte waterlelies,
Viooltjes en Vergeet-mij-niet -
Der Moedermaagd een krans gewonden,
Die lieflijk 't beeld van steen omvlecht.

O glimlach niet! Mij zijn die dreven
Een wereld vol van poëzij;
Ik ben nog eenmaal kind geworden;
Want vroom, geloovig word ik nooit.

---

1) In de *Revue des deux mondes.*

2) In zijn geschrift: *Einige Worte über Dr. Strausz und die Züricher* von Dr. Ernst. Altenburg 1839. — Ernst is pseudoniem voor Lützelberger.

3) In de *Revue des deux mondes.*

4) *Maria* von J. Ronge. Hamburg 1849.

5) *Schwertlilien.* Zeitgedichte von Emilie Emma. Köln 1849.

Wel vraagt de Wandelaar: Wie wijdde
Die bloemen hier met vromen zin?
En niettemin ik, ik slechts was het,
Ik, die zoo goddeloos toch ben.

't Is de schijn die thans regeert, merkt Daumer aan, en ten koste der ware werkelijkheid hare gedaante aanneemt. Mogt de verdoolde vrouwenziel, welke deze regelen schreef, het begrijpen, dat die wereld van poëzij geen bloote poëzij, maar eene werkelijkheid en innerlijkheid is, zoo hoog en verheven, dat zij, zoo „goddeloos" als ze was, er niettemin door aangegrepen werd.

Daumer spreekt nu met een enkel woord over Maria, zooals zij in de H. Schrift voorkomt, doch inzonderheid bij Jo. II, 4: „Vrouwe, wat is er tusschen u en mij? Mijn uur is nog niet gekomen", en geeft eene nieuwe verklaring van die woorden, welke ons echter niet kan behagen.

Dan handelt hij over de ideën en karakters, door heilige persoonlijkheden vertegenwoordigd; — over de natuurlijke analogiën, door welke de Christelijke leeringen van de Menschwording en de geboorte uit de Maagd worden opgehelderd; — over de Christelijke leer van 't einde der wereld in hare verhouding tot de beschaving en stemming des tijds. En hij eindigt zijn werk met twee wijdloopige opstellen: over de tragedie en hare betrekking tot het Christendom met het oog op Schopenhauer en Hegel, en eenige nadere uiteenzetting over hetzelfde onderwerp.

Dat is de rijke inhoud van Daumer's jongste geschrift. Het blijkt uit alles, dat hij de leer der Katholieke Kerk grondig bestudeerd heeft, al is het ook, dat hij soms in

de behandeling en voorstelling er van zekere uitdrukkingen gebruikt, en zeker vreemd accent laat hooren hetwelk den bekeerling verraadt; al is het ook dat hij zijn denkproces, 'twelk hem tot het Christendom en de Katholieke Kerk terugvoerde', te zeer buiten beider invloed waant te stellen, met te beweren, dat hij beiden uiterst vijandig was en er niets van wilde hooren of weten. Te midden van eene Christen-wereld als hij leefde en tegen haar streed, Christelijk opgevoed als hij was, kon hij onmogelijk de Christelijke Godsdienst algeheel uit zijnen reeds door haar gevormden geest bannen, en zij zelve heeft hem in zijn denkproces groote dienst bewezen. — Wat zijn gevoelen over het eigenlijke der tragedie en andere vrije onderwerpen aangaat, ook wie niet met hem instemt, moet bekennen, dat Daumer een ernstige denker is. — Moge zijne bekeering en zijn werk daarover aan velen, naar des schrijvers wensch, de oogen helpen openen en de waarheid doen zoeken waar zij alleen te vinden is.

DE PROTESTANTSCHE GÖTHE

OVER DE

SAKRAMENTEN DER KATHOLIEKE KERK [1]).

't Zijn bijzonder merkwaardige woorden, welke de veel geroemde Göthe, hoezeer ook Protestant, in zijne „Waarheid en Verdichting" over het gebrekkige der Protestantsche eeredienst en over den voorrang van het Katholicisme uitbrengt, vooral wat zijnen zoo volledigen, aan inhoud, werking en gevolgen zoo rijken kring van sakramenten betreft. Hij spreekt van zijne jeugdige jaren en zijne betrekking tot Gellert, die de studenten, met welke hij in aanraking kwam, gewoonlijk aanmaande ter kerk en ten avondmaal te gaan en daarmede niets uitrigtte. „Bij deze gelegenheid — zoo gaat hij voort — kan ik niet nalaten, iets uit mijne vroegere jeugd op te halen, ten einde het duidelijk te maken, hoe de groote aangelegenheden der kerkelijke godsdienst in opvolging en verband moeten behandeld worden, zal zij zich, gelijk men van haar verwacht, vruchtbaar toonen. De Protestantsche godsdienst heeft te weinig volheid en gevolgelijkheid, om de gemeente bijeen te houden; vandaar gebeurt het ligt, dat zich leden van haar afzonderen en of kleine gemeenten vormen, of

---

1) Zie hierboven bladz. 24.

zonder kerkelijk verband rustig naast elkaâr hun burgerlijk leven leiden. Zoo klaagde men reeds voor een geruimen tijd, dat de kerkgangers van jaar tot jaar verminderden en in dezelfde verhouding ook de personen welke het avondmaal wenschten te ontvangen. Wat beiden, vooral het laatste betreft, de oorzaak is niet verre te zoeken; doch wie waagt het, haar uit te spreken? Wij willen het beproeven."

„In het zedelijke en godsdienstige, zoowel als in het physische en burgerlijke, mag de mensch niet gaarne iets geheel onvoorbereid doen; eene opvolging, waaruit gewoonte ontspruit, is hem noodig; datgene wat hij moet beminnen en doen, kan hij niet op zich zelf, niet van alles afgescheurd denken, en om iets gaarne te herhalen, moet het hem niet vreemd geworden zijn. Ontbreekt het der Protestantsche eeredienst over 't geheel aan volheid, men ga het bijzondere na, en men zal bevinden, dat de Protestant te weinig sakramenten heeft; ja, hij heeft er slechts één, waarbij hij zich handelend toont, het avondmaal; want den doop ziet hij enkel aan anderen volbrengen. De sakramenten zijn het hoogste der godsdienst, het zinnelijk symbool eener buitengewone goddelijke gunst en genade [*welke er door gegeven wordt*]. In het Avondmaal moeten de aardsche lippen een goddelijk wezen verligchamelijkt ontvangen en onder den vorm van aardsch voedsel een hemelsch deelachtig worden. Deze zin is in al de Christelijke Kerken dezelfde, men moge het sakrament met meer of minder overgave in het geheimenis, met meer of minder accommodatie naar hetgeen verstaanbaar is ontvangen: altoos blijft het [*maar met ontzettend verschil*] eene heilige, groote handeling, welke zich werkelijker wijze in de plaats van het mogelijke of onmoge-

lijke [?], in de plaats van datgene stelt wat de mensch noch erlangen noch ontberen kan. Doch zulk een sakrament mogt niet alleen staan; geen Christen kan het met ware vreugde, waartoe het gegeven is, genieten, zoo de symbolische of sakramentele zin in hem niet aangekweekt is. Hij moet gewoon zijn, die inwendige godsdienst des harten en die der uitwendige Kerk als volkomen één aan te zien, als het groote sakrament, dat zich weder in zooveel andere splitst en aan deze deelen zijne heiligheid, onvergankelijkheid en eeuwigheid mededeelt."

„Hier reikt een jeugdig paar elkaâr de hand, niet ten voorbijgaanden groet of dans; de priester spreekt zijn zegen er over uit en de band is onverbrekelijk. Het duurt niet lang, dan brengen deze echtelingen een evenbeeld aan den voet des altaars; het wordt met heilig water gereinigd en derwijze in de Kerk ingelijfd, dat het die weldaad slechts door den afschuwelijksten afval kan verspelen. Het kind maakt zich in 't leven van zelf met de aardsche dingen eigen; in het hemelsche moet de mensch onderrigt worden. Blijkt bij 't onderzoek, dat dit volledig geschied is, dan wordt hij voortaan als volkomen burger, als waarachtig en vrijwillig belijder in den schoot der Kerk opgenomen, niet zonder uiterlijke teekenen van het gewigt dezer handeling. Nu eerst is hij ten volle een Christen, nu eerst kent hij de voordeelen, doch ook de pligten, die het ten gevolge heeft. Middelerwijl echter is hem als mensch veel wonderlijks weêrvaren, door lessen en straffen is hem klaar geworden, hoe bedenkelijk het in zijn binnenste er nitziet; en voortdurend zal nog van lessen en overtredingen spraak zijn; maar de straf zal niet meer plaats hebben. Hier is hem nn in de oneindige verwardheid, waarin hij zich bij den kampstrijd tusschen de eischen der

natuur en der godsdienst moest wikkelen, een voortreffelijk redmiddel gegeven, om hetgeen hij deed en misdeed, zijne gebreken en twijfelingen aan een waardigen, daartoe bijzonder aangestelden man toe te vertrouwen, die hem weet gerust te stellen, te waarschuwen, te sterken, door genoegzaam symbolische straffen te tuchtigen, ten laatste door eene volkomen uitdelging zijner schuld te zaligen, en hem het register zijner menschelijkheid weder rein en afgewasschen over te geven. Aldus door verscheidene sakramentele handelingen, welke zich weder, bij nadere beschouwing, in andere nog altoos sakramentele kleine lijnen vertakken, verruimd en in reinen vrede, knielt hij neder om de H. Hostie te ontvangen: en opdat ja het geheimenis dier hooge akte nog verhoogd worde, ziet hij den kelk slechts in de verte; het is geene gewone spijs en drank wat bevredigt, het is eene hemelspijze, die dorstig maakt naar hemelschen drank."

„Nogtans meene de jongeling niet, dat het hiermede afgedaan is; zelfs de man denke het niet. Want wel in aardsche betrekkingen gewennen wij ons ten laatste, op ons zelven te staan, en ook dáár willen niet altoos kennissen en karakter toereikend wezen; in hemelsche dingen daarentegen zijn wij nooit uitgeleerd. Het hoogere gevoel in ons, dat zelf zich dikwerf niet regt te huis vindt, wordt nog bovendien door zooveel uiterlijks onderdrukt, dat ons eigen vermogen wel bezwaarlijk alles aanbiedt wat tot raad, troost en hulp noodig kan wezen. Doch daartoe ingesteld, is er nu ook dat heilmiddel voor het gansche leven, en steeds een vroom man vol inzigt, om dwalenden teregt te wijzen en gekwelden te ontlasten."

„En wat nu door het gansche leven zoo proefhoudend gebleken is, moet aan de poorte des doods al zijne heil-

krachten tiendubbel werkzaam toonen. Na eene van der jeugd af aan ingeleide, vertrouwelijke gewoonheid neemt de kranke die symbolische, krachtdadige (heil)verzekeringen vurig aan; en hem wordt daar waar alle aardsche verwaarborging verdwijnt, door eene hemelsche voor alle eeuwigheid een zalig leven verzekerd. Hij voelt zich vast overtuigd, dat noch een vijandig element, noch een kwaadwillige geest hem kan beletten, zich met een verheerlijkt ligchaam te omgeven, om in onmiddellijke betrekkingen met de Godheid aan de onmetelijke zaligheden deel te nemen die van haar uitstroomen."

„Ten slotte worden dan, opdat de gansche mensch geheiligd zij, de voeten gezalfd en gezegend. Zij moeten zelfs, bij mogelijke genezing, een weerzin gevoelen om dezen aardschen, harden, ondoordringbaren grond aan te raken. Hun moet een wonderbare veerkracht meêgedeeld worden, waardoor zij de aardklont, die hen tot hiertoe aantrok, onder zich afstooten. En zoo is door een schitterenden cirkel van even heilige handelingen, welker schoonheid slechts kort door ons werd aangeduid, wieg en graf, ze mogen toevallig ook nog zoover van elkaâr verwijderd liggen, in een onafgebroken kring verbonden."

„Doch al deze geestelijke wonderen ontspruiten niet, gelijk andere vruchten, uit den natuurlijken grond: daar kunnen ze noch gezaaid, noch geplant, noch gekweekt worden. Uit een ander rijk moet men ze tot zich oversmeeken, wat niet aan een ieder en ten allen tijde zou gelukken. Hier ontmoet ons nu het hoogste dier symbolen [heilmiddelen] uit oude vrome overlering. Wij hooren, dat een mensch boven zijn medemensch van omhoog begunstigd en geheiligd kan worden. Opdat dit evenwel

niet eene gave der natuur schijne, moet deze groote, met een zwaren pligt verbonden gunst door den daartoe geregtigde op een ander overgedragen, en het grootste goed wat een mensch kan verlangen, zonder dat hij nogtans door zich zelven het bezit er van kan verwerven of meester worden, bij geestelijke beërving behouden en vereeuwigd worden. Ja, in de wijding des priesters is alles zamengevat wat noodig is, om die heilige handelingen krachtdadig uit te oefenen, waardoor de menigte begunstigd wordt, zonder dat zij daarbij eenige andere werkzaamheid hehoeft dan die van het geloof en onvoorwaarlijk vertrouwen [en wat de Kerk voor het waardig ontvangen harer sakramenten vordert]. En zoo treedt de priester in de rij zijner voorvaderen en opvolgers, in den kring zijner medegezalfden, den hoogsten Zegenaar voorstellend, zooveel te heerlijker op, als hij het niet is dien wij vereeren, maar zijn ambt, niet zijn wenk waarvoor wij de knieën buigen, maar de zegen dien hij uitdeelt, en die zooveel te heiliger, te onmiddellijker van den hemel schijnt te komen, wijl het aardsche werktuig dien niet eens door een zondig, ja snood bestaan verminderen of verzwakken kan."

„Hoezeer is dit waarachtig geestelijk verband in het Protestantisme niet verscheurd, daar een gedeelte der gezegde symbolen voor apokrief en slechts weinige voor kanoniek verklaard werden; en hoe wil men ons door het onverschillige voor de eene tot de hooge waardigheid van de andere voorbereiden?"

Dit is toch wel een *votum* voor het Katholieke geloofs- en cultus-systeem, waarop men zich beroepen mag, — roept Daumer na deze aanhaling uit —; en

hierom, en wegens zijne dichterlijke verheerlijking en verheffing van Maria op den haar toekomenden geesten- en wereldtroon, willen wij den oudmeester Göthe althans eene zekere *peripherische* betrekking tot ons niet betwisten. Ja wilden we, schrijft hij eenige bladzijden verder, dieper gaan, dan zou men moeten zeggen, dat Göthe, benevens andere Protestantsche helden der beschaving, de Kerk niet slechts in die gevallen dat hij haar opzettelijk en uitdrukkelijk huldigde, maar over 't geheel door zijne gansche verschijning en werkzaamheid gediend en gebaat heeft, in zooverre hij van den eenen kant het oude, stokstijve, geestlooze Protestantisme, en van den anderen kant het Fransche Atheïsme en de gansche oppervlakkige zoogenaamde verlichting wederstond en tegenwerkte. Het zal wel eens duidelijk genoeg uitkomen, wat nu nog zeer paradox en ongeloofelijk moge klinken, dat de klassieke periode der Duitschers, gelijk zij de bloeitijd van het nieuwe, aan het oude gansch tegenovergestelde Protestantisme was, ook den terugweg tot het Katholicisme gevormd heeft, waarop zich heden ten dage de haeretische wereld, hoezeer zij zich er ook tegen aankanten moge, op eene reeds niet meer te miskennen en te loochenen wijze bevindt.

We laten gaarne aan den vurigen bekeerling zijne zoete hoop en bidden met hem dagelijks voor hare spoedige vervulling; maar durven evenwel op hetgeen hij naar aanleiding van Göthe's Katholieke uitingen opmerkt, in die stoute verwachtingen niet deelen.

VERSCHEIDENHEDEN.

TWEE PREDIKANTEN OVER DEN H. AMBROSIUS.

(*Vervolg en slot van 't vorig deel*, bl. 375.)

III.

De H. Ambrosius „wordt door Bungener in deze bladzijden „geheel en al aan het pausdom ontnomen. Met aanhaling uit de „werken van den Kerkvader, met onwederlegbare bewijzen wordt „hier aangewezen, dat de schriften van den Milaneschen bisschop „een wapen zijn, voor niets of niemand zoo gevaarlijk als voor — „Rome zelv'." — Aldus Ds. van Oosterzee in zijn Voorbericht voor het pamflet van Bungener, hetwelk hij der vertaling en Protestantsche tijdschriften hunne hooge goedkeuring waardig achtten. Door die „AANHALINGEN EN ONWEDERLEGBARE BEWIJZEN" hebben beide predikanten zich op een standpunt geplaatst, waar hunne kennis en geleerdheid, waar inzonderheid Bungener's goede trouw door een ieder gemakkelijk gezien en naar behooren gewaardeerd kan worden.

Ambrosius, groot als heilige, groot als geleerde, groot als bisschop; geprezen door tijdgenooten en nakomelingen; in een woord eene glorie van het Christendom: — ziedaar de schoone figuur welke Bungener in zijne *eerste Voorlezing* (eene vlugtige levensschets van den Heilige) te teekenen had. Zeer gemakkelijk was die taak voor Bungener; om te doen uitkomen, welk ontzettend verlies de Katholieke Kerk ondergaat, wanneer haar Ambrosius „geheel en al" ontnomen wordt, behoefde hij slechts te kiezen tusschen de menigvuldige lofspraken door Katholieken aan hunnen Kerkvader gegeven. Doch neen; Bungener dacht daar anders over

Hij wil Rome door Ambrosius beschamen; en hij poogt – Ambrosius zelven door het slijk te sleuren! Eene allerdomste onhandigheid; en tevens een blijk der opregtheid, waarmede hij Ambrosius tot vijand en bestrijder van Rome verklaart.

Ambrosius, lezen wij bl. 4 en 5, was wel niet „een zeer middelmatig mensch", maar toch ook „even weinig iemand van buitengewone gaven"; een „talent van minderen rang;... vertegenwoordiger van het stelsel, dat in het Westen zijne zegepraal te gemoet ging"; en welk was dat stelsel, dat Ambrosius tot vertegenwoordiger had? *„het afleggen van alle zelfstandigheid voor het „algemeene denkbeeld: de Kerk."* — Wij begrijpen de predikanten volkomen; slechts een talent van *hunnen* rang durft na zulke bekentenis nog beproeven, Ambrosius tot vertegenwoordiger van een der Kerk vijandig stelsel te maken.

Alvorens in bijzonderheden te treden, willen wij eerst op de schoone proeve letten, welke Ds. van Oosterzee ons geeft van zijn *vertalers*-talent; het bekende woord, dat Anicius Probus tot Ambrosius sprak, toen deze als stadhouder van Ligurië naar Milaan vertrok: „ga en „handel niet als regter, maar als bisschop: vade, age non ut „judex, sed ut episcopus", vertolkt hij bl. 18 aldus: *„wees liever „*OPZIENER *dan landvoogd"*!! Ongelukkig echter laat hij daarop volgen: „dit gezegde is *misschien* eene latere uitvinding, als voor-„spellende het zonderlinge verschijnsel, dat Ambrosius' loopbaan „op eenmaal veranderde"; — immers een vertaler, hoe talentvol ook, behoort vóór alles zijne moedertaal te kennen en in dien volzin herkennen wij onzen „landgenoot" niet; maar ten andere ontbreekt hier ook de gewone stoutheid. Waarom dat woord *misschien*? waarom niet ronduit gezegd: het is eene latere uitvinding en de uitvinder van dat gezegde is PAULINUS, de geheimschrijver van Ambrosius? deze toch vermeldt in zijne levensbeschrijving van Ambrosius dat gezegde als een feit, verhaalt zelfs bij welke gelegenheid hèt gesproken werd, toen namelijk Probus de noodige instruktiën of bevelen aan Ambrosius gaf: en wat hij verhaalt kende hij, hetzij door zijne eigene ondervinding, hetzij uit de mededeelingen „van *geloofwaardige* mannen, *die met Ambrosius „verkeerd hadden* en vooral van *diens zuster* Marcellina"!

Met meer stoutheid wordt de verheffing van Ambrosius tot

bisschop besproken, die een bewijs, neen, een wapen tegen Rome aanbood. „Deze plotselinge verheffing van eenen leek, die nog „niet eens gedoopt was, tot den bisschopszetel toont ons, hoe „ver men destijds nog verwijderd was van die strenge rangorde „in de geestelijkheid, welke de R. C. Kerk tot den eersten „tijd van het Christendom zou willen doen opklimmen. Ambrosius „werd gedoopt en eenige dagen later, naar het gebruik, gewijd „door de bisschoppen der provincie". bl. 21.

Die laatste woorden moeten aan de predikanten gekost hebben; allerwaarschijnlijkst toch is Ds. van Oosterzee door de *bisschoppen* zijner provincie nimmer *gewijd* tot opziener van Oirschot, en zeer zeker niet NAAR HET GEBRUIK; dat blijft dus altijd nog een wapen in Rome's handen. Doch ook van Oosterzee heeft nu een wapen: „deze plotselinge verheffing van eenen leek, die nog niet eens „gedoopt was, tot den bisschopszetel"; en de vijand, dien hij daarmede verslaan wil, is: „die strenge rangorde in de geestelijk-„heid der R. C. Kerk". Bevreesd dat de man door onhandigheid nog een ongeluk zal begaan en erkentelijk voor *de dienst*, welke hij ons door zijne vertaling van Bungener's voorlezingen bewees, willen wij op onze beurt ook hem *eene dienst* bewijzen, en hem eene onderrigting geven zoowel over *zijn wapen* (de plotselinge verheffing van Ambrosius) als over *het gebruik* dat hij er van maken moet tegen den vijand (de strenge rangorde). Met betrekking *tot zijn wapen* moet hij den 63ª brief van Ambrosius, n. 65, raadplegen; daar zal hij lezen: „wat bood ik een weêrstand, om „niet gewijd te worden! om ten minste mijne wijding te doen „*uitstellen!* Maar het VOORSCHRIFT mogt niet gelden; de algemeene „aandrang overwon (Non valuit praescriptio, praevaluit impressio) „.... *het is verboden*, een' pas gedoopte (neophytus) te wijden „opdat hij zich niet *verhoovaardige;* zoo de wijding niet uitgesteld „is, het geweld van den dwang was er oorzaak van; zoo de „noodige nederigheid niet ontbreekt, dan wordt dat gebrek niet „toegerekend." En wat nu *het gebruik* aangaat, hetwelk hij van dit wapen tegen den vijand (de strenge rangorde in de geestelijkheid) te maken heeft, hij moet zorgen, klaar en duidelijk uit de plotselinge verheffing van Ambrosius aan te toonen, dat Ambrosius bisschop gewijd is, zonder alvorens priester, diaken, enz. geworden

te zijn; en daarbij vooral niet vergeten, het schild van den vijand te doorboren, dat wil zeggen, de volgende woorden van Paulinus te verklaren: „na gedoopt te zijn, heeft Ambrosius, zegt men, „al de kerkelijke bedieningen waargenomen en werd den achtsten „dag bisschop gewijd: *baptizatus itaque fertur omnia ecclesiastica „officia implesse, atque octava die episcopus ordinatus est.*" — Misschien zullen de moeijelijkheden van den strijd van Oosterzee doen besluiten, zijn wapen over te geven en voortaan rustig bij zijne gemeente te Oirschot te blijven, om er „naar te streven haar „*herder* te zijn".

In het leven van Ambrosius vonden de predikanten geene andere feiten ter bestrijding van Rome.

De WELSPREKENDHEID van den Heilige wordt door hen aldus beoordeeld: „'s Mans welsprekendheid bezit die beide eigenschappen „[kracht en zoetheid], maar helaas, *bezoedeld* door de gebreken der „welsprekendheid van zijne eeuw. Zijne kracht is dikwijls overdreven, „zijne zachtheid week. De christelijke redenaars van allerlei kleur „hebben hem te danken voor tal van denkbeelden, wendingen, trek„ken van geest en vernuft; maar zij, die den goeden smaak ten gids „hadden, moesten altijd bij het putten uit ZIJNE MIJN, eerst de ONZUI„VERE BESTANDDEELEN wegwerpen. Hij legt dikwerf de christelijke „waarheid bloot met eene treffende juistheid en gelukkige stout„heid; maar VAAK OOK PLUIST HIJ HAAR UIT MET KOUDE SPITS„VINDIGHEID EN STIJVE GEMAAKTHEID." bl. 17. — Alleen ijskoude spitsvindigheid en predikantachtig-stijve gemaaktheid zijn tot zulke oordeelvelling in staat. Leer eerst behoorlijk Hollandsch schrijven, Mijnheer van Oosterzee! eer gij u tot regter opwerpt over de welsprekendheid van eenen Ambrosius!

Het antwoord van Ambrosius aan Symmachus wordt meer in het bijzonder beoordeeld, bl. 29—40; maar alvorens ons met die *beoordeeling* bezig te houden, moeten wij eerst op het *verhaal* der predikanten letten. De heiden Symmachus drong namens den senaat bij keizer Valentinianus aan op de herroeping van sommige besluiten van Gratianus, die voor het heidendom ongunstig waren; hiertegen verzette zich de Christen bisschop. „Ambrosius", lezen wij, „deed Symmachus door den keizer uitnoodigen, om zijne „aanspraak vooraf over te leggen. *Op die wijze kon hij zich voor-*

„ bereiden op een eerste antwoord „; — en hoedanig was dat antwoord? „ Noch zijn *eerste* pleidooi, *uitgesproken* ten aanhoore des „ keizers, noch een *tweede*, dat hij vervolgens *schreef*, zijn het- „ geen wij wenschten en van eenen Christen en bisschop ver- „ wachten zouden „ !!

Bungener en van Oosterzee hebben ongetwijfeld zeer bijzondere berigten over deze zaak gehad, waaruit blijkt: 1. dat Ambrosius HUICHELDE, toen hij in zijn eerste „ pleidooi „ den keizer een afschrift verzocht van het verslag van Symmachus, ten einde er op te kunnen antwoorden (epist. 17, n. 12): want volgens de predikanten bezat hij dat verslag reeds en had hij het kunnen gebruiken, om zich op dat eerste antwoord voor te bereiden; — 2. dat hij in zijn tweede „ pleidooi „ bij die huichelarij bleef volharden, wijl hij daar (epist. 18, n. 1 en 2) zegt, het gevraagde verslag ontvangen te hebben en er nu op te zullen antwoorden; — dat hij ook Eugenius misleidt (epist. 57, n. 2, 3 en 4); in plaats toch van aan dezen te melden, dat hij een eerste pleidooi *uitgesproken* en vervolgens een tweede *geschreven* heeft, zegt hij twee geschriften (*libelli*) aan Valentiniaan *gezonden* te hebben, die beide in 's keizers raad zouden zijn voorgelezen; — 4. dat Paulinus evenzeer schuldig is, door in zijne levensbeschrijving (n. 26) te verhalen, dat Valentiniaan destijds in Gallië was en dat Ambrosius hem zijn *eerste* geschrift zond, met verzoek om een afschrift van het verslag van Symmachus. De geleerde Benedictijnen stellen in hunne levensbeschrijving, n. 61, de zaak even verkeerd voor: dit verwondert ons niet, wijl zij de bijzondere berigten van Bungener niet hadden. Maar is het niet wonder, dat zij aan het *tweede* antwoord van Ambrosius den hoogsten lof toekennen, ja zelfs het *eerste* „ een brief vol bisschoppelijke kracht „ durven noemen? die stukken bezaten zij: en Bungener en van Oosterzee konden immers niet eens het tweede, veel minder het eerste van eenen Christen, laat staan van eenen bisschop verwachten!

Mogten evenwel de predikanten geen bijzondere berigten gehad hebben, dan — ja dan weten wij er nog eene dubbele uitlegging op. Zij hebben of de geschriften van Ambrosius, welke zij beoordeelen, NIET GELEZEN; of zich tegen beter weten in aan onwaarheid schuldig gemaakt. Het eerste gelooven wij gaarne van Ds.

van Oosterzee, die slechts de voorlezingen van zijnen vriend *vertaalde*; het kost ons meer moeite, om het ook van Bungener te gelooven, want die geleerde gaf „AANHALINGEN uit de werken van den Kerkvader"!

Tot hiertoe over het verhaal; wij deelen nu ook *iets* mede uit de beoordeeling der predikanten. Over Symmachus schrijven zij: „eindelijk beschuldigt hij, volgens den ouden redeneertrant des „volks de Christenen van al de rampen, die het keizerrijk hebben „getroffen sedert de besluiten van Gratianus, de buitengewone „droogte van het jaar 384 daaronder begrepen. En toch, in weer„wil dier *tastbare ongerijmdheden*, in weerwil dier *zinnelooze be„schuldigingen*, van welke men [NB] moet vragen, hoe iemand „ze ten behoeve van eenen Christen-Keizer in zijnen vollen raad „heeft durven uitspreken, — HEEFT HET GEHEEL EENE EDELE, „BIJNA ZOU IK ZEGGEN ROERENDE WAARDIGHEID.... In weerwil van „zich zelv' wordt men GUNSTIG INGENOMEN VOOR DEN OUDEN „HEIDEN, waar hij de zaak van zijn oud Rome bepleit."

Maar indien reeds een oude heiden met „tastbare ongerijmdheden en zinnelooze beschuldigingen" de predikanten zoo gunstig kan innemen, wat zal dan Ambrosius op hen uitwerken?.... Dat zullen ze ons dadelijk met een enkel woord zeggen. Na eenige volzinnen uit het antwoord van den kerkvader te hebben aangehaald, zeggen zij: „*Aldus beuzelt de spreker*"!!

BEUZELEN? Ambrosius BEUZELEN? een DORPSpredikant heeft de onbeschaamdheid, dat van den grooten Ambrosius te zeggen, neen te DURVEN SCHRIJVEN!...

En nog zien wij die onbeschaamdheid pas ten halve; bij welke gelegenheid, moeten wij vragen om haar geheel te kennen, veroorloofden de predikanten zich dat woord? toen Ambrosius aantoonde, hoe tastbaar de ongerijmdheid, hoe zinneloos de beschuldiging van Symmachus was, die aan de besluiten van Gratianus tegen het heidendom de droogte en den hongersnood van het vorige jaar toeschreef. Ziehier zijne „*aangehaalde*" woorden: „Hij „zegt: „blijkbaar was er nooit hongersnood of droogte op aarde „„geweest! Nooit had men hooren zeggen, dat de oogst de wen„„schen des landmans te leur stelde. Voorwaar eene zonderlinge „„regtvaardigheid, door die goden in het oog gehouden, welke de

„„geheele orde der dingen omver wierpen, ten einde eenige priesters „„te wreken! Is de overstrooming van den Nijl achtergebleven — „„het is ter eere der priesters van Rome, op het gevaar af, dat „„die te Memphis verhongeren. Welnu, dat zij zoo! de hongersnood „„van het vorige jaar is ontstaan ten gevolge van 's hemels ver- „„bolgenheid. Maar de overvloed van dit jaar, zeg, waartoe heb- „„ben de goden dien verleend?„ Aldus beuzelt de spreker.„

Ieder gevoelt, dat de beschuldiging van Symmachus door dit antwoord van Ambrosius vernietigd is; en nogtans hebben de predikanten alles gedaan, wat zij konden doen, om dat antwoord zoo dwaas mogelijk voor te stellen. Zij hebben geheele en halve volzinnen weggelaten — de aangehaalde woorden zijn uit vier numero's van den brief (n. 17 tot n. 20) bijeengeraapt; aan andere door hunne willekeurige vertaling een bespottelijk voorkomen gegeven; zelfs woorden en denkbeelden er nieuw ingeschoven. Dat *verhongeren* o. v. der priesters te Memphis is een sieraad er door de predikanten ingevoegd; Memphis wordt door Ambrosius niet eens genoemd; en in plaats van dien onzin: „voorwaar eene zon- „derlinge regtvaardigheid, door die goden in het oog gehouden, „welke *de geheele orde der dingen omverwierpen*, ten einde eenige „priesters te wreken!„ — zegt Ambrosius: „*welke billijkheid, dat „zij* (de goden), *misnoegd wijl aan* EENIGE PRIESTERS *het levens- „onderhoud geweigerd is, dit aan* ALLEN *weigeren, daar de wraak „wreeder zou zijn dan de misdaad*?„ — Zóó aan te halen, aldus te vertalen, neen, dat is geen BEUZELEN; de handelwijze der predikanten draagt een anderen naam.

Doch terwijl zij Ambrosius den roem zijner welsprekendheid trachten te ontnemen, pogen zij van den anderen kant hem ook iets te geven, namelijk: een alles behalve schoon en gunstig karakter.

Ambrosius was ONVERDRAAGZAAM!! — Men leest, bl. 23: „na „het uitvaardigen van eenige min verdraagzame besluiten, wenscht „hem [keizer Gratianus] Ambrosius in een zijner brieven geluk, dat „hij den ketteren den mond heeft gesloten. „Moge het den hemel „behagen„, voegt hij er bij, „dat de keizer hun den mond gesloten „hebbende, hun het hart geopend hebbe!„ Een fraai bewijs van het- „geen was uitgewerkt door die onverdraagzaamheid, welke iedere

„ overwinnende partij terstond inriep tegen hare tegenstanders. „!!

Wij slaan den brief aan Gratianus op (epist. 1, n. 2), maar vinden daar dien gelukwensch niet: natuurlijk kon er dus ook niets bijgevoegd worden: en het woord „ketter„ is er evenmin te vinden. Wat staat er dan in dien brief? „Gij hebt mij de rust der Kerk „wedergegeven, den mond der boozen — ach! ware het ook hun „hart! — gesloten: en dit door de kracht van uw geloof niet „minder dan van uwe magt.„ De *onpartijdige* Benedictijnen, zooals zelfs Bungener (bl. 83) hen noemt, teekenen op deze plaats aan: „het is voor ons buiten twijfel, dat hier *kwellingen* bedoeld worden, welke Ambrosius in het begin van zijn bisschoppelijk bestuur *van de zijde der Arianen* ondervond „. Bungener en van Oosterzee weten dat beter; zij verzinnen eenvoudig *min verdraagzame besluiten* tegen de *ketters*, verzinnen vervolgens *een gelukwensch* van den H. Ambrosius, om alzoo van *een fraai bewijs van de uitwerkselen der onverdraagzaamheid* te kunnen spreken!!

De volgende zinsneden behoeven wij slechts af te schrijven. Bl. 42: „De Kerk was reeds zoo ver gekomen, dat zij andersdenkende „Christenen uitsloot van die vrijheid van geweten, welke door de „vaderen der eerste eeuwen zoo hoog was *opgevijzeld* „ [zou van Oosterzee dat woord zijner moedertaal verstaan?].... „hoe zou het „Christendom [?] voor zijne vijanden eene verdraagzaamheid ten „beste hebben, die het aan zijne eigene kinderen weigerde?„ — Bl. 38: „Ambrosius spreekt niet van wraak, maar hij verheft zich „niet boven de lucht in welke zij zweeft, en zoo hij haar al niet „inroept, is hij toch niet ver van haar goed te keuren.„ — Bl. 42: „Ambrosius denkt er niet aan, om zich het voorkomen van lief„derijk te geven; hij denkt er niet aan, of het Christendom zich ook „te plaatsen hebbe boven den haat, dien men er tegen koestert.„ — Wat moet er omgaan in het hart van hem, die zich op zulke wijze vergrijpt aan een der grootste mannen van het Christendom!

Overbekend is de moed, de heilige onverschrokkenheid, waarmede Ambrosius sprak en handelde zelfs tegenover magtige keizers [1]);

---

[1]) Men vergelijke, zoo men wil, zijne brieven aan Valentiniaan, epist. 17, n. 13, 14; 21, n. 4, 5; aan Eugenius, epist. 57, n. 2, 4, 7, 8; aan Theodosius, epist. 30, n. 22; en 51 geheel.

en niettemin wordt dienzelfden Ambrosius DE SCHANDELIJKSTE VLEIJERIJ ten laste gelegd. — Vleijers schenken in den regel hunnen lof aan levenden; Ambrosius evenwel maakt daar eene uitzondering op. Hij wederstaat *levende* vorsten en veroordeelt met Christen moed hunne misdaden, maar prijst de *dooden*; want het is juist in zijne *lijkredenen* op Valentiniaan, Theodosius en op zijnen broeder Satyrus, dat die vleijerij zou gevonden worden! Bungener en van Oosterzee schrijven, bl. 43—45:

„Ambrosius is EEN DER GRONDLEGGERS van die behendig uit-„gedachte kunst om elk te prijzen en te vergoden, die zich ten „dienste van het kerkelijke stelsel heeft laten gebruiken. Ambrosius' „lijkrede op Valentinianus II bevat roerende volzinnen, maar zij „worden bezoedeld door eene woordenpraal, die zoowel uit een „bloot menschelijk oogpunt waardigheid mist, als in een christelijk „opzigt de waarheid miskent. Het is bijna eene redevoering, ZOOALS DE „SENAAT ZE AANHOORDE IN DE GROOTE DAGEN VAN VLEIJERIJ.... „Valentinianus en Gratianus waren in het bezit van alle deugden „en DE BELOONING DES HEMELS IS VOOR HEN NAAUWELIJKS GENOEG. „Men staat verbaasd over DE LUTTELE PLAATS, DIE CHRISTUS EN „CHRISTENDOM IN DIT STUK BEKLEEDEN... De twee keizers hadden „klaarblijkelijk in zijne oogen WEINIG BEHOEFTE AAN EENEN „ZALIGMAKER TER VERLOSSING... De bisschop wordt EEN KRUIPENDE „HOVELING, zelfs tegenover den moordenaar van den vorst, dien „hij met zooveel tranen beweent; want" — [wij maakten geene aanmerkingen; de predikanten staan te laag om den verhevenen Ambrosius met hun slijk te bereiken en met dubbele schande valt het op hun eigen hoofd terug; maar hetgeen nu volgt vordert eene aanmerking] — „het is onder duizend verontschuldigingen, „dat hij het ombrengen van Valentinianus door Arbogastus ver-„meldt. „*Ik wil niemand beschuldigen*", zegt hij, „*niets wil ik dan* „*treuren. Jezus vloekte in zijn sterven niet, maar bad*", voorzeker, „maar Hij was zelf het slagtoffer en het is een allerzonderlingst „misbruik van zijn voorbeeld, indien men er zich door geregtigd „acht, om geen afkeuring uit te spreken over opstand en moord."

Het is een ALLERSCHANDELIJKST MISBRUIK, Mijnheer van Oosterzee! dat uw vriend Bungener hier van de woorden van Ambrosius maakt. Gij — wij hopen het althans — hebt die woorden

nooit gelezen, u slechts door een te ligtzinnig vertrouwen op uwen vriend laten misleiden, maar daarom zullen wij u die woorden voor oogen houden: „*De Heer Jesus bad, en zijn navolger Valentinianus „bad.*" Dadelijk na dit gezegde stelt Ambrosius zich eene opwer-„ping: „*Maar misschien zegt men: wat heeft hem zijn bidden gebaat? „zie, hij is gevallen in het begin van zijnen levensloop.*" Om geheel op het standpunt te blijven, dat hem als Christen bisschop bij gelegenheid eener kerkelijke lijkdienst betaamde, zegt Ambrosius, alvorens de opwerping te beantwoorden: „*Ik spreek hier over de „vroegtijdigheid, niet over de wijze van zijnen dood; want ik spreek „hier niet als beschuldiger, ik spreek de taal van droefheid.*" En nu antwoordt hij op de opwerping: „MAAR OOK DE HEER BAD EN „HIJ WERD GEKRUISIGD (*sed etiam Dominus orabat, et crucifixus est*)"; dat wil zeggen — gij mogt het anders nog niet begrijpen: uit den vroegtijdigen dood van Valentiniaan mag men niet besluiten, dat zijn bidden vruchteloos geweest is, want het gebed des Heeren was zeker niet vruchteloos, en niettemin werd Hij gekruisigd. Lees, Mijnheer van Oosterzee, lees die overschoone lijkrede, die u leeren kan, wat Christelijke welsprekendheid is, en welk ontzettend onderscheid er bestaat tusschen haar en de „koude spits-„vindigheid en stijve gemaaktheid" waarmede zoovelen uwer ambtgenooten op hunne kansels *beuzelen*; — maar zie dan tevens, of Valentiniaan in de oogen van Ambrosius weinig behoefte had *aan eenen Zaligmaker ter verlossing;* zie, of het eene *luttele* plaats is, welke het Christendom in die lijkrede bekleedt; zie, of Ambrosius den gepleegden moord *onder duizend verontschuldigingen* vermeldt; en zeg ons, of Ambrosius zijne afkeuring moest uitspreken over opstand en moord in eene Christelijke lijkrede; of hij zijne hoorders, of hij de beide zusters van den vermoorden keizer, *die tegenwoordig waren*, tegen den moordenaar van Valentiniaan verbitteren moest.

De treffende lijkrede op Theodosius wordt niet minder mishandeld, bl. 47: „Ambrosius doet zich bijkans voor ALS HEIDEN;... ja hij „gaat zoover, dat hij eene navolging geeft van Virgilius' bekende „regels over den dood van Caesar. „Zijn", vraagt hij, „de voor-„teekens, die ons dreigden verwezenlijkt?" — [Dat is een onbeschaamde leugen: de volgende woorden, die de predikanten ons *als het antwoord van Ambrosius op die vraag* te lezen geven, zijn

de *allereerste* woorden der lijkrede] — „Die vreeselijke aardbevingen, „die aanhoudende regenstroomen, die buitengewone nevels ver- „kondigden ons het ongeluk, dat ons trof, den aanstaanden dood „van den zoo zachtmoedigen keizer Theodosius. De hoofdstoffen „zelven waren *dus de eerste om ons het teeken te geven* van rouw, „*toen* de hemel zich met donkerheid bedekte, de lucht *zwaar woog* „*door onophoudelijke dampen* en de aarde beefde of overstroomd „werd." [Ipsa igitur excessum ejus elementa moerebant. Coelum tenebris obductum, aër perpeti *horrens* caligine, terra quaticbatur motibus, replebatur aquarum alluvionibus.] „Waarom zou de wereld „ongevoelig zijn geweest voor het verlies van eenen vorst, die „hare zware omwentelingen [*dura mundi istius*!!] verzachtte en „wiens goedertierend*heid* de straf onzer ongeregtigheden afwendde.""

Is dat eene navolging van „Virgilius, Georg. I, 464—490 (466—488)? Van dat wapengekletter in de lucht, die ontzaggelijke geluiden in stille bosschen, die spookgedaanten, die sprekende dieren, dat in de putten vloeijend bloed en de overige voorteekens, welke Virgilius den dood van Caesar laat voorspellen? Dat de schoone schildering van Ambrosius in de armzalige vertaling der predikanten niet te herkennen is, behoeven wij niet te zeggen. Maar waarom wordt die vraag Ambrosius in den mond gelegd, *zijn de voorteekens verwezenlijkt*? waarom moesten de hoofdstoffen *dus het eerste teeken* van rouw geven, dat evenmin als die vraag bij Ambrosius te vinden is? O, wij weten, wij zien het. Men wilde na die „aanhaling" kunnen zeggen: „Virgilius is *waarlijk wijzer*. „Hij schildert, maar redeneert niet; hij geeft zich geen moeite, om „te bewijzen, dat het waar, althans waarschijnlijk is wat hij zegt, „en dat men het kan gelooven." — De predikanten gelijken in dit opzigt op Virgilius: *zij schilderen* (wij bedoelen natuurlijk alleen het genre: er zijn ook kladschilders), *maar redeneren niet*.

Nog één kort citaat over de vleijerij van Ambrosius. „De lof- „rede van Theodosius is eene *doorloopende vergoding*... Het is niet „enkel ten behoeve der keizers, dat Ambrosius zich zoo *afsloofde*, „ten koste van den *goeden smaak* en van de *christelijke waarheid*. „Zijn broeder Satyrus is de held van eene andere lijkrede... SA- „TYRUS IS MEER DAN EEN HEILIGE; HIJ IS BIJNA EEN GOD"!!!

Wij verademen toch eindelijk, wanneer wij op bl. 49 lezen:

„Ambrosius had tegenover Theodosius een schoon oogenblik gegehad.“ Een kort uittreksel wordt ons gegeven uit den „*kalmen, waardigen en krachtigen*“ brief, waarin Ambrosius den keizer tot boete vermaant voor den op zijnen last te Thessalonika volvoerden moord en hem plegtig verklaart, in zijne tegenwoordigheid de H. Offerande niet te mogen opdragen; en vervolgens zien wij Theodosius aan den ingang der kerk, welke hij niettegenstaande die plegtige verklaring wilde binnentreden, afgewezen door den H. Ambrosius.

Maar op die gebeurtenis, zeggen de predikanten, zijn — „vele aanmerkingen“ gemaakt, „die niet altijd even gunstig voor den bisschop „zijn uitgevallen.“ Sommige zagen in Ambrosius „eenen trotschen „priester, geheel en al gelijk aan dezen of genen paus van lateren „tijd“, wien Theodosius dan ook „had moeten ter zijde duwen en binnengaan“. Die aanmerking, het is waar, wordt afgekeurd, voor zoover zij Ambrosius (en niet *dezen of genen Paus*) betreft, maar daarentegen wordt eene andere aanmerking met ingenomenheid vermeld en zelfs met gronden aangedrongen, namelijk: „dat „Ambrosius wel zeker moet zijn geweest van zijn overwigt op den „vorst, en dat er dus *geen reden is, om zoo hoog op te geven van „zijnen moed*“!! Het woord, dat Ambrosius tot 's keizers gunsteling sprak, toen deze hem de komst van Theodosius aankondigde: „wil de keizer als tiran handelen, met blijdschap zal ik den dood ondergaan“, dat woord kon niet in aanmerking komen, want hoe dan ook, de lauwerkrans, dien vijftien eeuwen om het hoofd des Heiligen hadden gevlochten, moest uiteengerukt, moest verscheurd worden!

Maar er is nog eene derde aanmerking. „Eene aanmerking, die „minder tegen den persoon, dan tegen zijne leerstellingen gerigt „is, *ware eene andere* [!?]; zij betreft sommige gedeelten van den „brief aan Theodosius.... het denkbeeld van verzoening met de „Kerk staat kennelijk *boven die met God*.... Het berouw dat hij „vordert, bestaat in eene wettige, kerkelijke boete; de voorname „beweegrond bestaat daarin, dat de tegenwoordigheid des keizers „de heilige geheimenissen zou bezoedelen. *Een joodsch priester zou „niet anders hebben kunnen spreken*.... Het berouw van David, zooals „het in de Psalmen is uitgedrukt, is meer diep, meer geestelijk,

„bijna zeide ik *meer christelijk, dan dat, hetwelk Ambrosius van „Theodosius eischt*", bl. 53, 54.

Wij lezen onder anderen in dien brief (epist. 51), om zijne kalmte, waardigheid en kracht door de predikanten zelven geroemd: „Schaamt gij u, keizer! te doen, wat David deed?... Wil „niet vergramd worden, o keizer! als men u zegt, *gij* hebt gedaan, „wat de profeet aan koning David verweet. Want zoo gij daar „naar luistert en uitroept: *ik heb gezondigd tegen den Heer*; zoo „gij met den koninklijken profeet zegt: *komt, laat ons aanbidden, „en voor Hem nedervallen, laten wij weenen voor onzen Heer, die ons „gemaakt heeft*; dan zal ook u gezegd worden: *dewijl gij berouw „hebt, vergeeft u de Heer uwe zonden, en gij zult niet sterven*.... „De zonde wordt niet weggenomen, dan door tranen en boetvaar„digheid... God zelf vergeeft de zonde niet, dan aan hen, die boete doen."

Het walgt ons bij die valsche aantijgingen langer te verwijlen. Wij gaan over tot Bungener's *tweede* voorlezing, waarin hij de geschriften van Ambrosius bespreekt.

IV.

Zoo kort mogelijk willen wij mededeelen, wat de predikanten in de geschriften van Ambrosius gevonden hebben en slechts aan een paar punten eenige meerdere aandacht schenken.

I. Ten tijde van Ambrosius, zeggen zij, waren twee beginselen met elkander in „worstelstrijd, het oude, dat van bediening, en „het nieuwe dat van priesterschap." Met één fikschen trek wordt het onderscheid verduidelijkt: „De dienaar zegt: ga tot Christus;.... „de priester spreekt: komt tot mij; in hem woont eene geheim„zinnige, om niet te zeggen tooverachtige kracht." Maar Ambrosius mengde zich niet in dien worstelstrijd: „hij gaat en komt van het „eene tot het andere [beginsel], zonder te bemerken, dat beide „tegen elkander overstaan"! Ambrosius deed namelijk de H. Mis en vereenigde daarmede de predikatie! (bl. 94—101.)

II. Ambrosius was een eerste voorstander van het coelibaat en de maagdelijke zuiverheid (bl. 109—116); zijne verdediging steunde evenwel op „valsche redenering" en zelfs op „valsche aanhalingen". Dat zegt Bungener! 't is onbeschaamd.

III. Ambrosius had grooten eerbied voor den Bijbel (bl. 115—122). Men zou waarlijk denken, dat hij in dit opzigt Protestantsch is, want: „Wanneer hij eene plaats te verklaren heeft, zou men somtijds „zeggen, dat hij, evenals een beeldhouwer bij het stuk marmer „begint met te vragen, wat hij er van maken zal, zich vrij gevoe- „lende om er van te maken, wat hij goedvindt en er uit te halen, „om 't even wat." Gelukkig is 't slechts een woord van Bungener.

IV. Ambrosius hield lofredenen op Maria; reeds in zijnen tijd meende men, dat er „geen enkel bestanddeel van heiligheid aan „den moeder van den Allerheiligste heeft kunnen ontbreken"; evenwel Maria was „het voorwerp nog niet van eenige uitwendige „vereering" (bl. 122—129), en Ambrosius, of liever de schrijver van „het werk, dat men lang aan hem heeft toegeschreven, „zag in de vrouw van *Openb.* XII, 1 *de Kerk*, terwijl Rome daar „de „vergoding van Maria meent te lezen" (bl. 136)!!

V. Ambrosius vereerde de martelaren, vertrouwde op hunne voorspraak, riep hen aan, vereerde hunne overblijfselen en verhaalt zelfs wonderen geschied „door het aanraken dier overblijfselen". In een woord daaromtrent vindt men bij hem „alles, wat wij „gewoonlijk slechts zoeken in andere eeuwen, en wat slechts scheen „te kunnen verschijnen als gevolg eener volkomene onbekendheid „met den Bijbel en de Evangelische overleveringen." [Bijbel EN overleveringen?] „Doch geen woord over beelden en beeldendienst" [bl. 129—138].

VI. Ambrosius bad voor afgestorvenen. Waar deze echter waren is moeijelijk te zeggen, want: „van het vagevuur vindt men bij hem geen spoor" (bl. 139).

Het scherpzigtig oog van Ds. van Oosterzee was getroffen door de *aanhalingen* en zijn allerfijnst oordeel moest de *bewijzen* van Bungener onwederlegbaar noemen; is het wonder, dat zijn onbeschrijfelijk genie met één enkel woord het geschrift van Bungener kenmerkt en uitroept: „AMBROSIUS WORDT DOOR BUNGENER IN DEZE BLADZIJDEN GEHEEL EN AL AAN HET PAUSDOM ONTNOMEN"?

Over twee leerstukken zullen wij iets uitvoeriger zijn.

Het eerste betreft DE KERK. „Wat is de Kerk? In hoever was „het denkbeeld van Kerk ontwikkeld?" Het antwoord luidt, bl 65: „Ten aanzien van de Kerk der vierde eeuw kan men zeggen, dat

„hetgeen niet was, hetgeen niet meer was, bestaat in de Kerk „der eerste tijden, de apostolische"! — een raadsel ons ter vervrolijking door onzen „landgenoot" voorgesteld!

Onmogelijk evenwel zou iemand ter wereld kunnen raden, wat de predikanten ons voorstellen van bl. 64—94, waar bovenstaande vraag wordt behandeld. Men ziet er PAUS LEO I, die in 449 „zijne „vertegenwoordigers naar de Kerkvergadering van Ephese zendt, „*maar er niet aan denkt*, dat zij op het voorzittersgestoelte zullen „zitten, of dat hunne tegenwoordigheid iets afdoe [afdoe?] tot „de geldigheid der te nemen beslissingen"; en wiens „*eerzucht en geslepenheid*" ['t geldt den H. Leo den Groote!] maakten, dat twee jaren later „het concilie van Chalcedon *het morgenrood* aan„schouwde [van de duisternis?] van de eigenlijk gezegde pauselijke „heerschappij"! — Men ziet er den BISSCHOP VAN ROME, die reeds veel vroeger „meermalen eene rol vervuld had, welke inderdaad „met de pauselijke heerschappij scheen in verband te staan. Clemens, „bisschop van Rome, geeft omstreeks het jaar 100" [omstreeks het jaar 68, een paar jaar na den dood van den H. Petrus? in ieder geval vrij vroeg] „aan de Corinthiërs het toezigt over het „bestuur hunner gemeente"?? Met dit feit niet weinig verlegen vordert Bungener van ons het bewijs „dat Clemens Paus was, alvorens wij mogen zeggen, dat Clemens noodwendig als Paus heeft geschreven"; welke vordering van Oosterzee „*onregtvaardig*" noemt en ook „*onnoodig*", wijl wij zijns inziens bewijzen moeten, „dat Clemens als bisschop van Rome gedaan heeft wat *des hoofds der Kerk* is." — Men ziet er verder de „ONDERDANIGHEID" waarmede DE STATEN GENERAAL DER VEREENIGDE NEDERLANDEN in eenen brief de Kerk van Geneve verzoeken, „om zich te laten ver„tegenwoordigen op de synode van Dordrecht. Het pausdom zou „gaarne eenen brief kunnen vertoonen van gelijken inhoud met „betrekking tot het concilie van Nicea. En wat zou men gener„zijds wel zeggen: indien de bisschop van Rome uitgenoodigd ware „om er den voorzittersstoel te bekleeden, gelijk Theodorus Beza „in het jaar 1570 de nationale synode te La Rochelle?" eene wezenlijke kuriositeit, uithoofde van het kleermakers- of behangersambacht van Beza, die *de nationale synode* bekleedde! — Ja zelfs ziet men er „OUDE AFBEELDINGEN VAN PETRUS met de driedubbele

„kroon op het hoofd en de Apostelen om hem heen, in het rood „en gedekt met kardinaalshoeden"; en (schaduwzijde) een „ARMEN „PRIESTER gevangen gezet, omdat hij dien" [titel van den Paus: „knecht der knechten Gods"] „in zijne eenvoudigheid op het op- „schrift [er boven op] van een verzoekschrift had geplaatst"!!

„Hij zegt alles bij gelegenheid van alles" bl. 120; „andere niet „minder vreemde bijzonderheden zijn neêrgeschreven door die ginds „en hier zwevende pen"; ibid.

Door deze bijzonderheden werd intusschen de vraag: *wat is de Kerk der vierde eeuw?* evenmin opgelost als door het reeds vermelde raadselachtige antwoord. Gelukkig vonden wij nog het volgende tweede antwoord: „Het is eene Kerk met eene eenhoofdige „regering, ja, maar [verrassende wending] met den keizer aan „het hoofd"; [„in de zaak des geloofs zijn de bisschoppen gewoon „over de Christen-keizers te oordeelen en niet de keizers over de „bisschoppen", schreef Ambrosius aan Valentiniaan, epist. 21; Bungener heeft blijkbaar van dien brief geprofiteerd!] „inwendig „heeft zij geen opperhoofd.... er is *geen spoor* van een gezaghebbend „middelpunt, dat gevestigd is of wordt in wettelijken vorm. Hier- „omtrent is niets, dat ook voor de oogen des allereenvoudigsten „geloofs klaarder bewijs levert dan de schriften van Ambrosius." WANT.... „Ambrosius heeft tal van bladzijden kunnen schrijven; „Ambrosius heeft alle mogelijke vraagstukken van leer, van tucht, „van geschiedenis kunnen aanroeren, zonder dat onderwerp [„de „pauselijke eenheid"!] ééne enkele maal duidelijk en bepaald te „omschrijven." Het is dus zeker: Bungener GELOOFT aan de ziels-verhuizing; Bungener heeft 144 bladzijden kunnen schrijven over Ambrosius; Bungener heeft daarin alle mogelijke godsdiensten: Christendom, Heidendom, Jodendom, Catholicisme, Protestantisme, Arianisme kunnen aanvoeren, zonder die leer van Pythagorus ééne enkele maal duidelijk en bepaald te bestrijden!

Maar zou hij dan de beide folianten van Ambrosius geheel gelezen hebben?.... Onnoozele vraag! de Benedictijnen, antwoordt hij, maakten een uitvoerig Register; daaruit heb ik verbazend veel geleerd, daaruit weet ik, dat de Kerkvader niet ééne enkele maal dat onderwerp duidelijk en bepaald omschreef, want „het artikel „KERK is [in dat register] rijk in aangehaalde plaatsen; het ar-

„tikel KERK VAN ROME [nieuwe verrassing] bepaalt zich tot een „DRIETAL"! (Hoe treffend zou de redenering van Bungener geworden zijn, zoo hij ook de andere plaatsen van Ambrosius gekend had, die op het register der Benedictijnen niet gevonden worden!) En zelfs in dat drietal vindt men „slechts losse, onbepaalde uit-„drukkingen"; het zijn „brokstukken van zinsneden, die ons „toonen, [derde verrassing] dat de zaden van het denkbeeld reeds „aanwezig waren"! Het bewijs van Bungener wint onophoudelijk in duidelijkheid en kracht; hoe jammer derhalve, dat hij het niet voltooit, door aan zijne vrienden dat drietal mede te deelen!

Evenwel, wij zeggen daar te veel; van één dier drie „brokstukken van zinsneden" deelt hij ten minste „een brokstuk" mede. Met wijs overleg weet hij dat in te leiden. Sprekende van brieven door vele Protestantsche Kerken aan de moederkerk van Geneve geschreven, zegt hij: „En wat vragen de Fransche Kerken in die „eerbiedige brieven? Moestal [N.B.] is het een verzoek om predi-„kanten. Zij hechten er aan, hen van de Kerk van Geneve te „ontvangen;... in hun oog is betrekking tot haar een blijk van „betrekking tot de broederschap in het algemeen. NIETS ANDERS „zegt Ambrosius, wanneer hij in eene der door de R. C. Kerk met „zooveel ingenomenheid aangehaalde zinsneden, de Kerk van Rome „voorstelt, als: „*van welke de regten der eerwaardige gemeenschap „op allen afvloeijen*" (Inde enim in omnes venerandae communionis „jura dimanant)."

Zelfs Ds. van Oosterzee ontstelt van zulke stoutheid; hij leest en herleest de aangehaalde woorden en roept eindelijk uit: „Wij „vinden hier toch vrij wat verschil; eene moederkerk in den „Protestantschen zin is gansch IETS ANDERS, dan eene die *regten* „aan eene andere toekent. [Een bravo voor onzen landgenoot!] „Maar dit maakt ook groot verschil. Ambrosius spreekt van de „KERK te Rome; de R. C. Kerk doet den stouten stap van het „op den bisschop dier Kerk toe te passen. Dit laatste wordt ook „door den schrijver opgemerkt; zie bladz. 79." — Maar, waarde Mijnheer van Oosterzee! „*de bisschop was belast* MET HET BESTUUR *der Kerk*", dit wordt ook door den schrijver opgemerkt, zie bladz. 90; zou dat ook op den bisschop van Rome toepasselijk wezen? Bovendien welk zonderling verzoek doet Ambrosius aan den keizer

(epist. 13, n. 6 en 7)? hij wil te Rome een concilie laten houden, waarin het *opperhoofd der Roomsche Kerk* (antistes Romanae Ecclesiae) met de bisschoppen van Italië uitspraak zal doen in de zaak van Nectarius, Patriarch van Constantinopel. Waarom zou daar het opperhoofd der Roomsche Kerk zoo bepaald genoemd worden?.... Maar het is waar; die plaats van Ambrosius moest aan onze predikanten noodzakelijk onbekend zijn, want de Benedictijnen hadden haar in hun register op het artikel KERK VAN ROME niet aangegeven!

Wij moeten nu spreken over de brieven van Ambrosius aan Paus Syricius, met welken laatste van Oosterzee bijzonder goed bekend is; wel te verstaan door de Fransche voorlezing van zijn vriend Bungener, waarom hij hem dan ook telkens SYRICUS noemt. In eenen brief, verhalen de predikanten, geeft Ambrosius aan Syricius den naam van *broeder*; in een anderen „den naam van *vader*, „maar gemeenzaam, eenvoudig, als een ambtsbroeder van hooger „jaren"; Ambrosius gebruikt „niet het woord *pater*, maar *parens*; „welk laatste", zegt van Oosterzee, „gelijk staat met ons Neder„landsch: *Vader Cats*"! Waren wij er zeker van, dat de Vader Cats van Ambrosius dezelfde is als Paus Syricius, wij zouden er misschien even bij stilstaan; nu schenken wij liever onze aandacht aan eenen derden brief, of eigenlijk aan de briefwisseling tusschen den Paus en Ambrosius.

Hooren wij daarover allereerst de predikanten. „Syricus deelt „aan de bisschoppen van Ligurië mede, dat hij dezen en dien heeft „in den ban gedaan, en *noodigt hen uit, om hetzelfde te doen.* „Ambrosius antwoordt, dat hij met zijne ambtgenooten de zaak heeft „*onderzocht*, en dat zij *goedgevonden* hebben, dezelfde menschen in „den ban te doen. Derhalve — ook dit verdient opmerking — een „te Rome uitgesproken Kerkban had op zich zelv' geen kracht „te Milaan. De bisschop van Rome heeft *in zijn kerkelijk gebied* den „ban uitgesproken; Ambrosius, *op diens uitnoodiging, in het zijne.*"

Jovinianus was door Paus Syricius veroordeeld en daarna met zijne aanhangers naar Milaan vertrokken; om die reden zond de Paus zijne gezanten naar die stad met eenen brief, waarvan het slot aldus luidt: „Wij hebben eene vergadering gehouden, waarin „het bleek, dat hunne meening met onze leer, dat is met de „Christelijke wet in strijd is. Waarom wij, het voorbeeld van den

„ Apostel volgende, hen in den ban gedaan hebben. Weet derhalve, „dat het ons aller algemeen gevoelen was, van de priesters en „diakens zoowel als van de gansche geestelijkheid, dat Jovinianus, „ Auxentius, enz.... als aanstokers der nieuwe godslasterlijke ketterij, „door goddelijke uitspraak en door ons vonnis veroordeeld voor „altijd buiten de Kerk zouden blijven. Niet twijfelende, of ulieder „heiligheid zal dit IN ACHT HOUDEN (quod custodituram sanctita-„tem vestram, non ambigens), heb ik u dezen brief door mijne „ broeders en priesters Crescens, Leopardus en Alexander gezonden, „ opdat zij blakende van ijver den vromen pligt des geloofs zouden „ kunnen volbrengen. „

Dat klinkt anders en vrij pauselijk; verwonderen kan het ons evenwel niet van Syricius, die in een anderen brief (aan den Spaanschen bisschop Hymerius) schreef: „ Ons, aan wie *grooter ijver* „ voor de godsdienst *dan aan anderen* is opgelegd, is het niet ge-„ oorloofd te zwijgen. Wij dragen de lasten van allen die bezwaard „ zijn; ja zelfs de zalige Apostel Petrus *draagt die in ons*, hij, die „ ons, *erfgenamen van zijn bestuur*, in alles, zoo wij hopen, beschermt „ en ondersteunt. „

Hoedanig was nu het antwoord van Ambrosius en de met hem vergaderde bisschoppen? „In de brieven uwer heiligheid hebben „ wij de waakzaamheid van den goeden herder herkend, die getrouw „ de u aanbevolene deur bewaart, met vrome zorg den schaapstal „ van Christns bewaakt en waardig zijt, dat de schapen des Heeren „ u hooren en volgen. „ De aanhef is tamelijk Roomsch. Hierop volgt eene bestrijding der ketterij, waaruit wij slechts deze woorden overnemen: „ men geloove aan de geloofsbelijdenis der Apostelen, „ welke *de Kerk van Rome* altijd onbevlekt houdt en bewaart „; een niet onaardig getuigenis, dat de predikanten te vergeefs in het register der Benedictijnen onder het artikel KERK VAN ROME zullen zoeken. Eindelijk lezen wij aan het slot: „ Allen die hen zagen, „ ontvlugtten hen als de pest, gelijk onze broeders en medepriesters „ Crescens, Leopardus en Alexander [de gezanten van den Paus] „ kunnen getuigen, DIE [NB] HEN, DOOR ALLER AFSCHUW VER-„ OORDEELD, ALS VLUGTELINGEN DE STAD MILAAN HEBBEN UITGE-„ DREVEN. Weet derhalve, dat Jovinianus, Auxentius, enz...., die „ uwe heiligheid veroordeeld heeft, ook bij ons VOLGENS UWE UIT-

„SPRAAK (secundum judicium tuum) veroordeeld zijn". De handelwijze van 's Pausen gezanten *op het grondgebied van Ambrosius* (!) en de kalmte, waarmede Ambrosius haar verdraagt niet alleen, maar goedkeurt, zijn nog al opmerkelijk; meer en meer blijkt daaruit, met welke eerlijke wapenen de predikanten tegen Rome ten strijde trekken!

Doch zij vonden nog een „sterker sprekend" bewijs in Ambrosius, waar hij het woord des Heeren verklaart: *Gij zijt Petrus en op deze steenrots zal ik mijne Kerk bouwen*, enz. „Dien *rotsteen* „van welken Jezus Christus sprak en die de grondzuil zou zijn der „Kerk, is volgens Ambrosius niet Petrus, de Apostel Petrus, „maar het geloof, dat door Petrus even te voren was uitgesproken „in zijn woord tot den Meester. Gij zijt de Christus, de Zoon van „God. Deze opvatting van Ambrosius is die van alle Kerkvaders. „Men heeft zulks ontkend; doch de Benedictijnen erkennen in „eene aanteekening, dat er R. C. schrijvers zijn, die meenden het „niet te kunnen ontkennen". Wij zochten natuurlijk de plaats op (de virginitate, cap. 16), waar volgens de predikanten die aanteekening te vinden is. Ambrosius haalt daar het woord van Petrus aan: „ga van mij, Heer! want ik ben een zondig mensch" en roemt de nederigheid van Petrus, „*in wien de grondslag der Kerk* „*zijn zoude*"! De Benedictijnen teekenden hierbij aan:

„Deze plaats van Ambrosius alleen is voldoende, om die R. K. „schrijvers te WEERLEGGEN, die ontkennen, dat de Vaders ooit de „woorden des Heeren: *op deze steenrots zal ik mijne Kerk bouwen* „van Petrus verstaan hebben"! Kortheidshalve (?) verzwegen de predikanten het voor hen minder aangename gedeelte!

Het is evenzeer te betreuren, dat zij noch de woorden noch de plaats van Ambrosius aangeven, waaraan hun „sterker sprekend" bewijs ontleend is; hunne voortdurende handelwijze wekt zekere vermoedens, waarin wij door Ambrosius zelven niet weinig versterkt worden. Zeker, het is mogelijk, dat Ambrosius gezegd heeft: niet het ligchaam, maar het geloof van Petrus is de grondslag der Kerk; dat zouden ook wij zeggen, daar wij bepaaldelijk *den geloovenden Petrus*, die het geloof, dat hij eenmaal beleed, in zijne opvolgers blijft belijden, als den grondslag der Kerk beschouwen. Maar dat *volgens Ambrosius* niet Petrus, de Apostel Petrus de

grondzuil der Kerk is — neen, dat is onmogelijk, dat is onwaar. Dat strijdt te regtstreeks met de vraag, welke hij doet (de fide, lib. 4, n. 56): „Zou de Heer het geloof niet kunnen bevestigen „van hem, wien Hij eigenmagtig een koningrijk schonk, en dien „Hij als grondzuil der Kerk aanwees, toen Hij hem *steenrots* „noemde?" Dat is in strijd, ook met die andere vraag (in Evang. S. Lucae, lib. 4, n. 70): „hoe zou dat scheepje [van Petrus] „kunnen beroerd worden, hetwelk hij bestuurde, in wien de „grondzuil der Kerk is?" Dat wordt te duidelijk door hem tegengesproken, wanneer Hij zegt (Hexaemeron, lib. 5, n. 88): „op het kraaijen van den haan wischt *de steenrots zelf der Kerk* „de schuld uit, die hij vóór het kraaijen van den haan door „[zijnen meester] te verloochenen bedreven had;" welk gezegde hij nogmaals herhaalt in den eersten zijner lofzangen: „*Hoc ipsa* „*petra Ecclesiae Canente culpam diluit.*" Zou van Oosterzee soms meenen, dat niet de Apostel Petrus, maar het geloof zich de handen verwarmde in den voorhof van Caïphas?

Eindelijk komt nog het andere woord des Heeren aan de beurt: *weid mijne schapen.* „Niet, zooals wij, ziet Ambrosius in de drie „herhalingen van dat gezegde eene toespeling op Petrus driemaal „herhaalde verloochening van den Heer; maar het *weid mijne schapen* „wil eenvoudig zeggen: herneem uw ambt als apostel, en wisch „door getrouwer waarneming de schuld van uwen vroegeren val uit."

Hier wordt door de predikanten de plaats van Ambrosius aangegeven (de fide, prolog. ad lib. 5); wij schrijven bovendien zijne woorden af. „Het is Petrus, door de uitspraak van den Heer „zelven VERKOREN *om de kudde te weiden*, die tot driemalen ver„diende te hooren: weid mijne lammetjes, weid mijne lammeren, „weid mijne schapen [waarlijk wel de geheele kudde]. Derhalve, „door de kudde van Christus goed te voeden met de spijze des „geloofs, heeft hij de schuld van zijnen vroegeren val uitgewischt. „En daarom wordt hij drie malen vermaand om te weiden, drie „malen gevraagd, of hij den Heer bemint, opdat hij drie malen „den Heer zou belijden, dien hij drie malen verloochend had."

Vooreerst dus ziet Ambrosius daarin geene toespeling op Petrus' driemaal herhaalde verloochening!! Van Oosterzee vergelijke, zoo hij wil: Apol. David, cap. 6, n. 25 en cap. 9, n. 50; in Evang.

S. Lucae, lib. 10, n. 90; de Spir. S. lib. 2, n. 105 en de obitu Theodosii, n. 19, waar hij, zoowel als op deze plaats, eene dergelijke toespeling vinden kan.

Maar ten tweede, het woord des Heeren: *weid mijne schapen* wil volgens Ambrosius zeggen: HERNEEM UW AMBT ALS APOSTEL, enz.!!! Waar de predikanten dat gelezen hebben, weten wij niet, maar zeker niet op de door hen aangehaalde plaats; zeker ook niet in apolog. David, cap. 9, n. 50, waar Ambrosius over denzelfden tekst sprekende zegt; „na de belijdenis zijner groote liefde „wordt hem [Petrus] bevolen het volk te besturen (*jubetur plebem „regere*)"; en nog veel minder in Evang. S. Lucae, lib. 10, n. 175, waar wij lezen: „Hij werd bedroefd, wijl hem ten derden male „gevraagd werd: bemint gij mij? want men ondervraagt diengene, „over wien men twijfelt. Maar de Heer twijfelt niet; hij vraagt, „niet om iets te vernemen, maar om te kennen te geven, WIEN „HIJ ONS, daar Hij ten hemel zou opgenomen worden, als PLAATS-„BEKLEEDER ZIJNER LIEFDE ACHTERLIET. Zoo toch staat er: Simon „Joannes' zoon bemint gij mij? Ja, Heer! gij weet dat ik u bemin. „Jesus zeide hem: weid mijne schapen... En daarom, wijl hij de „eenige is die belijdt, wordt hij BOVEN ALLEN GESTELD, *omnibus „antefertur.*" (Zoo zegt ook Ambrosius, in Ps. 43, n. 40: „Petrus „wordt aan het hoofd der Kerk gesteld.")

Na al het voorgaande behoeven wij de drie overige aanhalingen der predikanten slechts even te vermelden. „Zij die *den stoel* van Petrus niet hebben, bezitten het erfdeel van Petrus niet" (de Poenit, lib. 1, n. 33). Dat is eene door ALLE in- en uitwendige gronden gewraakte lezing, meent Bungener; in plaats van *den stoel* (sedem) moet men lezen: *het geloof* (fidem). „De afschrijvers „hebben wel FIDEM kunnen veranderen in SEDEM, maar het laat „zich volstrekt niet denken, dat zij de verandering in omgekeerden „zin [SEDEM in FIDEM] zouden hebben geschreven, daar zij DAN „*met twee letters eene verandering zouden gemaakt hebben*, die niet „onopgemerkt kon blijven." O edele telkunst! — Een tweede gezegde van Ambrosius. „Daar, waar Petrus is, is ook de Kerk", (in Ps. 40, n. 30) moet in den zamenhang gelezen worden, zegt Bungener met groote wijsheid; maar zulks schijnt niet het geval met een derde woord: „Paulus is niet minder dan Petrus" (de

Spir. S. lib. 2, n. 158), waarschijnlijk wijl dit NADER VERKLAARD wordt door het onmiddellijk volgende: „*alhoewel deze de grondslag „der Kerk is*". „Geen Roomsche", zegt Bungener, „zal dwaas „genoeg zijn, om *zondere nadere verklaring te* zeggen: Paulus „staat niet beneden Petrus. Bossuet STUITTE in zijn bekende preek „over de eenheid, *even als ieder ander*, op hetgeen Ambrosius „beweert. „Waarom", zegt hij, zien wij hier den Apostel Paulus?" — Maar waartoe zouden wij de woorden van Bossuet verder afschrijven? Het is genoeg te zeggen, dat wij hier wederom STUITEN op eene grove valschheid, wijl Bossuet daar ter plaatse volstrekt niet sprak over Ambrosius en derhalve nog veel minder over den aangehaalden tekst van dien Kerkvader.

Ten laatste vestigen wij nu nog de aandacht op een ander niet minder gewigtig leerstuk, dat der H. Eucharistie (bl. 101—109); dat wij daaromtrent korter mogen zijn, zal iedereen reeds uit de eerste woorden der predikanten duidelijk ontwaren.

„Ambrosius is een van die mannen, die *het meest* wedewerkte[n] „tot het op den voorgrond stellen van het leerstuk der wezenlijke „tegenwoordigheid van Christus *in het brood en den wijn* des avond„maals"; [men mag van de predikanten niet vergen, dat zij de Katholieke leer, welke zij hier bedoelen, naauwkeurig omschrijven; dat kon Ambrosius beter, gelijk wij hooren zullen] „hij was DE „EERSTE, die dit denkbeeld, hetwelk den grondslag der „offerande" „uitmaakt, NAAUWKEURIG OMSCHREEF." Het Roomsche geloof van Ambrosius aan het primaat van den Paus, hoewel hij dat leerstuk volgens de predikanten niet duidelijk omschreef, is ons ten klaarste gebleken; hoe Roomsch zal dan zijn geloof wel wezen over de H. Eucharistie, over dat leerstuk, hetwelk hij naauwkeurig omschreven heeft

Des te onbegrijpelijker is de poging, om na zulke bekentenis, die zeker niet dan met weêrzin is afgelegd, Ambrosius zelfs met betrekking tot dit leerstuk Protestant te willen maken. Nogtans Bungener beproeft het. Naauwelijks heeft hij zijne bekentenis afgelegd, of hij laat met dat doel twee opmerkingen volgen. In de eerste tracht hij de groote onwaarschijnlijkheid *zijner eigene woorden* te doen uitkomen; eerst in het jaar 1215, zegt hij, „werd de wezenlijke tegenwoordigheid onder de leerstukken der Kerk opgenomen", en derhalve „zou het *zeer onwaarschijnlijk* zijn, dat

dit leerstuk reeds in de vierde eeuw „door Ambrosius NAAUWKEURIG ZOU ZIJN OMSCHREVEN GEWEEST"! Evenwel onwaarschijnlijkheid is niet altijd onwaarheid; het tegendeel zelfs blijkt uit de tweede opmerking: „Het tweede is dat Ambrosius zelf zich op verre na „niet overal zoo naauwkeurig heeft uitgedrukt *als op die weinige „plaatsen*, welke men aanhaalt." De lezer verlangt nu vrij natuurlijk, dat hem die weinige plaatsen worden medegedeeld, want in *onnaauwkeurige* uitdrukkingen van Ambrosius stelt hij geen belang. „Die plaatsen", gaat Bungener voort, „vindt men nergens dan „in zijne verhandeling over de geheimenissen: dat over de Sacra„menten [dat verhandeling], waarin zij mede voorkomen, is niet „van zijne hand. En weet gij wat men zelfs in de eerst aange„haalde verhandeling leest, *na eene plaats*" [die zorgvuldig wordt verborgen gehouden], „*in welke de transsubstantiatie inderdaad „duidelijk schijnt geleerd te worden*? „Het is geen ligchamelijk, „„maar een geestelijk voedsel.... Want het ligchaam van God is „„een geestelijk ligchaam, en het ligchaam van Christus is het „„ligchaam des H. Geestes, omdat Christus de geest is." Hier„door wordt het overige geheel en al gewijzigd." Met welk gemak weet Bungener iedere moeijelijkheid op te lossen! Hoe weet hij op alles eene uitlegging te vinden! In hunnen Katechismus leeren onze kinderen, dat Christus het H. Sakrament instelde „*tot spijs en drank* (niet voor onze ligchamen, maar) *onzer zielen*"; hoe aardig derhalve is het gevonden, eene zuiver-Roomsche uitdrukking van Ambrosius ten bewijze aan te voeren, dat het overige, (hetwelk hij niet durft mededeelen, dewijl het al te Roomsch is) in gewijzigden, dat wil zeggen, in eenen onroomschen zin moet verstaan worden!

Zelf toont hij dan ook, hoezeer hij van de kracht zijner redenering overtuigd is: „Onder dit voorbehoud", zegt hij, „kan iedereen „BIJNA spreken gelijk Ambrosius"; en eenige weinige regels verder: „al vond men haar [de transsubstantiatie] in Ambrosius, *dat zou „ons nog niets maken*; eene meening van de vierde eeuw is ons „vrij onverschillig"!! Met een diepen zucht wordt evenwel dit gezegde beantwoord door van Oosterzee, die Ambrosius met zijn „tuighuis van wapenen geheel en al aan het pausdom ontnomen" en zich zelven van „het noodwendige van te bewijzen" door Bungener's nieuwe methode ontslagen waande.

Doch laatstgenoemde strijder schept wederom moed; hij meent een ander wapen gevonden te hebben, dat hem „uitnemend zou te stade komen", namelijk: de liturgie der mis zelve; „*zooals zij bij Ambrosius voorkomt*" en wel in de verhandeling over de Sakramenten, bl. 105; met blinde drift valt hij op Rome aan, maar droevig ongeluk! — hij valt in zijn eigen zwaard, wijl „de verhandeling over de Sacramenten niet van de hand van Ambrosius is", bl. 102.

Hij verzamelt nu de laatste hem nog overblijvende krachten en verheft zijne stem, niet meer tegen Rome, maar — tegen Ambrosius.

Na de volgende zinsneden uit eene lijkrede van Ambrosius: „Deelt „met uwe handen de heilige geheimenissen uit; bidden wij met „vromen zin om de rust van Valentinianus. Offert de hemelsche „sacramenten; laat ons de ziel van onzen kleinzoon met het op„dragen onzer offers volgen", — roept hij uit: „ZIETDAAR het „ligchaam en bloed van Christus [!!] gelijk met de heidensche „lijkoffers [!!]; de uitdrukking zelve is ontleend aan Virgilius, „terwijl de redenaar, *als vreesde hij, dat men zulks niet zou op*„*merken* [!], er opzettelijk zijn werk van maakt om aan te toonen, „*hoe hoog dat christelijk lijkoffer* [??] *staat boven de bloemen*, die „Anchises bij Virgilius op eene grafstede strooijen wil. ALZOO „komen Jezus' ligchaam en bloed voor als geofferd, niet VOOR, „maar AAN Valentinianus"!!! Maar wij zijn nog niet ten einde.

„In eene andere lijkrede, die op zijnen broeder Satyrus, komt „eene uitdrukking voor, waaruit niet regt blijkt of hij er van het „misoffer spreekt; maar sommigen zijner uitleggers verzekeren zulks, „en INDIEN hij over het misoffer spreekt, is het in cenen evenzoo „zonderlingen zin als op de zoo even aangehaalde plaats. *De ziel „van Satyrus heet schuldeloos*; *het misoffer wordt niet* VOOR, *maar „AAN hem opgedragen*; *en Ambrosius bedient zich van de zuiver„heidensche uitdrukking*: *plenging* (*libamina*). ZIETDAAR dus iets, „waaromtrent Ambrosius min christelijk is dan zijne opvolgers, „want het vieren der mis VOOR de overledenen heeft althans de „verdienste van, hoe verminkt en van kwaad gevolg dan ook, „zich vast te knoopen aan het denkbeeld van verlossing in Christus"!!!

„AAN U, ALMAGTIGE God!" zegt Ambrosius op de door Bungener bedoelde plaats, „AAN U, ALMAGTIGE GOD! beveel ik nu de

„ schuldelooze ziel, AAN U draag ik mijn offer op „ [1]) !!! Dergelijke bedriegerij schreit ten hemel.

Het vuil pamflet van Bungener is een zamenweefsel van onkunde, hatelijkheid en schaamtelooze vervalschingen, door Ds. van Oosterzee verrijkt met de onzuivere bestanddeelen van zijn onbekookt voorberigt en zijn erbarmelijk Hollandsch [2]). Aanbevolen door Protestantsche tijdschriften, zal het vele lezers bedriegen of reeds bedrogen hebben, die het woord hunner leeraars moeijelijk mistrouwen konden.

Wij hebben er echter behoefte aan, hier ronduit te verklaren, dat wij de goede trouw van Ds. van Oosterzee niet verdenken. *Willens en wetens* zulke valschheden voor waarheid mededeelen, dat, dunkt ons, kan geen Nederlander, dat kon Ds. van Oosterzee niet. Hoewel het hem niet geheel verschoont, schrijven wij zulks liever aan zijne onkunde toe. Zelf zal hij de verpligting beseffen, welke op hem rust; wij hopen, dat hij eergevoel genoeg bezitten zal, om daaraan te voldoen; en hij bedenke wel, dat eene rondborstige verklaring, *van gedwaald te hebben en door zijn te groot vertrouwen op Bungener's woorden misleid te zijn*, hem het meest in de achting zijner landgenooten zal doen stijgen.

Ten slotte nog deze opmerking. Er bestaan in ons land vele Protestantsche tijdschriften; zelfs hebben wij eenen *Gids*; maar, voor zoover wij weten, heeft nog geen enkel dier tijdschriften het publiek voor Bungener's boek gewaarschuwd!

---

[1]) Wij willen dat slot der lijkrede op zijnen broeder in het Latijn geheel mededeelen. Tibi nunc, omnipotens Deus, innoxiam commendo animam, tibi hostiam meam offero: cape propitius ac serenus fraternum munus, sacrificium sacerdotis. Haec mei jam libamina praemitto, in hoc ad te pignore venio, non pecuniae, sed vitae pignore; ne me diutius residere facias tanti foenoris debitorem. Non mediocris est fraterni amoris usura, nec vilis naturae sors, quam cumulant incrementa virtutis. Possum ferre, si cito cogar exsolvere.

[2]) Het bestuur van het Prov. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant heeft de letterkundigen uitgenoodigd tot het bijwonen van het VIe Nederlandsche taalcongres. H. M. C. VAN OOSTERZEE is lid van dat Genootschap en benoemd tot lid der Regelingskommissie!!!

LETTERLOOVER.

MARIA CONSOLATRIX AFFLICTORUM.

(MARIA TROOSTERESSE DER BEDRUKTEN [1].)

Op mijne sponde rustte ik
Zoo droef, zoo krank, zoo zwak,
Terwijl zoo bange twijfel
In 't klagend harte stak.

Toen kwam zij, mijne Toevlugt,
Mijn heil'ge liefdebrand;
Zij leî mij op mijn voorhoofd
Haar zachte moederhand.

Zij sprak tot mij: „Wees rustig,
„Gij dwaas, mismoedig kind!
„Ik ben altijd digt bij u
„En teeder u gezind.

„Op u was 't, dat daar buiten
„Mijn zorgzaam oog reeds ging;
„En nu, 'k heb u getrokken
„In mijn vertrouwdsten kring.

[1]) Zie hierboven bladz. 10.

„En 'k zou geen liefde u toonen,
„U, thans mij zoo nabij?
„O denk, wat ook geschiede:
„Mijn Moeder is bij mij.“ —

Zij was met deze rede
Ontgaan aan mijn gezigt.
Maar mij, eene overmate
Bleef mij van troost en licht.

Wat nu zou mij beangsten
In 's levens wisseltij!
Ik denk, wat ook geschiede:
Mijn Moeder is bij mij.

MARIA

EN

DE AARDSCHE PELGRIM [1]).

Gelijk een moeder
Met trouwe hoede
En nimmer moede
Haar kind bewaart,
En 't zorgzaam voortleidt,

[1]) Naar een plaatje met het onderschrift *Le Pélérin*, en eene aanroeping van den door ons wedergegeven inhoud. Een kind in een pelgrimskleed klemt zich angstig aan de H. Maagd vast, die minnelijk op het kind nederziet en het gerust stelt met de woorden: «*Ne craignez rien*», vrees niets!

Dat het niet struikel',
  Niet vall' ter aard': -
O zóó beveilig
Al mijne treden,
Leid zóó in liefde
Al mijne schreden,
  En sterk mijn voet,
O gij zoo magtig,
Zoo wijs, zoo heilig,
  O gij zoo goed!
Hoe zonder dolen,
  Dan aan uw hand,
Volbreng 'k mijn reistogt
  Door 't aardsche land?
Zoo gladde wegen,
Zoo ruwe paden!
En 't eind te halen
En niet verdwalen,
Niet struik'len, vallen....
O slechts mij klemmend
  Aan uw gewaad,
Ben 'k, heil'ge Moeder!
  Daartoe in staat.

VOOR VIJFTIG JAREN EN NU.

Gelijk de aarde een dubbelen cirkelloop heeft en, al wentelend om zich zelve, te gelijk hare groote baan rondom het onverstoorbaar middenpunt des lichts beschrijft, en het nu eens naderend dan vlugtend, altoos toch en rusteloos de haar gegeven wet vervult: zoo schijnt de wereldgeschiedenis een tweevoudigen gang te hebben, waardoor ook zij, als wendend om zich zelve, op zekere tijden eene zelfde gedaante aanbiedt en niettemin, hetzij ze haar middenpunt, de eeuwige Zon der geregtigheid, nadert of ontwijkt, tot het haar door God gestelde einddoel onweêrstaanbaar wordt voortgevoerd. Op grootere of kleinere afstanden geeft zij, hoezeer ook met verschil door den voortgang des tijds, gebeurtenissen en toestanden te zien, welke eene verwonderlijke overeenkomst met vroegere tijdperken hebben.

De oproerige Joodsche volksmenigte, welke haren zachtmoedigen profeet, haren redder en wetgever, den hoogen gezagvoerder en plaatsbekleeder Gods zoo smadelijk bejegende en in Moses opstond tegen God, werd als typische voorbeelding vijftien eeuwen later door eene andere vervangen, die zich aan den in Moses voorspelden [1]), en in Christus gekomen profeet, aan 's werelds redder en wetgever, aan den Messias, Gods eigen Zoon zou vergrijpen, tegen Hem onder een schijn van geregtigheid door de rijksgrooten, de wetgeleerden en fariseën opgehitst, zijn doodvonnis vragen en het voltrekken zou aan een slavenkruis.

Zal nu achttien eeuwen later dat zelfde geslacht, toen tot zijne straf over heel de aarde uiteengeworpen, weder tegen God en zijnen Gezalfde opstaan, en voor het goud der aarde, waarover het beschikt, en door den alvermogenden invloed, dien het zich heeft weten te verwerven, den hoogsten vertegenwoordiger Gods en Stedehouder van Christus verraderlijk overleveren, van alles, ook van zijne vrijheid berooven en ten ondergang doemen? Het Joodsch Mortara-geschreeuw toch stond niet op zich zelf; het had zijn verder reikend doel en was het sein, 'twelk de geheime vergaderingen der goddeloozen nu met opzet deden hooren, en luide bleven herhalen voor de allerwege in het duister verspreide dienaren van den Sanhedrin der ongeregtigheid.

Men huivert van de juistheid der overeenstemming, als men de verwachte zamenkomst der Europesche mogendheden, waarvoor het gekroonde oproer den te kruisigen Pius wil dagen, vergeleken ziet bij den Hoogen Raad, die vergaderde om den goddelijken Weldoener zijns volks

---

[1]) Deut. XVIII, 15, 18.

te veroordeelen [1]). Enkele maar magtelooze stemmen zullen ten zijnen voordeele spreken — doch het doodvonnis is besloten; en zij, die de wet, de geregtigheid en het gezag krachtens plegtige, heilige, openbare verbindtenis moeten verdedigen, zullen het welligt met eene gehuichelde liefde en ijver voor Christus' hoogsten vertegenwoordiger in het aangezigt aller volken heiligschendend met voeten treden!.... Hoor ik reeds den Iskarioter, die zijn *„Ave Rabbi!"* komt herhalen!.... Zie ik daar de koorden en strikken, de stokken en lantaarnen, de zwaarden en krijgsknechten, om, onder aanvoering van een gekroond verrader, des Heeren Gezalfde in de plaatse zelve des gebeds, in zijn Heiligdom, te vangen?....

We staan hiermede reeds ter bedoelde plaatse, om een enkelen blik op den cirkelloop der wereldgebeurtenissen in het jongst verledene te slaan. Voor een groot deel hebben wij zien herhalen, wat voor eene halve eeuw heeft plaats gehad; en hetgeen reeds wedergekeerd is, doet ons vreezen, dat, zoo niet de hand Gods de aanslagen der boosheid verijdelt, ook het overige, zij het dan ook gewijzigd, in vervulling zal gaan.

In het jaar 1809 moest Oostenrijk na een korten doch heldhaftigen strijd, en ook voor een Napoleon, zwichten. Het stond met zijn keizer, een Frans, gelijk nu, geheel alleen en verlaten; slechts de Tyrolers verhieven zich, doch moesten voor de overmagt bukken, en hun aanvoerder Andreas Hofer werd te Mantua ter dood gebragt [2]).

---

1) Zie de *Verscheidenheden.*

2) In den vroegen morgen van 20 Februarij 1810. — Om de opmerkelijke keuze van zulk eene stof verwijzen we op de toelichting vóór het treurspel *Andreas Hofer*, door Willem J. N. H. van den Berg, in 1855 bij onze uitgevers verschenen.

De Spanjaarden, die een jaar te voren ter verdediging van hun land waren opgestaan, werden vernederd, en de gansche wereld lag aan de voeten van den Franschen dwingeland. Engeland alleen en de persoon des Pausen, ook een Pius, knielden niet voor hem neder. In hetzelfde jaar werd bij een dekreet van Napoleon de Kerkelijke Staat voor altoos aan Frankrijk gehecht, en wel op grond van deze ook thans zoo luid en met zooveel gehuichelde vroomheid verdedigde stelling, dat een geestelijke geen wereldlijke magt kan bezitten. De Paus sprak den grooten ban tegen de beroovers der Kerk uit; doch weinig scheen men daaraan het oor te leenen, en Pius VII werd gevankelijk naar Savona weggevoerd. Aan pogingen om den Paus naar Parijs te lokken en den derden Napoleon te kroonen, of althans te zalven, gelijk het met den eersten is geschied, heeft het ook nu niet ontbroken; en welligt heeft Pius IX, door het voorbeeld van Pius VII geleerd, aan die dringende uitnoodiging geen gevolg willen geven. Want ook dit moge hier der aandacht niet ontgaan, dat Pius VII de vaderlijke raadsman der jeugd van Pius IX, de vriend zijns vaders, en zijn voorganger op den bisschopszetel van Imola geweest is [1]). Wat de tegenwoordige Fransche alleenheerscher in zijne keizerlijke schotschriften, in zijnen brief aan den H. Vader, in de opheffing van den *Univers*, den heldhaftigen verdediger van de regten der Kerk, laat doorschemeren of openlijk verkondigt, gold ook destijds als uitgemaakt staatsbeginsel, dat de wereldlijke soevereiniteit noodzakelijk onbeperkt, en er allerminst eene zelfstandigheid der Kerk naast den Staat te dulden is. De geest Gods, lastert men, is van de Kerk

---

1) Zie *Pie IX et son Pontificat*, par un diplomate. 1860.

geweken en in den Staat overgegaan: daar is alle wetenschap, daar alle gezag en heil. Napoleon I zocht na de vernietiging van den Kerkelijken Staat eene eigene Staatskerk en dus geene Kerk meer: en des ondanks, in spijt van des Pausen gevangenschap te Savona, geliet hij zich weder, alsof hij de Kerk wilde beschermen: 't was louter geveinsdheid, louter eigenbaat; hij ontzag en eerde haar voor 't oog, en slechts in zooverre als het zijne tirannieke oogmerken dienen kon.

Alle vijanden der Kerk, vooral het Protestantisme, in het Rationalisme schier geheel opgegaan, jubelden over haren ondergang. Wat door het Josephisme en Gallikanisme in de achttiende eeuw uitgebroed, door het philosophisme en de onchristelijke literatuur aangekweekt, door de Fransche revolutie en de Duitsche saecularisatie voltooid was, scheen destijds voor altoos en onherroepelijk bekrachtigd.

De opmerkelijke overeenkomst der beide gezegde tijdperken is reeds gebleken; laat ons echter, zonder het groote onderscheid voorbij te zien, er nader op verwijzen.

Evenals in 't jaar 1809 is Oostenrijk tegen het tergendste onregt opgestaan, en keizer Frans gaf de hoop te kennen, dat hij den strijd niet alleen zoude voeren; zijne hoop is verijdeld: hij stond geheel alleen en verlaten. 't Was met alle waarheid, dat het keizerlijk manifest in 1809 den strijd van Oostenrijk eenen strijd voor de vrijheid van Europa noemde; en niet minder waar was het, wat de keizer van Oostenrijk in 1859 sprak, dat de oorlog dien hij ondernam, een beslissende strijd was tegen de revolutie, welke alle orde in Staat en Kerk met den ondergang bedreigde. Oostenrijks keizer is verwonnen, en te Villafranca misleid daarenboven, heeft hij een niet

geringer gedeelte zijns gebieds, dan keizer Frans I vóór vijftig jaren, moeten afstaan aan zijnen vijand en verwinnaar. Heel die revolutie-oorlog was berekend, en de oude Napoleontische plannen schijnen omtrent den H. Stoel al meer en meer uit. Reeds werd het beste deel van des Pausen wettig eigendom hem met geweld ontrukt, en is de algeheele saecularisatie van den Kerkelijken Staat in de vlugschriften *De Paus en het Kongres*, *De Paus en de Geestelijkheid*, en andere van dat slag openlijk aangekondigd. De gansche wereld toch beschouwt die pamfletten als het program van den Franschen keizer, zoowel als vroeger Laguéronière's geschrift over den Italiaanschen oorlog. 't Is zonneklaar geworden, dat de aanslagen der revolutie niet enkel op des Pausen tijdelijke, maar vooral op zijne geestelijke magt gemunt zijn; men zoekt den Paus, en in hem de Kerk zelve te treffen. Op eene andere wijze nogtans dan in 1809 zal men te werk gaan. Toen was de berooving der Kerk en al wat tegen haar opperhoofd geschiedde, meer eene daad van den eersten Napoleon alleen, die zijne verbittering niet verborg en ruw geweld gebruikte. De derde Napoleon veinst gematigdheid, heeft openlijk en bedektelijk den tegenwoordigen toestand van Italië te voorschijn geroepen, en zoekt nu door middel van een Kongres zijn werk tot het werk der groote Europesche mogendheden te maken. Hoe velen er op dien grooten Raad voor de gevaarlijke bekoring zullen bezwijken, kunnen en durven we niet beslissen; maar wij zeggen het zooveel anderen na: zoo het Kongres het ontwerp van 't genoemde schandschrift geheel of ten deele ten uitvoer zou brengen, dan zullen de groote mogendheden zich hiermede meer dan ooit te voren aan de revolutie prijs geven, en algeheel in de

magt van hem overleveren, die, gelijk de eerste Napoleon, in den naam en op de magt der revolutie zijne onbeperkte alleenheerschappij heeft gevestigd. Dan zal — wat God verhoede! — de zegepraal van 't Napoleontiesch *idee* volkomen zijn!

Dat dit de afloop zal wezen van het Kongres, zoo het te zamen komt — en Napoleon geeft zijn plan niet op —; dat hij, blijkens het gedurig geroep van geene gewapende tusschenkomst, de feiten door de planmatig aangelegde revolutie gesteld, zal bekrachtigen, is maar al te zeer te duchten. Sedert eeuwen gaat Europa's politiek en geschiedenis openlijk den weg op der revolutie, dat is, eener altoos voortgaande miskenning van de grondstellingen des Christendoms en de beginselen van het historiesch regt. Voor het Christendom traden vage ideën in de plaats, het idee van „beschaving", gelijk men het noemt, of van „vooruitgang"; het regt wordt verdrongen en vervangen door de heerschappij van het abstrakt idee, van de egoistische belangen, van het geweld en de hierdoor voltrokken feiten; die nieuwe regtsgronden ontvingen den schoonklinkenden titel van „nationaliteit", van „volkswil", dien men als de laatste bron van alle regt doet gelden. De wanorde is voor orde uitgeroepen en het oproer gekroond! Hoe zou, tegenover zulk eene averegtsche politiek, het eigendom der Kerk en van den Apostolischen Stoel, hetwelk op het oudste historische regt gegrond is, niet in het uiterste gevaar verkeeren [1]).

---

1) Zie het betoog over den *Gevaarvollen toestand van den Kerkelijken Staat*, in dit maandschrift, Dl. XXXVI, bl. 49—76; verg. aldaar bl. 189—199; — en nogmaals vestigen wij de aandacht op de in eerstgenoemd artikel aangeprezen geschriften: *De regering van Pius IX en hare beschuldigers*, door Dr. W. J. G. Nuijens; en

Daarbij moeten ons de vijandige gezindheden en vooroordeelen ten opzigte van den H. Stoel het ergste doen vreezen. Evenals met den Italiaanschen oorlog is 't weder zoo blijkbaar, dat de godsdienstige vooroordeelen en hartstogten sterker zijn dan alle gezond politiek begrip, dan alle gevoel van regt en billijkheid. Het Engelsch Protestantisme bevordert voor verre de overgroote meerderheid de revolutionaire beweging in Midden-Italie; het wil geen gewapende tusschenkomst om de wettige vorsten in 't bezit hunner rijken of ontweldigde provinciën te herstellen; het beschouwt reeds de Romagna als geen eigendom meer van den Apostolischen Stoel, en gaat zelfs zoo ver, dat het niet eens het nog overige van den Kerkelijken Staat aan den Paus wil verzekerd hebben. Bij de Protestantsche Engelsche pers heeft het schotschrift: *De Paus en het Kongres*, den hoogsten bijval gevonden; ja openlijk zegt men, dat het verwachte doorzetten der daarin vervatte grondstellingen de altoos wankele vriendschap tusschen Engeland en Frankrijk op nieuw bekrachtigd heeft. We herhalen hierbij, wat reeds vóór ons met zooveel waarheid uitgeroepen is: *et amici facti sunt ex illa hora!....*

De Noorweegsche rijksdag bleef niet in gebreke, zich in denzelfden geest te uiten op een tijd, dat het vlugschrift nog niet verschenen was; en het heeft daarmede de gezindheid van het uiterste Protestantsche Noorden doen kennen. In Duitschland zien we, behalve bij eene straks te herdenken vereerenswaarde minderheid, onder de Pro-

---

Verdediging van het tijdelijk bestuur des Pauses, door een R. K. Priester. — Beiden bij C. L. van Langenhuysen, te Amsterdam, 1859.

testanten dezelfde sympathiën met de Midden Italiaansche revolutie en dezelfde vijandigheid tegen Rome allerwege verbreid, en zich uiten in eene schier onuitstaanbare polemiek der hun dienende pers. Daar waar de Grieksche scheuring heerscht, verneemt men dezelfde sympathiën en antipathiën, en 't is eene groote vraag, of gezonde politiek en regtsgevoel sterker zullen zijn dan de schismatieke vijandschap tegen Rome. Voeg hierbij de in tallooze schakeringen over de gansche wereld verbreide partij der revolutie en verwoesting. Voorlang reeds en duidelijk heeft zij verklaard, dat de verdelging der Katholieke Kerk volstrekt ter verwezenlijking harer plannen gevorderd wordt; en zij is met een onverzoenlijken haat tegen haar en vooral tegen den H. Stoel bezield. Zij erkent de Italiaansche revolutie voor haar eigen zaak, en jubelt allerwege, nu zij in den Franschen keizer, die eens als de verwinnaar der revolutie werd begroet, den magtigen voltrekker harer stoutste plannen mag huldigen. Zij spaart daarom ook niets, om stelselmatig met woord en daad, door de pers vooral, het volk in 't belang harer zaak te bewerken, en met haat tegen de Kerk en den Paus, en waar dit niet kan, althans met wantrouwen te vervullen.

In boeken, vlugschriften en dagbladen worden Paus, priesters en Kerk met een vloed van smaad en lasteringen overgoten; dat wordt door duizenden trawanten in bijzondere gezelschappen en op openbare plaatsen herhaald en rondgebazuind. Dat wekt hier en ginds een tegenchristelijken zin; en zoo de jongste vlugschriften, hoe onverholen de ongeloovige en kwaadaardige stemming en strekking er in doorschijnen, nog eenigen eerbied jegens de Kerk en de handhaving van 's Pausen soevereiniteit

en onafhankelijkheid huichelen, ze werken des te gevaarlijker op zwakke, kortzigtige, door vooroordeelen benevelde Katholieken, die geen moed hebben om openlijk voor de zaak der Kerk en des regts uit te komen, en het toch ook niet van zich kunnen verkrijgen, hun geloof bepaaldelijk te verloochenen.

Indien nu Napoleon werkelijk, overeenkomstig zijnen met gehuichelden eerbied voorgedragen raad aan den H. Vader, de tot opstand gebragte provinciën aan den Kerkelijken Staat ontrooven, en die ontrooving door het Kongres bekrachtigen wil, is het te vreezen, dat hij daar geen beslissenden tegenstand zal vinden. Zeker houden wij ons overtuigd, dat Oostenrijk nooit in zulk een snood bestaan zal bewilligen, en ook de overige, op het Kongres vertegenwoordigde Katholieke Staten protest zullen inleggen tegen zulk eene gewelddadige berooving van den Apostolischen Stoel. Ook hoopt men van Pruissen, dat het de beginselen des regts en de belangen zijner Katholieke onderdanen niet zal verloochenen. Maar zal men ook ter handhaving van het regt, zoo 't gevorderd wordt, het zwaard willen trekken? Of zal men uit dezelfde vrees, en om dezelfde reden, welke het onregt tot zulk een hoogte deed klimmen, inwilligingen doen en middenwegen zoeken, waarmeê Napoleon zich voor 't oogenblik zal tevreden stellen, gelijk hij zich bij den vrede van Villafranca met de helft van 't aanvankelijk gevorderde vergenoegde; waarmeê nogtans de revolutie geen genoegen nam, die veeleer, door het verkregene voordeel en hare onverzadelijke begeerigheid aangevuurd, hare vereende aanslagen op het overschot van den Kerkelijken Staat rigten en den noodzakelijken gevolgdrang der feiten voor zich hebben zal.

Zet Napoleon zijn ongeregtig plan ten dienste der revo-

lutie door, zonder dat de groote mogendheden voor het regt optreden: de Paus heeft reeds meermalen, en nu voor de gansche wereld in zijne jongste Encykliek verklaard, dat hij het erfgoed van den H. Petrus, als het bezit der geheele Kerk, met alle hem ten dienste staande middelen, zal handhaven. Zal Napoleon zijne berekende gematigdheid bewaren, en in 't geheim voortwerken, om het schreeuwende eener regtstreeksche en openlijke vervolging te vermijden? of zal hij, wat welligt minder verderfelijk zou wezen, op het voetspoor zijns ooms, heiligschendend geweld gebruiken? In allen geval schijnt welhaast de droeve profetische uitroep van Pius IX: „*Arm Italië!... Arm Frankrijk!...*" in vervulling te zullen gaan. Immers de derde Napoleon beschikt, behalve over eene zelfde autokratische magt, over nog een ander wapen tegen den Paus, dat de eerste niet derwijze had — hij kan hem niet slechts gevankelijk wegvoeren, of liever op grond van eene gehuichelde bescherming in Rome zelf gevangen houden, maar hem ook aan de Italiaansche revolutie, aan het geboefte van een gevierden bandiet als Garibaldi prijs geven. De brief van dat muiterhoofd aan de studenten van Pavia, de bloedkreet van een tijger! brult ons toe, van wat gruwelen we dan getuigen zullen zijn!.... Intusschen is voor den Franschen allerheerscher het oogenblik gekomen, dat hij te beslissen heeft, of hij algeheel met de Kerk en het regt, of wel met de revolutie en het antichristendom zal breken. Doch wee dengene, die aan den Gezalfde des Heeren raakt! Dat er een wrekende terugkeer in de wereldgebeurtenissen is, heeft de derde Napoleon van den eersten kunnen leeren. In dezelfde maand, dat de kerkban dezen trof, schreef hij drie jaren later den noodlottigen veldtogt tegen Rusland uit, waarin

hij het „Groote leger" verloor; 't was ook hetzelfde jaar 1812, dat hij den gevangen Pius VII in ballingschap naar Fontainebleau deed vervoeren. In dezelfde maand Junij werd hij, weder drie jaren later, voor altoos in de velden van Waterloo verslagen en van het wereldtooneel verbannen, om, zelf nu gevangene, op eene eenzame rots juist zóóveel jaren in ligchaams- en zielesmarten te boeten, als hij Christus' Stedehouder in den kerker had laten kwijnen [1]).

Zijn van den eenen kant de gevaren welligt grooter dan voor eene halve eeuw, vast en rustig toch hopen de trouwe kinderen der Kerk, dat ook deze kwaadaardige vervolging ten haren voordeele zal uitloopen. Wat reeds is nu een onschatbaar voordeel? Dat Hoofd en leden zich met den dag al inniger aaneensluiten, en allen elkaâr dagelijks in 't vurigst liefdegebed voor Gods aangezigt gedenken; dat Christus' geest en kracht steeds zigtbaarder in de Kerk werken en uitschijnen; dat van haar vervreemde en verwijderde geesten, haar lijden en strijden aanschouwend, te eerder met haar verzoend zullen worden, en haar daaraan voor de alleen-ware Moeder erkennen.

Welk een kracht- en moedbetoon in heel Frankrijk, sedert zijn beheerscher het masker liet glippen en zijne heillooze plannen, hetzij onwillekeurig, hetzij met opzet, verraadt. Meer dan alle begunstigingen van zulk een

---

1) Den 22 Junij 1812 kondigde Napoleon den grooten veldtogt tegen Rusland aan; — den 18 Junij 1815 verloor hij den albeslissenden slag van Waterloo. Den volgenden 13 October werd hij op St. Helena aan land gezet, waar hij den 5 Mei 1821 na een hevig lijden stierf. — Hij was den 10 Junij 1809 door Pius VII in den ban gedaan, wien hij van den 7 Julij diens jaars tot in April 1814 gevangen hield.

regeerder, hebben zijne kwalijk verheelde bedreigingen het Katholieke leven gewekt en verhoogd. Terwijl alles in Frankrijk zweeg, alles zich boog, zelfs de moedigste politieke partijen zich meerendeels schikten en plooiden; terwijl het nationale zwak der Franschen: van het regt voor den roem te vergeten, schier alles meêvoerde, toonen de Fransche bisschoppen en Katholieken, dat zij werkelijk van éénen geest bezield zijn, die sterker is dan de wereld en boven alles het rijk Gods en zijne geregtigheid zoekt. Met eene inderdaad heldhaftige vrijmoedigheid en eene kracht en waardigheid, zooals slechts de waarheid kan geven, zijn de bisschoppen van Frankrijk voor het regt en de vrijheid van den Apostolischen Stoel in het strijdperk getreden, onverschillig tot welke politieke zienswijze zij soms vroeger mogen behoord hebben. In spijt van allen druk, is de houding der Katholieke pers vrij en edel, en geeft het bewijs, dat zij zich niet door menschelijk belang, maar door het geloof en geweten laat leiden. 't Is tot bijzondere glorie van den *Univers*, dat hij om die reden, voor de groote zaak van het regt, met den ondergang is getroffen; 't is tot glorie ook van andere moedige bladen en periodieke geschriften, dat zij voor dezelfde zaak liever geregtelijke, hunnen ondergang aanvoerende waarschuwingen wilden ondergaan, dan te zwijgen waar zij meenden te moeten spreken. Zoo min als die heldhaftige kampioenen, zal, hopen we, dat altoos toenemend geslacht van echte Katholieken, hetwelk sedert de dagen dat de voet van gevangene Pausen den Franschen bodem betrad, op de puinhoopen der revolutie is opgegroeid, zijn geloof en geloofsmoed verloochenen.

Ook in andere landen zien wij bij de geestelijkheid en het volk eene zelfde geloofsuiting en een gelijk inzigt in

den waren toestand der dingen. Als uit één mond en uit één hart spreken de bisschoppen van alle landen, en elk onregt, elk gevaar, dat den H. Vader treft, haalt den liefdeband te naauwer aan, die alle Kerken der aarde aan den Apostolischen Stoel verbindt. Allerwege betuigen de Katholieken eenparig en vol geestdrift hunne gehechtheid aan den plaatsbekleeder van Christus, verheffen zij zich tegen de aanslagen op zijn eeuwenoud bezit, als de schennis van ook hun regt, dat aangerand wordt in het regt van hunnen Vader, als een aanslag ook op hunne kerkelijke vrijheid en heiligste belangen [1]). Zijn er hier

---

[1]) In eene menigte van vlugschriften is dadelijk voor de regten van den Paus geijverd. Men kent het wereldberoemd *Protest van den bisschop van Orleans*, en de grootsche bladzijden van den graaf de Montalembert, getiteld: *Pius IX en Frankrijk, in* 1849 *en* 1859 (beiden door Pastoor van Bemmel vertaald onder den titel: *Het Erfgoed van den H. Petrus of de Regten van Pius IX gehandhaafd tegen de revolutionairen.* Te 's Bosch, bij P. N. Verhoeven). — De bisschop van Orleans heeft daarna nog een 1ste en 2de *Brief* tegen de verbrokkeling der Kerkelijke Staten uitgegeven; andere bisschoppen zijn dat voorbeeld gevolgd. De Graaf de Falloux, de prins de Broglie, de graaf Desbassayns de Richemont, de Sacy, Alfred Nettement, Cochin en zooveel anderen zijn opgetreden. De grijze Villemain gaf *La France, l'Empire et la Papauté, question de droit public*; de burggraaf de Melun *La question romaine devant le Congrès*; Poujoulat *Les Droits du Pape*; Mgr. de Ségur *Le Pape, questions à l'ordre du jour*, van welk laatste vlugschrift in korten tijd over de 175,000 exemplaren verkocht werden. — Met bijzonder genoegen zien we, dat van dit bondige werkje eene goede Nederlandsche vertaling is aangekondigd, en vernemen we daarbij, dat dit door nog andere brochuren zal gevolgd worden.

Bij de hier en hierboven reeds vermelde geschriften maken we met allen lof gewag van *De onschendbaarheid van den Kerkelijken Staat*, door S. v. d. A., R. K. Pr. 1859, en van 't pas-verschenen *De Paus in* 1859. Een woord tot de Katholieken in Nederland, door Dr. W. J. F. Nuijens, 1860 — beiden bij C. L. van Langenhuysen te Amsterdam.

of ginds ook Katholieken, die hunnen naam niet tot eer en der Kerk vijandig zijn, en mogen hare hateren ook nog zooveel middelen gebruiken, om zwakken te misleiden en aan hunne plannen dienstbaar te maken: het eenparig optreden toch van zooveel honderdduizend Katholieken in alle landen der aarde voor het regt hunner Kerk, voor de vrijheid van hun Opperhoofd, het opregt geloof en de vastheid van karakter, daarin uitgesproken: het blijft alles een grootsch feit, dat tot verheffing en bevestiging van Katholieken zin en tot herstel van 't aanzien en gezag der Kerk te midden van eene maatschappij, welke door de versmading en verloochening van alle hooger en op vrije erkenning berustend gezag zoo diep gezonken is, krachtdadig en duurzaam werken zal. Moet vooral niet de kalme houding van den H. Vader, door geene menschelijke drift te verstoren, door geene aardsche verschrikkingen te buigen, door geene ijdele voorspiegelingen te misleiden; - moet de bewonderenswaardige houding van dien weerloozen grijsaard, enkel handelend naar de inspraak van het geloof en 't geweten; - moet zijne heldhaftige belijdenis en zijn smartelijk martelaarschap voor de godsdienst en voor het regt, te schitterender uitkomend naar gelang hem magtiger en onregtvaardiger vervolgingen van

---

We vertrouwen, dat ieder Katholiek, die iets tot de verspreiding van deze en dergelijke geschriften kan bijdragen, het groot belang inziet van daaraan naar best vermogen deel te nemen. De vijanden van de Kerk en den Paus lasteren en tieren, uit duizend duizend monden, nemen spot, list, bedrog, overwigt, huichelarij, nemen alles te baat, om hunne goddeloosheden allerwege ingang te doen vinden. Dat dan de trouwe kinderen zich vereenigen, om de zwakken, dolenden en misleiden door alle hun ten dienste staande middelen te versterken en voor te lichten. Ook dit is een liefdewerk, en van zeer uitnemenden aard!

meer nabij bedreigen; - moeten de majestueuse woorden, waarmeê hij het geheim der ongeregtigheid ontsluijert en de eeuwige waarheden voor heel de wereld doet hooren, de waardigheid van de Kerk en haar zigtbaar Hoofd niet verhoogen voor de Katholieken niet alleen, maar voor alle Christenen, die nog zin en gevoel voor regt en waarheid hebben! Welk een indruk reeds de houding van den Paus, de bisschoppen en Katholieken op die Protestanten maakte welke nog Christen zijn en hoop geven op hunne toekomstige verzoening met de Kerk, liet ons onlangs de beroemde hoogleeraar H. Leo vernemen [1]). Na de algemeene verdeeldheid des tijds en de gevaren eener tweede wereldheerschappij van het Napoleonisme beschreven te hebben, gaat hij in deze inderdaad opmerkelijke woorden voort:

Wat zich (in deze tijden) nog het hechtste toont, is de *Paus* en *de Katholieke Kerk*. Daar leeft nog werkelijk het gevoel, dat regt en pligt nog een anderen grond hebben dan hetgeen voegzaam is en gelegen komt; dat regt en pligt een grond hebben, die aan gene zijde der wereld ligt; en ze niet daarom bestaan, om zich naar deze wereld te voegen en hare lusten en wenschen in te willigen, maar om er een vast bolwerk tegen te wezen. Waartoe ook zouden regt en pligt in de wereld zijn, wanneer ze juist dan niet onderhouden moesten worden, als het onderhouden er van moeijelijk wordt en opofferingen vordert. De beschouwing der zedelijke magt welke zich in de Katholieke Kerk doet gelden, is het eenige hartverkwikkende, wat ons de laatste maanden hebben aangeboden; — als een frissche waterdronk bij afmattende zoelte, als eene verkwikking ruischt de Allocutie des H. Vaders van den 26 September over Europa heen en wekt de slapende gewetens, die hem nu met betuigingen en offers in altoos toenemende

[1]) In zijn voorlaatst historiesch maandberigt, in 't Volksblad van Halle.

mate in de beide volgende maanden te hulp gekomen zijn. In deze Allocutie luidt het: „Nu echter daar Wij door den zwaarsten Onzer pligten en door plegtigen eed gehouden zijn, voor de zaak onzer allerheiligste godsdienst onverschrokken te strijden, de regten en bezittingen der Roomsche Kerk tegen alle schennis kloekmoedig te beschermen en Onze tijdelijke magt en die van den Apostolischen Stoel standvastig te verdedigen en haar als het erfgoed van den Zaligen Petrus ongeschonden aan Onze opvolgers over te leveren: kunnen Wij niet nalaten, andermaal Onze Apostolische stem te verheffen, opdat vooral heel de Katholieke wereld en inzonderheid al Onze Eerwaarde Broeders de Bisschoppen,..... het weten, hoezeer Wij alles afkeuren wat die lieden in de gewesten van Aemilië en van Ons Pauselijk gebied zich verstout hebben te bedrijven. Derhalve verwerpen Wij algeheel alle daden, waarvan Wij in deze hooge vergadering spraken, zoowel als alle andere aanslagen tegen de Kerkelijke magt en onschendbaarheid, tegen Onze wereldlijke heerschappij en die van dezen Heiligen Stoel, tegen Onze vorstelijke magt, gezag en regtsgebied, niet wat naam ook die bedrijven genoemd worden, en verklaren ze voor volslagen nietig en van geener waarde.„

Het helder geluid dezer stem klinkt terug in de herderlijke brieven der Fransche, Duitsche, Engelsche, Iersche, [Spaansche en Nederlandsche] bisschoppen, in de verklaringen en betuigingen der trouwe Katholieken van alle kanten; en dat de wereld de magt dezer dingen voelt en vreest, ziet men vooral daaruit, dat de Fransche regering onder 't fraaije voorwendsel van de daden en de waardigheid der bisschoppen aan den smaad en geweldigheid der dagbladen te onttrekken, sedert half October aan de koeranten verboden heeft, de mandementen der bisschoppen welke des Pausen toestand betreffen, verder op te nemen.„

Wat zal Leo's regtschapen gemoed niet gevoelen, wanneer hij in de jongste Encykliek van Pius IX (van 19 Januarij) dat plegtig antwoord op den brief des Franschen keizers leest, waarin de Paus nog eens en ten aanhoore der gansche wereld van de hoogte zijns Opperpriesterlijken zetels statig, kalm, nadrukkelijk en dringend verklaart, wat regt

en pligt, wat onregt en schuldig verzet is; waarin hij spreekt niet voor zich en den Apostolischen Stoel alleen, maar voor de regten ook der andere vorsten, voor de groote beginselen der maatschappelijke orde van heel deze wereld; waarin hij den keizer aan de rekenschap herinnert, die hij eens voor den Oppersten Regter zal hebben af te leggen, en zich bereid verklaart, liever alles te willen verduren, ja zijn leven te geven, dan op eenige wijze de zaak Gods, der Kerk en der geregtigheid te laten varen. Hooren we daarover, om den tegenwoordigen toestand nader te kennen, de eerwaardige en geliefde stem van onzen H. Vader zelve. Na zijn vaderlijk gevoel van blijdschap en dank te hebben uitgestort voor al die eenparige betuigingen van geestdrift en liefde, door de bisschoppen, priesters en geloovigen aan den H. Stoel gedaan, zegt hij de reden, waarom hij zich weder tot hen allen wendt:

Wij schrijven U dan dezen brief, opdat U vooral in eene zaak van zoo groot gewigt op nieuw de gevoelens van Ons hart ten duidelijkste mogen blijken. Onlangs, zooals velen Uwer reeds vernomen hebben, is door het Parijsche blad, de *Moniteur* geheeten, een brief van den Keizer der Franschen openbaar gemaakt, ten antwoord strekkende op Ons schrijven, waarin Wij Zijne Keizerlijke Majesteit met allen aandrang verzochten, dat hij met zijnen magtigen invloed, op het Kongres van Parijs, het tijdelijk gebied van Ons en dezen H. Stoel onverminderd en ongeschonden bewaren en tegen de goddelooze muiterij vrijwaren mogt. In dien brief raadt Ons de doorluchtige Keizer - onder herinnering van zekere raadgeving, door hem Ons kort te voren opzigtens de oproerige gewesten Onzer Pauselijke Staten voorgesteld - dat Wij van het bezit dierzelfde gewesten afstand zouden doen, wijl op die wijze alleen, naar het hem voorkwam, in de tegenwoordige verwarring van zaken kon worden voorzien.

Ieder Uwer, Eerwaardige Broeders, begrijpt zeer wel, dat Wij.

Onzen zoo zwaren pligt gedachtig, bij het ontvangen van zulk eenen brief het stilzwijgen niet konden bewaren. Daarom hebben Wij onverwijld Ons gehaast, dien Keizer terug te schrijven, in Onze Apostolische vrijmoedigheid luide en openlijk verklarende, dat Wij op geenerlei wijze met zijnen raad konden instemmen, *wijl er onoverkomelijke moeijelijkheden mede verbonden zijn, met het oog zoowel op Onze waardigheid en die van dezen H. Stoel als op Ons geheiligd karakter en de regten van dienzelfden H. Stoel, welke zich niet tot de opvolging van eenig koninklijk geslacht, maar tot alle Katholieken uitstrekken.* Tegelijker tijd hebben Wij betuigd: *dat Wij wat het Onze niet is, ook niet konden afstaan, en zeer wel inzagen. dat de overwinningen welke men aan de muitelingen van Aemilië wilde toestaan, een prikkel te meer voor de binnen- en buitenlandsche oproermakers zou wezen, om hetzelfde te bedrijven, zoodra zij het goed geluk dier muitelingen zouden zien.* En onder meer andere zaken hebben Wij dienzelfden Keizer blootgelegd: *dat Wij de genoemde gewesten van Onze Kerkelijke Staten in Aemilië niet konden afstaan, zonder de plegtige eeden die Ons binden te schenden, zonder klagten en bewegingen in onze overige gewesten te veroorzaken, zonder onregt te doen aan alle Katholieken, en eindelijk, zonder de regten te verzwakken niet alleen der Vorsten van Italië, die onregtvaardig van hun gebied zijn beroofd geworden, maar ook van alle Vorsten der gansche Christelijke wereld, die het invoeren van zekere hoogst verderfelijke beginselen met geen onverschillig oog zouden aanzien.* Ook hebben Wij niet nagelaten op te merken: *dat Zijne Majesteit er niet onkundig van was, door welke menschen, door wat geld en door wat hulp de voor kort onderstane oproeren te Bologna, Ravenna en in andere steden gaande gemaakt en voltrokken zijn, terwijl verre de overgroote meerderheid der bevolkingen door dien opstand, dien zij in 't minst niet vermoedde, als van ontzetting verslagen bleef, en zich volstrekt niet genegen toont dien te volgen.* En wijl de doorluchtige Keizer meende, dat Wij die gewesten moesten afstaan uithoofde van de oproerige bewegingen welke daar nu en dan zijn aangestookt, hebben Wij met alle regt geantwoord, dat zoodanig argument, als te veel bewijzend, niet de minste waarde had, daar toch dergelijke woelingen zeer dikwijls zoowel in verschillende streken van Europa als elders hebben plaats gehad

en niemand is er die niet inziet, dat daaruit geen argument te trekken is, om de bezittingen eener wereldlijke regering te verminderen.

Wij hebben ook niet verzuimd, denzelfden Keizer voor te houden, dat zijn eerste brief, dien hij Ons vóór den Italiaanschen oorlog schreef, geheel verschilde van zijn laatste schrijven, en Ons troost en geen droefheid bragt. En daar Wij uit eenige woorden van den Keizerlijken brief, in gezegd blad openbaar gemaakt, redenen vinden, om te vreezen, dat Onze voornoemde gewesten in Aemilië reeds beschouwd moesten worden als aan Onze Pauselijke Staten onttrokken, hebben Wij Zijne Majesteit in naam der Kerk verzocht, dat hij ook om wille van zijn eigen welzijn en belang, Onze vrees geheel zou doen verdwijnen. En in die vaderlijke liefde waarmede Wij voor het eeuwig heil van allen moeten waken, hebben Wij hem voor den geest geroepen, dat allen eenmaal eene strenge rekenschap voor den Regterstoel van Christus af te leggen en een streng oordeel te ondergaan hebben, en ieder derhalve uit alle kracht moet zorgen, dat hij dan veeleer de uitwerkselen der barmhartigheid dan die der regtvaardigheid moge ondervinden.

Dat is het hoofdzakelijk wat Wij onder anderen aan den doorluchtigen Keizer der Franschen geantwoord hebben. En Wij hebben gemeend, U, Eerwaardige Broeders, daarvan mededeeling te moeten doen, opdat het U in de eerste plaats, en verder aan de geheele Katholieke wereld meer en meer blijke, hoe Wij, onder Gods hulp. naar den pligt Onzer zware bediening alles onverschrokken in 't werk stellen, en niets onbeproefd laten, om de zaak der godsdienst en der regtvaardigheid moedig te verdedigen, om standvastig het wereldlijk gezag der Roomsche Kerk met hare tijdelijke bezittingen en regten, welke de geheele Katholieke wereld aangaan, onverminderd en ongeschonden te handhaven en te bewaren. En steunende op de goddelijke hulp van Hem die gezegd heeft: „Gij zult in de wereld verdrukking hebben, maar vertrouwt, ik heb de wereld overwonnen" (Jo. XVI, 33), en: „Zalig zij die vervolging lijden om de regtvaardigheid" (Mt. V, 10), zijn Wij bereid, het roemruchtig voetspoor Onzer voorgangers te volgen, hunne voorbeelden na te streven, de hardste en bitterste

beproevingen te verduren en eer nog Ons leven te geven, dan op eenige wijze de zaak van God, der Kerk en der regtvaardigheid te laten varen.

En als nu de H. Vader, na zulk eene plegtige taal, altoos overtuigd ook, dat Gods kracht het hoogst in de zwakheid uitschijnt, zijne millioenen kinderen oproept, om den hemel door hun vereenigd gebed een heilig geweld aan te doen, en hen tevens allerdringendst waarschuwt voor al wat schade kan doen aan hunne onsterfelijke ziel, inzonderheid voor de slechte geschriften en boeken welke alom ongeloof, zedeloosheid en verderf verspreiden — moet dan, vragen we nogmaals, zulk eene verhevene houding in een zoodanigen toestand het gemoed van regtschapen Christenen, van Protestanten als de hoogleeraar Leo, wiens woorden we aanvoerden, niet treffen en aantrekken door den bovenaardschen luister, welken de Roomsche Kerk vooral in dagen des gevaars zoo zigtbaar laat uitschijnen? Mogen we dan niet vertrouwen, dat zij met haar zigtbaar Hoofd bij deze zware beproeving voor velen, die haar te weinig kenden, zal rijzen in waardigheid, en voor iets meer dan bloot menschenwerk worden gehouden? Dit echter is voor ons ontwijfelbaar zeker, dat door lijden en strijd de inwendige kracht en heiligheid der Kerk verhoogd worden. Sedert het vreeselijke revolutiejaar 1848 was het voor het uiterlijke een tijd van korte rust en van stoffelijke welvaart, welke de weelde met hare verslapping en zedebederf met zich voerde. In zulk eene rust is grooter gevaar dan in alle stormen. Strijd, lijden, vervolgingen wekken allerlei deugd, voeren op tot hooger heiligheid. Vandaar dat in vroeger eeuwen bevoorregte zielen, het zedebederf in lange dagen van vrede aanschouwend, de tijden der martelaren terugwensch-

ten en God loofden, wanneer er werkelijk vervolgingen kwamen. Want dien haar nooit te ontrukken troost heeft de Kerk, dat het haar bij vervolgingen niet aan belijders en martelaren zal ontbreken; dat alle onregt en alle lijden, haar op aarde aangedaan, zooveel onweêrstaanbare offergebeden zijn, welke stroomen van genaden over haar doen nederkomen; dat, indien de vijand schade toebrengt van buiten, haar inwending honderdvoudige vergoeding wordt geschonken; dat in die mate als haar lijden klimt, ook de goddelijke liefde in haar toeneemt, met die liefde hare kracht, en zij, gelijk haar goddelijke Stichter, door den dood en het graf heen, moet en zal overwinnen en verheerlijkt worden.

Als nu de Kerk, onregtvaardig vervolgd, met heldenmoed het regt verdedigt; als zij, versmaad en met voeten getreden, te heerlijker de kracht Gods in tal van deugden doet uitschitteren; als daarentegen de wereld en haar magt, hoemeer onregt zij der Kerk aandoen, des te meer zich zelven verlagen en verzwakken, maar de Kerk, hoemeer onregt zij verduurt, zich des te meer in haar door de wereld miskend geloof laat kennen: dan kan het ook niet anders of vele betere gemoederen in en buiten haar, die nu nog, en wellig ter goeder trouw, dolen en van de waarheid vervreemd zijn, zullen hunne ware Moeder erkennen voor hetgeen zij werkelijk is, met haar zich te eerder verzoenen en hare trouwe kinderen worden; een uitnemend gewin voorzeker, waarbij alle uiterlijk lijden gering te achten is. Vreeselijk ongetwijfeld is het wee, dat over de ergernisgevers en de kerkvervolgers is uitgesproken — niettemin is het noodig, dat er ergernissen komen; en bij die schokken en beroeringen stoot de Kerk tevens uit wat haar soms door 's menschen toe-

doen in haar uiterlijk verkeerds mogt aankleven, en te reiner en beminnelijker treedt zij uit de doorgeworstelde vervolging weder te voorschijn. Om bij voorbeelden uit de laatste jaren te blijven: dagteekent de magtige vernieuwing van den kerkelijken geest in Duitschland niet van de gevangenneming van den aartsbisschop Clemens August? En begon de verrijzenis der Kerk, welke de achttiende eeuw waande ten onder gebragt te hebben, niet met de gevangenneming, berooving en het lijden van twee Pausen, van Pius VI en Pius VII? Zoo God dan toelaat, dat zij thans op nieuw in haar Hoofd en hare leden beproefd wordt, mogen wij het niet als een zeker teeken beschouwen, dat Hij voor haar eene nieuwe genade en eene nieuwe zegepraal heeft toebereid?

Is het kwaad, is de gruwel der revolutie in die halve eeuw in menig opzigt gevaarlijker geworden: ook de magt van 't goede is toegenomen. De eerste Napoleon stond tegenover eene afgestreden, aanmerkelijk gedunde, van hare herders beroofde Kerk; tegenover eene geestelijkheid, die ten deele uit de overblijfselen eens treurigen tijds was voortgekomen; tegenover een volk, hetwelk, voor zoover het geloofde, reeds blijde was, de sakramenten te kunnen ontvangen en zonder vrees voor vervolging zijn geloof te mogen uitoefenen. Thans echter staat ieder aanrander van die uit zooveel lijden herboren en met den dag zich hernieuwende Kerk tegenover eene geestelijkheid, harer zending en kracht ten volle bewust; tegenover eene magt van leeken, die door een hooger geloofsleven, ook in tal van liefdewerken zich uitend, naauw aaneengesloten en zooveel te sterker zijn. De Kerk bevindt zich in een groot tijdperk van wedergeboorte; geen uiterlijk geweld is bij magte die beweging te keeren De geest,

welke het gansche Episkopaat bezielt, wordt door geen vervolging uitgedoofd, maar te magtiger ontvlamd; de band der liefde die het met den Apostolischen Stoel vereent, wordt door geen gewelddadigheid verbroken, maar te naauwer slechts toegehaald; de geloofskracht, de vastberadenheid, de godsvrucht en deugd, welke thans in de opvolgers der apostelen uitschijnen, worden door geen lijden verzwakt maar te meer versterkt. Geen magt der wereld ook zal in staat zijn, de Katholieke wetenschap tot de oppervlakkigheden en dwalingen van het Gallikanisme en Josephisme terug te voeren; geen sophistiek van schotschrijvers als About en Laguéronière kan het gezond verstand der geestelijkheid en geloovige Katholieken verschalken. Geen uiterlijk geweld stremt den gang der genade, welke der priesterschap voortdurend talrijke, voor God ontvlamde medearbeiders, rijk aan gaven en deugden, toevoert, aan de geestelijke orden en congregatiën eene heirschare van naar hooger volmaaktheid strevende zielen schenkt; geen uiterlijk geweld stoort de komst van het rijk Gods in het volk met al zijne klassen en geledingen, zoolang de geestelijkheid, sterk door 't gebed en de eenheid met den H. Stoel, met waarachtigen zielenijver en in den geest der Kerk arbeiden zal [1]).

Wat voor tien jaren met eene heilige geestdrift geschiedde en van der Katholieken levend geloof en offervaardige liefde getuigde: het heeft zich dezer dagen, en geheel uit eigen beweging, en zoo edelmoedig herhaald. De teederminnende kinderen, met het lijden van hunnen algemeenen Vader in Christus begaan, hebben hem bij

---

[1]) Verg. het eerste opstel in den *Katholik* van Januarij jl., dat hier gedeeltelijk en vrij gevolgd is.

hunne openlijke liefdebetuigingen en dagelijksche gebeden met alle blijdschap ook hunne offergifte, den vrijwilligen St. Pieterspenning, aangeboden; en - wij zeggen het een' toenmalig medearbeider in dit maandschrift na - „de penning, vooral op die wijze, aan Petrus gebragt, is een van die blijde verschijnselen, die diep geloof, krachtige liefde, Katholiek leven verkondigen; daaraan had de maatschappij hare redding te danken, dat zal haar redding zijn" [1]). Weder ook na tien jaren mogen we de woorden herhalen, waarmede een ander schrijver zijne beschouwing over het jubeljaar 1850 besloot [2]). Na er op gewezen te hebben, wat teeken van opbloeijend leven er in de toenemende vereering van de Moeder des Heeren ligt, - hetwelk thans, door en sedert de ten leerstukverklaring harer Onbevlekte Ontvangenis op den 8 December van het jaar 1854, nog veel meer mag gezegd worden - eindigt hij met deze voorstelling, welke de volgende tien jaren nog verder hebben bewaarheid. Immers in wat cirkelloop de wereldgeschiedenis voortga, zij streeft niettemin haar einddoel: de verheerlijking van Christus in zijne Kerk, te gemoet:

„Die inwendige, even krachtige als teedere levensbeweging (der Kerk) drukt zich naar buiten in grootsche trekken uit. Pius heeft de gansche Katholieke Kerk zijne zorgen doen ondervinden [3]), heeft haar toegesproken met

---

1) Zie *de Katholiek*, Dl. XVII, bl. 87. 2) Aldaar, bl. 23.

3) Blijkens officiële bescheiden in het te Rome verschenen Jaarboekje voor 1860 telt de Katholieke wereld thans 850 diocesen, waaronder de Apostolische vikariaten, meer dan 90 in getal, en verschillende prefekturen niet begrepen zijn. Pius IX alleen heeft meer dan 80 nieuwe diocesen opgerigt. Zonder die van Neder-

woorden vol van liefde en vol van gezag, en de daad voegend bij die woorden, het voorbeeld gegeven aan iedere kerkelijke overheid. De aanval tegen hem gerigt, heeft hem slechts te meer als het middenpunt der eenheid doen schitteren, en des te duidelijker en levendiger heeft de cirkel der eeuwige maatschappij zich om hem rondgetrokken en bewogen. Alom hebben zich de Bisschoppen vergaderd en hunne eenheid in de eenheid der Kerk gevoeld, genoten en verkondigd. Neen, nooit heeft de Katholieke hiërarchie zich in grooter luister vertoond. Zie de Bisschoppen van Frankrijk, van België, van Duitschland, van Engeland, van Amerika: welke mannen! welke profeten eener betere toekomst! Dan nog verder heeft die orde van liefde zich in kringen op kringen verlevendigd en uitgebreid. Een hooger geest van vereeniging heeft zich alom van de Katholieken meester gemaakt en alle goede krachten, waar ze veel of waar ze weinig zijn, hebben een middenpunt onder hen gezocht en gevonden. Eindelijk, die eenheid, die Kerk wordt meer en meer vrij. Dit laatste is beslissend! Terwijl de staten hun bestand verliezen, de elementen des menschelijken levens zich vermengen en verwarren, twijfel en wanhopig ongeloof al wat er over was ontkennen en vernielen, zien wie die

---

land en Engeland te tellen, heeft hij er 11 gesticht in de Vereenigde Staten; 4 in 't hooge Noorden van Amerika; 2 in Zuid-Amerika; 3 in Brazilië; 1 in Californië; 1 op Terra-Nova; 1 in Mexico; 2 in Canada; 2 in het Koningrijk Napels; 1 in Hongarije; 1 in Toskane; in de Fransche Antillen de diocesen van Guadeloupe en Martinique; in Afrika het diocees van Réunion; in Frankrijk dat van Laval.

Dat aanzienlijk getal nieuwe diocesen is tevens een duidelijk bewijs van de groote Katholieke beweging, die er in alle landen der wereld heerscht.

orde zich zamentrekken, zich los worstelen, er boven uit rijzen. Is dat dan het licht niet dat opgaat? dat dan de grondvorm niet, die zich reeds afteekent, zich zet en vestigt? dat het WOORD niet, uitgesproken over den bajert, die er voor zal moeten zwichten?

„Slechts dit nog en wij eindigen: Christus, zich vervullend in zijne Kerk, is altijd zigtbaar; die Zon gaat niet onder. Echter is Hij het niet altijd evenzeer. Thans is Hij en wordt Hij het bijzonder; meer kunnen we niet zeggen aan degenen die gelooven."

R. H. VAN SOMEREN

OVER

GRAAF WILLEM VAN DER MARK.

(*Vervolg van Dl.* XXXV, *bladz.* 263.)

De tweede eigenschap, welke volgens den heer van Someren in zijn held bewonderd moet worden bij de inneming van Brielle, is het voorzigtige beleid; en hij dringt zulks aan door de vermelding, dat immers Lumey eerst de schier onhoudbare stad, na zich (N.B.) „van het „noodige voorzien te hebben", wilde verlaten, en „dat *men* „later, als eenige [onbekende!] omstandigheden voor het „blijven gunstiger werden, eenpariglijk besloot tot het laat„ste" (bl. 211—213). We hebben onze aanmerkingen dienaangaande reeds vroeger (Dl. XXXV, bl. 249—252) meê-

gedeeld, dewijl van S. dit onderwerp ook al vroeger ter sprake bragt, en werkelijk aldaar het eene ter toelichting diende van het andere; we meenen daar ook genoegzaam te hebben aangetoond, met hoe weinig gevolg de schrijver uit het *opgeven* der stad de voorzigtigheid van graaf Lumey wilde bewijzen; dat vervolgens het *behouden* en *bezetten* van Brielle niet aan dezen maar aan anderen moet worden toegeschreven, en dat eindelijk bij die gelegenheid, naar des schrijvers eigene redenering, de graaf zich had doen kennen als een waaghals.

Ten derde verheft de redenaar het gedrag van Lumey bij diezelfde gelegenheid, als hebbende „eere gedaan aan „diens krachtsontwikkeling" (bl. 210). We zullen over de vreemde bewoording niet uitweiden, maar liever, op de bedoeling afgaande, toestemmen, dat in twee of drie dagen zeer veel, welligt al het mogelijke gedaan is, om de stad, althans tegen een eersten aanval, te versterken [1]). Maar of hierbij de geestkracht en moed bepaaldelijk *van Lumey* zoo bijzonder hebben uitgeschitterd, is ons door geen enkele bijzonderheid gebleken. Laten we, bij onderstelling, hem een groot deel toekennen der eer, welke door de beraming van het plan ter versterking en verdediging der stad Brielle verdiend kan zijn — bij de uitvoering treedt zeker Lumey niet op den voorgrond. Allereerst heeft van S., om het tafereel wat te vullen, zich een paar historische spelingen veroorloofd, door aan te merken: „Lumey's eerste bemoeijing (het in Brielle plaatsen, „namelijk, van den zetel des opstands) was het uitnoo-

---

1) „Het verhoogen der vervallen bolwerken, het *ter wallen* „slepen van geschut enz., was het werk van een oogenblik." V. S., bl. 215.

„digen der gevlugte burgeren en landslieden, welke dan „ook bijna allen aan zijne roepstem gehoor gaven" (bl. 215) [1]). Van zulk een tijdige *uitnoodiging* vonden wij niets aangeteekend; vóór de aankomst van het ontzet-leger der Spanjaarden waren wel eenige „huisluiden" (Bor, VI, 367), waarschijnlijk den overlast dier troepen duchtende, naar de stad gevlugt, maar Lumey beschouwde ze geenszins, als „gehoor gevende aan zijne roepstem"; hij durfde, zegt Bor (ibid.), niet met al zijn volk buiten den wal den vijand aantasten, uit vrees dat de bedoelde vlugtelingen de poort soms achter hem sluiten zouden. Eerst *na* den strijd, tegen de Spaanschen gewonnen, kregen „de „Geusen eenen groten toeloop van volke, en ook van *vele „geboefte*, en daerna, den *tweden Paesdag*" [dat is twee dagen na het gevecht] „deden zij alle de huisluiden van „'t Eyland monsteren, en swoeren malkanderen te assis- „teren", enz. (Bor, ibid.). Hetzelfde vindt men duidelijk bij Hooft, bl. 232. Een enkel berigt, van meergemelden W. Hoyer (in Alkemade's *Besch. van Brielle*, bl. 125) zou bij den eersten oogslag eenigzins pleiten voor de opvatting van S.; maar Hoyer is, ook wijl hij geen naauwkeurige tijdsbepaling geeft, zeer wel overeen te brengen met de andere schrijvers, wier juiste opgaaf immers zijne onbepaaldheid moet aanvullen, en die, als tijdgenooten en wel onderrigte personen, zooveel meer geloof verdienen.

Wel is waar lezen we: toen Bossu met aanzienlijke magt de stad voor koning Philips kwam hernemen, wierp Lumey „een deel zijner kleine magt in de verschansingen

---

[1]) We vestigen in 't voorbijgaan de aandacht op de klaarheid en juistheid, welke hier de uitdrukking erlangt door het welgeplaatste „namelijk".

„en in eenige boomgaarden" (bl. 215). Vandaar worden de Spanjaarden door de scherpschutters „krachtig begroet", maar nergens zien we in 't bijzonder Lumey iets verrigten; zoodat we zelfs niet kunnen uitmaken, of hij aan de Zuidpoort het geschut bestuurd, of wel aan de Noordzijde van achter de boomen meêgeschoten heeft. Hoe dit ook zij, gelijk de veerschipper Jan Koppelstok door zijn overdreven berigt (*de Katholiek*, April, 1859, bl. 256) niet weinig de overgaaf der veste bespoedigd had, zoo besliste nu het bedrijf van een stads-timmerman den aftogt der Spanjaarden. De „onsterfelijke" Rochus Meeuwesz. zwom namelijk (van S. voegt hier zeer eigendunkelijk tusschen: „op Lumey's bevel") naar een sluisje van de Maas, hakte de schutdeuren open, en joeg aldus het uitstroomend water, door den Nieuwlandschen polder, den vijanden op 't lijf, welke vruchteloos nog op de Zuidpoort aanhielden en straks, wegens den aanwas van het water, terugvloden naar hunne bij Heenvliet achtergelaten schepen. „Maar, zegt van S., ook deze waren door de zorg van „Lumey [1]) bij *verraad* verbrand"). — Klaarblijkelijk is er bedoeld *vóórraad*, en toch spreekt de drukfout hier de waarheid uit. Door *verraad* had de baljuw van Vlaardingen eerst de Spanjaarden verwijderd van hunne schepen, en daarna de Watergeuzen herwaarts geroepen, die toen onder aanvoering van Treslong en Roobol, zonder slag of stoot, de vaartuigen vernielden, (B. de Mendoça, *Commentarios*, enz. in de meer voorkomende Fransche vertaling, bl. 117, enz.) en den vlugtelingen geene uitkomst lieten dan heen te worstelen door slijk-

---

1) De geschiedenis noemt bij de uitvoering alleen Treslong en Roobol.

gronden en moerassen, waar velen het leven er bij inschoten.

Vatten we nu alles te zamen wat bij het vermeesteren en verdedigen van Brielle is omgegaan, dan begrijpen we niet veel van het breede lofgeschal, telkenreize deswegens door van Someren over Lumey aangeheven; allerminst zien we in, dat de graaf bij die „glorierijke" inneming, en „zegenvierende verjaging", in 't kort bij die „schitterende wapenfeiten" zich persoonlijk zooveel roem wegens „krachtsontwikkeling" (bl. 210), „eernt„festheid en waardigheid" (bl. 214) heeft verworven.

Daarop vermeldt van S., hoe verschillende Hollandsche steden voor de zoogenaamde zaak der vrijheid gewonnen werden, doch verreweg de meeste dier veranderingen zijn toch niet door Lumey, maar door zijne onderbevelhebbers en aanhangers tot stand gebragt; met uitzondering van hetgeen te Brielle en te Schoonhoven geschiedde, was zijne persoonlijke bemoeijing, voor zoover onze schrijver er van gewaagt, niet zeer gelukkig. Het beleg van Amsterdam moet hij opbreken (bl. 219); Haarlem aan Don Frederik ten prooije laten (bl. 221); later tot ontzet dier stad 's morgens uitgetrokken, brengt hij zelf „door den drang zijner vlugtende benden mee„gesleept", de tijding zijner nederlaag in Leiden (bl. 223); zijn deelnemen in den krijg tegen Don Juan (bl. 228) eindigt (volgens den schrijver) in eene bittere teleurstelling, vernietigde (naar onze meening, straks te verklaren,) op het volkomenst alle uitzigten, die hij ooit op zijne gevaarlijke loopbaan zich kon voorgespiegeld hebben. Men komt, bij het gadeslaan dier mislukte pogingen, onwillekeurig onder den indruk, dat het meêvallen der omstandigheden te Brielle meer de ondernemingszucht

dan het beleid van den graaf had verdubbeld, en al wat de heer van S. tegen zoodanige opvatting wil doen gelden, dient eer om dien indruk te versterken dan te verzwakken.

„De Staten van Holland ondersteunden hem niet met de beloofde manschap, krijgsbehoeften en soldij." Maar behoorde in dien onzekeren en woeligen tijd eene onderneming van zooveel gewigt als het beleg van Amsterdam, wel aangevangen, zonder behoorlijke uitrusting [1]), zonder waarborgen tegenover die Hollandsche Staten, wier onbekwaamheid, laagheid en verradersche gezindheid van S. zoo hevig vertoornen (bl. 219, 221, 223—227, 234 tot 237); mannen, op wier enkele gezindheid, invloed of belofte zich (meenen we) Lumey niet ten volle kon verlaten, naardien ze hem geen onderstand verschaffen konden, zonder medewerking der stedelijke Collegiën, die immers, naar 's Graven eigene verklaring, van het begin der omwenteling af, vervuld waren gebleven met creaturen van het vorige Bewind, noodwendig „hertneckige „Papisten, goedgunners des tyrans, geconfijte Alvisten „en Libertijnen." (In zijn Verweerschrift, bij Bor, VI, 425 en 426.)

Laten wij het er bij voegen: men had zich misrekend ten opzigte van de stemming der Amsterdamsche burgers; velen waren er ontevreden met Alva's bestuur, maar (werd toen in 't openbaar gezegd) „overmits Lumey en „zijn zeer ongeregeld krijgsvolk so wreedelijken handel-

---

1) Den 20ª Augustus kregen de Amsterdammers ongehinderd versterking van Spaansche troepen binnen; den 21ª 's avonds en den 22ª 's middags werd er gevochten; den volgenden nacht gaf Lumey de belegering op, en stak, in zijne wanhoop, het dorp Slooterdijk in brand. Bor, VI, 414; Hooft, VII, 268.

„den tegen de Catholijken, waren sy luiden bevreest, „hen onder *sijne* macht te begeven" (Bor, VI, 404).

Het ontzet van Haarlem mislukte, „want de vijand „wist het krijgsplan door verraad" (van S., 222). — We vragen al weder, of de graaf, op klaren dag (*naer noens*, Bor, VI, 423) met 15 vaandels soldaten uit Leiden naar het reeds ingesloten Haarlem oprukkende, zich vleijen mogt, zijn togt zóó verborgen te houden, dat hij zich gerustelijk tusschen het Hillegomsche houtgewas mogt wagen, zonder berekening te maken op eenige hinderlaag of overrompeling? „En nu daer gekomen, *achtende den* „*vijandt noch van Haarlem soo sterk niet te wesen*, sondt „hij 8 peerden uyt, om des vyandts doen te bespieden, „die *van dese eenighe gevanghen hebbende, van 't voor-* „*nemen de wete kreegh*" (van Meteren, IV, 78). Ziedaar het verraad! eigenlijk door Lumey jegens zich zelven gepleegd! Schielijk overvallen waagt hij met eenige troepen „*seer onbedachtelijken, sonder omsien of de ander waren* „*aenghekomen*" (ibid.), het gevecht, en krijgt, „slechts „flaauwelijk", zegt van S., „gehoorzaamd" (een natuurlijk gevolg zijner onberadenheid!) „en van sommigen ver- „raden" (maar hiervan is ons niets gebleken) in weinig tijds eene volkomene nederlaag. „Een groot deel zijner „troepen sneuvelt, het overige slaat op de vlugt en hij „zelf, *door den drang meégesleept*, brengt in persoon de „tijding van den rampspoed in Leiden" (bl. 222). Desniettegenstaande, en zonder op eene enkele omstandigheid te wijzen, juicht de heer van S. van bewondering over het „*beleid*, waarvan deze grootsche nederlaag vergezeld „ging", over het *beleid* (bl. 223) van den *in 't gedrang meégesleepten* Lumey (bl. 222)! Waarlijk de lofredenaar moet aan zijne woorden meer toovermagt, dan gezond

verstand aan zijne hoorders hebben toegeschreven, en het is, althans voor de hooggeleerden onder dat gehoor, zeer te bejammeren, dat de goedkeuring van „bevoegde be „oordeelaars" hem zoo menigmaal in dien waan versterkt heeft.

Bij dezelfde gelegenheid en in gelijke vervoering huldigt hij Lumey's „hoogen persoonlijken moed". „Twee paarden „zijn den held onder het lijf doodgeschoten, zijn vaandrig „naast hem doorstoken", en toch „*te midden des vuurs „herzamelt hij de vlugtenden en wekt hen meer dan eens „op tot wanhopigen* [!] *tegenstand.*" — De waarheid van 't hier kursief gedrukte, zonder nader onderzoek, aannemend, en 't overige toestemmend, laten we in vredes naam den heer van S. zijn palmloover maar uitstrooijen, omdat hij die bijzonderheden beschouwt als de „*schoonste* „parelen aan de eerekroon van onzen held". Wij dachten anders dat deze nog grooter eer had ingelegd bij de bestorming van Schoonhoven, vooreerst om den gelukkigen uitslag, die immers „zooveel krijgsbeleid, moed en „zelfopoffering vereischte" (bl. 220), maar ook dewijl van S. met bijzonderen nadruk vermeldt, dat Lumey die stad „*acht etmalen achtereen*" [welk beleg kan daarbij halen!] „*onverpoosd* met zijn geschut deed beuken", en dat hij voor de wallen „*persoonlijk*, en met ONTBLOOT *rap-* „*pier*" gestreden heeft! — Wat men hierover denke, na het behalen der *grootsche nederlaag* bij Haarlem, heeft de graaf aan het omwentelend Nederland geen diensten meer mogen bewijzen; geene maand later (Januarij 1573) begon voor hem de dag der vergelding, of volgens van S. de geschiedenis zijner miskenning en beklagelijke verguizing.

Wij hebben ons in het verslag over bl. 216 tot 223

eenigzins bekort, deels omdat het bespreken van eenige daar aangeroerde punten, verder een geschikter plaats zal vinden; deels om den lezer niet te vermoeijen, met het aanwijzen van zoo menigen misslag, die, in vergelijking van hetgeen wij niet overslaan mogen, van minder belang is [1]).

Nadat alzoo, volgens het eenparig getuigenis der geschiedschrijvers, de geweldenarijen van Lumey met de zijnen aan de omwenteling meer schade dan voordeel hadden aangebragt, gebeurde het dat zijn „trouwe vriend", Jonkheer Barthold Entes, wegens beleedigende taal tegen de Staten van Holland, te Delft in hechtenis raakte, en nu ging Lumey, ten gunste van zijn handlanger, op zulk een onbesuisde manier tegen de Staten te werk, dat hij eerlang niet alleen in 'tzelfde lot deelde, maar bovendien op hun menigvuldige aanklagt, door Willem van Oranje ontzet werd uit al zijne waardigheden en bedieningen.

---

1) Zoo is bijv. vóór de raadsvergadering van Julij 1572 het hoofdkwartier van Lumey *niet* naar het „middelpuntig gelegen Dordrecht verplaatst" (bl. 217). Den 9^{n} Julij (sterfdag der Gorkumsche Martelaren) was het nog in den Briel; de vergadering begon op den 19^{n} (Bakhuizen van den Brink, *Het Nedl. Rijks-Archief*, 1^{e} afl. bl. 32), en eerst den 22^{n}, verscheen er Lumey (Ald. bl. 42). *Niet* onze graaf maar *allerwaarschijnlijkst* de stad Dordrecht had die bijeenkomst zamengeroepen. (Vergelijk Bor, VI, 386 en *Rijks-Archief*, bl. 20.) Onder de voetknechten, die de *grootsche nederlaag* voor Haarlem bijwoonden (Decemb. 1572) behoorde *niet* Joan van Oldenbarneveld (bl. 222); deze is bij eene latere poging tot ontzet (Julij 1573) tegenwoordig geweest. Zoo is het *niet* aannemelijk, dat Oranje dien togt niet medemaakte „*uit vrees dat* de deels wankelmoedige, deels verraderlijke Staten, „te Delft achtergelaten, bij de minste nederlaag de poort achter „hem sluiten of hem den vijand overleveren zouden" (bl. 221); want onder zoodanige vrees, moest hij, bij de uitzending van het krijgsvolk, juist Delft verlaten hebben; — hij is er gebleven.

Van S. kiest beurtelings prijzende of verzachtende uitdrukkingen, waar het den persoon of de handelwijs geldt der beide gevangenen, en beijvert zich daarentegen onze medeverontwaardiging op te wekken tegen de Hollandsche Staten, hen noemende: „onbeschaamde leugenaars" bl. 234), „opgeworpen Landregeerders, 's Lands zooge„naamde Vaderen" (bl. 224), „lasteraars, belagers" (bl. 226), „verraders" (bl. 227), „*schelmen*" (bl. 235), stoutweg, doch zonder eenigen zweem van bewijs, hun nagevende als wilde men „van Lumey zich ontdoen, om „te gemakkelijker met den zegevierenden Don Frederik „te onderhandelen, als wilde men aan dezen, door den „dappersten voorvechter der Geuzen het leven te benemen, „bewijzen, dat men hun vijandig was... zoodat Lumey en „Entes uit de voeten moesten" (bl. 224).

Zóó konden wij heele bladzijden overnemen vol van dergelijke in 't oog springende behendigheid, vol losse bewering en driftigen uitval, 'twelk alles, door de platheid der vormen nog ruwer uitkomende, toch wel nooit verkeerder werkt dan in een zich noemend historiesch-kritiesch betoog (bl. 203 en 204). Gelukkig kunnen we volstaan, met al hetgeen deze Philippica tegen de Staten een glimp van regtmatigheid bijzet, kortelijk zaâm te vatten en daar onze bedenkingen tegen te maken.

De schr. beschuldigt alzoo de Staten van *Spaanschgezindheid en verraderij* jegens de toenmalige omwenteling. Zijne gansche bewijsvoering rust ondertusschen geheel op verwrongen getuigenis en ongeldige feiten. Hij beroept zich immers:

a. op Lumey zelven: Deze „heette de dingen, op „zijn krijgsmans, bij hun regten naam en noemde de

„meesten (der Staten) naar waarheid: goedgunners des „tyrans, bloedvergieters, vervolgers der opregten, die „nog de handen vol bloed hadden, geconfijte Alvisten, „Libertijnen" (bl. 237). — Die uitdrukkingen staan dan ook woordelijk in Lumey's *Verweerschrift* verspreid (bij Bor, VI); maar hij spreekt in dier voege over de aangebleven Papistische wethouders en ambtenaren van Alva's bewind, niet over de Staten, en zoo men soms achter die woorden eene insinuatie tegen de Staten wil bespeuren, zeker aan de meerderheid van hun collegie heeft hij ze niet willen toevoegen; waar hij regtstreeks grieven tegen hen aanvoert, die men met de bedoelde uitdrukkingen van verre in verband zou kunnen denken, daar spreekt hij meermaal van „eenige", „sommige", enz. Hij voegt hier en daar tamelijk vrijmoedig hun eenige bitterheden toe [1]), maar wenscht toch, „met *vriendschap van* „*den Staten*, uit desen Landen te vertrecken" (Memorie, bij Bor, VI, bl. 430), hetgeen hij omtrent Landverraders niet zeggen kon.

b. Op Frederik van Inthiema. Volgens dezen „waren „Lumey's heftigste beschuldigers tot den vijand overge„loopen" (Van S., bl. 236). — Inthiema wijst als overloopers twee Delftsche Regenten aan: Huig Jansz. en een anderen; den eerste noemt hij den hoofdbewerker van 's graven gevangenneming, en een voornaam lid der Staten [2]); van den laatste meldt hij noch de verhouding

---

1) Bijvoorbeeld, dat zij hem in gevaarvolle oogenblikken niet met geld en manschap steunden, de spelonken van den Antichrist niet allerweeg tot den grond toe „raseerden", en zoo al meer van hetgeen met den bijbel en zijn geweten niet strookte, enz. *Verweerschrift*, bij Bor, VI, 426—427.

2) Inter ordines caput.... qui Comiti principalis autor carceris extiterat. *Querela Holl.*, pag. 8.

tot de Staten, noch de gezindheid jegens Lumey.

c. Op de ontvlugting van één uit de Staten-vergadering (bl. 235) te Dordrecht, welk geval eenigen tijd vóór Lumey's inkerkering plaats had, en, gevoegd bij dat der twee genoemde Regenten, met nog een glipperij (desertie) daar Lumey op zinspeelt (verg. het *Verweerschrift*), niets bewijst ten nadeele van schier het geheele in stand gebleven, of weêr aangevulde collegie, dat even streng met hem bleef te werk gaan.

d. Op het gedrag van Stedelijke Regenten te Haarlem, Gouda en Leiden. Daargelaten wat er tegen van Someren's voorstelling en waardering hunner handelwijs is in te brengen, merken we slechts aan, dat de schrijver geen regt heeft, om uit hetgeen onder de *Magistraten van zeer enkele steden* voorviel, te besluiten, dat de *Staten van Holland* grootendeels bestonden uit „mannen met „twee aangezigten, spionnen en schelmen" (bl. 235).

Evenmin is het aannemelijk, althans bewijsbaar, dat de meerderheid der Staten Lumey persoonlijk vijandig was en belaagde. Hij zelf durfde in zijne gevangenis (Februarij 1573), en zelfs na het eindigen zijner tweede inkerkering (Augustus), als zijne partijdige vervolgers slechts vier of vijf lieden aanwijzen, „die de generale „Staten [1]) in sulks pretendeerden te vervangen en ver- „momboren (vervoogden)..... particulire personen, den „name der Staten tot syne verdruckinge misbruikende, niet „met wille en consente van de Ridderschap en Generale „Staten" (*Verweerschrift* en *Memorie*, bl. 427 en 430).

---

[1]) Met dien term bedoelt hij: het *geheele* Collegie der Staten van Holland. Immers de *Staten-Generaal* der Vereenigde Nederlanden vormden zich eerst zes jaar later, bij de Unie van Utrecht.

Veel waarde hechten we juist niet aan deze woorden, omdat Lumey, hoe vergramd ook de toon dier verweerschriften is, blijkbaar zich gematigder wil uitlaten, dan soms in bijzondere gesprekken het geval was [1]); we beschouwen ze gedeeltelijk als eene poging, om de eigenliefde der „vermomboorde" meerderheid ten zijnen gunste in 't spel te brengen, maar we mogen ze niettemin aanhalen als een bewijs, hoe weinig kans hij zag, om door het voorwenden eener vijandelijke gezindheid van het grootere getal, zich bij de minderheid te regtvaardigen, en moeten daarbij niet vergeten, dat hij nog in Augustus den wensch uitte, van het land te verlaten in vriendschap met de meerderheid (bl. 430).

Die wensch is niet bevredigd. In Mei 1573, waarschijnlijk door tusschenkomst van den Prins [2]) uit den kerker ontslagen, maar geenszins vrijgesproken [3]), raakte hij, nu van alle ambten ontzet, kort daarna op het vernemen dat hij, „door syne Walse soldaten yet meende „te practiseren tot nadeel van den Staten" (Bor, 429), andermaal in hechtenis, doch ontsnapte straks naar Rotterdam, alwaar de Regering (welligt niet vreemd aan die vlugt) hem een poos, met oogluiking der Staten, onge-

---

1) Zoo ontschuldigt hij zich o. a. over sommige woorden, hem over den Prins ontvallen: „Uit passie en halve desperatie, door „synder groter benaautheid van lange gevankenissen, ten quaedsten „geinterpreteert en synder Excellentie aengebrocht" (bl. 430).

2) We durven zulks niet met die stelligheid verzekeren als van S. (bl. 225).

3) „Het ontbrak, zegt Bor (VI, bl. 430), niet aan stoffe van „justitie tegen hem, want de informatiën over sijn bestuur brachten „seer vele lelijke acten mede, maer de Staten vonden niet raedsaem, „daer over sodanige straffe te doen, als sy meenden, dat hy wel „verdiend hadde."

moeid liet begaan en zelfs niet belemmerde in het aanplakken en openlijk voorlezen eener protestatie.

Toen zoowel dit als het indienen zijner Memoriën niet baatte, verdween hij eensklaps, men wist niet waarheen. Scherpelijk liet Oranje op hem passen, wijl er een gerucht omliep, dat hij 't op zee nog rondschooijend geboefte verzamelen, en daarmeê de schepen van Holland en Zeeland verontrusten wilde. Eerlang kwam hij weêr te voorschijn, onthief zich van die nieuwe aanklagt, doch kon het voor 't overige niet verder brengen, dan dat men in Mei 1574 hem toestond, met bagage en al, dit land te verlaten. Dit geschiedde nog wel „door tusschenspreken van „den Prince, en in aenschou van den Huise daeraf hy „gesproten was, zijnde het langduirig aenhouden zijns „persoons hem gerekent in stede van straffe, die hy „mocht hebben verdiend" (Bor, bl. 430—431).

Zoo werd „den waarlijk grooten man (zegt van S., bl. 227 en 229) naar het leven gedongen door 's lands „zoogenaamde Vaderen, die opgeworpen Landregeer-„ders!" (bl. 224.) Opgeworpen? een geheel boek ware niet voldoende, om uit te leggen, hoeveel Gordiaansche knoopen daar op dat enkele magtwoord zijn losgevlogen! één is er niet gesprongen: de vraag, hoe de onwettigheid van het gezag der Staten iets ter wereld afdoet tot verdediging van Lumey. Of is er, wanneer men *nu* die onwettigheid kan betoogen, tevens uitgemaakt, dat Lumey zich naar welgevallen mogt aanstellen tegenover een Collegie, hetwelk *toen* onmiddellijk na den „onmezwaai" der zaken in Holland, zich beschouwde — en door al wat niet Spaanschgezind was, door Oranje, door Lumey zelven feitelijk en vormelijk erkend werd, — minstens, als *deelhebbend aan het staatsbewind*? en kon, van het stand-

punt der omwentelingsmannen, onder welke Lumey geen kleine rol vervulde, kon het van der Staten zijde wel eene aanmatiging heeten, dat zij niet straffeloos zich lieten tegenstreven en hoonen, maar zulks opnamen als een vergrijp tegen de bestaande orde, een verzet tegen het erkende Landsbewind, een begin van oproer en burgertwist?

„Ze hadden toch (werpt van S. tegen) aan Lumey alle *reverentie en obediëntie* beloofd" (bl. 226 en 237). Het is zoo, maar niet eene volstrekte onderworpenheid, en slechts onder voorwaarde, dat hij zich gedragen zou volgens zekere bepaalde Commissie, en vooraf bekendgemaakte instructie, als gedelegeerde van Oranje. Die Commissie en Instructie had hij openlijk op zoo verregaande manier overtreden (Bor, VI, bl. 430 en 431), dat men 't niet langer gedoogen wilde, en, nu eene aanranding van het Staten-collegie zelve de maat vulde, hield men zich van 't voorwaardelijk erkend gezag des gevaarlijken mans ontslagen, althans met niet minder regt dan waarmede men gehoorzaamheid opzeî aan Alva en Bossu.

Trouwens, wat de zoogenaamde irreverentie en inobediëntie der Staten tegenover „onzen Graaf" als Commissaris van Oranje volkomen regtvaardigt, is de handelwijs van zijn lastgever, den Prins-Stadhouder zelven. Van *Oranje* ging het bevel uit, aan Entes, met wien 't krakeel, over de proviandering, begonnen was in tegenwoordigheid van Lumey [1]), daartoe naar Delft ontboden, voor te

---

1) Beaufort (*Leven van Willem I*, Dl. II, bl. 340) zegt: *aan beiden*. Bor schijnt van Entes alleen te spreken; schoon het dadelijk volgende: „in plaetse van dat *zij hen* (zich) ter neder „*souden* zetten" genoeg aanduidt, waarom Lumey er bij moest wezen.

houden, „voortaen niet also opte Staten van den Lande „te schelden en qualijk te spreken" (Bor, VI, bl. 424). Schier *onder de oogen van den Prins* had de gevangenneming plaats van beiden, toen ze „nog onmanierlijker" tegen de Staten in verzet kwamen. Door *Oranje* werd de gevangen graaf in dezelfde maand (Januarij) van alle bewind ontzet; bij *Oranje's* plakkaat „alle paspoort en kaap„brief ingetrokken, door den Graaf zonder autorisatie, „*onder deksel* (zegt de Prins) *en als hem beroemende 't „gemene beste door middel van dien te vorderen*", aan allerlei zeeschuimers afgegeven (Bor, bl. 424). *Oranje* liet in Augustus hem zijnent weeg te Rotterdam den degen afvorderen, en voor de derde maal gevangenis aanzeggen [1]); *Oranje* liet in October den voortvlugtige opsporen te land en ter zee (Bor, bl. 431); *Oranje* eindelijk zond troepen af tegen den woeligen graaf, toen deze in 1578 buiten voorkennis of last der bevoegden, een paar plaatsen op den Spanjaard vermeesterd had. (Aldus F. van Vervou, bij Scheltema, *Mengelw.*, IIe D. I^e St., bl. 207 en 208.)

We besluiten uit al het aangevoerde, dat, sinds de kijftooneelen te Delft, de Prins van Oranje niet sterk aandrong, om den graaf van der Mark als zijn Commissaris te doen eerbiedigen, maar integendeel vóórging, om hem te doen beschouwen als een gevaarlijken woelgeest dien men krachtdadig moest beteugelen, als een' schuldige, wien men noode aan welverdiende straf onttrok, wegens vroeger bewezene diensten, en om redenen

---

[1]) Het bleef toen bij woorden, omdat de graaf, zich op de onzijdige houding der Rotterdamsche regering verlatende, niet alleen onderwerping weigerde, maar zelfs dreigde, geweld met geweld te keeren.

van Staat. Want er bestond nog een niet versmadelijke partij deels uit Lumey's vrienden en handlangers, deels uit dezulken welke, onder hem roovend en plunderend, eene goede, maar nog geen volle rekening gemaakt hadden. Wat toekomst, indien ze, reeds gekrenkt of teleurgesteld, bij 't uitspreken van zwaarder gerigt over den vóórvechter, te zamen schoolde en met kracht van wapens opkwam voor 't beginsel, dat in hem gestraft werd?

Reeds verheerlijkte ze de kluisteren van Lumey en droeg die in 't goud ten sieraad [1]); ja reeds had ze een lied gereed, hetwelk te opgewonden en dreigend klonk, om af te wachten, dat het op de straten kwam; het was raadzaam, een middenweg te kiezen, en dien heeft men betreden!

De heer van S. begrijpt het anders dan de Prins van Oranje, en ontboezemt voor de zooveelste maal zijne verontwaardiging in de volgende slotperiode zijner eerste afdeeling: „zulke verraderlijke, zich opgeworpen hebbende „en door den Prins, alleen uit hoogen nood, naast, ja „boven zich gedulde Regeerders durfden 's Lands redder „onder Oranje in boeijen slaan, omdat hij, dien zij „zelven onlangs reverentie en obediëntie beloofd hadden, „hen nu niet genoeg revereerde en obedieërde! Een schoon „ligchaam, voorwaar, om gerevereerd en geobedieërd te „worden, dat 's Lands toegesnelde Vrijvechters liet ver„hongeren en hunne Opperhoofden naar den hals stak!"

Bij zulk een ijdel geroep halen we de schouders op;

---

[1]) Gijsbert van Duivenvoorde kwam „in eenige haperinge wegens „het dragen van gouden boeitjes ten genoegen van den gevangen „Grave, en verzocht die zaak met 300 guldens te mogen boeten". (Te Water, *Verbond der Edelen*, D. III, bl. 24.)

hoe is het toch mogelijk, dat men 't gedurig in *volle* gehoorzalen toegelaten, en geen enkelen keer onze achtbaarste mannen er voor gevrijwaard heeft!

We onderzoeken 't maar niet. Want onze verwondering zwicht reeds voor een ander gevoel, bij het nagaan van de wijze, waarop van S. zich verklaard heeft over de (zoo we zagen) niet te best gebleven verstandhouding tusschen Oranje en van der Mark. We gelooven, dat dit belangrijk punt den redenaar bijster verlegen oogenblikken heeft aangebragt [1]). Den Prins op zij te stellen met hetzelfde loopje, waarmeê hij zich afmaakt van Marnix, die het doel zijner lofrede in den weg stond [2]), zou al te veel zwakheid verraden; hem met de Staten gelijk te stellen, ware eene ongerijmdheid; Lumey opofferen? dan moest er te veel van de redevoering uitgeschrapt worden; Oranje's gedrag vlakweg afkeuren? dat verbood hem zekere welvoegelijkheid. Het ridderlijk voorbeeld des heeren Groen van Prinsterer was toen nog niet gegeven! Wat heeft hij dan te baat genomen? Altemaal gedraai en gekronkel met woorden, waarvan de slotsom, naar 't schijnt, hierop moet uitkomen: „het was onkiesch, „onbillijk, onstaatkundig van Lumey, dat hij de eerste

---

[1]) „'t Is van teederen aard ... ik zal niet stellig vonnis vellen ... „ik mag het niet stilzwijgend voorbijgaan ... niemand heeft het „nog willen beoordeelen" (bl. 277), enz. Het laatste is een vreemd gezegde, omdat van S. even te voren de oneenigheid met Oranje optelt onder de „nopens van der Mark *ingebragte grieven*".

[2]) „Tot Lumey's vijanden behoorde de *anders* zoo verdienste„lijke Marnix; om welke reden is mij onbekend", zegt hij bl. 227. Hij bezigt zulk een vorm van kompliment, wel meer als hij in 't gedrang raakt. Zoo heet het bijv.: „de *anders* zoo verdienstelijke „Hooft" (bl. 239); Bor, „*anders* een zoo verdienstelijke schrijver" (bl. 263); „de *anders* zoo groote Bilderdijk" (bl. 283).

„hersteller der vrijheid wilde heeten; 't is jammer óók; „omdat er zich nu partijen vormden voor hem en „voor den Prins, zoodat deze zich *genoopt* vond (bl. „279), om den Graaf aan deszelfs lot, aan de kuipe„rijen over te laten eener magtige kabaal." De voornaamste moeijelijkheid (men ziet het aanstonds) ligt als weggestopt achter het woord *nopen*, hetwelk hier dezelfde dienst bewijst als hetgeen op bl. 225 ter loops in eene parenthesis voorkomt: „de Prins was *door de Staten ge„noodzaakt*, Lumey's Commissie in te trekken." Oogenschijnlijk zegt dit iets meer, maar het wordt nog onbepaalder dan 't vorige, als we bl. 280 lezen: „Wanneer „Lumey zich vroeger *anders* jegens Oranje gedragen „had, zou deze *door zijn invloed en gezag* de gevangen„neming en afzetting *zeker* hebben voorkomen." Want nu wordt de kracht dier nopende noodzakelijkheid voorgesteld als geheel afhankelijk van Lumey's gedrag. En hoe is dan nog de bedoeling? was Oranje's handelwijs het onmiddellijk gevolg van slechts eenige onkieschheid, onbillijkheid, onstaatkundigheid? zoo ja, verdiende zulk een verschoonlijke feil, dat de Zwijger nu een „schreeu„wende onregtvaardigheid en ondankbaarheid" (bl. 280) liet voltrekken? Of was het omdat door Lumey's misgreep, op zich zelf minder schuldig, eene partij zich vormde, en de Prins *daarom* besloot, het voorwerp harer vereering te verstooten? Maar ziedaar noch de soort noch den graad der noodzakelijkheid verklaard, die Oranje heeft gedrongen; en zoo blijft het ons een wezenlijk raadsel, of we den Prins in dit geval moeten beschuldigen van ondankbaarheid en onregt, of wel wegens de opoffering eens voormaligen vriends aan hooger beginselen dan van persoonlijk regt en erkentenis, hem moeten beklagen in dien smarte-

lijken tweestrijd, en huldigen om zijne moedige voorzigtigheid. We weten zelfs niet, of van S. ons wel immer den lof dier voorzigtigheid gaaf zou hebben toegestaan; want, hoewel hij bl. 224 verzekert: „de Prins had in „deez' bange dagen *al zijn fijne* staatkunde noodig om „zelf staande te blijven", zoo schrijft hij weêr bl. 279: „Oranje vond zich genoopt, de Spaanschgezinde partij „meerder toe te geven, dan anders [?] met zijn stelsel en „zijne voorzigtigheid wel overeenkwam"; een volzin, in beteekenis zeer verschillend, naarmate men op het woord *anders* een nadruk legt, of het als overvloedig beschouwt, terwijl de bijvoeging: „de goede zaak leed er bij" (280) in het midden laat, of van der Mark daarvan de schuld droeg of wel de Prins.

Aan nog grooter onopregtheid maakt van S. zich pligtig, als hij gewaagt over den wrevel, dien van der Mark — wie verwacht het niet van zulk een karakter? — na zijn gevangenneming bleef koesteren tegen den Zwijger.

Het werk van Bor, in ieders handen, bevat twee authentieke Memoriën van Lumey; daardoor was het wereldkundig, met wat verbittering de Graaf bezield was *vóór zijn gedwongen* vertrek uit Holland. Ook was het door Te Water (*Verbond der Ed.*, III Dl.) genoegzaam bekend, hoe Inthiema, Lumey's vriend en advokaat, door een afzonderlijk werkje, getiteld: *Querela Hollandiae*, gepoogd had, Graaf en Prins met elkaâr te verzoenen.

Voor niemand alzoo kon van S. zulks ontveinzen; maar, om toch zijn held den lof der grootmoedigheid niet te onthouden, beweert hij als een uitgemaakte zaak, dat *na Lumey's uitwijking*, alzoo toen de hitte van 't geschil voorbij was, „geenerlei wraakzucht woonde in „zijn edel en grootmoedig hart.... immers de groote man

„wist de natie en den Prins zeer goed te onderscheiden „van die verraderlijke Staten, die met de Spaanschge- „zinden zijn eenige vijanden waren" (bl. 227).

Toevallig stond alleen Inthiema die ophemeling in den weg. Elk ander ongunstig berigt over Lumey's buitenleven was geboekt door personen, voor wier getuigenis men, volgens den heer van S., het oor dient te sluiten. Namelijk zij waren, of aan den Prins *verknocht*, of Spaanschgezind, of, nog erger, ze waren Roomsch, op zijn minst genomen Remonstranten of afschrijvers (bl. 281 en 282).

Niets van dit alles paste op twee boezemvrienden van Lumey, die als schrijvers zijn opgetreden, te weten Vervou en Inthiema. Het werk des eersten behelsde, op zich zelf beschouwd, niets in strikte tegenspraak met van Someren's verlangen; daartoe moet men het vooraf in verband brengen, juist met zekere woorden van Inthiema, en dus met dezen alleen, had onze lofredenaar zich te bemoeijen. — Veel is hier gelegen aan de vraag: wanneer heeft Inthiema de bovengemelde *Querela* vervaardigd? Want is zulks *na* Mei 1574 (Bor, VI, 431, en Beaufort, D. II, bl. 363) geschied, dan bewijst het, dat de „groote man", schoon reeds ten lande uitgeweken, door belangstellende vrienden nog geacht werd, eene bedarende toespraak te behoeven, en dus niet „zoo rustig en zonder eenigerlei „wraakzucht op een lustslot bij Luik, sinds Mei 1574 „verademing genoot, voor de zijne groote ziel aangedane „grieven" (*Redevoering*, bl. 227). Vermoedelijk heeft de heer van Someren het lastige dier zwarigheid ook wel ingezien; of hij er geen raad meê wist, oordeele de lezer uit de volgende plaats van bl. 280:

„Te regt raadde de beroemde Vriesche Raadsheer Fre-

„dericus ab Inthiema, zijnen cliënt en vriend, (men zie „zijne *Querela Hollandiae*) zich aan den Prins te onderwer„pen; want dan, zeide hij, is er geen twijfel aan, of, „indien er tweedragt mogt bestaan hebben, tusschen Prins „en Graaf, de verzoening zou volgen en deze op het alge„meen welzijn uitloopen. Jammer genoeg, dat Lumey dien „raad *niet geheel schijnt* gevolgd *te hebben*; want na in „twee Memoriën den Prins vinnig *te hebben* aangerand en „wel eenige waarheid gezegd *te hebben*, die men echter „niet altijd zoo zeggen moet, wierpen beide partijen het „op een accoord, en ruimde Lumey het land."

Hoe eenvoudig en waarheidlievend luidt hier de berisping van Lumey's vinnige Memoriën! is het niet, of de redenaar slechts door een weinig verzachtens eenige ligt verschoonbare ingenomenheid met het „voorwerp zijner hulde" heeft willen verraden? En ondertusschen die gemoedelijke berisping dient alleen, om een kunstje te verbergen, waarmeê van S. het publiek tracht te verschalken. Door de aangehaalde woorden moet men namelijk ongemerkt in de verbeelding komen, alsof Inthiema zijne *Querela* heeft geschreven vóór het indienen der Memoriën (1573), gevolgelijk vóór de uitwijking van Lumey (1574). Hij rekende er op, en met grond, dat men niet aanstonds bedacht of in de gelegenheid is, naar het zeldzaam boekje van Inthiema om te zien; men zou dus niet zoo ligt opmerken, dat het onmogelijk in 1573, maar eerst een poos *na* Lumey's vertrek uit Holland is opgesteld. De onopregte schrijver wist het zooveel te beter; hij heeft zich elders verraden. Te weten een vijftigtal bladzijden vroeger (bl. 226) lezen we: „*Fredericus ab In„thiema*, verhaalt uitdrukkelijk *even als Bor*, dat Lu„mey de Staten *vóór zijn vertrek uit den lande* deed

„dagvaarden voor de Keizerlijke Regtskamer" [1]). Het beroep op de Kamer had plaats in *Mei* 1574; het was een artikel van het *akkoord*, waarbij de Staten het *vertrek met bagagie en goed* inwilligden. *Dat* alles heeft van S. *moeten* lezen bij Bor, op dezelfde plaats (VI, 431), hier door hem aangehaald; hij heeft ook het zelfde gevonden bij de Beaufort (*Leven van Willem I*, Dl. II, bl. 363 en 364), en hem (blijkens *Redevoering*, bl. 278 en 282) als een „kundig schrijver" tamelijk aandachtig geraadpleegd; eindelijk heeft hij ook (blijkens bl. 232, 278, 282) gebruik gemaakt van het zaakrijke levensberigt over Lumey, te vinden bij Te Water, *Verbond der Edelen*. Bepaaldelijk heeft hij voor oogen gehad bl. 23 van het derde deel; want daaruit haalt hij een geheelen volzin aan. En juist op diezelfde bladzij moet hij gelezen hebben: „*de Staaten van Holland hielden, bij zijn ontslag, aan* „*zich het recht*, om binnen den tijd van één jaar zijne „zaak door de Rijkskamer te laten onderzoeken en be„slechten; hij begaf zich naar Aken, en wilde daar blijven, „totdat zijne zaak voor het hooge Keizerlijke Gerechtshof „gebragt, of anders de tijd, daartoe bepaald, verloopen zou „zijn." — Wat meer is, de hoogleeraar Te Water zegt een paar regels vroeger, dat hij die bijzonderheden ontleent uit — *de Querela van Inthiema*, ja verwijst in eene kantnoot naar de eigen pagina's van dat geschrift. Onderstellen we nu, dat van Someren de *Querela* zelve niet ingezien heeft, dan blijkt hij van elders genoegzaam bekend met *datum* en *inhoud* van 't akkoord, met het berigt van Inthiema aangaande een artikel van dat akkoord, en

---

1) Niet Lumey *deed dagvaarden*, maar de Staten behielden zich het regt voor, om *hem te dagvaarden*. Aldus Inthiema, p. 36.

dus, *bij 't allerminste nadenken*, met den tijd, waarop Inthiema ten vroegste zijn boekje kan geschreven hebben, te weten na Mei 1574.

Dat hij tot het vinden van het bedoelde tijdstip werkelijk eenig nadenken of onderzoek gebezigd heeft, mag men gereedelijk opmaken uit bl. 236. Aldaar zegt hij: „Inthiema schreef, onwedersproken *kort daarna*, dat „Lumey's heftigste beschuldigers uit de Staten tot den „vijand overliepen". Deze niet volkomen bepaalde, maar geenszins onjuiste opgave, is geheel het eigendom van van S.; vruchteloos zal men ze elders in dien minder bestemden vorm trachten weêr te vinden. Doch zij wijst dan ook op eene vergelijking, een onderzoek, welks uitkomst den redenaar dienen moest, om de geloofwaardigheid aan te dringen van Inthiema's berigt, nopens het *overloopen*. — Wil men de woorden: *Kort daarna* liever doen slaan op iets wat voorafgaat? welnu onmiddellijk van te voren spreekt hij over het einde der tweede belegering van Leiden (N. B. October 1574) en zou hij dus op nog veel duidelijker wijs verraden hebben, dat ook naar *zijne* meening het boekje niet in 1573, maar eene poos *na* Mei 1574 moet vervaardigd zijn.

En nogtans plaatst hij het bijna een jaar vroeger, dan het oppervlakkigste onderzoek noodwendig moest uitwijzen! Uit dit alles ontwaren we duidelijk den toeleg, om door het vervroegen van Inthiema's werkje, de handen ruim te houden tot het bewierooken van den graaf, als hadde na diens uitwijking „in zijn edel en grootmoedig „hart geenerlei wraakzucht gewoond jegens de Natie en „den Prins" (bl. 227).

Maar *heeft* van S. het geschriftje *niet* ingezien? We mogen 't niet langer onderstellen; hij wilde niet „gaan

„aan den leiband der geschiedboekers (bl. 202), ontzag „noch tijd noch moeite in 't opsporen der bronnen" (bl. 203), en zal dus het raadplegen niet verzuimd hebben van een opstel, voor hem zoo welkom wegens den inhoud — eene verdediging — zoo merkwaardig om den schrijver — een vriend [1]), een advokaat van den verguisden Lumey. Zulk verzuim ware bijkans niet verklaarbaar, zeker onvergeeflijk. Integendeel het spoor eener vrij aandachtige nalezing vinden we bl. 280: „De Graaf moest zich aan „den Prins onderwerpen, want dan, zeide Inthiema, zou, *indien er tweedragt mogt bestaan* hebben tusschen Prins en „Graaf, de verzoening op 't algemeen welzijn uitloopen." Deez' gansche volzin met de onderstelling: *indien* staat schier letterlijk in Inthiema [2]), en hoewel die weifelachtige vorm niets afdoet tegen zijn andere stellige uitdrukkingen, blijft ze toch eenigzins vreemd gekozen. Uiterst toevallig, zoo van S. er op gekomen is, zonder 't voorbeeld van Inthiema voor oogen te hebben! Voor ons, we hadden bij het doorlezen der vervelende *Querela* [3]) waarlijk niet veel oplettendheid noodig, om te begrijpen, wat er van de zaak en van de goede trouw des redenaars te denken valt. Inthiema zelf dateert zijn Voorberigt uit Emden den 5den Junij 1575, hetgeen overeenstemt met pag. 3*b* en

---

1) Zijn „Hollandia fingitur, querelans, *innumerabiles* ipsius Co„mitis laudes atque virtutes *enumerare.*" Pag. 4ª.

2) *Querela*, pag. 34ª: „Discordia.. si quae existat inter Comitem „et Principem."

3) Ze bestaat uit Latijnsche disticha, telkens afgewisseld met vervaarlijk langdradige Commentariën, ontleend aan den Bijbel, de Pandecten, Virgilius, Aristoteles, de geschiedenis, enz. — Groepjes kale boomen, daar het oog op stuit in eene zandwoestijn Sahara!

18*b* en 19*a*, waar hij vermeldt, dat het jaar reeds vervlogen was, waarin, volgens het akkoord van Mei 1574 's graven geding voor de Keizerlijke Gerigtskamer moest gebragt zijn [1]). Het drukjaar op het titelblad en achter 't berigt van den drukker (pag. 37*b*) is 1576; daaruit maken we op, dat Inthiema, onder wiens oog ongetwijfeld deze éénige handels-uitgaaf [2]) ter perse kwam, nog lang genoeg na Lumey's vertrek, dezen nog geenszins van zijne verbittering tegen Oranje bekeerd zag. Uit verscheidene plaatsen, bij Inthiema voorkomende, en nu eensslags door van S. verdonkerd, kiezen we er één bij voorkeur ter vertaling, wijl daaruit blijkt, hoe Lumey niet alleen wrok behield tegen den Prins, maar ook tegen Holland in 't algemeen. Vooraf brengen we daarmeê in verband eene plaats uit Vervou, in wiens vriendenarm Lumey gestorven is: „Men seide, dat hij (tijdens zijne „gevangenis) alle die van Holland dreichde, wanneer hij „los quame, sulcker aen alle derselver ingesetenen te wil„len wreecken" [3]).

---

1) „Actionem Hollandiae Ordines infra unius anni spacium coram Imperiali Camera intentarent.. quam passi sunt expirare." Zoo spreekt hij pag. 20*a*: „...diu post carceres".

2) De auteur had *van te voren* (maar altoos *na* Junij 1575) eenige exemplaren aan vrienden gezonden, ieder met een afzonderlijk geschreven opdragtsversje; de drukker bragt daarop het (thans zeer zeldzame) werkje in den handel, met al die strooperige poëzie er bij.

3) Toen van S. zijne redevoering schreef (1837) bestond deze plaats, aan Vervou ontleend (bl. 7), nog niet in druk; maar uittreksels uit diens werk waren door van S. gelezen bij Te Water en Scheltema; hij moest dus uit den laatste wel weten, dat het eerste deel van 't oorspronkelijk handschrift (1562—1609) ter inzage lag op de Kon. Bibliotheek te 's Hage. Zou hij, die „moeite „noch tijd ontzag, in het opsporen van oude geschiedbronnen"

En wat zegt nu Inthiema: „Opdat na 't verloopen van „den tijd, voor 't regtsgeding bepaald, de graaf zich niet „op de welgezinden vertoorne, noch 't geleden onregt op „onschuldigen verhale, rigt Holland tot hem dit Klaag- „dicht, hetgeen ten doel heeft, dat de graaf het leed, hem „door sommige valsche beschuldigers aangedaan, verge- „tend, zich met den Prins en zijn vaderland (van moe- „ders zijde) verzoene, en zoowel den Prins als Holland „buiten alle schuld achtend, voor beider en aller Protes- „tanten behoudenis, op nieuw tegen den Spanjaard den „wapenkreet aanheffe" [1]).

Om van S. te logenstraffen, schijnt deze aanhaling voldoende, maar tot nadere bevestiging vertoeven we liefst nog een oogenblik bij het besproken punt. Tegen het eind van 1575 hielden velen den graaf nog voor uitermate verstoord op Oranje. Den 4den December schreef Johan van Nassau [2]) aan zijn broeder den Zwijger: „van

---

enz. (bl. 203), deze merkwaardige bron ter zijde hebben gelaten? — Het Provinciaal Friesch genootschap heeft, zonder bezwaar, verlof erlangd tot eene volledige uitgave (bij Suringar 1841).

1) Aldus pag. 3b en 4a. Verder ziet men pag. 33a. „Hortatur „ [blijkbaar passief] „Comes, ut *habita Concordia* et *postposito livore* se „denuo principi subjiciat.„ En pag. 34a: „Quamobrem valeant qui „apud Principem, Comitem maledicum, apud Comitem denuo ipsum „principem ejus carceris autorem falso praedicant, ut utriusque animos „perpetua discordia sejungant, quos *reconciliatos praestaret*... Comes „igitur Marcanus una cum Bartolo Entens Principi *reconciliandi* sunt.„

2) Groen van Prinsterer, *Archives*, V, 323. Het vijfde deel verscheen eerst in 1838, we kunnen niet beoordeelen in hoever van S. een jaar te voren al of niet door zijn Medelid van het Kon. Instituut inlichting kon erlangen; ook weten we niet regt, hoeveel we mogen vergen, naar aanleiding van hetgeen de heer van Groningen in 1840 berigtte: „Van Someren is voor Lumey opgetreden „in een hier en daar openlijk voorgedragene, *en voor den druk „gereed gemaakte* (gemaakt wordende?) Verhandeling„ (*Geschiedenis der Watergeuzen*, bl. 466). Daarom geven we de opmerkelijke regels van Nassau alleen om der volledigheidswille.

„verschillende kanten hoor ik, dat Lumey zich veel over „U beklaagt en smadelijk uitlaat; hij wil, zegt men, uit „Uw eigen handschrift bewijzen, dat Ge last hebt ge- „geven om hem met vergif van kant te helpen, en zulks „wreken op U, en de familie, en het gansche huis van „Nassau. Ik wacht dagelijks op zekerder tijding, en kan „'t van hem niet gelooven; berigt mij: (verzoeke ik) hoe „gedroeg hij zich bij U, en hoe is hij van U gescheiden?"

De naauwkeurige Le Petit, huisbeambte van Oranje, moet over Lumey's onvriendelijke gezindheid meer zekerheid hebben gehad; in zijne *Grande Chronique* (bijna twintig jaar na beider dood uitgegeven) vinden we opgeteekend (Tome II, pag. 255): „De Graaf heeft sedert (1573) „altoos een *kwaden tand* gedragen tegen den Prins, door „hem beschouwd als bewerker zijner gevangenis": en even vóór den slag bij Gemblours, alzoo op het jaar 1578: „De Graaf van der Mark droeg den Prins *geen „kleinen hekel toe*, wegens zijne gevangenis, ondergaan „om zijne geweldenarijen tegen de priesters" (pag. 346) [1]).

Weinig dagen vóór zijn dood werd (door een nieuw ontvangen grieve, wij bekennen zulks) die stemming niet veel beter. Kort voor den ongelukkigen slag bij Gemblours was hij, wrevelig om 't ongeregeld bestuur, het leger der Algemeene Staten ontweken; zijn regiment bleef in hun dienst, en kreeg met de overigen een geduchte neêrlaag van Don Juan en Parma: „hy, *weinig gelt voor „hem en syn regiment ontfangen hebbende*, wilde syn „regiment wederom vergaderen, hetwelke hy dede sonder „last ofte voorweten van den Staten, hoopende also middel

---

1) „Le Comte a tousiours depuis porté une male dent.... une „picque non petite au S^r^. Prince."

„ te vinden, *om zyne verschootene penningen weder te mogen „ bekomen*, liet also syn volck vergaderen in het land van „ Falckenburgh, innemende een kleyn stedeken, genoemt „ Hertsigenrode ende een dorp Heerle..... Dan sulckes ten „ ooren van de Staten komende, meinden die, dat de Graeff „ wilde Don Juan toe trecken met syn regiment, hetwelke „ nochtans niet waerachtig bevonden is, gaven derhalven „ last aen het guarnisoen van Maestricht, om dese op- „ lichting te verhinderen, die oyck des morgens vroegh „ daeromtrent komende, alwaer dit regiment sich ver- „ saemelde, riepen met luyder stemmen: ha soldaten! wat „ wilt ghy hier maecken? Uwe collonnel is een schelm, „ ende sal u nae den vijand voeren; waerover die soldaten „ hier aff gans gene kennisse draegende, liepen vandaer, „ ende quamen merendeels by den Graeff voorsc: clagende „ wat ter voorgebragt was. Hierover wert hy boven mate „ zeer verstoord, spreekende eenige woorden tot nadele van „ den Huise van Nassau, die ick om der eeren halven „ alhier verzwijge, hy sprak oyck onbetamelicke redenen „ van den Heere van Synt Aldegonde, seggende; dat hy „ de Prince en die Staten dezen raed tegen hem, Graeff, „ gegeven hadde."

Onveranderd halen we deze woorden aan van 's Graven vriend, Frederik Vervou, en wel uit dat gedeelte zijner gedenkschriften, hetwelk den heer van Someren uit Scheltema's *Mengelwerk* (t. a. p. bl. 207 en 208) bekend was [1]).

Hij heeft er echter niets van willen onthouden dan Lumey's „driftige woorden" (lees altoos: onbetamelicke

---

[1]) Blijkens de bijzonderheden over vergiftiging en dood (bl. 228), eene aanmerking over de „schroomvallige hulde van Scheltema" (bl. 282), en de aanhaling uit Vervou (bl. 281).

redenen) over St. Aldegonde (bl. 281); ze kwamen hem van pas, om ook dezen met eenige schuld te bezwaren aan de algemeene ingenomenheid tegen Lumey; zorgvuldig heeft hij vergeten, wat Vervou, immers onmiddellijk te voren, aan Lumey ten opzigte van den huize Nassau nageeft; geen woord daarover, geen woord over den argwaan van Prins en Staten, (nu niet meer de nietswaardige „opgeworpen Regeerders van Holland", maar de Algemeene Staten van Noord- en Zuid-Nederland, met Oranje aan 't hoofd) en daarentegen, *in strijd* met Vervou (zie boven onze bl. 118), die zelf tot 's Graven regiment behoorde [1]), het flaauwe verzinsel; dat „Lumey „geheel op *eigen kosten* een nieuw regiment bijeenbragt „ter dienste des lands" (bl. 227).

Men ziet hieruit alweder, dat het niet altoos aan de verrekijkers lag, als de heer van Someren, „bevangen „zijnde van de loffelijke zucht om deez' flonkerende ster „met een kritisch oog te begluren" (bl. 203), bij wijlen nogtans zoo weinig van het zigtbare bespeurde: veel te dikwijls hield hij de beide oogen gesloten. We waren al van plan, om de onze af te wenden van den meteoorgloed, waarin we rekenden, dat de graaf, na de beschrijving van een voorbeeldig overlijden, (einde goed, al goed!) door van Someren zou worden opgehemeld en nagetuurd; maar gelukkig is het niet noodig geweest. Met versnelden loop spoedt zich aldus de beschouwing van Lumey's leven en sterven ten einde: „Door vergif, hem, ter maal„tijd bij zijn oom Rennenberg, door eene moorddadige „hand toegediend, werd zijn dood verhaast." Vervou

1) Bij Scheltema t. a. p. bl. 205 en 206.

zegt alleen: na den maeltijd bij den Domheer Rennenberg, 's avonds te huis komend, voelde de Graef zich „heel qualicken; nadat hy seven dagen krank was ge„weest, ende eenmael tot my seide, *ick ben ten anderen „tyde vergeven geweest*, maar nooit alzulken krankheit be„vonden, als dese is; ende als ghy my verlieset, sult „ghy een goedt vriend verliesen, is hy binnen Luyck „op mynen slinker arm gesturven... Die meesters ver„claerden hem vergeven" (t. a. p. bl. 208 en 209).

Dit geloofwaardig verhaal weêrspreekt genoegzaam een uit dien tijd opgevangen mare (door Estius gevolgd), als ware hij aan een dollen-hondsbeet overleden; hij is alzoo vergiftigd, maar door wien [1]), en waar, blijft on-

---

1) Van Groningen (*Gesch. der Waterg.*, bl. 466) merkt hierop aan: „Vervou doet een sterk vermoeden vallen op den Domheer." Een *vermoeden*, we geven het toe. Maar de heer predikant onthoudt zich niet, hierop te laten volgen. „het behoorde onder de on„mogelijkheden niet, dat deze (Domheer) den hardnekkigen vijand „van Rome (evenwel Vervou zegt het niet) vergeven had." Als het op zulk slag van aanmerkingen aankomt, zullen we hier een andere ten beste geven. Strada verhaalt over Bossu, eerst Stadhouder van Philips II, later medestander van Oranje: „Naauwelijks was hij „(hetgeen Oranje bespeurd had) in 1578 op zijn terugkeer naar „'s Konings partij bedacht, of hij werd ziek en stierf kort daarna „aan vergif, zoo als velen geloofden, hem ingegeven door Oranje's „bestel. Dat laatste vermeldt Mendoza, Spaansch gezant in Enge„land, als een ontvangen berigt, aan Alexander Farnese. In „zekere aanteekeningen van een toenmalig hofbeambte van Far„nese (Renaldus) las ik, dat Bossu, op het punt van de H. Teer„spijs der stervenden te ontvangen, en door Oranje bezocht, op „diens schimpige vraag: wat dit kerkgebaar beteekenen moest? „(quid caeremoniarum illud esset), vlakweg (palam) geantwoord „had: het verlies van goed, eer en leven heb ik u te wijten, maar „'t eenige wat mij rest, mijne ziel, laat ik mij van niemand ont„nemen. — De waarheid dier geruchten, schoon ze algemeen ver„spreid raakten, durf ik noch bevestigen noch ontkennen, wel „wetende, hoe men dikwijls onzekerheden rondbrengt, en 't gruwe-

zeker; „zijn stoffelijk overschot (zoo eindigt van S.), „werd *op* zijn Baronij Lumey in het graf zijner vaderen, „met alle eer ter aarde besteld" (bl. 228).

Hiermede is de kritische levensbeschouwing, en tevens het positieve gedeelte van 's redenaars taak, de lofprijzing

---

„lijkste veelal gelooft" (*De Bello Belg.* II, bl. 37 en 38). De hier, gelijk overal, zoo bedachtzame en waarheidlievende Strada, door Groen van Prinsterer, om de naauwkeurige onpartijdigheid in 't algemeen, maar bepaaldelijk wegens de aangehaalde woorden geprezen (*Arch.*, I, 41*), vermeldt, *zonder* twijfeling of voorbehoud (t. a. p. bl. 5): „Valentijn de la Motte ontdekte een toe„leg, dien Oranje door een heimelijk gezonden moordenaar op „zijn leven smeedde." (De heer Groen verklaart al het voorgaande als louter uitstrooisels van den laster, omdat *des Zwijgers deugd boven dergelijke verdenking is, hij* (N.B. drie maanden vroeger,) *voor Bossu een pensioen had aangevraagd, groot leedwezen toonde over de ziekte en dood van Bossu en in een tijdstip leefde, waarin men over en weêr gereed stond met aantijging van sluipmoordenarij. Arch.*, VI, pag. 512. We achten die redenen geenszins overtuigend.) We zagen boven, hoe Lumey, naar het gerucht ging, den Prins een bevel tot zijne vergiftiging, uit eigenhandige onderschepte stukken bewijzen wilde; we herinneren ons eindelijk, dat, toen burgemeester Groenewegen zich niet leenen wilde tot zekeren min edelen aanslag op de vrijheid van Bossu, omdat „syn con„scientie hem zulks niet toeliet", hij ten antwoord kreeg: „Judith had „het zoo naauw niet genomen met den tieran Holofernes om hals, „en Gods volk uit noodt te helpen" (Bor, VI, 431; Hooft, VII, bl. 301; Beaufort, *Leven van Willem I*, Dl. II, bl. 368). En nu zeggen we op onze beurt tegen den heer van Groningen, maar ook niets meer: het behoort niet onder de onmogelijkheden, dat Oranje zijne wrokkende, op nieuw hevig vergramde, gevaarlijke tegenpartij, den openlijk van landverraad beschuldigden Lumey, voor goed onschadelijk deed maken. — Op bl. 270 had diezelfde schrijver aangemerkt: „Lumey schijnt altijd eene zekere „vrees voor vergif te hebben gekoesterd"; en hij verwijst daarbij naar fol. 255 van Le Petit, *Grande Chronique*, Tome II. Zonderling! op die gansche bladzij rept Le Petit geen woord over dergelijke bezorgdheid; alleen in de tweede kolom vinden we: „Lumey bleef op den Prins gebeten, ter oorzake van zijne „gevangenschap, à cause de son *empRisonnement*"; zou de heer

van zijnen held, afgeloopen. We meenen daar gebreken genoeg in te hebben aangetoond, om er, onder het geschiedkundig oogpunt beschouwd, alle wetenschappelijke waarde aan te mogen ontzeggen. Veel lieten we nog ter zijde, om niet telkens te verre af te wijken van het pad, dat we, ter spoedigste bereiking van ons doel, in deze doolspelonk moesten rondgaan. Maar waarlijk, indien al wat we tot dusver moesten afkeuren, niet op zelfbewuste partijdigheid wijst, slechts het werk is der onachtzaamheid, dan is ze wel tot suffens toe volgehouden, en dan noeme men althans dit gedeelte van van Someren's arbeid niet langer eene doorwrochte verhandeling, opgesteld naar de beste gedenkstukken der geschiedenis [1]).

---

van Groningen hier bij vergissing *empOisonnement*, vergiftiging, hebben gelezen? Zoo ja, heeft dan ZEd. het gewaande woord van Le Petit maar overgenomen, zonder dat de hardluidendheid van zulk een gezegde over den Prins hem vooraf op eene tweede lezing bedacht maakte?

1) De Graaf Becdelièvre, die op hoogen toon spreekt over de *ongerijmde aanmatiging* der Hollanders ten opzigte der boekdrukkunst, heeft voor zijn levensberigt over Lumey (*Biographie Liègeoise*, Tom. I, p. 275) de meeste bronnen in het geheel niet, en de andere verkeerd geraadpleegd. Zijn artikel is een grof zamenweefsel, waartoe het leven van Willem Robert de la Marck-Bouillon voor schering, en dat van Willem de la Marck-Lumey ten inslag heeft gediend.

De man, dien hij zoon noemt van Henri-Robert is in 1562 geboren, en kon dus moeijelijk in 1572 *als hoofd der Watergeuzen, door Karel IX* (gest. 1574) *ondersteund, Philips II hebben beoorloogd*; wie het laatste van Willem Robert gelooft, moet diens overlijden plaatsen op 1°. Mei 1578 en toch met Becdelièvre aannemen, dat dezelfde aan Hendrik IV den slag van Coutras hielp winnen, den 20ª October 1587.

De Feller noemt, in zijn Geschiedkundig Woordenboek, onzen van der Mark ten onregte: Kanunnik van Luik; die titel was weleer bezeten door Lumey's gedurige schaduw: den beruchten Omalius. Eenige Fransche uitbreiders van het Woordenboek lieten die kleine

We spraken hiermeê reeds gedeeltelijk uit, hoe weinig we het stuk als eigenlijke lofrede kunnen waarderen. Beschouwen wij 't bepaalder als zoodanig, wat, vragen we dan, heeft de redenaar voor zijnen Lumey uitgerigt? Karig, neen, maar ook gansch niet keurig toonde hij zich

---

verwarring onopgemerkt, maar „zich ten doel stellende, de on„naauwkeurigheden, aan de Feller ontsnapt, te verbeteren„, (zie hunne Voorrede, Hollandsche vertaling bl. XI) leverden zij op de Feller's artikel drie bijvoegsels van zeer belangwekkenden inhoud. Door hunne ijverige nasporing is vooreerst het zoo lang onbekende geboortejaar van Lumey, (zegge VEERTIEN HONDERD vijf en veertig) aan den dag gekomen; maar ten tweede zagen we nooit eene meer verbazende overeenkomst dan er bestaan schijnt te hebben tusschen den levensloop van Lumey en dien van een zijner vooronders: gelaatsvorm, bijnaam, krijgstogten, lotgevallen, misdaden, kortom alles, wat deze oordeelkundige schrijvers tot in 1485 van den *achter-kleinzoon* vermelden, staat in andere geschiedboeken ook letterlijk zóó aan den *overgrootvader* toegeschreven. Allerzonderlingst en noodlottig is de gelijkenis tusschen den *eersten* dood van den Lumey dezer schrijvers, en het uiteinde van zijnen voorzaat. De *hunne*, zeggen zij uitdrukkelijk, is in 1485 te Maastricht onthoofd; de *andere*, weten wij, is aldaar in hetzelfde jaar onthalsd. Maar nu vertoont zich een uiteenloopend verschil. Want de geschiedenis liet vroeger den *overgrootvader* van stonden af dood en begraven; daarentegen, volgens hetgeen de bedoelde verbeteraars van het Woordenboek, *met* de Feller, gelooven, is *hun* man nog veldheer geworden der Calvinisten in Nederland en moordenaar van Musius. (Calvijn is NB. geboren in 1509 en Musius gemarteld in 1572). Tot nadere toelichting verzoekt de Hollandsche Vertaler, in eene kantnoot, den lezer, het 22e deel van J. Kok, *Vaderl. Woordenboek* in te zien. Wij hebben aan die uitnoodiging voldaan, en leerden nu, dat dezelfde persoon, volgens meergemelde verbeteraars in 1445 geboren, te Luik, omstreeks 1578, alzoo bijna 133 jaar oud, aan een hondsbeet of aan vergif is overleden, en zulks, ofschoon hij, naar de opgaaf dier Heeren, 93 jaar vroeger, te Maastricht, het hoofd had verloren!! Zij hadden hun stelsel van verbetering ook op de volgende artikels: Robert II en Hendrik-Robert van der Mark moeten toepassen; eenige *onjuistheden van de Feller* zou men er dan welligt niet langer in opmerken.

in 't ontsteken van zeker duffig rookwerk, waarmeê voorlang zich de armoê pleegt te behelpen: telkens hooren we ophalen van: moedig! edel! groot! dapper! groot! edel! schitterend! enz. — IJdel rinkinken met honderdmaal afgesletene gemeenplaatsen, maar niets van hetgeen voor Lumey als mensch onzen eerbied opwekt, geen enkele trek van zielenadel is ons, min of meer treffend, voor oogen gebragt; integendeel eene gewaande grootmoedigheid zagen we aanstonds door de geschiedenis als een bedriegelijk opkleursel uitgewischt, en moesten daardoor zooveel minder gevoelen voor een persoon, die, in voorspoed uitgelaten, driest en onbillijk genoeg zijn krijgsgeluk den Prins „onder den neus hield" [1]), en, bij het verkeeren der fortuin eerst door jaloezij verbitterd (bl. 278), later tot vinnigheid opgewonden (bl. 289), eindelijk door hartzeer verteerd werd (bl. 228).

De benaming van *held*, met vervelende herhaling aan Lumey geschonken, heeft van S., dunkt ons, geenszins geregtvaardigd. Moed, ja als het enkel ondernemingszucht beteekent, en eene mate van geestkracht bij het tarten der gevaren, valt in den graaf niet te miskennen; maar ook, bij al de koude verrukking, welke van S. aangrijpt, wanneer hij ons het gebeurde voor den Briel, Schoonhoven en Haarlem vertegenwoordigt, (de overige feiten zijn van nog minder beduidenis) bespeuren we niets van dat buitengewone, hetwelk boven de onversaagdheid van ieder krijgsoverste den waren heldenmoed onderscheidt. Te Brielle (we zagen het) is door Lumey niets schitterends verrigt; door de burgers der omliggende

---

1) Zóó is de levendige uitdrukking bl. 279. Elders (bl. 234 en 236) heet iets dergelijks „in het aangezigt wrijven".

steden krachtig ondersteund (bl. 219), strijdt hij bij Schoonhoven „*persoonlijk* en met *ontbloot* rappier" (bl. 220); maar is dat voorbeeld zoo zeldzaam? Voor Haarlem houdt hij nog stand, ofschoon (de geschiedenis meldt niet, in welk tijdstip des gevechts) ofschoon een vaandrig naast - en *twee* paarden - onder hem gedood zijn; maar kan men van een veldheer iets anders verwachten, zoolang hij nog kans ziet ter verwinning, al is hij juist niet besloten, eer te sterven dan te wijken? of zou men 't een ander vergeven, indien hij aanstonds, gelijk Lumey straks deed, aan de rapheid van een *derde* paard zijn vlugt en leven toevertrouwde? Hoe men 't ook opvat, moed is niet heldhaftig zonder beleid, en daarvoor heeft de heer van S. ondanks zijn overvloedige woorden, geen enkel proefhoudend bewijs in Lumey kunnen aantoonen, terwijl we reden genoeg vonden, om dezen met Hooft te blijven beschuldigen van avontuurlijk gewaag.

Gebrek aan beradenheid, wij weten het, wordt, bij de schatting van den moed, tot zekere hoogte opgewogen, door eene derde eigenschap van den waren held: de vervoering namelijk, welke de strijd voor een edel beginsel hem instort.

Wat alzoo dreef Lumey in de wapens? Naar van S. was het de zucht voor Neêrlands vrijheid en de afkeer van geloofsvervolging; maar de geschiedenis weêrspreekt het ten sterkste. Wie Nederland met warmte bemint, teistert het niet allerweeg met grimmige Luikerwalen, waagt, ondanks goeden raad, in gevaarlijke oogenblikken, het algemeen heil niet aan de gevolgen van jaloezij en tweedragt, dreigt niet (zie onze bl. 116 vv.), het ongelijk van eenige bewindslieden op gansch Holland te zullen wreken; een voorstander van gewetensvrijheid beroemt zich niet,

Gods gebod te hebben opgevolgd in 't sparen van kerkschenders [1]); noemt de Katholieken niet zoo om het andere woord: „des Antichristen aanhang, dien men eigenlijk „naar best vermogen en regt, geheellijk had moeten uit„roeijen" [2]). Voorwaar, geen ijver voor Godes eer bezielde een man, wiens vroomheid uitschitterde bij een zóó trouwelooze, wreede, schandelijke verguizing van andersdenkenden, dat welligt de „Papen en monnicken" niet kwaadaardiger door hem bespot zijn dan de heiligheid van den eed, het menschelijk gevoel en de regten der eerbaarheid [3]); neen! nergens herkennen we in hem de heilwerkende geestdrift van een diep geloovig, vurig beminnend Christen, maar wel gloeijenden sektehaat, felle wraakzucht [4]) en eene dwaselijk opgewonden eerzucht; de laatste beloofde hem de Hollandsche gravenkroon, doch verhaastte het oogenblik van zijnen val; daarmeê verloor het afgedankte krijgshoofd den laatsten zweem van heldhaftigheid, en ontrustte verder zijne tegenpartij, alleen uit de verte met het gedreig van den vernederden hoogmoed.

Is ten minste onze dankbaarheid voor hem opgewekt, als hersteller der Nederlandsche vrijheid. Neen! Wat leert ons allereerst de ware toedragt en voorstelling der zaken? We laten voor 't oogenblik een ieder over de toenmalige vrijheidskwestie denken naar verkiezing; we spreken thans niet

---

1) *Verweerschrift*, bij Bor, VI, 426. 2) t. a. p.

3) Hij was niet een keurstrijder voor het Evangelie maar zwaardvechter van *zulk* eene hervorming, welke ten allen tijde, door de meest regtschapene Protestanten, niet gehouden is voor het werk van God.

4) „Toen Alva de handen sloeg aan Egmond, Hoorn en Batenburg, steeg zijne geestdrift tot bruischende woede en zwoer hij „niet te zullen rusten, voordat hij deez' boezemvrienden en neven „zou hebben gewroken." Van Someren bl. 205.

als Katholieken, op wier dankbaarheid voor het toen verkregene niet sterk mag worden aangedrongen, ook omdat, zoolang de Kerk hun dierbaar blijft, die erkentenis telkenmale zwicht bij de herinnering, hoe het bewerken van den toestand, dien men als vrijheid begeerde, voor zoovelen hunner vaderen (schier noodwendig, doch zeker feitelijk) gepaard ging met het verlies des Katholieken geloofs. Maar ook van hen, welke deze vrijheid op hoogeren prijs stellen, behoort Lumey den eernaam niet te ontvangen van haar eersten, of voornaamsten grondlegger. 't Vermeesteren van Brielle had in hem geen ander doel dan 't verzadigen van den roof- en wraaklust der zijnen; na de plundering zou hij, ware er geen Treslong opgetreden, de stad aan de vlammen geofferd, een bolwerk der omwenteling vernield, den sleutel der voornaamste gewesten onbesuisd uit de hand geworpen hebben.

Wat hij verder bedreef, moge in den aanvang het doel van Oranje schijnbaar gediend hebben, zeer spoedig bleek het, voor de vestiging der nieuwe vrijheid eer noodlottig dan voordeelig te zijn. De euvelmoed zijner troepen, met name der Luikerwalen, zijn eigen geweld, woeste, wreedaardige inborst, en botgevierde godsdienshaat vervreemdden Roomsch en Onroomsch; alom klaagde men, onder zijn voorloopig bewind, 't onder den Spanjaard niet veel erger gehad te hebben (Bor, VI, 413); bovenal tergde hij de overgroote meerderheid, de aanzienlijksten der Natie, de Katholieken, die, al verlangden er, van Alva en den tienden penning afgeholpen te worden, toch hun geloof niet als „pernicieuse, afgrijse„lijke Superstitiën, gelijk in Engeland (N. B. onder „Elisabeth) wilden zien uitgeroit" [1]); dringend verzocht

[1]) Wensch van Lumey, bij Bor, VI, 426.

men daarom de overkomst van Oranje (t. a. p.); een eind moest er komen aan het geweld van een suppoost die, ter verantwoording opgeroepen, zijne verontwaardiging niet verborg, wijl hij „openbaerlijke afgodendienst toegelaten, „de Afgodisten in eere, staet en autoriteit gehonden, God „en den Duivel alzoo 't samen gediend zag" [1]), en, terwijl hij de Instructiën van den Prins, zijnen lastgever, vooral op het stuk der godsdienst, schaamteloos overtrad, nog openlijk klaagde, dat hem de handen waren gebonden, „om den bloeddorstigen aanhanck van Papen en Monicken „gantsch en geheellijk om te brengen, of ten minsten „ten lande uit te jaegen, ook haer spelonken, moord-„kuilen en Afgodentempels, met al hare Afgoderijen ten „grond te raseeren" [Lumey, t. a. p.]. Indien de Prins niet toegeschoten, een afdoende maatregel langer verschoven ware, men hadde hier zien gebeuren, hetgeen later door soortgelijke woestaardij in de zuidelijke gewesten veroorzaakt is: de omwenteling ware gewis in een tegen-omwenteling overgeslagen, en, bij de ten hove reeds voorgenomen terugroeping van Alva, Nederland tot de gehoorzaamheid aan Philips II teruggekeerd.

Zooals te verwachten is, heeft de heer van S. zich juist het meeste ingespannen, om aan Lumey den eernaam, dien wij hem ontzeggen, van hersteller der Nederlandsche vrijheid, te verzekeren; hij poogde zulks gedeeltelijk door niet houdbare onderstellingen, deels door de feiten te vervormen in tafereelen, waarvan we telkens het onware in bijzonderheden hebben aangetoond; ten slotte beroept hij zich (bl. 278) op twee getuigenissen: één van Beaufort, en één van Te Water. Het bijzonder gevoelen

1) Lumey, t. a. p.

van een paar schrijvers, dunkt ons, komt bij de beslissing van dit punt weinig of niets in aanmerking, maar bovendien is de aanhaling van Te Water een nieuwe misslag. Want de volzin, aan dezen hoogleeraar toegeschreven, staat in zijn boek over het Verbond der Edelen (Dl. III, bl. 23), maar gelijk de kantnoot uitwijst, als *woorden van Inthiema* (*Querela Hollandiae*, pag. 5[b]); terwijl we nu met dezen wel gelooven aan de *ontelbaarheid* van Lumey's deugden, meenen we toch, dat men vooral niet op de stem van 's graven bijzondere en persoonlijke vrienden hem erkennen moet als den eersten grondlegger onzer onafhankelijkheid.

Krachtens al het aangevoerde heeten wij van Someren's lofrede, als zoodanig, een mislukten arbeid; hij heeft geene achting voor Lumey als mensch, noch bewondering voor den held, noch erkentenis voor den kampstrijder der Nederlandsche vrijheid ingeboezemd; het ongunstig oordeel, wat we telkens, tegenover des schrijvers uitbundig huldebetoon, over van der Mark uitspraken, is ook in geenen deele verzwakt door dat gedeelte der redevoering, hetwelk bepaalder gewijd is aan het verdedigen van den graaf tegen eenige tot nog toe op hem drukkende beschuldigingen; het zoogenaamde betoog neemt daarbij wel de vertooning aan van geleerder, naauwkeuriger onderzoek en strenger bewijsvoering; maar, gelijk we in 't onmiddellijk vervolg op dit artikel zullen aantoonen, de uitkomst is zóó weinig beduidend, dat we niet aarzelden, reeds voorloopig te herhalen, en te doen uitkomen, wat, naar de eenparige opgaven der geschiedschrijvers, op het karakter en het bedrijf van Lumey was af te wijzen.

Nog andere gebreken minder gewigtig dan de vorige, en

echter in ieder, die voor een beschaafd publiek het woord voert, hoogst berispelijk, ontsieren de gansche redevoering: ze steekt namelijk vol aanmatiging en is niettemin bijster slecht geschreven. Allerhande toon en trant zijn op de onbehagelijkste wijze dooreengeward; telkens stuit men op ongepaste woorden, platte uitdrukkingen, onedele beeldspraak, onhollandsche woordkoppeling, spier- en zenuwlooze vormen, uitgemergelde epitheta, magt van overbodigheid en verdrietelijke herhaling. De meeste overgangen zijn afgesleten, de constructie slordig, verward, soms naauwelijks begrijpelijk; de volzinnen, dikwerf onregelmatig van bouw, zijgen soms van slapheid neder in de ontwrichte lenden, of tuimelen en zwaaijen met stuipachtige beweging her- en derwaarts; kortom, overmatige beeldentooi uitgezonderd, is dat opstel eene rijke verzameling van alle denkbare stijlfouten, naauwelijks te vergeven aan een middelmatig scholier, maar onverschoonlijk in een Lid van meer dan dertien letterkundige genootschappen, dat met zulk onbeschaafd broddelwerk *hier en daar* de toejuiching durfde afpragchen van de eerste beoefenaars der Hollandsche taal en welsprekendheid. Enkele staaltjes van dien schrijftrant zullen hier wel voldoende zijn.

Bl. 207: „Hij liet zich *door den* Prins overhalen *tot* „*het* aanvaarden *van het* opperadmiraalschap *over al* de „onder 's vorsten vlag varende en *met zijne* lastbrieven „*voorziene gewapende* schepen.... en begaf zich *ten gevolge* „dezer nieuwe *waardigheid* naar Engeland."

Bl. 218: „Nu deed hij, aan het hoofd der zijnen „drie moedige aanvallen op de uitvallende, veel talrijker „Spanjaarden, waarvan velen *het ter poorte weder-intrekken* „nalieten." (Vernuftig voor „*sneuvelen*"!)

Bl. 244: „Van hier, dat het volk dezen ijveraren bij „*het nu zelven ter kerker* gaan toeriep".

Bl. 254: „Ik zou aanvoeren, dat die geestelijke de „stad Delft verlaten had en zonder noodzaak den vijand „*te* Utrecht *was toevlugtende*, doch te Overschie her- „kend werd."

Bl. 262: „Magistraatspersonen.... *waarvan* de eene bin- „nen Delft onthoofd, en *zijn* schedel op een staak van „den toren ten toon gesteld werd". Magistraatspersonen, *waarvan.... zijn* schedel *werd*!!

Bl. 280: „Men denke hier aan het toelaten der arrestatie „door de heimelijk Spaanschgezinde Delftsche Magistraat „en andere Magistraten van Omalius." De lezer voege de woorden: *van Omalius* achter *arrestatie*, en dan wordt de keurige constructie wat duidelijker.

Bl. 220 wordt van Oranje gezegd: „Zijne intusschen „*ter gunste der goede zaak* in *Zuid-Nederland gedane* „afwending *door zijnen tweeden veldtogt*, was even als de „laatste andermaal mislukt." Eene *gedane* afwending *door zijn tweeden veldtogt*, en die evenals de *tweede* veldtogt *andermaal* mislukt!

De Prins had dus onder zijn bevel twee krijgsonder-nemingen rampzalig zien afloopen, — Lumey daarentegen eenig voordeel behaald. Na deze korte herinnering leze men de in vele opzigten merkwaardige regels op bl. 279:

„Het was in Lumey te laken, dat hij zijn krijgsgeluk „den Prins, zoo men 't noemt, *onder den neus hield*, „en bij dezen zich daarop verhoovaardigde.

„Dit was vooreerst onkiesch, omdat de Prins, BIJ „EENEN HOOGST ONGELUKKIGEN KRIJGSTOGT" [lees dit in 't meervoud] „niet minder moed getoond, en gevaren „getart had; het was daarenboven onbillijk en onstaat-

„kundig. *Want* aan den *Naam* des Prinsen Willem, „door het Volk als een Engelen-naam geacht, — „HIJ „„KWAM ZAG EN OVERWON!" — *had de weinig bekende* „*Luiksche Edelman zijn succes te danken* [1]). 't Wilhel- „muslied, dat van *alle* lippen klonk *en* om dezen tijd „algemeen gezongen werd bewees dit" [2]). [*Wat* is er nu bewezen door 't Wilhelmuslied?] „Willem van Oranje „was de Afgod der Natie, en het tooverwoord der om-

---

[1]) Aan den *Engelen-naam des Prinsen Willem*, die met niet minder moed en beleid, en veel grooter krijgsmagt telkenreize alles verliest, heeft de Luiksche edelman zijn succes te danken!! Wat onverstandige uitdrukking na zooveel breedspraak over Lumey's *schitterende wapenfeiten*, *glorierijke innemingen* (bl. 216), *beparelde eerekroonen* (bl. 223), *op den schedel gedrukte zegepalmen* (bl. 419), enz.! — Men kan wel zien, dat de heer van Someren op het laatst van 't jaar 87 Hollandsch begon te leeren.

[2]) De beste Verhandelingen hebben ons daarvan niet overtuigd; lang althans, (de inhoud gedoogt zulks niet wel) zal 't geen volkslied gebleven zijn; de oude zangwijze is later tot den zoogenaamden *Prinsenmarsch* ingerigt met aanmerkelijke verandering in 't laatste gedeelte, waar o. a. een plotselinge overgang de vier- in drie-kwartsmaat verwisselde; uit dien marsch schijnt de thans nog gebruikelijke wijs ontstaan, waarop men den huize van Oranje beurtelings lof- en smaadverzen heeft toegezongen. Van 't oorspronkelijke Wilhelmus-lied kennen de meeste Nederlanders de drie eerste woorden: daarom kon Dr. Schotel in 1834 gerust verzekeren, dat „het door den uitmuntenden volkszang van Tollens „niet verdrongen was"; van een nieuw Wilhelmus-lied, gedicht door H. Wester (gest. 1821), kennen sommigen de geheele eerste stroof van buiten. — De heer van Someren „bij verschillende *vader-* „*landsche gelegenheden* getroffen door den indruk, welken het AAN- „HEFFEN van 't Wilhelmus op onze natie veroorzaakte" (Verhandel. over 't Volkslied, Voorrede, bl. I), schreef insgelijks eene navolging van het oude „opzettelijk in de volkstaal, met vermijding „van trivialismen" (bl. II), zonder zich voor „deze proeve met „een beter lot te vleijen, dan *alle* vroegere en latere Wilhelmus- „liederen hadden ondervonden" (bl. III). — De uitkomst heeft 's mans verwachting niet overtroffen.

„wenteling. Al had een veel beroemder held in één „slag alles gewonnen, nog ware Oranje de man ge„bleven van het volk. Dit alles had Lumey moeten in„zien", enz.

We mogen niemand gelukwenschen, die den zamenhang dezer gedachten (?) en vooral het *kwam, zag en overwon* zegt te begrijpen; voor het overige moet men billijk zijn; het is niet aannemelijk, dat juist om de hier gekozene plaatsen, het gemis der redevoering eerlang betreurd werd, als mangelde er „een sieraad in de wer„ken der Maatschappij van Nederlandsche letterkunde „te Leiden". — We kunnen van den anderen kant niet uitmaken, welke halve bladzij goed Hollandsch het stuk die eervolle lofspraak heeft waardig gemaakt.

Ligter is het na te gaan, waarom de verhandeling: ook *vernuftig* is bevonden. Het zal bijv. wezen om de opmerking bl. 216: De Spanjaarden, door slijk en moeras heenworstelende, „bleven in dit *ongezochte bad* steken"; of dewijl geloofsregters *ketterbraders* zijn genoemd (bl. 273), wien de zinspreuk wordt toegedicht: „eijeren in de pan, „dan komen er geen kwaê kiekens van". — Vermoedelijk speelde op het gelaat van enkele hoorders een fijne glimlach des geestes, toen over de H. Minderbroeders van Gorkum vermeld werd (bl. 242), „dat aan deze „*schimmen* de eere der Zaligverklaring te beurt viel" dat (bl. 250) ook de heer van S. „geene reden zag, om „de zaligheid, *wier bezit* het *Roomsche hof* hun *verzekerd* „heeft, *eenigermate* te betwijfelen", en zulks, ondanks „hunne bloedige vervolgingzucht jegens andersdenkenden „(bl. 243), bij wier dood zij niet zelden hetzelfde genoegen „betoonden, als Saulus bij de steeniging van Jesus vol„gelingen" (bl. 244), weshalve ook die „zoogenaamde

„*Minnebroeders* [1]) verre waren van door het volk zoo „*minnelijk* [2]) gehouden te worden, als hun naam wel „luidde" enz. (bl. 243).

Wil iemand ons in bedenking geven, of soortgelijke spelingen wel aan een goeden smaak behagen moeten, dien antwoorden wij volgaarne, dat hiertoe geene noodzakelijkheid bestaat; maar dat het uiterst moeijelijk is, door luimigheid aan iedereen te voldoen, en men eindelijk wat toegevend moet zijn jegens een man, die altijd huiverig is gebleven, om dit meesterwerk van zijn vijftigste jaar naar de drukpers te verzenden; het is niet aan hem te wijten, zoo die schroomvallige terughouding niet belet heeft, dat het opstel met nog strengere naauwgezetheid is uitgegeven dan de Aeneïs van Virgilius.

---

1) Eene bekende verbastering van het woord Minderbroeders (*Fratres Minores*); dat wist onze geestige kwant óók wel; zie dezelfde bladzijde.

2) De heer van Someren komt met deze aartigheid andermaal voor den dag op bl. 276: „De monniken prezen, God betere het! „Alva tot den hemel... bepaaldelijk muntten de Minderbroeders „hierin zeer *minnelijk* uit."

(*Wordt vervolgd.*)

VERSCHEIDENHEDEN.

PIUS IX VOOR DEN HOOGEN RAAD.

De *Katholieke Nederl. Stemmen* deelden onlangs uit de *Schlesische Zeitung* deze voorstelling van het veel besproken Kongres mede; we vinden de vergelijking opmerkelijk genoeg, om haar voor de geschiedenis te helpen bewaren.

Imperator Franciae: Ecce homo! Quid videtur vobis?

Napoleon: Ziet den mensch! Hoe denkt gij over hem?

Anglia: Tolle, tolle, crucifige eum!

Engeland: Weg, weg, aan het kruis met hem!

Suecia: Tu dixisti: Reus est mortis!

Zweden: Gij hebt gelijk; hij is des doods schuldig!

Austria: Quid mali fecit?

Oostenrijk: Wat heeft hij dan misdaan?

Sardinia: Nos habemus legem et secundum hanc debet mori.

Sardinië: Wij hebben eene wet, en volgens deze wet moet hij sterven.

Borussia: Nullam invenio in eo causam.

Pruissen: Ik vind geene schuld in hem.

Hispania: Innocens ego sum a sanguine justi hujus.

Spanje: Ik ben onschuldig aan het bloed van dezen regtvaardige.

Portugalia: Ad quid perditio haec?

Portugal: Waartoe dient dit verlies?

Russia: Quid ad nos? Tu videris!

Rusland: Wat gaat ons dat aan? Gij moogt toezien.

Neapolis: Et si omnes scandalizati fuerint in te, ego non scandalizabor.

Napels: En als zij zich allen aan u ergeren, ik zal mij niet aan u ergeren.

Imperator Franciae: Ave Rabbi! (Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma!) Expedit, ut unus moriatur pro populo.

Napoleon: Wees gegroet, meester! (De geest is gewillig, maar het vleesch is zwak.) Het is beter, dat er een voor het volk sterft.

Imperatrix Franciae: Nihil tibi et justo illi. Multa enim passa sum per visum propter eum.

Populus christianus: Vae homini illi, per quem tradetur.

Omnes monarchi: Vere dolores nostros ipse tulit et peccata nostra ipse portavit!

Episcopi et sacerdotes: Domine, parati sumus tecum et in carcerem et in mortem ire.

Papa: Sedete hic, donec vadam et orem! *Post tres dies resurgam*! Et beatus est, qui non fuerit scandalizatus in me.

Eugenie: Laat u toch niet in met dezen regtvaardige, ik heb in eenen droom veel wegens hem geleden.

Het christelijke volk: Wee hem, door wien hij zal verraden worden.

Alle Monarchen: Ja waarlijk, hij heeft onze smarten zelf gedragen en onze schuld op zich genomen!

De Bisschoppen en Priesters: Heer, wij zijn bereid met u in den kerker en ook in den dood te gaan.

De Paus: Blijft hier, ik zal intusschen heengaan en bidden! *Na drie dagen zal ik weder verrijzen*! En zalig is hij, die zich aan mij niet ergert.

HET GEBEDJE „ANIMA CHRISTI".

Men is gewoon het vroom en veel gebruikte gebedje dat aldus begint aan den H. Ignatius toe te schrijven. In het bekende *Coeleste Palmetum* bijv. van den pater Jesuïet Wilh. Nakatenus wordt het sedert jaren vermeld als *Brevis et pia oratio S. Ignatii.* Het kan zijn, dat die heilige het veel plag te bidden, of een weinig gewijzigd heeft, en het aldus op zijn naam werd gesteld, maar de oorspronkelijke maker is hij niet, wijl het blijkt van ouderen oorsprong te zijn. Immers de hier bedoelde Ignatius van Loyola leefde van 1491 tot 1556; en reeds zeven jaren vóór zijne geboorte, in 1484, werd dat gebedje, hoewel eenigzins verschillend, in onze moedertaal gedrukt te Delft, blijkens het laatste blad van een werkje, waarop te lezen staat als volgt:

„Dit teghenwoerdighe boec is voleynt inder printerie te Delff in Hollant Int iaer ons heeren dusent vierhondert ende vierentachtig. den neghentiensten dach in Iulio."

Dat werkje is een getijdenboek, waaraan gebeden voor de H. Mis en Communie zijn toegevoegd. Bij de gebeden nu onder de H. Mis vindt men dat gebedje voor het oogenblik „als men den kelc opheft". We geven beide teksten naast elkaâr.

O siele Christi heilich mi.	Anima Christi, sanctifica me.
O lichaem Christi behoude mi.	Corpus Christi, salva me.
Dat bloet Christi lave mi.	Sanguis Christi, inebria me.
Dat water der sijden Christi dwae mi.	Aqua lateris Christi, lava me.
O passie Christi sterc mi.	Passio Christi, conforta me.
	O bone Jesu, exaudi me.
	Intra vulnera tua absconde me.
O Ihesu en laet mi niet gescheiden worden van di.	Ne permittas me separari a te.
Van den quaden viant verlosse mi.	Ab hoste maligno defende me.
Inder uren des doots roep mi.	In hora mortis meae voca me.
Ende set mi bi di,	Et jube me venire ad te.
opdat ic di met dinen enghelen ende heilighen ende gheminden loven mach ende danken minen here Ihesum Christum in eewicheit. Amen.	Ut cum Sanctis tuis laudem te, in saecula saeculorum. Amen.

Voor de kuriositeit geven we nog eens hetzelfde gebedje, zooals wij het tachtig jaar later gewijzigd vonden in „een suyuerlijc boecxken" getiteld: „Dit zijn die neghen couden. Met meer andere devoote oeffeninghen vander Passiën ons Heeren Jesu Christi Ende met veel suyuerlijcke ghebedekens" — „Gheprint Tantwerpen... by my Willem van Parijs. Anno M.D.lvjjj." — Onder de „Corte suyuerlijcke ghebedekens" vindt men: „dit navolghende ghebet sal....men den stervenden menschen voorlesen in haer dootbedde.

O Siel christi heyliget mi, O lichaem christi maect mi behouden. O sweet des aensichts christi maect mi gesont, O gebenedide dierbaer bloet christi, maeckt mijn dronken. O water der siden christi wasschet mi. O passie christi sterct mi, O doot christi maect mi leuendich. O goede Jesu verhoort mi in dinen gebenediden diepen wonden verbercht mi, vanden boosen vianden beschermt mi, in die vre mijns bitteren doeds roept mi in dijn eewige rijc, settet mi bi di op dat ic dy met dijnen heylighen enghelen mach louen, ende op dat ic o soete iesu dijn godlike soete minlike aensicht mach sien inder eewicheyt. Amen.

GARIBALDI EN WILLEM I.

De *Vaderlandsche Letteroefeningen* van Nov. jl. geven eenen in ons oog weinig eervollen lof aan den als grondlegger onzer vrijheid bezongen Willem I, door hem met dien beruchten oproermaker en bandiet onzer dagen te vergelijken. Zijn helsche brief aan de studenten van Pavia moge de oogen zijner loftrompetters openen. Of maakt vooroordeel dan zoo blind, dat men oproerstichting, struikroverij en moordbedreiging niet meer schandvlekt maar vergoodt, en den „grooten Zwijger" waant te huldigen, met hem eenen Garibaldi tot evenknie te geven? Zoo toch doet genoemd maandschrift; men oordeele:

„Reeds zijn er — zoo lezen we — twee werkjes over Garibaldi in deze dagen verschenen, het eerste meer zelfstandig bewerkt door onzen landgenoot Cnopius, het tweede vertaald door Mevr. Goethe. Dit zou als reden aangevoerd kunnen worden, om het daar nu ook maar bij te laten, maar het is ook een bewijs hoezeer deze populaire held der 19e eeuw aan de orde van den dag is. En vooral de Nederlanders hebben regt te verlangen, dat men hun [hen] bekend make met dezen voorvechter der onafhankelijkheid zijns volks; want zij vooral moeten sympathie gevoelen voor de pogingen des mans, om den opstand te organiseren tegen den naneef uit hetzelfde Keizersgeslacht, waarvan ook wij voor drie eeuwen onze onafhankelijkheid met goed en bloed hebben afgestreden. Ofschoon geen gekroond hoofd, maar slechts een gewapende arm, is hij even als Willem I de steun en de afgod geworden van een vrijheidminnend maar veronderdrukt volk, de onvermoeide voorvechter eener zaak die altoos hopeloos scheen, maar nooit door hem werd opgegeven. En ook hier is het geweest „de aanhouder wint".„ (Mengelwerk, bl. 647—648.)

We vertrouwen van het gezond verstand en het zedelijk gevoel onzer ordelievende Nederlanders, dat zij Willem I door deze vergelijking met Garibaldi weinig zullen vereerd achten.

SPROKKELINGEN.

ENGELSCH EN BUITENLANDSCH BIJBELGENOOTSCHAP. — Dit genootschap heeft het vorige jaar zijn 51jarig feest gevierd onder voorzitterschap van Lord Shaftesbury. Het heeft in 't laatste jaar ontvangen 78,047 p. st. (*f* 936,564), en voor het verkoopen van 1.625,985 bijbels en N. T. de som van 76,859 p. st. (*f* 922,308). De uitgaven hebben bedragen 158,643 p. st. (*f* 1,903,716)). — Gedurende zijn 51jarig bestaan heeft dit genootschap meer dan 35½ millioen bijbels en Nieuwe Testamenten verspreid.

NOORD-AMERIKAANSCH BIJBELGENOOTSCHAP. — Na het Britsche en Buitenlandsche, is dit genootschap het grootste van alle dergelijke. Het heeft den 17 Mei ll. zijn 43ste jaarfeest gevierd. Het laatste jaar heeft het ruim 415,000 dollars (omstreeks *f* 1,037,500), of 24,000 méér dan het vorige ontvangen, en 721,000 bijbels en N. T. verspreid, en sedert de oprigting meer dan 13½ millioen. Een der redenaars, George Douglas, zeide, dat tot nog toe zijne jaarlijksche gift aan 't genootschap 3000 à 5000 dollars had bedragen, maar dat hij die van dit jaar af op 10,000 dollars (*f* 25,000) bragt, en met de hulp van God vertrouwde, op dien voet te kunnen voortgaan.

HET KERKELIJK ZENDELINGGENOOTSCHAP. — In het laatste jaar, naar de *Vereeniging* meldt, waaraan we deze berigten ontleenen, heeft dit Engelsch genootschap meer bijdragen dan ooit te voren ontvangen, en wel eene gezamentlijke som van 146,376 p. st. (*f* 1,756,512). Het aantal zendelingen is hetzelfde gebleven, doch meer dan vroeger worden er opgeleid. Op 141 posten staan in dit jaar 132 Engelsche, 49 vreemde en 51 inlandsche predikanten, te zamen 232. Daarenboven heeft het 37 agenten, drukkers, enz., 12 Europesche onderwijzeressen en 2100 inlandsche katecheten, enz. in dienst.

HET DETERMINISME

VAN DEN HOOGLEERAAR

J. H. SCHOLTEN.

Onder den naam van *determinisme* verkondigt de hoogleeraar Scholten te Leiden een pantheïstiesch leerstelsel, dat de diepste grondslagen van zedelijkheid en godsdienst aanrandt, verwoestend ingrijpt in alle deelen der wetenschap, een ligtvaardig spel drijft met 's menschen dierbaarste belangen, en de geheele wereldorde oplost in tegenspraak en verwarring.

Reeds in menig geschrift werden sinds jaren door den hoogleeraar de meeste, tot zijn determinisme behoorende stellingen, bij verschillende gelegenheden, met meerdere of mindere duidelijkheid ontwikkeld, gelijk o. a. blijken kan uit de volgreeks van artikelen in *de Katholiek*, onder den titel: *Het Christendom van den Leydschen hoogleeraar J. H. Scholten* [1]). Meer stelselmatig evenwel, meer in

---

1) *De Katholiek*, D. XXIII—XXV.

zijn geheel, en vooral meer in betrekking tot zedelijkheid en godsdienst, openbaart zich het Scholtensche determinisme in een boek, dat in 't vorige jaar het licht zag, en welks nadere beschouwing wij ons nu tot hoofdtaak stellen: DE VRIJE WIL. *Kritisch onderzoek van J. H. Scholten, hoogleeraar te Leiden.* — Leiden, P. Engels, 1859.

De eerste vraag, die zich voordoet, luidt: wat is determinisme? Niets moest gemakkelijker zijn dan hier te antwoorden: immers heeft men slechts de definitie of de omschrijving over te nemen, welke prof. Scholten van zijn stelsel geeft. Evenwel zóó uiterst gemakkelijk is het antwoord niet, omdat de hoogleeraar zijn deterministiesch stelsel noch gedefiniëerd, noch door bepaalde omschrijving duidelijk afgeteekend heeft. „Het moderne determinisme", schreef kort voor zijn dood de hoogleeraar N. C. Kist [1]), „heeft [bij andere verzuimen] ook bovendien nog vergeten, „om aangaande zich zelf, met de noodige naauwkeurigheid „en volledigheid, zich en anderen rekenschap af te leggen.— „Aan eene definitie, waarin de inhoud en de strekking „van het geheele stelsel omvat zijn, blijft het ontbreken."

Dit ligt in den aard der zaak. Vooreerst zou eene naauwkeurige en volledige definitie het stelsel al te zeer in deszelfs naaktheid ten toon stellen, en, door het bepaald aanwijzen van beginsel, inhoud en strekking, bij elken lezer van Scholten's boek, wiens hart niet van godsdienstig en zedelijk gevoel ontbloot is, eenen indruk te weeg brengen, welken de auteur belang heeft te weren. Want de dwaling verbergt

---

[1]) *De vrije wil of de mensch een redelijk en zedelijk vrijwerkend wezen*, bl. 33. — In deze brochure verhief prof. Kist, diep overtuigd van de godsdienst- en zedelijkheid ondermijnende strekking der leer zijns collega's, de stem tegen het Scholtensche determinisme.

men onwillekeurig, en in plaats van in korte en duidelijke woorden, gelijk eene definitie die vordert, haar wezen, haren geheelen omvang en hare rigting te openbaren, legt men liever bij gedeelten getuigenissen aangaande haar af, en vertoont men haar liever verspreid over eene ruimte van 400 bladzijden, dan zamengetrokken in de twee regelen eener definitie. Zoo verdunt de chemist, door vermenging met andere vloeistoffen, een zuur dat, geconcentreerd, al te scherp bijten zou.

Ten tweede wordt het determinisme niet gedefiniëerd, omdat het geene definitie toelaat: dit volgt uit zijn pantheïstiesch karakter. Het pantheïsme stelt de waarheid in de tegenspraak en beweegt zich uit en naar de eenheid der contradictie. *Das reine Nicht*, zegt Hegel, *ist das reine Sein*; het reine licht is de reine duisternis; zijn en niets zijn hetzelfde. En de philosophie, welke dit leert, is: het zich denkende denken; het denken, dat niet gedacht wordt en niet denkt, maar het denken zelf is. Zulke definitie van de pantheïstische philosophie, door den grootsten pantheïst gegeven, bewijst meer dan genoeg, dat geene definitie mogelijk is. Wat gedefiniëerd kan worden moet *iets* zijn, doch het pantheïsme is een *niet-iets*, een onding, of, gelijk een groot denker het noemde, eene vervaarlijke nul.

Het determinisme van prof. Scholten is pantheïsme, dus onmogelijk te definiëren in den eigenlijken zin; en wij stemmen wederom in met prof. Kist, die, ofschoon hij onbeslist laat, „of het deterministisch *Monisme* [Scholten's leer], indedaad, zoo als het zich inbeeldt, „van het Pantheïsme nog onderscheiden, of daar boven „verheven, zal mogen geacht worden", de leer van zijnen collega „een *onding* noemde, uit stelselzucht en dogma-

„tisch vooroordeel geboren" [1]).

Erkent S. dat zijne leer pantheïsme is?

O neen! dat heeft nog nooit een pantheïst erkend; evenzeer moet de atheïst nog geboren worden, die zijne godloochenende stellingen met den naam van atheïsme bestempelt. Zelfs neemt S. het den hoogleeraar Hoekstra [2]) regt kwalijk, dat deze het determinisme als pantheïsme brandmerkt. „Men bestrijde een stelsel, zegt S. bl. 385, maar „onthoude zich, gelijk reeds Schleiermacher aanried, van „eene benaming, waarmede geen enkel wijsgeer zijn systeem „heeft aangeduid" — wat namen moesten, volgens dezen regel, de wereld uit! — „en die als een *Schimpf- und Neck-* „*name* werd uitgedacht, om de wetenschap in een ongunstig „licht te stellen." Schleiermacher had er belang bij, den naam pantheïsme tot de rubriek der scheldnamen te verwijzen, want hij was zelf pantheïst, en, ondanks zijnen „raad", blijft de wetenschap hem zoo noemen. Want de naam *pantheïst* is zeer beteekenend.

Pantheïsme is de leer, die slechts een AL, πᾶν, kent, waarin God en wereld zoo worden zaâmgedacht, dat het zoowel God als wereld is: God, van den eenen kant, wereld, van den anderen kant. Dat *al* is een algod en een alwereld; een god-wereld en een wereld-god, gelijk men slechts wil, en naar men het slechts van deze of gene zijde beschouwt. De leer van dat *algod* (het ding is neutrius generis) heet *algodisme*, of naar het Grieksch, *pantheïsme*. Dit is dus, niettegenstaande Schleiermacher's

---

1) T. a. p. bl. 123, 45.

2) De heer S. Hoekstra, hoogleeraar aan de kweekschool der Doopsgezinde Sociëteit, schreef tegen Scholten: eene psychologisch-ethische studie: *vrijheid in verband met zelfbewustheid, zedelijkheid en zonde.*

meening, geen Schimpf- und Neckname, maar de *eigen*naam der goddelooze leer. Verkondigt prof. Scholten die leer? Ja. — Later zullen wij er meer van zeggen; nu citeren we ééne plaats, die onze ronde bevestiging afdoende bewijst. Scholten's woorden schrijven we *kursijf*:

De empirische, Scholtensche, *wetenschap kent geen dualisme van geest en stof*, — geest en stof zijn geene elkander uitsluitende zelfstandigheden, — *maar een universum*, in 't Grieksch: πᾶν, in het Hollandsch: AL of HEELAL, *waarin eeuwige kracht, leven, geest, werkzaam zijn als de openbaring van het Alleven of van God, een universum, waarin wat stof genoemd wordt*, maar niet uitsluitend stof is, *de zigt- en tastbare en dus empirisch waarneembare openbaring is van het leven of den absoluten geest* = God, die weder evenmin onstoffelijk, als de stof ongeestelijk is. *De empirische wetenschap erkent beiden, God en de wereld*, in den bovengezegden zin. *Zij onderscheidt het onveranderlijke eeuwige Wezen, het Opperwezen, den oneindigen Geest, van de steeds afwisselende vormen en verschijnselen der wereld, waarin Hij zich openbaart, maar zij verwerpt het dualisme of de tweespalt en tegenstrijdigheid*, welke de pantheïst met substantiëel onderscheid verwart, *waarbij geest en stof, God en wereld, als heterogene, elkander uitsluitende substantiën beschouwd worden.* Het universum, met inbegrip van God, is *naar de zelfstandigheid* één; slechts *naar den vorm* twee: geest en stof, God en wereld [1]).

Genoeg voor het oogenblik. Eene definitie van het

---

1) *De vrije wil*, bl. 390, 391. — Waar wij in 't vervolg bladzijden, zonder verdere bijvoeging, citeren, bedoelen wij steeds dit werk.

determinisme hebben ook wij niet gegeven, maar toch reeds tot zekere hoogte aangewezen, wat men door dat stelsel te verstaan heeft.

Het vraagstuk, waarmede het determinisme zich hoofdzakelijk en regtstreeks bezig houdt, geldt de vrijheid des menschen. „Heeft de mensch een vrijen wil?" dat is de vraag, welke de determinist met *neen* beantwoordt; aan de bestrijding van den vrijen wil is het boek van Scholten, dat, misschien nit spotternij, „*de vrije wil*" ten titel voert, gewijd. „Ons onderzoek, lezen we bl. 2, heeft ten doel het bestaan van den vrijen wil aan eene naauwgezette kritiek te onderwerpen. De vraag is: vrije wil of determinisme?" Hier derhalve doet het determinisme zich voor als de leer, die aan den mensch het vermogen om zich zelven te bepalen, te *determineren*, ontzegt, en integendeel hem voorstelt, als in ieder oogenblik des zelfsbewusten levens *gedetermineerd*, bepaald wordend door oorzaken buiten en in hem, zoodat de mensch bij zijn redelijk willen moet geacht worden dusdanig *noodzakelijk* te handelen, dat hij noch niet-willen noch anders willen kan.

Het vraagstuk is allerbelangrijkst: het geldt ons edelst vermogen, onze verhevenste kracht, het kostbaarste geschenk, dat wij van God ontvingen, den wortel onzer persoonlijkheid, het middelpunt der zedelijke, maatschappelijke en godsdienstige orde. Ook prof. Scholten erkent deze belangrijkheid. „Van weêrszijde, zegt hij, wordt „van het bestaan of niet bestaan van den vrijen wil alles „afhankelijk gemaakt, waarbij de mensch, als zedelijk en „godsdienstig wezen, in leven en sterven belang heeft. De „wetenschap, de zedelijkheid en de godsdienst hebben der-

„ halve bij de beantwoording van het vraagstuk aangaande „ den vrijen wil het grootste belang" (bl. 65).

Dezen laatsten zin zullen wij, in dit opstel, met eenige breedvoerigheid ontwikkelen.

I. De *wetenschap* heeft belang bij de vraag naar den vrijen wil.

De zekerheid aangaande het bestaan van den vrijen wil rust onmiddellijk op onze redelijke natuur. *Ik ben vrij*, dat is even zeker als *ik besta*; wat ik vrijwillig doe, *kan* ik laten of anders doen; zoo spreekt de zelfbewustheid. Indien nu deze uitspraak valsch is, dan is het gedaan met *alle* zekerheid en dus met de wetenschap; dan is de rede zelve eene dwaasheid, en de eenig passende kroon op het hoofd des denkers zal in 't vervolg de zotskap zijn.

Indien deze uitspraak valsch is, dan zijn alle menschen, op zeer weinigen na, dwaas [1]). Want zoo éene overtuiging algemeen heeten mag, dan is het die aangaande den vrijen wil: Scholten zelf moge zulks getuigen. Vraagt men iemand, zoo schrijft hij bl. 104, die van huis naar A gaat, of hij in die handeling vrij is, dan antwoordt hij [en welk verstandig mensch antwoordt anders?]: „voorzeker, ik kan ook evenzeer willen te huis

---

1) Deze weinigen, de deterministen namelijk, zonderen wij slechts uit, waar het op theoriën aankomt. In boeken namelijk kan een onvrije wil geleerd en verdedigd worden; maar niet kan die leer doorgevoerd worden in het leven. De natuur is dan den sophist te sterk; en de uitspraak tegen den scepticus geldt met gelijke kracht tegen den loochenaar der vrijheid: *s'il est assez fou, il n'est pas assez fort.* Men kent de anekdote van den ouden wijsgeer, die al zijne theoriën over den onvrijen wil eensklaps vergat, toen zijne tegenpartij hem een fikschen oorveeg gaf.

„blijven. Dat ik van huis ga is mijn eigen vrije wil."— Zóó wordt de vrije wil in het dagelijksche leven door de overgroote meerderheid opgevat; zóó weet en gevoelt men, dat, wanneer men iets wil, men ook iets anders of het tegenovergestelde zou kunnen willen.

Volgens Scholten is het geheel anders. Wie van huis naar A gaat, gaat *noodzakelijk* naar A, zonder dat hij, onder gelijke omstandigheden, tehuis blijven of naar elders gaan *kan*.

Evenzoo is het met iemand, die, ten einde zijne vrijheid te bewijzen, verzekert zoowel de eene als de andere hand te kunnen opheffen, en meent, dat hij op 't oogenblik, waarop hij de regterhand opheft, ook de linker opheffen kan. Zóó iemand, verklaart S. alweder, bedriegt zich zelven (bl. 141). Kort gezegd: de geheele kwestie over de vrijheid komt eigenlijk neêr, gelijk de Maistre schertste, op de dwaasheid der menschen, onverstandig genoeg om te meenen, dat zij vrij zijn. Immers verzekert de hoogleeraar, dat iemand, die de regterhand ophief, zich wel *inbeelden* kan, vrij gewild en gehandeld te hebben, terwijl er toch van geene vrijheid spraak is, daar hij zóó en niet anders wilden *moest*; en in 't algemeen geeft hij toe, „dat niemand, uitgezon„derd natuurlijk alleen de wijsgeer, dat is de wetenschap„pelijke man, aan het bestaan van den vrijen wil twijfelt" (bl. 137).

Nu zal waarschijnlijk ieder onwetenschappelijk man, — en met dezen naam vereert prof. S. allen, die hun verstand niet aan het determinisme ten offer gebragt hebben, — begrijpen, dat óf de hoogleeraar, die hier in openlijke en regtstreeksche tegenspraak is én met het redelijke bewustzijn van ieder mensch in het bijzonder,

én met de algemeene overeenstemming der wereld, zelf dwaalt, en in vreemdsoortig zelfbedrog eene hersenschim voor waarheid houdt, óf het gewone menschenverstand in dwaasheid veranderd is, en de wereld vrij sterk gelijkt op een verbazend groot krankzinnigenhuis, waarvan de deterministen de geneesheeren zijn.

Wel degelijk heeft dus de wetenschap belang bij het vraagstuk van den vrijen wil. Want 't is om niets minder te doen dan om te weten, of het gezond verstand bij de menschen, dan wel bij eene handvol zich noemende wijsgeeren tehuis behoort; of de redelijke natuur, die de laatste grond is der zekerheid [1]) en dus der wetenschap, ons aller natuur is, dan wel het bijzondere voorregt van deterministen en pantheïsten.

Want een midden is hier niet. Indien wij geen vrijen wil hebben, dan liegt onze natuur zelve; dan is zij geen redelijke natuur meer; dan zijn wij geene redelijke wezens. En omgekeerd: als onze rede waar is, dan is onze wil vrij. Ware rede *en* vrije wil, onware rede *en* onvrije wil [2]).

Erkent prof. Scholten deze even onvermijdelijke als verpletterende consequentie, en is hij zich bewust, dat hij, tegen het bewustzijn der geheele wereld ingaande, de menschelijke rede veroordeelt? Hij is zich daarvan bewust, maar, als echt pantheïst, schrikt hij niet terug, maar tracht hij integendeel zijn vermeend regt om de wereld tegen te spreken, te bewijzen [3]). Hem wordt de tegen-

---

1) Wie aan die natuur het regt ontzegt hem zeker te maken, kan tot geene zekerheid komen.

2) Luther was daarom consequent. Hij loochende den vrijen wil, maar *tevens* loochende hij de rede. De rede, zegt hij, is een blind paard; de wil een paard, waarop God of de Satan rijdt.

3) 't Is niet te verwonderen, dat de pantheïst, die zijn *ik* verwart met God, hoogmoedig en, gelijk 't altoos zamengaat, dwaas genoeg

werping gemaakt: „wij hebben buiten tegenspraak de be-„wustheid, dat wij vrij zijn in ons willen." Hij antwoordt: „Dat deze bewustheid bestaat, erkennen wij; de ervaring „leert haar kennen als een feit. Maar dezelfde ervaring „wijst ook op het feit, dat menigeen zich bewust is een „spook gezien te hebben, en dat in vroegere eeuwen die „bewustheid algemeen was. Volgt hieruit, dat dit spook, „hetwelk in de bewustheid bestaat, ook *werkelijk* bestaat?" (Bl. 140.)

Deze redenering van professor Scholten zou mede ten bewijs kunnen strekken van het hoog belang, dat de wetenschap heeft bij het vraagstuk van den vrijen wil: er drijven nevelen voor 's wijsgeers helder gezigt.

De objectie immers is dat wij, *alle menschen* namelijk, *behalve de deterministen*, de bewustheid hebben, vrij te zijn bij ons willen, en professor S. praat van *menigeen*, die zich bewust is een spook gezien te hebben.

In de objectie wordt gesproken van eene getuigenis, die de bewustheid *ieder oogenblik en ontelbare malen op elken dag* aflegt; en daartegenover plaatst S. de bewustheid van *eens iets te hebben gezien.*

De objectie spreekt van eene uitspraak onzer bewustheid, *welker waarheid wij niet vermogen te betwijfelen, zonder te twijfelen aan de waarheid onzer rede en onzer natuur*; van eene uitspraak die, onze redelijkheid ver-

---

is, de rede van dat *ik* als goddelijke en dus onfeilbare rede absoluut en onvoorwaardelijk te doen gelden, en derhalve zich niet in het minst te storen noch aan de uitspraken van het innigst bewustzijn der menschen, noch aan de leer der grootste geniën, noch aan de eenstemmige overtuiging eener geheele wereld, noch aan de meest openbare feiten der geschiedenis. Zijn *ik* staat ver boven dat alles uit.

ondersteld, *noodzakelijk waar* is; en S. wijst op de bewustheid aangaande eene spookverschijning, die met de werkelijkheid al of niet kan overeenkomen, en zeker hoegenaamd niets heeft van *de onwederstaanbaar dwingende kracht*, *welk onze rede*, *op doodstraf*, *het werkelijk bestaan van den vrijen wil erkennen doet.*

Wat S. er nog bijvoegt over vroegere eeuwen, is waarschijnlijk geen ernst. Of in welke eeuw en in welk land was de bewustheid van een spook gezien te hebben, ooit algemeen?

Erger is het met eene andere redenering, waardoor de hoogleeraar zijn regt om tegen het bewustzijn der wereld in te gaan, poogt te handhaven. Na eerst op dien verachtenden toon, die den pantheïst, gelijk wij reeds zeiden, eigenaardig is, zich uitgelaten te hebben over „het oppervlakkigste zich noemende *bon sens* of alledaagsch menschenverstand [dat men in Scholten's redeneringen dan ook voortdurend mist], welks uitspraken niet zelden bij eene diepere opvatting der waarheid [gelijk natuurlijk S. zich inbeeldt te hebben] blijken irrationeel te zijn" (bl. 63), verklaart hij rond weg: „*slechts weinigen zijn in het bezit der waarheid*" (bl. 141). De waarheid, welke het hier geldt, is het bestaan of niet bestaan van den vrijen wil; eene waarheid, waarvan, volgens Scholten's eigene bekentenis, alles afhangt, waarbij de mensch, als zedelijk en godsdienstig wezen, in leven en sterven belang heeft.

En *zulke* waarheid zou slechts in het bezit van weinigen zijn? *Allen* hebben in leven en sterven het hoogste belang bij de zekerheid aangaande hun vrijen wil, en toch hebben, zoolang de wereld staat, allen, op eenige uitzonderingen na, aangaande dien vrijen wil gedwaald! Zulke

bewering aarzelen wij niet godslasterlijk en menschenonteerend te noemen [1]).

Onze verontwaardiging maakt eensklaps plaats voor een geheel ander gevoel, als wij onmiddellijk na de woorden: „slechts weinigen zijn in het bezit der waarheid", lezen: „Eene beslissing bij meerderheid, zelfs bij algemeenheid „van stemmen, kan hier [waar het den vrijen wil geldt] „niet toegelaten worden, en Galilei blijft tegen de alge„meene bewustheid d. i. het zelfbedrog zijner eeuw aan vast„stellen, dat de aarde zich om de zon beweegt" (bl. 141).

De redenering is klaar: gelijk de algemeene bewustheid tegen Galileï — den onmisbare! — was, en deze toch regt had, zoo is de algemeene bewustheid tegen professor S., en toch heeft hij regt. Nog klaarder echter is het onhoudbare dezer redenering.

Vooreerst heeft er tegen Galileï nooit eene algemeene bewustheid bestaan. Of meent professor S. waarlijk, dat in de 17de eeuw alle menschen sterrekundigen waren? Duizenden en millioenen leefden er, wier bewustheid hun aangaande de stelsels van Ptolomaeus of van Copernicus *niets* zeide, om de eenvoudige reden, dat zij nooit gedacht hadden, en niet in staat waren te denken aan de astronomische verklaring der wisseling van dag en nacht en jaargetijden.

Ten tweede heeft de waarheid, welke Galileï leerde, niets van die *noodzakende* kracht der overtuiging, van welke wij boven spraken, zoodat hier weder hetzelfde geldt, wat

---

1) Als gevoelde S. iets van hetgeen wij hier zeggen, spreekt hij elders, in strijd met zich zelven en met de waarheid, van een *aantal menschen*, die zich inbeelden een vrijen wil te hebben. Hier zijn het dus niet meer *allen op weinigen na*, maar slechts *een aantal* menschen, die dwalen.

dáár gezegd is over het Scholtensche spoken-argument.

Ten derde, en dit is het belangrijkste: bij het Galileïsche vraagstuk had de mensch, als zedelijk en godsdienstig wezen, noch in leven noch in sterven, eenig belang. Zijn arbeid en zijne rust, zijn geluk of ongeluk in dit leven, zijne hoop of vrees voor de toekomst hangt in geenen deele af van het draaijen of stilstaan der planeet, die hij bewoont; en wel moet men door vooroordeel geheel blind zijn, om uit eene dwaling der sterrekundigen over de wetten welke ons zonnestelsel beheerschen, te besluiten tot de mogelijkheid eener dwaling van bijna alle menschen over het bestaan van den vrijen wil.

De hoogleeraar tracht nog door eene derde redenering, *ex absurdo*, gelijk men het noemt, het bewijs voor het bestaan van den vrijen wil, dat ontleend wordt aan de bewustheid des menschdoms, te verlammen; — deze redenering staat juist op hare plaats tusschen de spoken en Galileï.

„Waar, vraagt S., moet het heen in het rijk der waar-„heid, wanneer een eenvoudig beroep op gevoel of be-„wustheid elk bewijs vervangen mag, en aan ieder, ook „tegen de duidelijkste bewijzen voor het tegendeel aan, „het regt wordt toegekend om iets eenvoudig als waar te „poneren, omdat hij zegt er zich innerlijk bewust van „te zijn? Welke dwaling is er, die zóó niet tot waarheid „kan gemaakt worden?" (Bl. 140.)

Men ziet het: de waarheid gaat den hoogleeraar ter harte, en hij toont te gevoelen, hoeveel belang de wetenschap heeft bij het vraagstuk van den vrijen wil [1]). Toch

---

[1]) Op eene andere plaats is hij bezorgd voor de beoefenaars der wetenschap, met name voor de loochenaars der vrijheid. „Wat

hebben wij eenige aanmerkingen. Hij spreekt van een *eenvoudig* beroep op gevoel of bewustheid; er *is* nogtans spraak van een beroep niet op gevoel, maar op de redelijke bewustheid van bijna alle menschen, die, wat Scholten ook tegenspreke, gezond verstand bezitten; en die bewustheid geldt eene waarheid, welke binnen het bereik van het gezond verstand ligt, en welke zich aan het gezond verstand met zulke onweêrstaanbare kracht als waar opdringt, dat de toestemming even noodzakelijk als de twijfel onmogelijk is.

Prof. S. spreekt verder van een beroep op gevoel of bewustheid, dat *elk bewijs vervangen*, en gelden zou ook *tegen de duidelijkste bewijzen voor het tegendeel aan*; — er *is* echter spraak van eene getuigenis der redelijke natuur, die het sterkst mogelijk bewijs oplevert, en alle tegenbewijzen a priori als sophisterij veroordeelt.

Prof. S. spreekt eindelijk van *eenvoudig als waar poneren*, en er *is* spraak van als waar erkennen op grond van onze redelijke natuur en van de overeenstemmende uitspraak der wereld.

Na deze aanmerkingen veroorlove ons de hoogleeraar, zijne woorden met eenige verandering tot de onzen te maken, ook ons gaat de waarheid ter harte. Waar, vragen wij dan op onze beurt, moet het heen in een boek, waarin de schrijver, ook tegen de duidelijkste uitspraak van het

---

" lot, roept hij uit, zal den beoefenaars der wetenschap te wachten " staan, wanneer, gelijk vroeger plaats had, de meerderheid van " hen, die zich godsdienstig noemen, zich tegen hen verklaart, en " eindigt met hen als godverzakers het lot van Galilei te doen " ondergaan? " (Bl. 327.) Al weder die Galileï! — Waarom tot afwisseling, niet liever Socrates bijv. aangehaald, dien men beschuldigde: " ἀδικεῖν τοὺς νέους διαφθείροντα " ?

gezond verstand en tegen de eensluidende getuigenis des menschdoms in, zich het regt toekent om 's menschen vrijen wil te loochenen, omdat een vrije wil in zijn pantheïstiesch noodzakelijkheidsstelsel geene plaats vindt? Welke dwaling is er, die in zulk boek niet als waarheid voorgesteld, welke waarheid, die daarin niet zal geloochend en verwrongen worden?

Wij besluiten dus met hetgeen wij vooropstelden: de wetenschap heeft belang bij het vraagstuk van den vrijen wil.

II. Op de tweede plaats heeft de *zedelijkheid* belang bij datzelfde vraagstuk; en dit belang is van nog ernstiger aard. Als prof. Scholten ons verzekert, dat iemand, die uit zijn huis naar A gaat, op dat oogenblik niet *kan* willen te huis blijven, dan mogen wij het hoofd schudden en eens glimlagchen om den wijsgeer; maar als hij, het gebied der zedelijkheid betredend, insgelijks verklaart, dat iemand die zondigt, in de omstandigheden waarin hij zich bevindt, niet anders *kan* dan zondigen, en dat Judas, in den nacht des verraads, wilde wat hij willen moest (bl. 146), — neen voorwaar! dan lagchen wij niet meer.

Op zedelijk gebied vertoont de leer van prof. Scholten zich eerst in hare vreeselijke gedaante. „Het was daarom „voor velen gewis", schreef prof. Kist, t. a. p. bl. 6, „gelijk inzonderheid ook voor mij, eene teleurstelling, „toen die deterministische Theologie geheel zelfs op het „gebied der Moraal zich verplaatste, [hier wordt Scholten's boek over den vrijen wil geciteerd] om nu haar *stelsel* „*van noodzakelijkheid* en *van dwang* aan die zelfde weten- „schap voor te schrijven, welke, — door elk determinisme,

„hoe ook verfijnd en gekunsteld, zich in hare hartader „voelt aantasten."

Verfijnd echter en gekunsteld is het ethiesch determinisme van prof. Scholten niet; integendeel, met cynische hardheid voert hij eene ijzeren noodzakelijkheid in de zedelijke orde in, en in de ruwste vormen ontkent hij alle vrijheid tegenover deugd zoowel als zonde.

Wij bepalen ons hier tot het aanhalen van slechts eenige plaatsen uit Scholten's werk.

In zijne voorrede bestrijdt hij den Groningschen hoogleeraar Hofstede de Groot. Want ofschoon de Groningerschool en bepaaldelijk haar voornaamste woordvoerder, ver en zeer ver afgedwaald zijn van wat door rede en openbaring als waar en zeker verkondigd wordt, gelijk reeds dikwijls in dit tijdschrift bewezen is: tegenover Scholten staan de Groningers op eene betrekkelijk achtenswaardige hoogte; en aan prof. Hofstede de Groot rekenen wij het, evenals aan prof. Kist, tot eer, dat hij zijne stem tegen den loochenaar van 's menschen vrijen wil luide verheft.

Scholten citeert, bl. XII, van Hofstede de Groot [1]) eenige stellingen, die men slechts contradictoriesch heeft om te keeren, om Scholten's eigene zedeleer te kennen.

Zoo schreef H. de Groot: „onze wil kan wél en niet „luisteren naar onze aandoeningen en gedachten, zich „overeenkomstig dezelve bepalen en ook daartegen in„gaan"; — „wij kunnen de zedewet én opvolgen én niet „opvolgen"; — „ook de eerste menschen hadden *kunnen* „staande blijven in de gehoorzaamheid aan God." Dit alles ontkent prof. Scholten. Hij ontkent insgelijks (bl. 185)

---

[1]) *Waarheid in Liefde*, 1858.

wat de doopsgezinde hoogleeraar Hoekstra tegen hem vaststelde: „de mensch kan, bij vasten wil het *veto* der „rede plaatsen tegenover de stem der begeerlijkheid" en bij „elke bijzondere verzoeking tot zondigen, de kwade „begeerlijkheid overwinnen"; — 't is 's menschen „eigen „schuld dat hij de magt der eens begonnen zonde niet „weêrstond." Integendeel erkent hij, dat de pantheïst Hegel, die de zonde als *noodzakelijk* ontwikkelingsmoment voorstelt, en ook iedere bijzondere zondige daad in den grond der zaak *noodzakelijk* noemt, — onder de wijsgeeren, aan de oplossing van het probleem der vrijheid het meest nabij gekomen is (bl. 57, 58). Want ook voor prof. Scholten volgen, waar de zonde als toestand aanwezig is, de zondige daden *noodzakelijk*. De toestand van gebrekkige geestelijke ontwikkeling maakt, waar zij feitelijk bestaat, het zondigen *noodzakelijk*, en het zondigen is hier niet het gewrocht van een vrijen wil, maar het *noodzakelijk* gevolg van 's menschen nog gebrekkige ontwikkeling op het gebied der zedelijke kennis (bl. 179). En die toestand zelf is evenzeer noodzakelijk. Scholten noemt hem zelfs den natuurstaat, waarmede de ontwikkeling van het menschelijk geslacht en van den enkelen mensch aanvangt [1]). In dien natuurstaat kent de mensch „geene zedewet, en gevoelt ook geene zedelijke smart, „maar verlustigt zich, even als het dier, in het onge„stoord opvolgen zijner zinnelijke, zelfzuchtige nei„gingen" (bl. 359). — „Hij moet ze opvolgen. In dien „toestand iets anders van hem te verlangen, ware onge„rijmd" (bl. 87).

---

[1]) De Heidenen wisten en zongen van een gouden eeuw bij het begin der wereld; zich noemende Christenen stellen er eene soort van *dierlijkheid* voor in de plaats.

In een meer gevorderden toestand is het niet anders. Toen Petrus, die zeker geen dier meer was, zijnen Meester verloochende, *kon* hij niet anders, evenmin als Judas, toen hij Hem verried, anders *kon*; in één woord: de zonde is, waar zij bestaat, noodzakelijk.

Evenzeer de deugd. Elke deugdzame daad is een *noodzakelijk* gevolg van den deugdzamen toestand. Bestaat die toestand, die wederom het *noodzakelijke* gevolg is van een vorigen toestand, zonder de minste tusschenkomst van wat naar vrijheid zweemt, — dan is de zonde even *onmogelijk*, als zij in den vroegeren toestand *noodzakelijk* was. „In den toestand, waarin de mensch, door niets belem-„merd, zijne zedelijke natuur opvolgt, worden vrijheid en „noodzakelijkheid identisch"; even als de vrijheid (zegge: vrijheid!) om te erkennen, dat de drie hoeken van een drie-hoek gelijk aan twee regte zijn, noodzakelijkheid wordt (bl. 86) [1]). „De zedelijke mensch is tot die hoogte van

1) Als een staaltje van deterministische logica, vermelden wij hier een soort van bewijs voor die gewaande identiteit van vrijheid en noodzakelijkheid, voorgesteld in het voorbeeld van een vogel, die onbelemmerd vliegen kan. Dat hij dit kan, zegt S., is vrijheid; „maar daar het vliegen in zijne natuur gegrond is, is het juist „in den staat der vrijheid onmogelijk, dat hij nooit zou vliegen, „en valt de vrijheid zamen met de noodzakelijkheid" (bl. 85). — Het „oppervlakkigste, zich noemende *bon sens* of alledaagsch menschenverstand" vindt dezen zin bijster inconsequent en onlogiesch. Want als de zoogenaamde vrijheid van dien vogel om te vliegen zamenvalt met de *noodzakelijkheid* om te vliegen, dan is het in den staat der vrijheid *noodzakelijk* dat hij vliegt, *onmogelijk* dus dat hij niet vliegt. Is echter de vogel, in den staat der vrijheid, bij magte om ook niet te vliegen, waar is dan de *noodzakelijkheid*, waarmede S. de vrijheid laat zamenvallen?

Wij zullen meermalen in de gelegenheid zijn dergelijke staaltjes van meesterlijke redenering mede te deelen, welke, gelijk deze, iets kunnen afdingen op de snoevende conclusie, die de professor op bl. 161 nederschreef: „de ware empirist [gelijk hij] kan dus nooit onlogisch zijn".

„ontwikkeling gekomen, dat het doen van het kwaad „hem onmogelijk geworden is, niet omdat hij het niet „*wil*, maar, omdat hij het niet meer *willen kan*" (bl. 87); en „voor den zedelijk ontwikkelden Paulus was de „prediking van het evangelie even *noodzakelijk* als voor „den arithmeticus de erkenning, dat $2 \times 2 = 4$ is, of op „physisch gebied, dat de steen door zijne zwaarte naar „beneden valt" [1]).

Genoeg, vertrouwen we, ten bewijze onzer stelling, dat prof. Scholten, op zedelijk gebied, geene andere wet doet gelden dan die der noodzakelijkheid. Maar dan tevens genoeg, om een zedelijk gemoed te doen huiveren! Immers wat blijft er over van deugd en van zonde, als de deugd niets anders is dan de onvrijwillige, geheel noodzakelijke levensuiting in den éénen toestand der menschelijke ontwikkeling, terwijl in den anderen toestand, de zonde eene even onvrijwillige, onvermijdelijke levensopenbaring is? De stem des gewetens: gij hebt gezondigd door uwe eigene schuld, is eene leugen; en de grootste booswicht, hij heete dief, wellusteling of moordenaar, is in zijn regt, als hij aan zijn geweten het zwijgen oplegt, en spreekt: ik heb gestolen, gemoord, omdat ik op dat oogenblik en in die omstandigheden, *niet anders kon*. — Gij hadt de zondige begeerte, waaraan gij voldaan hebt, *kunnen* tegengaan; gij hadt aan de verleiding, waarvoor gij bezweken zijt, *kunnen* weêrstand bieden; niet aan de omstandigheden, maar aan u, niet aan de bekoring, maar aan u, niet aan aandoeningen en opkomende gedachten, maar aan u

---

1) bl. 176. Deze ondereenwarring van de verstandelijke, de morele en de physieke orde, is te verklaren uit het alverwarrend pantheïsme. Straks zullen wij Scholten het goed met het schoon zien verwarren.

is de zonde te wijten; — zoo luidde tot nog toe de uitspraak der zedelijkheid en der godsdienst. — Weg met dat alles, zegt het determinisme; onvermijdelijkheid! noodzakelijkheid!

Jerusalem, Jerusalem! hoe dikwijls heb Ik uwe kinderen willen vergaderen, gelijk eene hen hare kuikens vergadert onder de vleugelen, *en gij hebt niet gewild* [1]), sprak Jesus, weenend over de booze stad. — Dwaasheid! Jerusalem *kon niet anders willen*, dan het gewild heeft. Onvermijdelijk! noodzakelijk!

Onverschoonbaar zijn de heidenen, predikt de apostel Paulus, omdat zij God gekend, maar niet als God verheerlijkt en gedankt hebben [2]). — Nog eens dwaasheid! De heidenen hebben gewild wat zij willen *moesten*. Onvermijdelijk! noodzakelijk!

Ik heb den goeden strijd gestreden, den loop voleindigd, het geloof bewaard, schrijft dezelfde Paulus; verder is mij de kroon der regtvaardigheid weggelegd [3]). — Hij zwijge, de grootspreker! want hij heeft niets gedaan, dan wat op *die* hoogte der zedelijke ontwikkeling noodzakelijk was en onvermijdelijk.

Ik bedwing mijn ligchaam en breng het tot dienstbaarheid, opdat ik niet misschien, na anderen gepredikt te hebben, zelf verworpen worde [4]). IJdele vrees van Paulus; de zedelijke mensch kan onmogelijk kwaad doen, maar moet het goede willen onvermijdelijk en noodzakelijk.

Wat blijft er in Scholten's stelsel, wij herhalen onze vraag, over van deugd en zonde? *Als zoodanig* verdwijnen beiden. Immers welke waarde wordt aan de deugd toegekend?

---

1) Mt. XXIII, 37.
2) Rom. 1, 20, 21.
3) II Tim. IV, 7, 8.
4) I Cor. IX, 27.

Geene andere, dan die het pantheïsme daaraan laten kan: de waarde van een *kunstwerk*, de waarde van het schoon, dat, als schoon, op zedelijk gebied geen waarde heeft, maar, gelijk we reeds aanmerkten, in 't alverwarrend pantheïsme niet van zedelijk goed onderscheiden, of liever, daarvoor in de plaats gesteld wordt. Door en door pantheïstiesch is de uitvlugt, waarmede S. de beschuldiging meent af te weren, dat hij aan de deugd hare waarde ontneemt. „Het goede, schrijft hij bl. 177, is op zedelijk „gebied even objectief, als het schoone op aesthetisch „gebied. Wordt dat goede in den mensch verwezenlijkt, „dan heeft de deugdzame evenzeer waarde, omdat hij „objectief goed is, als eene schilderij, omdat zij aan de „eischen van het objectief schoone beantwoordt." Desgelijks wordt de zedelijke onwaarde der zonde verward met onwaarde op het gebied der kunst, en de redenering: „is „de zonde noodzakelijk, dan is het mij om het even of „ik deugdzaam ben", waant S. te wederleggen, door haar gelijk te stellen met deze: is mijne gebrekkigheid in de muziek een gevolg van eene noodzakelijke oorzaak, dan is het mij onverschillig of ik musicéren kan of niet (bl. 182, 183).

Wij hebben bij de twee hoofdbegrippen der zedelijke orde, die van deugd en van zonde, iets langer stil gestaan, omdat zij hoofdbegrippen zijn, en met dezelve alle andere zedelijke begrippen, die immers met deugd en zonde zamenhangen, staan of vallen moeten.

Berouw over gepleegde zonden is onmogelijk; men heeft immers gedaan wat men niet laten kon. Wel spreekt prof. Scholten van berouw, maar bedoelt het leedwezen [1]), dat

---

[1]) Van zekere voorbeelden zegt S., dat zij „alleen bewijzen, „dat niet alle leedwezen berouw is", zoodat berouw nog iets

iemand gevoelt, als hij, na bijv. een koop gesloten te hebben, welken hij naar zijne overtuiging niet had kunnen sluiten, en, in dezelfde omstandigheden, wederom eveneens sluiten zou, toch naderhand bemerkt, dat hij uit dien koop niet die voordeelen of dat genoegen zal trekken wat hij zich had voorgesteld. Zoo had Petrus *berouw*. Maar „dit onderstelt niet, dat Petrus zich bewust was, bij magte „geweest te zijn om op hetzelfde oogenblik, waarop hij „Jezus verloochende, ook evenzeer te hebben kunnen „staande blijven" (bl. 199). Zelfs staat het berouw van Petrus met zijne volkomene overtuiging, dat hij bij terugkeer van dezelfde omstandigheden, als waarin hij eenmaal zondigde, wederom niet anders handelen zou.

Zoo speelt men met woorden. — Als prof. Scholten nog voor zijn dood waar berouw gevoelen zal, dan zal hij tevens ondervinden, dat berouw geheel iets anders is dan spijt over eene daad, welke men zich bewust is gedaan te hebben, terwijl men niet anders kon.

Evenals met het begrip *berouw*, wordt gehandeld met sommige andere zedelijke begrippen. Eerst worden die begrippen, die door „de heerschappij der traditie", gelijk het heet, bedorven zijn, tot hun regten zin teruggebragt, dat is, zoo uitgerekt of ingekort, dat zij ten laatste in het determinisme passen. Andere dier begrippen zijn niet elastiek genoeg, bezwijken onder de operatie, en worden geheel verworpen als „onzedelijk".

Zoo bijv. kan het gevoel van *schaamte* over de zonde zeer goed bestaan, zonder den vrijen wil te veronderstel-

---

anders is dan leedwezen, „geenszins, dat berouw nog iets anders „dan leedwezen zijn zou" (bl. 200). Men zie onze noot op bl. 158.

len: minder zedelijk ontwikkelde menschen schamen zich wel één oog te hebben (bl. 211).

Ten opzigte van het *geweten* heeft men eenvoudig te loochenen, dat het een regter is in ons binnenste, die ons aanklaagt, beschuldigt of vrij spreekt, goedkeurt of afkeurt, beloont of straft; voorts te verzekeren, dat het is een medeweten van den mensch met zich zelven, maar niet in betrekking tot de zedewet, eindelijk te ponéren, dat het de wetenschap is van onzen eigen zedelijken toestand, onverschillig *hoe* die toestand ontstaan is, en dan, — de operatie is volbragt, — te besluiten, dat het geweten *dus* niet leert, dat eene bepaalde zondige daad op dat bepaalde oogenblik had kunnen vermeden worden (bl. 215, 216).

Schuld vatte men als oorzaak van iets kwaads; en men is schuldig, om het even, of de kwade daad vermeden kon worden of niet (bl. 217).

Verantwoordelijkheid noeme men de gehoudenheid om zijne daden voor de regtbank der rede te regtvaardigen, om te antwoorden op de vraag, waarom men zóó gehandeld heeft. De determinist verantwoordt zich dus, als hij op dat waarom? zegt: omdat ik moest. — Prof. Scholten moge over onze bekrompenheid de schouders ophalen: maar toch vreezen wij, of zulke deterministische verantwoording-gelden zal bij God.

Tot de zedelijke begrippen, die niet voor de kunstbewerking vatbaar zijn, behoort o. a. *zelfverwijt.* Dit is *onzedelijk*, want men mag niemand zijne fouten verwijten; en daarenboven voert het tot wanhoop. *Wroeging des gewetens* is het toppunt van *onzedelijkheid*, en voert insgelijks tot wanhoop. *Toerekening* (imputatie) van zonden is *onzedelijk*; de ware Scholtensche zedekunde verbiedt ons

het systeem der imputatie in praktijk te brengen jegens onze medemenschen; en ook God rekent ons onze overtredingen niet toe.

Bovenal *onzedelijk*, — 't laat zich verwachten! is *straf*. Jesus kondigt wel, zegt S., aan de goddeloozen straf aan en spreekt gedurig van de *gehenna*: maar dat deed Hij slechts om in populaire vormen te spreken tot menschen, die nog op het wettelijke standpunt stonden (bl. 236). Ook Paulus spreekt wel van een goddelijk gerigt; doch Paulus had „het onvereenigbare van het vroegere wettelijke met het „evangelische standpunt nog niet in allen deele theoretisch „doorzien" (ibid.) [1]). In de zuiver ethische wereld-beschou-

---

1) Aldus handelt men met de uitspraken van Christus en zijne apostelen. Eerst wordt aan de uitspraken in 't algemeen *alle* gezag ontzegd. Jesus en de apostelen verlangen niet, „dat eenige uit-„spraak op hun gezag worde aangenomen" (bl. 71); indien eene uitspraak van Paulus waar is, „zij is dit niet, omdat Paulus het „zegt, maar omdat zij waar is" (bl. 72), hetgeen men dus vooraf vrijelijk onderzoeke; want al verklaarde zich het Christendom, waarvan de H. Schrift de kenbron is, vóór den vrijen wil bij voorbeeld, dit zou de vrijheid van het onderzoek niet mogen belemmeren (bl. 70).

Vervolgens behoudt men zich voor, een gedeelte der H. Schrift geheel te verwerpen, en uit het overgehoudene het *woord Gods* af te scheiden van den bijbel, die niet woord Gods is.

Veel stelt men verder op rekening van den weinig verlichten tijd, waarin bepaalde gewijde schrijvers leefden, zoodat veel in de H. S. niet waar is, als bijv. strijdig met latere uitvindingen, veel nu niet meer waar is, als niet geschreven voor ons, maar slechts voor de tijdgenooten. (Scholten, *Dogm. christ. init.*, P. I, cap. II, n. 6; IV, 7.

Na deze voorzorgsmaatregelen volgt de exegese; en met de teksten, die men meent te kunnen gebruiken, doet men toeren, die den handigsten goochelaar zouden doen verbaasd staan. Zoo bewijst Scholten uit de 4de en 5de bede van het *Onze Vader*, dat de Christen er niet aan denkt, door zijn bidden iets voor zich zelven te verwerven (bl. 259, 262).

Nogtans blijft er, ondanks al het reeds vermelde, toch nog veel

wing van prof. S. is God geen regter, houdt Hij dus geen gerigt, is er geene veroordeeling, vooral geene straf. Dus weg met al die onzedelijkheid!

Het kort overzigt dat we gaven, zal onze lezers in staat stellen een oordeel te vormen over de zedelijkheid van de leer, welke aan de Leidsche hoogeschool door prof. Scholten onderwezen wordt. Wij laten nog eens prof. Kist spreken, die, zelf Leidsch hoogleeraar, in staat was van nabij de heillooze gevolgen der leer zijns collega's na te gaan: „men vergeet, dat men aan duizenden den „mantel als omhangt, waarachter zij hunne moedwillige „boosheid kunnen verbergen, of anders hun den blinddoek „in handen geeft, waarmede zij pogen zullen, die zoo „mogelijk, voor hun eigen oog te bedekken, om meer „en meer welligt alle zedelijk gevoel bij zich te verdoo-„ven" (t. a. p. bl. 53).

---

over, dat het zich Christendom noemende ongeloof niet verduwen kan. Dus nieuwe, sterker werkende middelen. De Apostolische schrijvers des N. T. waren zelf niet regt op de hoogte der leer van Christus; zelfs Paulus, die anders na Joannes boven aan staat, „had het onvereenigbare van het vroegere wettelijke met het evan-„gelische standpunt nog niet in allen deele theoretisch doorzien". En eindelijk: Christus zelf heeft, om wille zijner nog wettische hoorders, uitspraken gedaan, bepaaldelijk over het toekomstige oordeel en de eeuwige straffen na dit leven, welke niet waar zijn; en — afschuwelijk! — dit wist Christus..... Eerst „later in de „theologie aan Johannes worden de religieuse ideeën des meesters „van haren tijdelijken vorm ontdaan" (bl. 237). En als in het evangelie van dezen Joannes, waarin, gelijk Scholten triumfantelijk vermeldt, van geene *gehenna* sprake is, Christus de dubbele verrijzenis, die der goeden ten leven, die der boozen ten oordeel, voorspelt (V, 27—29), dan houde men met S., dat deze plaats misschien wel eene ondergeschovene is (*Dogm.* l. c. P. II, cap. VII, n. 21).

Hoe nu zou de bijbeltekst moeijelijkheid baren aan zulke *Christenen*?

III. Nog verder echter reikt de verwoesting van het determinisme.

De hoogste belangen, die wij kennen, zijn die der *godsdienst*; de hoogste betrekkingen, die tusschen God en de wereld; de hoogste orde is de godsdienstige, volmaakte afbeelding der oneindige orde, welke God zelf is. Ook die betrekkingen tusschen de wereld en God worden, volgens het determinisme, beheerscht door ééne wet: die der noodzakelijkheid.

Uit de ontkenning van den vrijen wil volgt, of beter, daarmede is reeds gesteld de opheffing van de eigenlijk menschelijke werkzaamheid, waarmede de opheffing van *alle* eindige causaliteit onvermijdelijk gepaard gaat. „God is de *alwerkende* oorzaak van alle dingen", zegt derhalve Scholten; „het determinisme *moet* in den complexus „der met elkander oorzakelijk zamenhangende verschijnse- „len één hoogste beginsel, ééne alwerkende oorzaak van „alle dingen zien; — alles in het universum is openbaring „van ééne alwerkzame kracht". — „De empirie wijst ons „niet *op vele oorzaken*, maar op ééne oorzaak, op één „hoogste beginsel. — De verschijnselen der wereld op het „gebied van natuur en geschiedenis wijzen op eenen ge- „meenschappelijken grond of algemeene oorzaak. Die oor- „zaak moet eene laatste en voldoende oorzaak zijn, eene „oorzaak, welke niet, gelijk de eindige oorzaken, (*die „eigenlijk geene oorzaken zijn*, daar zij ons steeds op eene „hoogere oorzaak wijzen), zelve veroorzaakt is. Eene oor- „zaak, die zelve veroorzaakt werd, zou eigenlijk geene „*oor*zaak (*Ur*sache) zijn" (bl. 340).

Het laatste vooral is duidelijk.

Alle valsche philosophie zoekt een valsch absoluut, en is een drijven naar uitersten. Het sterkst moet dit uit-

komen in het pantheïsme, dat zelf het uiterste der valschheid is. Daaruit volgt dat de pantheïst onmogelijk *eindige volmaaktheid* denken kan. Immers wat is eindige volmaaktheid? Op de eerste plaats ware volmaaktheid in den eigenlijken zin; maar op de tweede plaats, slechts eindige, d. i., beperkte, begrensde volmaaktheid; m. a. w., volmaaktheid, die niet *absoluut* en toch *volmaaktheid* is. Dit nu is onzin voor den pantheïst. Hij, die geene andere oppositie kent dan die van ja en neen, en de logische tegenstelling der nooit te vereenigen contradictoria in de plaats stelt van - en verwart met de ordelijke oppositiën der werkelijkheid, hij kan slechts absoluut *ja*, en absoluut *neen* denken, en tegenover zijn absoluut volmaakt weet hij slechts van absoluut onvolmaakt, dat is, *niets*.

Passen wij dit toe op het begrip van oorzaak. Wat is *eindige oorzaak*? Eene oorzaak, die in waren en eigenlijken zin effecten voortbrengt. Maar die oorzaak is eindig, en dus niet absoluut, dewijl zij, in haar bestaan en haar werken afhankelijk, noch absoluut *is*, noch absoluut *veroorzaakt*. De pantheïst echter denkt oorzaak niet anders dan als absolute oorzaak, en daar het absolute éénig is, wijst zijne „empirie niet *op vele oorzaken*, maar op ééne „oorzaak". Tegenover die ééne oorzaak staat *niet-oorzaak*; immers, lazen we, eene oorzaak, die zelve veroorzaakt, effect is (gelijk alle eindige oorzaken zijn), is eigenlijk *geene* oorzaak, en de eindige oorzaken zijn eigenlijk *geene* oorzaken.

In Scholten's determinisme wordt derhalve, evenals in alle pantheïsme van wat soort en vorm ook, de eindige oorzaak geloochend. God is de aloorzakelijkheid, die „in „de natuur het natuurlijk goede, maar ook in den mensch „het zedelijk goede werkt" (bl. 365).

Doch het zedelijk kwaad? Werkt Scholten's God dit evenzeer? Het antwoord is onvermijdelijk bevestigend. Wie anders toch zou de werker er van zijn, daar God de *eenige alwerkende* oorzaak is? En *moet* niet de loochenaar van 's menschen vrijen wil *noodzakelijk* het zedelijk kwaad aan Gods werking toeschrijven? Volgens de oude Lutherse leer had de mensch geen vrijen wil: maar ook was volgens die leer het verraad van Judas en het overspel van David evenzeer Gods werk als de roeping en bekeering van Paulus. Prof. S. zegt het met zoovele woorden: „Het bijbelsche monotheïsme" [gepredikt door den hoogleeraar] „verbiedt het zedelijke kwaad aan de wet der „goddelijke oorzakelijkheid te onttrekken; ook eischt de „aard van het zedelijke kwaad niet, dat het daaraan ont„trokken worde" (*Dogm. christ. init.*, P. II, cap. I, n. 22).

Dit is de eigenlijke zaak: de aard van het zedelijk kwaad is in 't pantheïsme, en dus ook bij prof. Scholten, zoodanig, dat het geen zedelijk kwaad meer is. De pantheïstische zonde namelijk is het *noodzakelijke gevolg* van een gebrekkigen toestand, de noodzakelijke uiting der nog niet ontwikkelde zedelijkheid. „De zonde, zegt Scholten, „is een toestand van het nog niet ontwikkelde goede", is *afwezigheid*, *absentia*, van het geestelijke leven, d. i., van beginselen en van zedelijke kracht in den mensch; in één woord: het *niet-zijn*, *negatio*, van datgene wat hij volgens de idee van mensch behoort te zijn [1]). Schrijft men dus de zonde aan God toe, dan schrijft men Hem toe een *nog-niet-zijn*, een noodzakelijk nog niet kunnen.

---

1) l. c. cap. III, n. 12. Zeer consequent spreekt S. bl. 364 van wezens, die, schoon bestemd *om mensch te worden*, echter in menig opzigt nog aan het dier gelijk zijn. Zij zijn nog in den natuurstaat, die de negatie is van het mensch-zijn.

„En hoe zou, vraagt nu Scholten zegepralend, een niet-„zijn, een nog niet zijn, eene negatie, te kort doen aan de „goddelijke heiligheid?" — Deze negatie heet wel hoogmoed, onregtvaardigheid, nijd, onkuischheid, moord; maar hoe zou zij te kort doen aan de goddelijke heiligheid, „en „dat in eene wereldorde, waarin de bewustheid dier nega-„tie *de noodzakelijke overgang* wordt tot hare opheffing, „d. i. tot het positieve geestelijke *Zijn*?" (Bl. 364.)

Ziedaar eene nieuwe bekentenis: *het kwaad is de noodzakelijke overgang tot het goede.* Het bestaan namelijk der zonde is noodzakelijk tot het bestaan der deugd, want „het leven en de heerschappij des geestes komt „niet op eens, maar langs trappen uit den natuurstaat, „(waarin de mensch zich, evenals het dier, verlus-„tigt in het ongestoord opvolgen zijner zinnelijke, zelf-„zuchtige neigingen) te voorschijn" (bl. 359, 363).

Dit moeten wij nader verklaren.

In Hegel's systeem vordert elke thesis tegen zich over eene antithesis, elke affirmatie eene negatie; eene thesis of affirmatie op zich zelve is nog niet eigenlijk thesis of affirmatie, maar wordt zulks eerst door de antithesis op te heffen en in zich op te nemen, door de negatie te negeren en met zich te identificeren. Eene affirmatie is eerst ware affirmatie door de negatie der negatie; eene thesis eerst ware thesis, wanneer zij met hare antithesis in de synthesis is één geworden. (Hierin bestaat de Hegelsche trilogie, en tevens de grondstelling der nieuwe logica, door dien grootsten sophist uitgedacht: *ja is neen, en neen is ja.*)

Door het Hegelsche beginsel op de zedelijke orde toe te passen, verkrijgt men de vermelde leer van prof. Scholten. Goed is de affirmatie, kwaad de negatie; beiden

staan als noodzakelijke antithesen tegen elkander over (bedingen sich gegenseitig). Zóó echter bestaan zij nog geen van beiden eigenlijk; slechts als abstractiën, als antithesen bestaan zij (sie sind nur für-einander, nicht für-sich). *Eigenlijk* en in waren zin bestaat het goed eerst, wanneer het kwaad als anthithese *aufgehoben*, als negatie genegeerd is.

Hierna is 't geen raadsel meer, als prof. S. spreekt van eene wereldorde, waarin de bewustheid dier negatie [der zonde] de noodzakelijke overgang wordt tot hare opheffing, d. i. tot het positieve geestelijke *zijn* [het goed]; als hij het kwaad, waar het bestaat, als een noodzakelijken overgang tot het goede beschouwt; als hij in den apostel Paulus leest, dat de mensch „eerst door de periode der „zonde en der zelfzucht heen tot de heerschappij des geestes [de deugd] kon geraken" (bl. 181); als volgens hem het bijbelsche monotheïsme verbiedt het zedelijke kwaad aan de wet der goddelijke oorzakelijkheid te onttrekken. Want eerst zondigen en dan deugdzaam zijn; door de zonde tot de deugd: dat is de wet van 't pantheïsme.

Die wet moet insgelijks gelden bij den oorsprong des menschdoms. Een toestand van *oorspronkelijke* onschuld en heiligheid is voor den pantheïst eene contradictie, want goed postuleert noodzakelijk kwaad. Prof. Scholten verklaart dan ook, dat „de staat van volmaaktheid des eersten „menschen *niet kan gedacht worden*" (l. c. cap, III, n. 19); en de oorspronkelijke paradijsvolmaaktheid „wel in de „Joodsche voorstelling, maar nooit in de realiteit bestaan „heeft" (bl. 284) [1]).

---

[1]) Insgelijks en even consequent bestaat er voor den pantheïst geen kwaad, dat niet in goed overslaat; 't zou negatie zijn, die negatie bleef. Een duivel derhalve, die kwaad is zonder ooit goed te worden, is eene ongerijmdheid. Den duivel der Joden verklaart

Hervatten wij kort het laatst gezegde.

Is God, volgens prof. Scholten, de oorzaak van het zedelijke kwaad? — Ja: Hij is de *aloorzakelijkheid.*

Zegt ook prof. Scholten: God doet de zonde, God steelt en moordt? — Neen, dat *zegt* hij niet: dat ware met eigen hand zich het Kaïnsteeken op het voorhoofd branden.

Hoe dan meent hij zich te redden? — Voor *zedelijk kwaad* zet hij in de plaats: *niet-zedelijk goed*; voor *kwaad doen*: *niet-goed-doen.* Daarna zegt hij: het *kwaad* werkt God niet; wél werkt Hij het *niet-goed.*

Is dat Scholtensche *niet-goed* iets anders dan wat wij *kwaad*, *zonde* noemen? — Voorzeker neen.

Is het dan niet God, die de zonde doet? En is een stelsel, dat zulke leer verkondigt, niet de gruwelijkste godslastering? En huivert niet het godsdienstig gemoed, als de hoogleeraar schrijft: „Nergens werkt God iets „kwaads, maar de juiste beschouwing der zaak is deze, „dat Hij niet overal het zedelijk goede werkt, en waar „Hij het werkt, het niet overal werkt in dezelfde mate, „in 't geheel niet in het dier, aanvankelijk in den ruwen „natuurmensch".... enz. (bl. 365)?

. . . . . .

Het *al*werken van God geschiedt volgens de ééne wet der noodzakelijkheid. Immers volgt het wel van zelf, dat, als *wij*, menschen, geen vrijen wil hebben, ook God geen vrijen wil heeft. „God *kan* alleen dat veroorzaken, waar-„toe de grond in zijne goddelijke natuur aanwezig is" (bl. 343); maar evenzeer *moet* God dat veroorzaken, want de grond, waarvan S. spreekt, is iets noodzakelijks, is

---

prof. Scholten dan ook voor eene vrucht der zucht tot abstraheren (!), terwijl „de wetenschap" geen duivel naast God erkent (bl. 398, 399).

even noodzakelijk als de goddelijke natuur zelve. Uit de dubbele praemis: God is de *al*oorzakelijkheid, en: Hij is dit met noodzakelijkheid, volgt de conclusie, dat al wat is, noodzakelijk is. Speelruimte voor toeval [1]) bestaat er in de physieke orde evenmin als vrije wil in de zedelijke; derhalve is het, volgens prof. S., *noodzakelijk*, dat een boom juist zóóveel bladeren, en niet twee of drie bladeren meer of minder draagt; en *onmogelijk* zou het strand een voet breeder of smaller, zouden de bergen wat hooger of minder hoog hebben kunnen zijn dan zij werkelijk zijn (bl. 290).

Eveneens gebeurt alles wat gebeurt *noodzakelijk*. Het Haarlemmermeer had niet kunnen niet drooggemaakt zijn (ibid.).

Alles is noodzakelijke werking van de aloorzakelijkheid, of van God. Vooral komt deze stelling uit bij de vraag naar het ontstaan der wereld. Uiterst kort is hier het antwoord: *de wereld, het heelal is niet ontstaan.* Dit volgt van twee kanten.

Volgens 't pantheïsme is God één met het heelal, dat zijne eeuwige zelfopenbaring of verschijning is. God is niet te denken zonder wereld, zonder wereld is Hij niets; en

---

1) Wij vinden bij prof. S., gelijk te verwachten is, de zeer onverstandige voorstelling van het toeval, als van een effect zonder oorzaak, en dus van eene *dwaasheid.* Echter moest, onzes bedunkens, de hoogleeraar inzien, dat, wijl toch alle verstandige menschen van toeval spreken, het hem niet voegt, dit eenvoudig weg voor eene dwaasheid te verklaren. Men mogt het eens omkeeren....

Toeval is het spelen der eindige, onvolmaakte oorzaak, welke zoo weinig ordelijk werkt, dat haar effect zeer verschillend kan zijn, en zich niet naar vaste wetten bepalen laat. Om te begrijpen, wat toeval is, moet men *eindige* oorzaken erkennen, hetgeen prof. S., als pantheïst, niet kan; daarom moet toeval *hem* eene ongerijmdheid toeschijnen.

't is geheel verkeerd te meenen, dat het begrip van God, „als oneindige *Geest* de negatie insluit, dat God *stof* is" (bl. 335). Dus is „de categorie van *ontstaan*, *beginnen*, „*worden*, *vergaan* op het universum als zoodanig niet „toepasselijk" (bl. 377). Is dan het universum of heelal even eeuwig als God? vraagt Scholten, en laat het antwoord volgen: „Iets anders kan men in eene wetenschap„pelijke godsleer niet denken" (ibid.).

Langs een tweeden weg komt de determinist tot hetzelfde besluit. Al wat God doet, doet Hij uit noodzakelijkheid. Dus is de schepping noodzakelijk; want ware zij het niet, dan zou God vrij zijn in zijn werken naar buiten; dan „had God de wereld, die Hij geschapen „heeft, ook evenzoowel niet kunnen scheppen"; en, zegt prof. S., „zulke ongerijmdheid predikt het determinisme „niet" (bl. 343). Wat God noodzakelijk doet, kan Hij niet en nooit niet-doen; dus is de wereld eeuwig; dus niet ontstaan.

Eene eeuwige wereld is verder geen geschapen wereld, want *geschapen* en tegelijk *eeuwig* zijn, is eene al te schreeuwende tegenspraak. Scholten *spreekt* wel van scheppen, doch op gelijke wijze als hij van zedelijk kwaad spreekt, namelijk van scheppen, dat geen scheppen is. God is de schepper aller dingen, beteekent hij hem: „God is het *Zijn*, in 'twelk, als Opperwezen en absolute oorzaak, de complexus van alle verschijnselen zijnen grond heeft" (bl. 341). Niet beteekent het, dat Hij de wereld *gemaakt* heeft, want dan volgt, wat S. ongerijmdheid noemt, dat God was, toen de wereld niet was, dat de wereld, vóór haar werkelijk bestaan, alleen mogelijk zou geweest zijn (bl. 377).

Laat ons de zaak zeggen, zonder, hopen we, iemands

godsdienstig gevoel, om wille der duidelijkheid, te kwetsen. De wereld is voor den pantheïst, wat voor het Christelijk geloof, in het geheim der allerheiligste Drieëenheid, God de Zoon is. „De nieuwere wetenschap, zegt S., heeft „met regt voor de voorstelling eener eeuwige zelfopenbaring „van God of eeuwige generatie van den Logos in God, „de eeuwige zelfopenbaring van God in het universum — „in de plaats gesteld" (bl. 381) [1]).

Eindelijk is in het deterministische pantheïsme geene plaats voor eenige *bovennatuurlijke* werking van God in de geschapene orde. 't Is zonneklaar, want de zoogenaamde schepping is immers *adaequate* uitdrukking van God, en „in het universum is de volle, oneindige werkzaamheid „Gods, het πλήρωμα τῆς θεότητος uitgestort" (bl. 377).

Vooral komt deze loochening van alle bovennatuurlijkheid uit in de leer over Christus. Wij moeten hier uiterst kort zijn: ons gemoed schrikt terug van godslasteringen.

---

1) Desgelijks wordt door het pantheïsme voor den H. Geest in de plaats gesteld de in het heelal inzijnde en inlevende, *immanerende*, kracht Gods, waardoor het heelal met God één is. In den mensch is deze eenheid de hoogste, bewuste eenheid. — Onverdragelijk is de laatdunkendheid, waarmede S. uit de hoogte aan „de „triniteitsleer, als de leer van Gods zelfopenbaring, of van God „subject-object *ad intra*, eene betrekkelijke speculatieve waarde „tegenover het deïsme" toekent (bl. 380). — Dat hij hier van *God subject-object* spreekt, schrijve men toe, deels aan zijne minder naauwkeurige kennis van het Christelijke dogma, deels daaraan, dat hij, als pantheïst, niet anders *denken* kan. Voor *hem* is de eeuwige generatie, welke hij met de wereld-voortbrenging verwart, gelijk hij in zijne dogmatiek leert: „*die ewige Selbstobjectivirung Gottes in der Welt*" (l. c. P. II, cap. I, n. 67); en nu waant hij, dat de allerheiligste Drieëenheid door de Christenen insgelijks als een pantheïstiesch onding gedacht wordt, waar *God-subject* (de Vader) zich objectiveert, en *God-object* (de Zoon) wordt. — Prof. S. ziet ééne zaak over het hoofd: dat de Christenen geene pantheïsten zijn.

Prof. Scholten noemt Christus „*den zondeloozen mensch*". Niet den onzondige, die onmogelijk zondigen *kon*, maar den zondelooze, die niet gezondigd heeft. Wat het *kunnen* aangaat: bij Jesus bestond de physische mogelijkheid om het gevaar van sterven te ontgaan, — niet door zijnen Vader te vragen, die Hem meer dan twaalf legioenen engelen zenden zou, — maar „*door pligtverzaking of „het verlaten van de goede zaak*" (bl. 85).

Christus is de mensch, „in wien de idee van den „zedelijk religieusen mensch, *voor zoover 's menschen „ontwikkeling op aarde reikt*, werd verwezenlijkt" (bl. 190); den éénen, „wien het in Gods kracht *gelukt* is, „om onder den strijd zich staande te houden" (bl. 361). De verschijning van dien mensch is geen wonder, geene ingrijping van God in den *gewonen* loop der dingen; maar, „het feitelijk bewijs, dat de *menschheid*, het ge„slacht, althans in één individu de *idee der menschheid „heeft verwezenlijkt*" (bl. 191). In hem heeft „*de mensch„heid zelve*, door de haar *inwonende* kracht", [boven luidde het; in *Gods* kracht] „de zonde overwonnen, en, „na langen strijd de idee der menschheid op haren tijd „verwezenlijkt" (bl. 194). „Waar is hier grond voor de „gedachte, dat de menschelijke natuur, zonder ingrijpend „wonder, onmagtig zijn zou, om na eeuwen worste„lens, haren grootsten zoon voort te brengen? Is de „natuur dan ergens onmagtig om hare idee langs *na„tuurlijken* weg te verwezenlijken, en zou zij dat alleen „zijn op het gebied der menschheid?" (Ibid.) De verschijning van Christus is volstrekt noodzakelijk, want de idee van mensch *moet* verwezenlijkt wordt, omdat anders de zelfopenbaring Gods niet volkomen, het universum niet adaequaat aan God wezen zou. Die „verschijning

„van Christus is hier, abstract gesproken, het *moeten* „der idee [1]), d. i. het noodzakelijk *product van de ont-* „*wikkelingskracht der menschelijke natuur*, waarin de „Godheid met vasten tred haar eigen geestelijk leven „openbaart" (bl. 197).

Besluiten wij: de wereld en vooral de mensch is de noodzakelijke zelfopenbaring, de uiterlijke verschijning Gods, zonder welke God eene abstractie (thesis zonder antithesis, *nicht objectivirt*), en dus *niet* is; immers, gelijk S. in eene onlangs te Amsterdam uitgesprokene redevoering nog duidelijker verklaarde, *zonder* de natuur, als zijne openbaring, bestaat God niet [2]). In den mensch vooral verschijnt, leeft en werkt God, maar verschillend, naarmate der verschillende ontwikkelingsperioden, die de mensch doorloopt. Aan het eene uiteinde staat de mensch, die nog niet mensch, maar aan de dieren gelijk is, omdat de idee van mensch in hem nog niet is verwezenlijkt. Aan het andere uiterste staat de volkomen mensch, de mensch in vollen zin, in wien de idee geheel verwezenlijkt is. Deze zondigt niet meer; gene zondigt noodzakelijk. Tusschen beiden is de afstand aangevuld door wezens, die meer of minder zondigen naargelang der meerdere of mindere ideeverwezenlijking.

Ziedaar in de hoofdtrekken het determinisme, het

---

[1]) Dit *moeten der idee* heeft men weder volgens Hegel's logica te verstaan. Uit de identiteit van *denken* en *zijn* volgt de identiteit van het denkbare, mogelijke of *ideale*, en het zijnde, werkelijke of *reale*. Wat mogelijk is, is *daardoor* reeds werkelijk, als de zelfverwezenlijking der idee. Zoo postuleert de *idee van mensch* noodzakelijk het bestaan van den mensch, in wien die idee verwezenlijkt is. Die mensch is, volgens Scholten, *Jezus*.

[2]) *Over de oorzaken van het hedendaagsche Materialisme*, bl. 32.

stelsel van een hoogleeraar der Theologische Fakulteit aan de voornaamste Protestantsche Universiteit in ons vaderland. Van die Fakulteit is prof. Scholten de toongever, en de ziel, zóózeer, dat volgens prof. Kist, „de „geëerbiedigde naam der Leidsche Hoogeschool met de „deterministische rigting harer Theologie reeds dreigt in „een te vloeijen" (t. a. p. bl. 139). In die rigting worden te Leiden de toekomstige bedienaars des Evangelies opgeleid en de predikanten gevormd.

Vooral moet het besef daarvan een pijnlijken indruk maken op die Protestanten, op wier godsdienstigen zin de consequentie der wetenschap afstuit, en die nog vasthouden aan de zoogenaamde gronddogmen des Christendoms. In bittere taal geeft soms hunne smart, welke wij eerbiedigen, zich lucht. Twee jaren geleden deed de orthodoxe Da Costa tegen de Theologische Fakulteit te Leiden en bepaaldelijk tegen prof. Scholten, „eene stem der „smart en des beklags" hooren. Na eenige plaatsen uit Scholten's *Dogmatices Christianae initia* aangehaald te hebben, zegt hij:

„Nu, dat dit alles door het ongeloof der Volneys en „der Voltaires niet kan aangenomen worden, maar tegen„gesproken, bespot, verguisd, mag den Christen bedroe„ven, het kan hem niet verwonderen; hy heeft met de„zulken eenen strijd als die gevoerd wordt tusschen twee „kampen, die het in hunne banier voeren, dat zy zoo en „niet anders denken. De rechtbank der *maatschappelijke* „*eerlijkheid* veroordeelt als zoodanig dat openbare en on„bewimpelde tegenspreken der Christelijke Waarheid min„der. Maar zijn wy niet op eens van het gebied des *on*„*geloofs* verplaatst op dat der stelligste *immoraliteit*, wan„neer Leeraren en Hoogleeraren in eene Christelijke Kerk,

„die Christus en Zijn eenig en onfeilbaar meesterschap als „de onmisbare voorwaarde, het vaste fundament van alle „Christelijk geloof erkent, zich met de stoute, soms half „gesluierde maar genoeg doorschijnende ontkenning der „allerheiligste grondslagen, als Voorgangers en Meesters „durven poseeren? Ik herhaal de vraag: Zijt gy ook zelfs „bloot maatschappelijk *eerlijk*" [gelijk Voltaire nog was], „wanneer gy, *bestrijders* van Christus en zijner Apostelen „en getuigen eigen woord en uitspraak, u *belijders* en „verkondigers noemt van Zijne leer?" [1]).

En als de heer Da Costa in zijne verbeelding de Leidsche Theologanten, na volbragte studiën, de Akademie verlaten ziet, dan klimt nog zijne verontwaardiging:

„En voor dergelijke Bijbelvernielers opent dan nu de „aan elke officieële dwaalleer, uit kracht harer Reglementen, „slaafsch gebondene Kerk hare deuren, — aan dergelijke „verblinden en misleiden zenden onwetende (en daardoor „alleen reeds ontrouwe) Kerkenraden beroepsbrieven, om „in hoofd- en hofstad, in de steden en op het platte land, „eenen Christus te verkondigen, die de Christus niet is „der Heilige Schriften, maar van eene diep verbasterde, „eene ten eenenmale *valsch* geworden *Wetenschap*!" (Bl. 19, 20.)

Voor ons, Katholieken, levert het verwoestingswerk van prof. Scholten het bewijs van de waarheid, die zoo dikwijls in dit tijdschrift verkondigd en naar alle zijden heen ontwikkeld is, dat het Protestantisme, een verborgen, mystiesch pantheïsme in zijn begin, zich aan het einde,

---

1) *Wat er door de Theologische Faculteit te Leyden zoo al geleerd en geleverd wordt.* Eene stem der smart en des beklags, door Mr. Is da Costa, bl. 10, 11.

als een duidelijk, dogmatiesch pantheïsme openbaren moet. In Scholten's stelsel aanschouwen wij nu dat pantheïsme in al zijne naaktheid. Het *is* afschuwelijk; maar juist minder te vreezen, omdat het zich vertoont gelijk het is. Luther was ontzettend gevaarlijk, want hij predikte slechts van Christus, van geloof, en van Bijbel; Scholten is zoo gevaarlijk niet, omdat hij openlijk den Bijbel verwerpt, van geen geloof wil hooren, en Christus loochent. Zouden wij te veel zeggen, als we, met het oog opgeheven tot den God, die het kwaad doet dienen aan het goed, en uit de duisternis het licht laat voortschieten, de meening uitspraken, dat ook Scholten's arbeid ten goede dienen, en sommige oogen openen zal? Wij althans hebben, na het lezen van Scholten's boek, met opgewekt vertrouwen voor de bekeering van onze dwalende broeders gebeden.

TIJDELIJKE MAGT DER PAUSEN.

(INGEZONDEN.)

Het volgend uittreksel uit het werk van J. de Maistre: *du Pape*, zal in deze dagen niet zonder nut herlezen worden en zeker aan velen een beter begrip geven van den strijd, welke door dwaling en ongeloof, ondersteund door aardsche vorsten, tegen de tijdelijke magt des Pausen gevoerd wordt; vooral kan het dienen, om sommiger ongegronde vooringenomenheid tegen dat tijdelijk gezag

te doen verdwijnen en hen daarmede te verzoenen. Wij beleven allergewigtigste tijden; men wil alles omkeeren, alles hervormen en vernieuwen volgens de beginselen der *nieuwere* wijsbegeerte. Het is genoeg, dat iets *oud* is, om het *verouderd* te noemen; wat zal men dan van het eeuwenoude Pausdom niet zeggen. Men is eindelijk genaderd tot het begin; de Pauselijke soevereiniteit is de hoofdkwestie van den dag geworden; men begint te gevoelen wat er al in betrokken is; aller oogen wenden zich naar Rome, en tegen wil en dank worden de geesten gedwongen, zich met de oplossing van dat groote vraagstuk bezig te houden en het goddelijk werk te beschouwen. „Al de „weldaden van het Christendom", schrijft de Maistre [1]), „zijn die der Pausen, want het Christendom heeft geene „werking naar buiten dan door hen"; zoo steunt dan ook de Christelijke maatschappij op den Paus en is zij door hem gevestigd. Men kan die niet vernietigen, zoolang hij er is en zijn gezag kan doen gelden; zijn invloed herstelt noodzakelijk wat men omwerpt. Voor de Katholieken is het meer dan ooit noodig te verzamelen wat de groote geesten over den Paus en zijne tijdelijke magt gezegd hebben, de beginselen van dat gezag na te sporen en de grondslagen bloot te leggen; op die beginselen en grondslagen rust de Christelijke maatschappij. Niet enkel toch om 't gezag des Pausen als wereldlijk vorst, maar inzonderheid om zijn geestelijk gezag, als Hoofd der Kerk, is het thans te doen; want de hervormingen, die men in den Pauselijken Staat verlangt, zijn een bloot voorwendsel om datzelfde gezag te ondermijnen en te vernietigen; de hoogste beginselen worden door de revolutie aangerand,

---

[1]) *Du Pape*, l. III, ch. 1.

en de Paus verdedigt in zijn gezag tegelijk alle wettig gezag op aarde. 't Is daarom der overweging wel bijzonder waardig wat een man als de Maistre voor ruim veertig jaren over de *tijdelijke magt der Pausen* geschreven heeft.

Het is eene uiterst merkwaardige zaak, die nogtans in het geheel niet of niet genoeg opgemerkt is, dat de Pausen de onmetelijke magt, die zij bezitten, nooit gebruikt hebben, om *hun Staat* te vergrooten. Wat was er bijv. natuurlijker en verleidelijker voor de menschelijke natuur dan zich een gedeelte voor te behouden der door de Sarracenen veroverde gewesten, en die zij aan den eersten bezetter gaven, om de halve maan, die aanhoudend voorwaarts trok, terug te drijven? En toch hebben zij het nooit gedaan, zelfs niet voor die landen, welke aan hen grensden, zooals het Koningrijk der beide Siciliën, waarop zij onbetwistbare regten hadden, ten minste volgens de toenmalige begrippen; en waaromtrent zij zich met een ijdel leenheerschap vergenoegden, dat weldra eindigde in de *hakkenei*, eene ligte, louter nominale schatting, welke de valsche smaak der eeuw hun nog betwist.

Het is mogelijk, dat de Pausen die algemeene opperleenheerschappij, welke een niet minder algemeen gevoelen hun niet betwistte, soms te veel deden gelden; mogelijk hebben zij, als men dat zoo wil, te willekeurig huldebewijzen gevorderd, schattingen opgelegd; ik heb niet het minste belang, om die verschillende punten hier te onderzoeken. Dit zal altijd waar blijven, dat zij de gelegenheid noch gezocht, noch waargenomen hebben, om hunne Staten ten koste der regtvaardigheid te vergrooten; terwijl geen enkel ander tijdelijk oppergezag aan dit anathema ontsnapte, en er zelfs op dit oogenblik, met al onze wijsbegeerte, onze beschaving en onze schoone boeken, welligt geene Europesche mogendheid in staat is, al zijne bezittingen voor God en de rede te regtvaardigen.

Ik lees in de *Brieven over de geschiedenis*, dat de Pausen *somtijds* van hunne *tijdelijke magt* gebruik hebben gemaakt tot vermeerdering *hunner eigendommen* [1]).

---

[1]) *Esprit de l'histoire*, lettre XL. Paris, Nyon, 1803, in 8°. tom II, pag. 399.

Doch het woord *somtijds* is onbepaald, de uitdrukking *tijdelijke magt* is het ook, en die van *eigendom* nog meer; ik wacht dus, dat men mij verklare: *wanneer* en *hoe* de Pausen hunne geestelijke magt of hunne politieke middelen gebruikt hebben, om hunne Staten ten koste van eenen wettigen eigenaar uit te breiden.

Terwijl wij wachten, dat die ontroofde eigenaar zich vertoone, zullen wij niet zonder bewondering opmerken, dat er onder al de Pausen die geregeerd hebben, ook ten tijde van hun grootsten invloed, geen enkel overweldiger geweest is, en dat zelfs dan, als zij hunne opperleenheerschappij over dezen of genen Staat deden gelden, zij dit altoos deden om dien te geven, niet om hem te behouden.

Ook enkel als soevereinen beschouwd, zijn de Pausen onder dit opzigt nog merkwaardig. Julius II, bijv., deed den Venetianen eenen doodelijken oorlog aan; maar het was om 't bezit der door de republiek ontweldigde steden.

Dit is een dier punten, waarop ik met vertrouwen dien algemeenen blik inroep, welke het oordeel van verstandige mannen moet bepalen. De Pausen regeren op zijn minst sedert de negende eeuw; en nu zal men, van dien tijd af gerekend, bij geen vorstelijk huis meer eerbied vinden voor eens anders grondgebied en minder zucht om het zijne te vergrooten.

Als tijdelijke vorsten zijn de Pausen gelijk in magt of magtige dan vele gekroonde hoofden van Europa. Men onderzoeke de geschiedenissen van verschillende landen en men zal over het algemeen eene staatkunde vinden geheel verschillend van die der Pausen. Waarom zouden ook zij niet *staatkundig* gehandeld hebben gelijk de anderen? Nogtans ziet men van hunnen kant die streving niet om zich te vergrooten, welke het onderscheidend en algemeen kenmerk van alle opperheerschappij is.

Julius II, dien ik zooeven noemde, is, zoo mijn geheugen mij niet bedriegt, de eenige Paus, die een grondgebied verwierf door de gewone regels van het publieke regt, uit kracht van een traktaat, 'twelk een' oorlog eindigde. Hij deed zich op die wijze het hertogdom Parma afstaan; doch deze aanwinst, hoewel vrij van schuld, stuitte nogtans het opperpriesterlijk karakter, zij ontsnapte weldra aan den H. Stoel. Voor dien zetel alleen is de ee

bewaard, heden niets te bezitten dan 'tgeen hij voor tien eeuwen bezat. Men vindt hier noch traktaten, noch gevechten, noch kuiperijen, noch overweldigingen; al opklimmende komt men altijd tot eene *schenking*. Pepyn, Karel de Groote, Lodewijk, Lotharius, Hendrik, Otto, de gravin Mathilde maakten dien tijdelijken Staat der Pausen, van zooveel waarde voor het Christendom; maar de kracht der dingen had dien begonnen, en die verborgen werking is een der opmerkelijkste schouwtooneelen van de geschiedenis.

Geene soevereiniteit in Europa is beter te regtvaardigen, indien ik mij zoo mag uitdrukken, dan die der Pausen.

Zij is, evenals de goddelijke wet, door en in zich zelve geregtvaardigd (*justicata in semetipsa*). Maar wat inderdaad verbazen moet, is, dat men de Pausen soeverein ziet worden zonder dat zij het merken, en zelfs, om juist te spreken, tegen wil en dank. Eene onzigtbare wet verhief den zetel van Rome, en men mag zeggen, dat het hoofd der algemeene Kerk soeverein werd geboren. Van het schavot der martelaren steeg hij op een troon, dien men in het eerst niet bemerkte, maar welke zich, gelijk alle groote zaken, van lieverlede bevestigde en van het eerste tijdperk af door ik weet niet welke hem omgevende atmosfeer van grootheid aankondigde, zonder dat men daarvan eenige menschelijke oorzaak kon aanwijzen. De Roomsche Opperpriester had rijkdommen noodig, en de rijkdommen vloeiden toe; hij had schittering noodig, en ik weet niet wat buitengemeene luister er van den troon van St. Pieter uitging, dat reeds, naar de H. Hieronymus berigt, in de derde eeuw een van Rome's grootste heeren, prefekt der stad, al schertsende zeide: „Beloof mij, dat ik bisschop van Rome word en ik word aanstonds Christen" [1]).

Die hier van *godsdienstige begeerigheid*, *van hebzucht*, *van priesterlijken invloed* wilde spreken, zou daarmeê bewijzen, dat hij op de hoogte van zijn tijd is, maar geheel beneden het onderwerp. Hoe kan men eene soevereiniteit denken zonder rijkdommen? Deze twee denkbeelden zijn blijkbare tegenspraak. Daar dan die rijkdommen der Roomsche Kerk het teeken der waardigheid en het noodzakelijke werktuig harer wettige werking zijn, waren zij

1) Zaccaria, *Anti-Febron. vindic.*, Tom. IV, diss. IX. cap. III, p. 33.

het werk der Voorzienigheid, die ze van den beginne met het zegel der wettigheid stempelde.... Men ziet ze en weet niet van waar ze komen; men ziet ze en niemand klaagt. De eerbied, de liefde, de godsvrucht, het geloof hebben ze in overvloed aangebragt. Van daar die uitgestrekte *patrimoniën*, waarover de geleerden zooveel geschreven hebben. De H. Gregorius bezat er, op het einde der IV eeuw, drie en twintig in Italië en op de eilanden der Middellandsche Zee, in Illyrië, in Dalmatië, in Duitschland en in Gallië [1]). De regtsmagt der Pausen over de patrimoniën heeft een bijzonder karakter, hetwelk men bij de duisternissen van deze geschiedenis niet gemakkelijk vat, maar 't was blijkbaar meer dan een eenvoudig eigendom. Men ziet de Pausen gezagspersonen zenden, bevelen geven, en zich van verre doen gehoorzamen, zonder dat het mogelijk is een naam te geven aan die opperhoofdigheid, waarvan dan ook de Voorzienigheid den naam nog niet had uitgesproken.

In het nog heidensche Rome hinderde de Romeinsche Opperpriester reeds de Cesars. Hij was slechts hun onderdaan; zij hadden alle magt tegen hem, hij had niet de minste tegen hen; en toch konden zij het naast hem niet uithouden. Men las op zijn voorhoofd het karakter *van een zoo uitnemend priesterschap, dat de keizer, die onder zijne titels dien van Opperpriester had, hem met meer ongeduld in Rome duldde dan in de legers een' Cesar, die hem het rijk betwistte* [2]). Een verborgen hand verdreef hen uit *de eeuwige stad*, om haar aan het hoofd *der eeuwige Kerk* te geven. Welligt paarde zich in den geest van Konstantijn een begin van geloof en eerbied aan dat hinderlijke waarvan ik spreek; maar ik twijfel geen oogenblik, of dat gevoel heeft veel meer invloed gehad op de genomene beslissing, om den zetel des Rijks over te bren-

---

1) Zie de dissertatie van den Eerw. Cenni achter het werk van den kardinaal Orsi *Della origine del dominio e della sovranità de' rom. Pont. sovra gli stati loro temporalmente soggetti*. Roma, 1754 p. 306—309. Het patrimonium genaamd van de *Cottiaansche Alpen* was ontzaggelijk groot, en bevatte Genua, en de geheele zeekust tot de grenzen van Frankrijk. Ibid.

2) Bossuet, Lettres pastor. sur la commun. pascale. N° IV. ex Cypr. Epist. LI ad Ant.

gen, dan alle staatkundige beweegredenen hem toegeschreven; *aldus werd het besluit des Allerhoogsten vervuld* [1]). Dezelfde kring kon den Keizer en den Opperpriester niet omsluiten. Konstantijn stond Rome af aan den Paus. Het onfeilbare bewustzijn van het menschelijke geslacht begreep het niet anders, en zoo ontstond de *fabel* van de schenking, welke *zeer waar* is. De oudheid, die zoo gaarne alles ziet en voelt, maakte weldra van het *verlaten* (waarvoor zij zelfs geen naam had geweten) eene *schenking* in den vorm. Zij zag die geschreven op perkament en nedergelegd op het altaar van St. Pieter. De nieuweren schreeuwen van *vervalsching*, en de onschuld zelve verhaalt aldus hare gedachten [2]). Niets is dus zoo waar als de schenking van Konstantijn. Van dat oogenblik, men gevoelt het, zijn de keizers niet meer te huis te Rome. Zij gelijken op vreemdelingen, die er van tijd tot tijd met toestemming komen verblijven.

Maar dit is nog wonderlijker: Odoacer met zijne Herulen maakt een einde aan het Westersche keizerrijk in 475; weldra daarna verdwijnen de Herulen voor de Gothen, en deze maken op hunne beurt plaats voor de Longobarden, die zich meester maken van het koningrijk van Italië. Welke kracht belette gedurende meer dan drie eeuwen, al de vorsten duurzaam hunnen troon te Rome te vestigen? Welke arm dreef hen terug naar Milaan, naar Pavia, naar Ravenna, enz.? Dat deed de *schenking*, die onophoudelijk werkte, en die van te hoog kwam om niet uitgevoerd te worden.

Men kan niet betwisten, dat de Pausen voortdurend werkten om hetgeen den Griekschen keizers nog van Italië overbleef, voor hen tegen de Gothen, de Herulen en de Longobarden te handhaven. Zij verzuimden niets, om aan de exarchen moed, aan de volken getrouwheid in te boezemen; zij hielden niet op de Griekschen keizers te smeeken, Italië te hulp te komen; maar wat kon

---

1) Iliad. I, 5. 2) Zag zij ook geen Engel, die Attila voor Leo deed schrikken? Wij, nieuweren, zien daarin slechts het *overwigt* van den Paus; maar hoe een *overwigt* te schilderen? Zonder de schilderachtige taal der mannen van de V^e^ eeuw, hadden wij een meesterstuk van Rafaël minder; overigens, zijn wij allen het eens over het wonder. Een *overwigt* dat Attila weêrhoudt is wel even bovennatuurlijk als een Engel; en wie weet zelfs, of het twee zaken zijn?

men van die ellendige vorsten verkrijgen? Zij konden niet alleen niets doen voor Italië, maar verrieden het stelselmatig, omdat zij overeenkomsten hadden met de barbaren, hen van den kant van Constantinopel bedreigend, en die zij daarom in Italië niet durfden verontrusten. De toestand dier schoone gewesten is niet te beschrijven en wekt nog medelijden in de geschiedenis. Italië, door de barbaren verwoest, door zijne soevereinen aan zich zelf overgelaten, wist niet meer aan wien het behoorde en zijne volken waren tot wanhoop gebragt..... Te midden van deze groote rampen waren de Pausen de eenige toevlugt der ongelukkigen; zonder het te willen, en alleen door de kracht der omstandigheden, werden zij in de plaats des keizers gesteld en aller oogen wendden zich tot hen. Italianen, Herulen, Longobarden, Franken, allen stemden hierin overeen. Reeds ten zijnen tijde zeide de H. Gregorius: *Die op deze plaats herder is wordt met uitwendige zorgen zoozeer overladen, dat het dikwijls twijfelachtig is, of hij de pligten vervult van een geestelijken herder of van een wereldsch vorst* [1]).

Op vele plaatsen zijner brieven ziet men hem handelen als opper magtig bestuurder. Hij zendt bijv. een' goeverneur naar Nepi, me last aan het volk om hem te gehoorzamen als aan den Paus zelven dan weder zendt hij een' tribuun naar Napels, belast met de be waking dier groote stad [2]). Men kan een groot getal van derge lijke voorbeelden aanhalen. Van alle kanten wendde men zich tc den Paus: alle zaken werden voor hem gebragt; ongemerkt, oi kort te gaan, en zonder te weten hoe, was hij in Italië met be trekking tot den Griekschen keizer geworden wat in Frankrijk d opperhofmeester met betrekking tot den titelvoerenden koning wa

En toch was de gedachte aan overweldiging zoo vreemd aan d Pausen, dat slechts één jaar voor de komst van Pepyn in Italië Stephanus II den verachtelijksten dier vorsten (Leo den Isauriër nog smeekte, eindelijk toch gehoor te geven aan zijne herhaalc verzoeken om Italië te hulp te komen [3]).

---

[1]) Hoc in loco quisquis pastor dicitur, curis exterioribus gravit occupatur, ita ut saepe incertum sit utrum pastoris officium an terre proceris agat. Lib. I, Ep. 25. ad Joh. episc. C. P. et cet. orient. Pa

[2]) Lib. II, Ep. 9 ad Nepes.

[3]) Deprecans imperialem clementiam, ut juxta id quod et saepi

Men is nu algemeen geneigd te gelooven, dat de Pausen op eens van gewoon burger soeverein zijn geworden en alles aan de Karolingers verschuldigd waren. Niets is zoo valsch als dit begrip. Vóór die vermaarde schenkingen, welke Frankrijk meer dan den H. Stoel vereerden, ofschoon het welligt daarvan niet genoeg overtuigd is, waren de Pausen feitelijk soevereinen en de titel alleen ontbrak hun.

Gregorius II schreef aan Keizer Leo: *„ het geheele Westen heeft „ de oogen op onze geringheid gevestigd,*.... het beschouwt ons als „ beslisser en bestuurder der openbare rust..... Indien gij het zoudt „durven beproeven, zoudt gij het bereid vinden, *zich zelfs te „ begeven waar gij zijt, om daar de beleedigingen uwer Oostersche „ onderdanen te wreken.* „

Zacharias, die van 741 tot 752 den Pauselijken Stoel bekleedde, zendt een gezantschap naar Rachis, Koning der Longobarden, en bedingt met hem een vrede van twintig jaren, *krachtens welken geheel Italië rustig was.*

Gregorius II (in 726) zendt gezanten naar Karel Martel en handelt met hem als vorst tot vorst [1]).

Toen Paus Stephanus naar Frankrijk kwam, ging Pepyn met zijne geheele familie hem te gemoet en bewees hem vorstelijke eer: de zonen des konings knielden voor den Paus. Welke Bisschop, welk Patriarch der Christenheid had op zulke onderscheidingen aanspraak durven maken? Kortom de Pausen waren absolute meesters, feitelijk soevereinen, of, om juister te spreken, *gedwongen soevereinen* vóór alle milde schenkingen der Karolingers; en zelfs gedurende dien tijd hielden zij nog niet op, tot aan Constantinus Copronymus toe, hunne brieven te dagteekenen van de jaren der keizers, hen onophoudelijk vermanende, Italië te verdedigen, het oordeel der volken te eerbiedigen, de gewetens met rust te laten; maar de keizers luisterde naar niets en hun laatste uur was gekomen.

---

scripserat, cum exercitu ad tuendas has Italiae partes modis omnibus adveniret, etc. Anast. Biblioth. in Diss. Cenni.

1) Men zie deze feiten in het werk van den kardinaal Orsi, die de stof heeft uitgeput. Ik kan slechts drukken op de algemeene waarheden en de sterkste trekken.

De volken van Italië, tot wanhoop gebragt, raadpleegden enkel met zich zelven. Verlaten door hunne meesters, verscheurd door de barbaren, kozen zij zich hoofden en gaven zich wetten. De Pausen, feitelijk en regtens hertogen van Rome geworden, niet meer kunnende weêrstaan aan de volken, die zich in hunne armen wierpen, en niet wetende, hoe zich meer te verdedigen tegen de barbaren, sloegen eindelijk hunne oogen op de Frankische vorsten.

Het overige is bekend. Wat is nog te zeggen na Baronius, Pagi, le Cointe, Marca, Thomassinus, Muratori, Orsi en zooveel anderen, die niets hebben vergeten om dit grootsche tijdvak der geschiedenis in het volle licht te plaatsen? Slechts twee zaken wil ik volgens het mij gestelde plan opmerken:

1°. Het denkbeeld van de Pauselijke (opperpriesterlijke) soevereiniteit vóór de schenkingen der Karolingers was zoo algemeen en zoo onbetwistbaar, dat Pepyn, voordat hij Aïstolf aanrandde, hem door verscheidene gezantschappen zocht te bewegen tot het herstel van den vrede en de *teruggave van de eigendommen der heilige Kerk Gods en der Romeinsche republiek*; en de Paus van zijnen kant smeekte den Longobardischen koning door zijne gezanten, *om gewillig en zonder bloedvergieten de eigendommen der heilige Kerk Gods en der republiek van de Romeinen* TERUG TE GEVEN [1]); en in het vermaarde charter: *Ego Ludovicus*, zegt Lodewijk de Goede, dat *Pepyn en Karel de Groote sedert lang door een akte van schenking het exarchaat hadden* TERUGGEGEVEN *aan den gelukzaligen Apostel en aan de Pausen.* [2]).

Kan men zich een volslagener vergeten der Grieksche keizers, een duidelijker en klaarder belijdenis van de Romeinsche soevereiniteit voorstellen?

Toen vervolgens de Frankische wapenen de Longobarden verpletterd en den Paus in al zijne regten hersteld hadden, zag

---

[1]) *Ut pacifice sine ulla sanguinis effusione propria S. Dei Ecclesiae et reipublicae rom.* REDDANT JURA. En hooger: RESTITUENDA JURA. Orsi, cap. VII, p. 94 volgens Anastasius Biblioth.

[2]) *Exarchatum... quem Pepinus rex... et genitor noster Carolus, imperator, B. Petro et praedecessoribus vestris jam dudum per donationis paginam* RESTITUERUNT. Zie dit stuk in de nieuwe uitgave der Annalen van kardinaal Baronius, tom. XIII, p. 627. (Orsi, ibid. c. X p. 204.)

men de gezanten des Griekschen keizers in Frankrijk aankomen om zich te beklagen, en *„op onbeleefde wijze* aan Pepyn voor te stellen, zijne veroveringen terug te geven.„ Het Frankische hof stak den draak met hen en zeer te regt. De kardinaal Orsi stapelt hier de gewigtigste getuigenissen opeen, om uit te maken, dat de Pausen zich bij deze gelegenheid volgens al de regels der zedeleer en van het publieke regt gedroegen. Ik zal niet herhalen wat die geleerde schrijver gezegd heeft, men is vrij hem te raadplegen [1]). Overigens schijnt omtrent dit punt geen twijfel te bestaan.

2°. De geleerden, die ik boven aanhaalde, hebben veel belezenheid en betoogkunst gebruikt, om met naauwkeurigheid het soort van soevereiniteit te kenschetsen, hetwelk de Frankische keizers na de verdrijving van Grieken en Longobarden te Rome vestigden. De gedenkstukken schijnen dikwijls genoeg elkander tegen te spreken, en dat moet zijn. Nu eens gebiedt de Paus te Rome, dan weder de Keizer. De soevereiniteit behield veel van dit dubbelzinnig voorkomen dat wij er vóór de komst der Karolingers in erkenden. De keizer van Constantinopel bezat haar regtens; de Pausen, verre van hun die te betwisten, spoorden hen aan, haar te verdedigen. Zij predikten met de beste trouw aan de volken gehoorzaamheid, en intusschen deden zij alles. Na de groote door de Franken bewerkte vestiging, lieten de Paus en de Romeinen, gewoon aan het vorige soort van bestuur, de zaken gaarne op denzelfden voet voortgaan. Des te gemakkelijker schikten zij zich naar dien vorm van bestuur, als hij ondersteund werd door de erkentelijkheid, de gehechtheid en de gezonde politiek. Te midden van den algemeenen omkeer welke dit droevige maar belangrijke tijdperk der geschiedenis kenschetst, bij de ontzaggelijke menigte roovers, welke dergelijke toestand veronderstelt, bij het gevaar der barbaren altijd aan de poorten van Rome en den republikeinschen geest, welke de Italiaansche hoofden begon te vermeesteren, was door dit alles de tusschenkomst der Keizers in het bestuur der Pausen volstrekt onontbeerlijk. Maar door deze

---

[1]) Orsi, ibid. c. VII, p. 104, sqq.

soort van slingering heen, welke de magt in tegengestelde rigting schijnt te doen hellen, is het toch gemakkelijk de opperheerschappij der Pausen te erkennen, dikwijls wel is waar beschermd, soms feitelijk gedeeld, maar nooit vernietigd. Zij maken oorlog, zij sluiten vrede, zij spreken regt, zij straffen de misdaden, zij slaan munt, zij ontvangen en zenden gezantschappen. Het feit zelf dat men tegen hen heeft willen doen gelden, bewijst ten hunnen voordeele; ik meen die waardigheid van *Patriciër*, door hen aan Karel den Groote, aan Pepyn, welligt zelfs aan Karel Martel geschonken; want die titel gaf toen zeker niets meer te kennen dan *de hoogste waardigheid welke een mensch* ONDER EEN MEESTER *kan genieten* [1]).

Ik vrees mij te laten medeslepen, en toch zeg ik slechts wat ten strengste noodzakelijk is, om een der belangrijkste punten der geschiedenis in het volle licht te plaatsen. De soevereiniteit gelijkt in haren aard aan den Nijl; zij verbergt het hoofd. Die der Pausen alleen wijkt van de algemeene wet af. Al hare beginselen zijn open en bloot gelegd, opdat zij zigtbaar zij voor alle oogen, *et vincat cum judicatur.* Niets is zoo klaarblijkelijk regtvaardig in zijn oorsprong als deze buitengewone soevereiniteit. De onbekwaamheid, laagheid, wreedheid der soevereinen, welke haar vooraf gingen; de onverdragelijke dwingelandij over de goederen, de personen, het geweten der volken; de bepaalde verlating derzelfde volken, aan onbarmhartige barbaren overgeleverd; de kreet van het Westen, dat den ouden meester verlaat; de nieuwe opperheerschappij die zich verheft, voortgaat, de plaats der oude inneemt zonder schok, zonder oproer, zonder bloedvergieten, voortgedreven door een verborgene, onverklaarbare, onverwinnelijke kracht, en tot het laatste oogenblik trouw zwerende aan de zwakke en verachtelijke magt, die zij moest vervangen; het regt der overwinning, eindelijk, verkregen en plegtig afgestaan door een der grootste mannen die ooit bestonden, door een man zoo groot, dat de grootheid zijnen naam heeft doordrongen, en de stem van het menschelijk geslacht hem in plaats van groot tot *grootheid* heeft

---

1) Patricii dicti illo seculo et superioribus, qui provincias cum summa auctoritate sub principum imperio ministrabant. (Marca, *de concord. sacerd. et imp.* l. 12.)

uitgeroepen: dat zijn de titels der Pausen, en in de geschiedenis is niets dergelijks te vinden.

Deze soevereiniteit is dus van alle andere in haar beginsel en hare wording onderscheiden. Zij verschilt er nog van op eene uitnemende wijze, doordat zij in haren duur, zooals ik hierboven opmerkte, niets vertoont van dien onleschbaren dorst naar uitbreiding, welke alle andere kenschetst. Inderdaad noch door de geestelijke magt, waarvan zij weleer een zoo groot gebruik maakte, noch door de tijdelijke magt, waarvan zij zich altijd kon bedienen gelijk een ander even sterke vorst, ziet men haar ooit streven naar de vergrooting harer Staten met middelen maar al te gemeen aan de gewone staatkunde. Al brengt men dan ook alle menschelijke zwakheden in rekening, er blijft niettemin in den geest van iederen wijzen opmerker het denkbeeld eener duidelijk bijgestane magt....

Zoo dacht de groote de Maistre over de tijdelijke magt der Pausen; en indien het woord des wijsgeers waar is, en wie zal het betwijfelen, dat de natuur zich het duidelijkst openbaart in het begin en het einde, dan heeft hij, door ons den eigenlijken aard, de grondslagen van des Pausen soevereiniteit in het begin van haar ontstaan aan te wijzen, ons van zelf, wat de gewone orde betreft, omtrent het zekere voortduren dier magt onderrigt [1]).

Voor hem is de tijdelijke soevereiniteit een gevolg van het opperpriesterschap en hiermede zoozeer verbonden, dat de Paus soeverein geboren wordt. Niet de Paus zelf heeft zich de soevereiniteit aangematigd of toegeëigend: zij is het werk der Voorzienigheid, welke de menschen hebben gediend; zij is het werk van God, die zijne Kerk bestuurt, haar naar de vorderingen der tijden mededeelt wat zij behoeft, om hare verhevene zending te voltrekken.

---

1) Men zal thans met de meeste vrucht herlezen *Het Jubeljaar* 1850, Deel XVII van dit Tijdschrift, vooral bl. 15.

Ook is geene soevereiniteit zoo wettig verkregen en zoo geregtvaardigd. Alles heeft medegewerkt, om den Paus ten troon te verheffen, zonder dat hij zelf noodig had zich iets aan te matigen, ja terwijl hij op alle wijzen zich aan de verheffing trachtte te onttrekken. Zij namen aan wat hun geschonken werd, en hebben hun regtmatig bezit, het erfdeel van den H. Petrus, steeds tegen alle aanranding weten te verdedigen.

En met welke kracht heeft die soevereiniteit, de oudste van alle bestaande, zich in de geschiedenis vertoond? Niet om andere magten te vernietigen en zich ten koste van anderen uit te breiden; maar om aan anderen de soevereiniteit te schenken, die te heiligen en de zoo volmaakte Christelijke maatschappij voort te brengen. Doch de kinderen staan op tegen den vader, en hij kan met regt zeggen: *ik voedde kinderen op, en verhief ze, maar zij hebben mij veracht* [1]).

Het is ligt te begrijpen, dat men van dusdanig gezag niet zoo gemakkelijk afstand doet, en er iets meer noodig is dan een door vreemden aangestookt oproer en de raad of wensch van een door het volk gekozen keizer, die, al is hij nog zoo magtig, zijne regering bij evenveel jaren kan tellen, als de Pausen bij eeuwen.

Legermagten had de Paus niet ter zijner beschikking; hij behoefde die niet, gelijk anderen, ter uitbreiding van grondgebied, hetgeen hij nooit heeft gezocht. Voor zijne eigene Staten had een handvol Zwitsers kunnen volstaan, zoo geen vreemde oproermakers er ingedrongen, en van alle zijden ondersteund waren. Dat thans zoovele vorsten zulke ontzettende legers behoeven, om hunne

---

[1]) Isaias I, 2.

eigene onderdanen te bedwingen en den revolutie-geest te onderdrukken, is een der vreeselijkste verschijnselen van de nieuwere tijden, waarin de opstand tegen het wettig gezag niet slechts als regt, maar als pligt wordt verkondigd. Het Pauselijk gezag steunt niet allereerst op de wapenen, het steunt op God en het regt, gelijk het daardoor gegrond en verkregen is, - schoon hij, die zoowel Koning is als Paus, ten volle bevoegd is, zijne Kerkelijke Staten ook door de wapenen te verdedigen.

De revolutie geest verwacht alles van het geweld, hij vraagt een millioen geweren, om Italië van den Paus te verlossen; en toch zal de geschiedenis toonen, dat het millioen niet voldoende was.

Men heeft gezegd: maar de Kerk begon in armoede; de apostelen gingen in armoede het evangelie verkondigen! — We vragen: was het hun verboden, de giften der geloovigen aan te nemen? of ziet men niet dadelijk de eerste Christenen hunne offers voor de voeten der Apostelen nederleggen?.... Zoolang er geloovigen zijn, zullen die offergiften blijven vloeijen, en zal de Kerk op eenige wijze terugontvangen, wat men haar ontnam. Zoo zal, vertrouwen we, wat de tijdelijke magt der Pausen, die goddelijke schenking der Voorzienigheid, betreft, de regtvaardigheid over het geweld zegevieren. De gansche Kerk is in beweging, om door duizenden monden de onschendbaarheid van het grondgebied der Kerkelijke Staten te verkondigen en den bedreigden Opperpriester op allerlei wijze hulde en hulp aan te bieden. Maar ook zij die het Pauselijk gezag aanranden, het willen inkrimpen en verminderen, moeten erkennen, dat hij soeverein moet wezen en nooit onderdaan van eenig vorst mag worden.

Waarom dan wil men hem de soevereiniteit ontnemen en verklaart men hem onbekwaam om te regeren? Zélf zoude men gaarne *Paus* willen zijn, en hetgeen men onvereenigbaar acht in den Paus, in zich vereenigen. Men schrijft aan het volk niet alleen opperheerschappij in den staat toe, men wil ook aan den *door het volk Gekozene* - geestelijke opperheerschappij toegekend hebben; men wil alles beheerschen, ook den Paus erkenning van het revolutionair beginsel afdwingen, of liever hem gebruiken om de wereld te revolutioneren, - ziedaar waarom men zijn tijdelijk gezag aanrandt, niettegenstaande men het noodzakelijk oordeelt.

De Kerk kent geen ander opperhoofd dan den Paus van Rome; hij heerscht over de gansche Christelijke maatschappij, als plaatsvervanger van Christus, en daarom moet hij en zal hij soeverein zijn en blijven, en is de Kerkelijke Staat gemaakt tot een onvervreemdbaar goed [1]).

Wij hebben allen groot belang bij den tegenwoordigen strijd. De zaâmgezworenen, zoo schreef de Maistre reeds, wisten genoeg en weten het ongelukkigerwijze beter dan de menigte der welgezinde menschen, dat *het Christendom geheel steunt op den Paus.* Zij rigtten dus naar dien kant al hunne pogingen. „Zonder den Paus is het gansche gebouw des Christendoms ondermijnd, en wacht slechts de

---

1) Wie zich over al deze punten, welke de geachte inzender slechts even aanstipt, nader wenscht te onderrigten, verwijzen we naar de geschriften, op bl. 71 en 78 onzer vorige aflevering vermeld. Bij de aldaar herdachte *vertalingen* is nu te voegen: *Het Romeinsche vraagstuk*, door den Burggraaf de Melun, — en *Het regt van den Paus.* Antwoord op het vlugschrift: De Paus en het Congres, door M. Poujoulat. Beiden bij C. L. van Langenhuysen, te Amsterdam. (*De Redactie.*)

ontwikkeling van zekere omstandigheden om geheel in te storten."

God zal ons voor dergelijke ramp behoeden. Hij verhoore de menigvuldige gebeden, die gestort worden, en doe eindelijk zijne Kerk met nieuwen luister uit de nieuwe aanslagen te voorschijn treden. Wij weten, dat onze Heilige Vader alleen op God steunt en hij met een gerust geweten aan Hem het oordeel heeft overgegeven, het woord gedachtig: *Mij is de wraak, Ik zal vergelden.* Ook onze hoop zij dan in den naam des Heeren, en hoe meer de Kerk verlaten en van alle menschelijke hulpmiddelen beroofd schijnt, des te meer verwachten wij een dier wonderbare wendingen, waardoor de hand Gods zich zoo duidelijk openbaart en onverwachts alle plannen der goddeloozen verijdelt. *Ik zag den goddelooze hoogverheven, opgeschoten als de ceder van den Libanon; ik ging voorbij en zie, hij was niet meer, ik zocht hem en zijne plaats werd niet gevonden* (Ps. XXXVI, 35, 36).

VERSCHEIDENHEDEN.

KRUISWEGOEFENINGEN.

Het getuigt niet weinig van het altoos levendig geloof onzer Nederlandsche Katholieken, dat zij voortdurend zulk eene bijzondere godsvrucht voor het Heilig Lijden onzes Heeren hebben aan den dag gelegd. Men heeft onze oudste geschreven en gedrukte getijden- en gebedenboeken slechts in te zien, om zich daarvan te overtuigen. Met al de vindingrijkheid der liefde heeft men naar 't verloop zijns lijdens dag en uur verdeeld; men heeft al zijne gangen, alle smarten, alle bloedstorting, alle geleden „coude", alle banden met een meêwarig oog bespied, het innigst meêgevoel verklaard, in de teederste zielsuitingen die duizenderlei pijnen toegesproken, in eene rijke taal gelijk alleen een vermorzeld hart zoo doet uitstroomen, zijn schaamte en berouw, zijn betrouwen, zijn dank en liefde betuigd, zijne voornemens van boete en levensverbetering Hem tot eenig eerherstel en wederoffer opgedragen. Passionalen, passiezangen en meditatiën op het lijden waren in veler handen. Het leven regelde zich naar het „horologie" des lijdens, en overal sprak het beeld des Gekruisten den voorbijganger toe. Zoowel aan 't woelige hof, als in de eenzame kloostercel, was de lijdende en gekruiste Heere het „*Lievelingsbeeld der vromen*". Immers onder dien titel [1]) schreef voor zes eeuwen de ridderlijke Willem II, Graaf van Holland en Roomsch Koning, zijne overwegingen op de Geheimen van 's Heeren lijden, die hij als zijn morgen- en avondgebedenboek gebruikte. In de berijmde of onbe-

[1]) *Agalma religiosorum*; zie dit godvruchtige werkje, vertaald door H. J. C. van Nouhuys. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1850.

rijmde levens onzes Heeren, nemen de uitweidingen op zijn smartelijk lijden eene breede plaats in en in zoo menig, zij het ook soms kreupel vers schiet een sprank uit van den liefdegloed, die den eenvoudigen berijmer voor zijn kruis verteert [1]). Niet minder vindt men dit in de vele „Daggetijden, toegepast op het lijden van onzen Heere „en Zaligmaker", waarin men aan des H. Bonaventura's vrome vermaning voldoet [2]):

Recordare, frater pie,
Septem vicibus in die
Passionis Domini.

Kinderlijk teeder zijn mede die menigvuldige „devoote oeffeninghen vander Passien ons Heeren Jesu Christi", welke uit de tweede helft der XVe en uit de XVIe eeuw in oude drukken tot ons gekomen zijn, als o. a.: „een schoone oeffeninghe vanden heyligen cruyce"; „van negenderley couden die onse lieve Heere gheleden heeft"; „van seuen banden daer onse lieue Heer mede gebonden was", alles verdeeld voor de zeven dagen der week. Voorts „dat gheestelijcke harpenspel. Ende vanden geschoerden Olivenboom"; alsmede van „die seuen bloetstortinghen ons Heeren Jesu Christi"; en „suyverlijcke punten van dat ghebenedide leuen ende lijden ons liefs Heeren Jesu Christi; dat oock in die seuen daghen vander weecke ghedeelt is" [3]). — Het begin en hoofd der genoemde eerste oefening „vanden heylighen cruyce" is de ontboezeming van een diepgeroerd hart, dat zijnen doorwonden Zaligmaker reeds een tijd lang vol deernis heeft aanschouwd:

„Och och och, hoe bitter hoe sware ende hoe hart was die „doot Jesu. O die door uwen swaren harden doot, Door v hey„lighe dierbaer bloet, door v heylighe vijf wonden. Ic bid v wilt „mi arm sondaer vergeuen al mijn sonden.

„Mercket doch hertelijcken."

---

[1]) Zie bijv. *Vanden levene ons Heren.* Een rijmwerk uit de Middeleeuwen, uitgegeven door Dr. P. J. Vermeulen. Utrecht, N. van der Monde. 1843.

[2]) Een schoon voorbeeld dier *Daggetijden* is medegedeeld in *de Katholiek*, Dl. XXIV, bl. 232 vv.

[3]) Aldus o. a. te vinden in een boekje „gheprint Tantwerpen", bij Willem van Parijs, anno 1568.

In dienzelfden liefdedrang is 't gansche boekje met „veel suyuerlijcke ghebedekens" geschreven, waarbij de levendige veraanschouwelijking, de dadelijke vertegenwoordiging van al wat overwogen wordt bijzonder roerend en aantrekkelijk is.

In 't begin der volgende eeuw ontmoeten we allerwege dezelfde godsvrucht jegens het H. Lijden [1]). In „Het Gvlden Wieroockvat" van den Hoogw. Philippus Rovenius heeft men niet alleen velerlei oefeningen over het Lijden, als: voor den Rozenkrans, voor de Daggetijden, enz.; maar onder de „Regulen ende Ordonnantien vande Broederschap der gratie Godts, onder de beschermenisse van S. Willibrordus ende S. Bonifacius", luidt de XIIIe als volgt:

„Het Cruys Christi daer onse zalicheyt aenghewrocht is, sullen de Ghebroeders in bysondere eere houden. Soo dickmaels als sy met eenigh lijden ofte becoringhe overvallen worden, sullen een sekeren toevlucht onder de schaduwe des H. Cruys ende bijsonder inde open wonden Christi vinden. Het sal ooc tot groot profijt der zielen wesen dagelijckx een puntken vande Passie Christi t'overdencken."

Weinige jaren later schrijft Pater Augustinus van Teylingen zijn „*Paradijs der Wellusticheydt*" [2]), en verdeelt het in uren, dagen, weken, maanden, hoogtijden, jaren. Ook daar wordt geleerd, hoe de overweging van 't lijden bijv. met de uren of de dagen te verbinden; voor de uren neemt hij de „Bedeylinghe in den *Lust-hof van Makeblijde*"; voor de dagen wijst hij zeer bepaald den lijdensweg aan: „Hanght in verscheyde plaetsen van u kamer oft van u huys seven beelden, ter eeren vande seven statien ende plaetsen daer Christus meest gheleden heeft, als sijn" enz. „'T selve kondt ghy oock doen..... niet alleen in uwe huysen, eetsalen (ghelijck Carolus Magnus dede, om sijne ghedachten daer in over tafel te oefenen, want daer de ooghe mede speelt, daer speelt oock het herte mede) maer oock in de hoven ende boomgaerden; ende maecken soo uwe pelgrimagie derwaerts".

---

[1]) Eene reeks van geestelijke schrijvers dezes tijds en van later, die we hier niet kunnen aanvoeren, zijn te vinden in het veelgezochte werk van J. A. Alb. Thijm: *De la Littérature Néerlandaise, à ses différentes époques*, bladz. 181 v.

[2]) T'Antwerpen By Ian Cnobbaert 1630.

Pater van Teylingen moet zich wel eene levendige godsvrucht der geloovigen jegens Christus' lijden hebben voorgesteld, dat hij hun dergelijke oefeningen zoo vrijelijk aanbeval; en niet minder rekende er Pater Bernardinus Surius [1]) op, die eenige jaren later „*Den Godvruchtighen Pelgrim ofte Ierusalemsche Reyse*" uitgaf, „mitsgaeders eenighe geestelycke Betrachtinghen passende op de Mysterien van ieder heylige plaetse: alles (door hem) ooghelijck bemerckt, ende bij een vergadert". En schoon zijn werk een kostbaar boekdeel was van verre over de 800 bladzijden, werd het in weinige jaren, in 1661, „voor de vierde reyse herdruckt, maer als-nu fraeyder op-getoeyt met verscheyden kopere Platen, naer het leven verthoonende.... de heylighe Plaetsen,.... tot groot gerief ende voldoeninge der keurgierige vernuften".... — „Godt wil sijn Reyse (des Godvruchtighen Pelgrims door 't Nederlant) gebenedijden"; want, zegt de schrijver, hij heeft „deze Boecken by een vergadert tot Godts meeste glorie, ende tot dienst van de devote zielen, die de heylige plaetsen met een heylige Betrachtinge dagelijcks besoecken". En in zijne „Sluyt-reden" (bl. 786), na verklaard te hebben, dat hij al wat hij op dien togt geleden had door de groote „soetigheydt van dese heylighe plaetsen" vergeten was, en „alleenlijck hun ghedachtenisse" meer is dan „alle ghenuchten der wereldt", wekt hij weder tot het gedenken dier lijdensstatien op: „Opdat dan hier door het verstant een licht, den wille een vier, ende memorie een voor worpsel by de handt souden hebben om eenighsints Godt te kennen, te beminnen, ende ghedurigh te loven: soo heb ick den G. Leser door het H. Landt gheleydt daer onsen Saligh-maker naer veel wonder wercken voor ons ghestorven is. Godt geve datter veel in den geest door soete betrachtinghen dese heylighe plaetsen dickmaels besoecken moghen; besonder in den heylighen Vasten, als men particulierlyck de bittere Passie Christi behoort te mediteren, een bundelken Myrrhe daer van te maken, ende onsen Saligh-maker te dancken voor syn ontallycke bermhertigheden ende weldaden."

---

[1]) „Minder-broeder Recollect, eertijdts Commissaris van het H. Landt, ende President van 't H. Graf ons Heeren binnen Ierusalem, in de jaren 1644. 45. 46. ende 47."

Welhaast werd de kruisweg, nagenoeg zooals wij dien kennen, meer algemeen; waar de Pausen Innocentius XI en XII door de aflaten die zij in 1686, 1692 en 1695 verleenden, veel toe bijdroegen. Benedictus XIII bevestigde hunne besluiten bij bulle van 3 Maart 1726, en verleende, dat men de aflaten ook aan de zielen in het vagevuur konde toevoegen. Schoon er, blijkens eene verklaring van de Congregatie der Aflaten van 3 April 1731, geene bepaalde gebeden voor den Kruisweg waren voorgeschreven, gaf men toch allengs eenige oefeningen naar het getal der Statiën aan, in dien geest en vorm als onze meeste tegenwoordige kruiswegoefeningen thans zijn.

Nog in de eerste helft der vorige eeuw gaf Wilhelmus Nakatenus in zijn: „Hemelsch Palmhof" een inderdaad schoonen kruisweg (van *twaalf* statiën) onder dit opmerkelijk opschrift: „Gebeden der statiën, en verzuchtingen der minnende ziel, die Christus, met zijn kruis beladen, wenscht na te treden, welke niet enkel in de Vaste, maar op elken tijd des jaars, te huis en in de kerk, naar de verschillende plaatsen der altaren of afbeeldingen godvruchtiglijk zullen gedaan worden." Dit herinnert aan den tijd, dat men in Katholieke streken hetzij in huis, in den hof of boomgaard, of buiten het dorp kruisen, beelden, of afbeeldsels met opschriften op meer of minder afstand van elkaâr had geplaatst, en alzoo openlijk den lijdensweg aflegde. Men merke tevens op, dat de eerste uitgaven van 't *Coeleste Palmetum*, en den *Norus Paradisus animae Christianae* uit dien tijd zijn, dat bovengenoemde Pausen hunne bepalingen *voor het verdienen der aflaten* nog niet hadden gegeven.

In onze dagen zijn we er getuigen van geweest, hoe, met de verhooging van het Katholieke leven in ons Vaderland, die altoos bewaarde godsvrucht tot het H. Lijden zich op velerlei wijze openbaarde, en inzonderheid ook de oefening van den Kruisweg algemeener geworden is. Wat er oorspronkelijks of wat er vertaald onder ons verscheen, vond gretige lezers en overwegers. De vertalingen der *„Overweging van de zeven woorden van Jesus Christus aan het kruis"* van kardinaal Bellarminus, en vooral *„het Lijden van Jesus, in korte betrachtingen voor iederen dag van den Vaste"*, door Pastoor Offerman, vond men schier in elk gezin [1]). Niettemin

[1]) Onlangs is er van Offerman's boekje weder eene nieuwe uitgave verschenen te 's Hertogenbosch, bij J. J. Arkesteyn en Zoon.

waren ook de twee deelen *Overwegingen van het Lijden van Jesus Christus*, door den Aartspriester Cramer geschreven, en door Professor Brinkman in 1839 uitgegeven [1]), in weinige jaren uitverkocht. Nu mogt ook de Kruisweg in geen gewoon kerkboek meer ontbreken. Doch dit niet alleen, maar eene menigte *Kruiswegoefeningen* werden afzonderlijk uitgegeven; en men zag zelfs een gansch boekdeel met eerst 12, toen 15, toen 22, en nu met niet minder dan 42 van die oefeningen verschijnen, waaraan nog in korten tijd een derde (verbeterde) druk ten deele viel [2]). Bij dit werk wenschen we even stil te staan. Het doel er van is: „de geloovigen, langs den drievoudigen weg (dien men bij de geestelijke afzonderingen en oefeningen altoos meer of minder heeft te volgen: den weg van *zuivering*, van *verlichting*, en van *vereeniging*) „door het beoefenen van den kruisweg tot de volmaaktheid op te leiden, door hen van alle zonden, onvolmaaktheden en gebreken te zuiveren, — hen met alle deugden te versieren, — en hen eindelijk geheel met God te vereenigen." De Eerwaarde schrijver, 't liet zich bijkans reeds vermoeden, is ijverig Redemptorist (de Eerw. Pater E. Vogels); wat ook verder uit inhoud, vorm en gansche bewerking duidelijk blijkt. Men zou wanen, dat er na zulk een boek aan geen nieuwen kruisweg meer te denken viel! En nogtans na den eigenaardigen Kruisweg, voorkomende in „De ziel op den Calvarie-berg" [3]), waar men bij elke statie heeft: *Geschiedenis*, *voorwerp* met *gebed*, en *overweging*, gelijk in andere orde en korter in den Kruisweg van Pastoor Putman: *Geschiedenis*, *Overweging*, *gebed*; — na den

---

[1]) 's Gravenhage, bij A. P. van Langenhuysen.

[2]) Tot dien grooten aftrek heeft ongetwijfeld de wakkere uitgever, B. Lenfring te Amsterdam, veel bijgedragen, die er zich blijkbaar op toelegt, om tal van goede boeken door uiterst matigen prijs onder aller bereik te brengen. Bovengenoemd kruiswegboek van verre over de 800 bladzijden, waarin nog vele andere oefeningen en gebeden voorkomen, kost, gebonden, niet meer dan 80 cent! Over andere werken, als *het Gelukkige Jaar*, enz. zie men den brief, dien genoemde uitgever 't vorige jaar alom verzonden heeft.

[3]) Denzelfden Kruisweg vindt men in „De Christen aan den voet van het kruis", door den Eerw. J. Looyaard. 's Gravenhage, J. W. Ten Hagen, 1839.

Kruisweg van Pastoor G. Kok, van Pastoor Mouriks, en vele anderen in denzelfden vorm; — na Poelhekke's gevoelvolle *„Gedichtjes voor iedere statie"* [1]), heeft onlangs Pastoor C. J. van de Laar (te Schoonhoven) eene geheel nieuwe oefening van den Kruisweg gegeven, *bij wijze*, namelijk, *van Litanie* [2]). Deze oefening, zegt de Eerw. schrijver aan het einde van zijn *„kort onderrigt"*, *„*is opgesteld met een dubbel doel. Vooreerst: een boekje te geven geschikt voor allen, voor deugdzamen zoowel als voor zondaren, voor kinderen zoowel als voor bejaarden; om deze reden wordt in deze nieuwe oefening de aandacht meer bepaald op het heilig lijden gevestigd. Ten tweede, een boekje te geven, dat zich bij de openbare kruisweg-oefening gemakkelijk laat gebruiken; vandaar de vorm eener *Litanie*, waardoor die openbare oefening een zeer gemeenschappelijk gebed wordt." — Zonder te willen beweren, dat dit dubbele doel niet ook door vele andere kruiswegoefeningen bereikt wordt, zijn we toch van meening, dat deze, overigens zeer kerkelijke, vorm er uitnemend voor geschikt is. Daardoor kunnen de geloovigen ook met hun antwoorden meer en inderdaad gemakkelijker een werkzaam deel in die heilrijke oefening nemen. Ter afwisseling, ook hier tot zekere hoogte niet ongepast, zal ongetwijfeld deze kruisweg-litanie goede dienst bewijzen.

Wat de Eerw. Pastoor van Schoonhoven schrijft: dat hij een kruiswegboekje heeft willen geven *„*geschikt voor allen*"*, brengt ons ongezocht tot een paar opmerkingen, die we gaarne aan 't oordeel der belanghebbenden onderwerpen. De *openbare* kruisweg-oefening is uit haren aard voor *allen*. Allen moeten van harte kunnen instemmen met hetgeen er voorgebeden en geantwoord wordt; bijzondere, persoonlijke toepassingen kan ieder naar zijne behoefte en toestand voor zich zelven maken. Openlijk treden allen den Heer op zijn bloedigen kruisweg na, om Hem in zijne vernederingen en smarten eenparig te aanbidden, te verheerlijken, te danken, om Hem een openlijk eerherstel aan te bieden, meêdoogen

---

[1]) Zie hierover en over den Kruisweg van de Eerw. Putman en Kok: *de Katholiek*, Dl. XXX, bl. 121 vv.

[2]) Te 's Gravenhage, bij Gebr. van Langenhuysen. 1860. — De keurige uitvoering is gansch in overeenstemming met den inhoud.

te betoonen, berouw en afschuw van de zonde, vertrouwen en wederliefde te vragen en te betuigen; — om vervolgens, door zijn goddelijk voorbeeld opgeprikkeld, al die deugden te beoefenen die Hij ons op dat smartelijk kruispad geleerd heeft; — en, eindelijk, om door de verdiensten van dat lijden zelf, kracht in onze zwakte en al die genaden te erlangen die wij ieder voor ons behoeven. Daarom, en dit is onze eerste opmerking, houden we menigen Kruisweg voor het *openbaar* gebruik volstrekt ongeschikt, wijl er tal van ontboezemingen, verklaringen, voornemens en besluiten in voorkomen, die niet voor allen of de meesten, maar slechts voor zeer *enkelen* zijn. En hiermede verbinden we onze andere opmerking: dat er welligt bij die oefening nog niet genoeg aan de *verschillende* behoeften overeenkomstig de *verschillende* staten en zielstoestanden gedacht is. We weten niet, of er, behalve de 8° onder de 42 bovengenoemde oefeningen, bijzondere kruiswegen in de kloosters bestaan voor kloosterlingen, of ook voor zoodanige zielen welke tot eene hoogere volmaaktheid geroepen zijn. Maar zeker hebben dezulken op 's Heeren lijdensweg iets anders, iets meer te leeren, te vragen en te betuigen dan anderen welke dien roep niet hebben. Welk een verrukkelijk onderwerp: die door Christus uitverkoren zielen te „geleyden door alle syn heylighe (lijdens)plaetsen, ende haer stof der soete Betrachtingen voor te dienen, die haer meer ende meer in de liefde Gods sullen verlichten, ende ontsteken"; haar te voeren onder „den mysterieusen Palm-boom, onder wiens schaduwe de Godvruchtige Bruydt soo geerne rust".... „Salige sielen, gevangen in Godts huys, aen wien te dienen heerschappye is! gebonden met dry lieffelijcke banden der Evangelische geloften, door de welcke zy-lieden strijden ende triumpheeren over de dry besonderste afgoden der wereldt: *de begeerlijckheydt der oogen, begeerlijckheydt des vleeschs*, ende *hooveerdigheyt des levens*"; zij: „*reyen* der heyrlegeren, die nacht ende dagh strijden *met de wapeninge Godts tegen vleesch ende bloedt; tegen de Princen ende machtigheden der duysternissen*"; „*reyen der Singerssen*, die als ontsteken Seraphinen dagh ende nacht Godt dancken ende loven".... „naer-volghende het Lam onder de witte ende maeghdelycke lelien" [1]); — doch we laten

[1]) Zie den Send-Brief in Surius *Godvruchtighen Pelgrim.*

ons niet verder medeslepen door die gelukkige zielen die „ voor Godt ende de Engelen eenen socten amber „ zijn, „ ende voor de menschen eenen lieffelijcken geur „, maar eindigen met een dubbelen wensch, vooreerst: dat men, zoo 't niet geschied is, in *hare* eigenaardige behoefte voorzie door *eigen* kruiswegoefeningen, maar dan ook wat voor háár alleen is niet menge in kruiswegen, voor aller *openbaar* gebruik bestemd; ten andere, dat zij allen die den Heer zoo ijverig op zijnen smartelijken kruisweg natreden en diegenen welke anderen er met zooveel liefde op geleiden, Hem ook in zijne glorie mogen volgen:

Waar Hij nu in voller eere
Sit als Bruydegom en Heere,
Hoogh verheven in den throon,
Schenkend' yder sijnen loon; —

en zij in 't gezelschap der reine bruiden met den verheerlijkten Bruidegom in den hemel mogen omwandelen, als Hij zijne eeuwige triomfen viert; want:

Daer sijn voeten henen dralen,
Siet-men stadigh achter-halen
Een geschickte Maeghden-bend',
Die Hem loven sonder end'.
Die met liedjens en gesangen
Naer den Bruydegom verlangen;
Die Hem volgen over al
Met genucht, en bly geschal [1]).

[1]) Ter laatst aangehaalde plaatse.

BERENGARIUS VAN TOURS.

IX.

DE WAARHEID DER TRANSSUBSTANTIATIE-LEER HISTORIESCH BEWEZEN UIT DE GESCHIEDENIS VAN BERENGARIUS EN HET GELOOF DER ELFDE EEUW.

Is de Katholieke leer over de H. Eucharistie de leer van Christus, of — eene uitvinding van lateren tijd?

Ook de geschiedenis moet ons op deze allerbelangrijkste vraag het antwoord geven. Er is geen leerstuk, hetwelk meer en dieper in geheel ons godsdienstig leven ingrijpt, dan dat der Eucharistie; onmogelijk heeft men het, zonder eene ontzettend groote tegenkanting, openlijk kunnen bestrijden, in geval het van Christus zelven afkomstig is: maar in het tegenovergestelde geval ook even onmogelijk zonder zoodanige tegenkanting kunnen invoeren. De geschiedenis moet derhalve noodzakelijk van dien strijd gewagen en ons den persoon aanwijzen, van wien de niet-Christelijke leer over het H. Sakrament is uitgegaan.

Dit begrepen en gevoelden ook de Protestanten; van-

daar, dat zij voorheen alle pogingen in het werk stelden, om eenen schrijver der negende eeuw, Paschasius Radbertus, voor den uitvinder der Katholieke leer te doen doorgaan. Maar te duidelijk bleek het ijdele dier pogingen; er waren te veel getuigenissen uit vroegere eeuwen voorhanden, welke haar ten eenenmale vernietigden en men sloeg daarom later een anderen weg in. Reeds in de eerste eeuwen, zoo luidde toen de bewering, hadden de Kerkvaders, inzonderheid de HH. Chrysostomus, Ambrosius en Paus Gregorius de Groote, de zaden der transsubstantiatie-leer uitgestrooid; langzamerhand ontwikkelde deze zich in de middeleeuwen, waartoe de geschriften van Paschasius niet weinig bijdroegen; zulks geschiedde echter niet zonder tegenstand: integendeel er ontstond een strijd tusschen twee, ja drie partijen in de Christelijke Kerk; bij het optreden van Berengarius was die strijd nog niet beslist, hoewel de Roomsche partij reeds meer en meer de heerschende was geworden; door zijne verdediging der oud-Christelijke leer bevorderde en bespoedigde Berengarius de overwinning zijner tegenpartij: welke overwinning in het jaar 1215 voltooid werd, toen Innocentius III in het vierde concilie van Lateranen de leer der transsubstantiatie tot leer der Kerk verklaarde. — Deze voorstelling vindt men bij genoegzaam alle Protestanten van onzen tijd.

Over den onzin eener dusdanige langzame ontwikkeling van dit heilig leerstuk behoeven wij hier niet te spreken, wijl die reeds vroeger in dit maandschrift en door eene veel bevoegdere hand dan de onze duidelijk is aangewezen [1]). Maar dit wilden wij opmerken: zelfs deze laatste

---

1) *De Katholiek*, Julij 1858: „Zou onder de leerlingen der Apostelen de waarheid omtrent het H. Sakrament reeds verduisterd zijn?„

voorstelling is eene bevestiging van hetgeen wij zeiden; zij toont, hoe noodzakelijk het is, en hoezeer men zich verpligt gevoelt aan te wijzen, door wie en na welken strijd de Katholieke leer tot leer der Kerk verheven is.

Uit dien hoofde nu durven wij ons onderzoek belangrijk noemen. De vraag, die ons Katholieken kan gesteld worden: *wanneer en door wien is de ketterij over het H. Sakrament begonnen*, die vraag hebben wij beantwoord en het antwoord gestaafd door de geschiedenis; de leer van Berengarius, zagen wij, werd door de gansche Christelijke Kerk der elfde eeuw als eene *nieuwe ketterij* beschouwd. En daardoor is tevens het antwoord der Protestanten vervallen op de hun gestelde vraag: *wanneer en door wien is de Katholieke leer begonnen de leer der Kerk te zijn*; zulks geschiedde niet door Innocentius III in het vierde concilie van Lateranen; ook niet ten gevolge van den strijd tusschen Berengarius en zijne tegenpartij; want die leer bestond reeds als Kerkleer en was algemeen als zoodanig erkend, toen Berengarius optrad. Daardoor hebben wij regt om onze vraag aldus te beperken: hoe en door wien is reeds vóór de elfde eeuw de Katholieke leer de leer der Kerk geworden? indien er vroeger eene andere leer bestaan heeft, die nog in de negende eeuw met kracht tegen Paschasius werd verdedigd en zonder dat men hare verdedigers als ketters beschouwde, hoe is het dan mogelijk, dat zij in de elfde eeuw, zonder eenige voorafgegane kerkelijke uitspraak, geheel verdwenen was? De hierboven vermelde antwoorden der Protestanten zijn niet voldoende, om die moeijelijkheid op te lossen; en toch door ze te geven, toonen zij zelven de noodzakelijkheid eener voldoende oplossing te gevoelen.

Die uitkomst te verkrijgen was het hoofddoel van onzen

arbeid; wat welligt minder is opgemerkt, omdat wij ons met vele en dikwerf kleine bijzonderheden bezig hielden. Dat laatste was echter noodzakelijk; niet alleen om den aard van onzen arbeid — een geschiedkundig *onderzoek*, maar zelfs voor opgenoemd doel. Juist door telkens en onophoudelijk zulke kleine bijzonderheden of verkeerd voor te stellen, of verkeerd te beoordeelen, hebben Lessing, Neander, en andere Protestanten getracht, Berengarius in een gunstig en zijne bestrijders in een ongunstig daglicht te plaatsen, en met behulp daarvan den algemeenen tegenstand, dien zijne ketterij bij de gansche Kerk ondervond, zooveel mogelijk te verbergen en te verkleinen.

Thans, nu wij aan een zeker rustpunt in zijne geschiedenis gekomen zijn, gaan wij meer regtstreeks op ons doel af. Wij willen vooreerst een overzigt geven van den strijd tusschen Berengarius en de Kerk tot aan het jaar 1060; vervolgens eenige nieuwe getuigenissen aanvoeren; eindelijk in de eeredienst en de gebruiken der elfde eeuw *het leven* der Katholieke leer doen zien; — en uit dit alles een historiesch bewijs voor de waarheid van ons dogma zamenstellen.

I. *Overzigt van den strijd tusschen Berengarius en de Kerk.*

Den eersten tegenstand, waarvan de geschiedenis spreekt, ondervond Berengarius van de zijde van twee zijner vrienden, Adelman van Luik en Hugo van Langres. Beiden schreven zij hem, alvorens eenig kerkelijk vonnis hem getroffen had; beiden schreven zij hem op vriendschappelijken, Adelman zelfs op regt hartelijken toon: twee omstandigheden, die aan hunne woorden des te grooter waarde geven. In den brief nu van Adelman lezen wij: „Mogen

„het lasteraars zijn, die uwen naam trachten te bezoede-
„len, door naar alle oorden het gerucht te verspreiden,
„dat gij u van *de eenheid* onzer H. Moeder de Kerk zoudt
„*gescheiden* hebben en over het ligchaam en bloed des
„Heeren, dat *dagelijks over heel de aarde* op het H. altaar
„geofferd wordt, *anders* denkt, dan *het Katholiek geloof*
„*leert*!" En in den brief van Hugo: „Gij geeft vererger-
„nis aan *de gansche Kerk*.... Wil niet vermetel een zon-
„derling gevoelen hebben, dat door *het heelal* wordt
„afgekeurd."

Maar de liefderijke vermaningen zijner vrienden mogten niet baten. In het jaar 1050 schreef Berengarius een korten brief aan Lanfrank, waarin hij verklaarde, dat de onkatholieke leer van Joannes Scotus over het H. Sakrament geene ketterij was. Lanfrank was afwezig, toen de brief van Berengarius bezorgd werd; ten gevolge waarvan die brief in handen van anderen en Lanfrank zelf — hoewel de woorden van den brief daartoe geene aanleiding gaven — in verdenking kwam. Het feit alleen, dat Berengarius hem over zijne leer geschreven had, was reeds voldoende, om kwade vermoedens ook tegen Lanfrank op te wekken. Hoe duidelijk toont dit den afschuw, welken men tegen de nieuwe leer koesterde!

Genoemde brief werd door een geestelijke der Kerk van Reims, als bewijsstuk tegen Berengarius, naar Rome gebragt en aldaar in een concilie voorgelezen. Behalve meer andere geestelijke personen van minderen rang waren daar 53 bisschoppen en 35 abten uit verschillende landen met Paus Leo IX bijeengekomen. *Met eenparige stemmen* werd Berengarius veroordeeld, en men dagvaardde hem, om zich den 1 September van datzelfde jaar in het concilie van Vercelli te komen verantwoorden.

In dien tusschentijd deed hij, om zijne leer te verbreiden, eene reis naar Normandië. Vriendelijk ontvangen in het klooster van Préaux, begon hij den abt Ansfried over zijne leer te onderhouden; maar Ansfried verafschuwde haar als eene goddeloosheid. Nog minder slaagde zijne poging bij den hertog van dat gewest, Willem den Veroveraar; deze deed een aantal geleerden uit zijn hertogdom te Brionne zamenkomen en door die vergadering werd Berengarius tot zwijgen, ja tot erkenning der Katholieke waarheid gebragt. Beschaamd trok hij af naar Chartres en hield met de geestelijken dier stad eene zamenspraak, welker uitslag hem even ongunstig was. Hoe *algemeen* was weder de tegenstand, welke hem op die reis te beurt viel!

Men weet niet of zijn brief aan Ascelinus op de vergadering van Brionne, op de zamenspraak van Chartres, of mogelijk op eene andere derde bijeenkomst betrekking heeft. Zeker echter blijkt daaruit, dat hij omstreeks dezen tijd met Ascelinus en diens vrienden een gesprek gehad heeft, dat evenzeer ten zijnen nadeele afliep. Bij die gelegenheid zeide de Cantor Arnulf tot hem: „laat ons „volharden in het geloof, *waarin wij zijn opgevoed*"; een gezegde, dat wederom duidelijk *de nieuwheid* zijner leer bewijst.

Intusschen brak de eerste September 1050 aan, op welken dag het concilie van Vercelli zou gehouden worden. Berengarius wilde er zich heen begeven, maar ging eerst, om die reis in veiligheid te kunnen doen, naar den koning van Frankrijk; deze echter, in plaats van hem een vrijgeleide te geven, liet hem in de gevangenis werpen, eene groote som gelds afpersen, en belette hem alzoo, zich te Vercelli te verdedigen. Behalve Berengarius spreekt niemand van dit feit, welks oorzaken en verdere omstan-

digheden ons bovendien geheel onbekend zijn: het feit zelf hebben wij evenwel om vele redenen gemeend te moeten gelooven. Doch wat daarvan zij, Berengarius kwam niet persoonlijk te Vercelli, maar liet er door twee geestelijken zijne zaak bepleiten. Vele personen en uit verschillende gewesten waren daar vergaderd; zijn gevoelen zoowel als het boek van Scotus werd naauwkeurig onderzocht, en hij wederom *met eenparige stemmen* veroordeeld.

Kort daarna zond Ascelinus hem een antwoord op zijnen brief. In dat antwoord leest men onder anderen: „Gij „verschilt in gevoelen van *heel de Kerk*;... door u zelven, „of door uwe aanhangers, *zoo gij er hebt*, tracht gij ons „af te voeren van den weg, dien onze heilige leeraren „ons hebben aangewezen;... dring ons geene *ongehoorde* „en ijdele leeringen op"; — uitdrukkingen, die om den zachten en minzamen toon, welke in dit antwoord van Ascelinus heerscht, des te meer in aanmerking mogen komen.

Eenigen tijd later riep de koning van Frankrijk tegen den 16 Oktober 1051 een concilie te Parijs bijeen, om over Berengarius te oordeelen. Vrij waarschijnlijk hoopte hij daardoor een einde aan de woelingen te maken, welke de nieuwe leer in zijn koningrijk veroorzaakte. Althans Sigebertus van Gemblours teekent in zijne kronijk op datzelfde jaar aan: „Frankrijk werd in onrust gebragt *door Berengarius „van Tours*, die beweerde, dat de Eucharistie welke wij „aan het altaar nuttigen niet waarachtig het ligchaam en „bloed van Christus, maar eene figuur van Christus' lig„chaam en bloed is". Klaarblijkelijk beschouwde ook Sigebertus (een door vele Protestanten hooggeacht schrijver, omdat hij de partij van Hendrik IV tegen Paus Gregorius VII gekozen heeft) Berengarius als de oorzaak

der woelingen door de verdediging zijner nieuwe ketterij.

Naauwelijks had de bisschop van Luik, Theoduinus, kennis gekregen van dien maatregel des konings, of hij trachtte den vorst het houden dier vergadering te ontraden. Het was onnoodig, schreef hij in zijnen brief, tegen de verbreiders eener zoodanige ketterij een concilie te houden, slechts over hunne straf moest men beraadslagen: „want „daar zij hunne handen *tegen allen* opheffen, is het billijk „dat aller handen zich tegen hen keeren".

Een groot aantal bisschoppen, andere geestelijken en aanzienlijke leeken kwam niettemin met den koning op den bestemden dag te Parijs bijeen. Hoewel gedagvaard, verscheen Berengarius niet in de vergadering: maar men had zijnen brief aan Paulinus van Metz onderschept, en deze werd voorgelezen; vol verontwaardiging hoorde men de leer aan, welke hij daarin beleed; *met algemeene stemmen* werd hij veroordeeld; en zelfs werd de doodstraf tegen hem en zijne aanhangers uitgesproken, indien zij bleven weigeren het Katholiek geloof te belijden. Men ziet hier, welken afschuw *de Kerk van Frankrijk* voor de nieuwe leer gevoelde.

Denzelfden indruk maakte die leer in België op den kronijkschrijver van het St. Amandusklooster, een tijdgenoot van Berengarius. Sprekende over het concilie van Parijs, zegt hij: „Zekere Berengarius *verwekte een onge-* „*rijmd en verfoeijelijk geschil* over het ligchaam en bloed „des Heeren: waarom hij naar Parijs ontboden.... door „allen als schuldig veroordeeld werd".

Het vonnis der Parijsche kerkvergadering had echter geen gevolg en Berengarius bleef, naar het schijnt, tot het jaar 1054 ongemoeid: hetwelk wij, op gronden van waarschijnlijkheid, aan de hem verleende bescherming van

den magtigen graaf van Anjou hebben toegeschreven. Maar op nieuw kwam zijne zaak ter sprake in de synode, welke Hildebrand als Pauselijk legaat in 1054 te Tours hield. Deze stad behoorde destijds tot het gebied van den graaf van Anjou; Berengarius was er als kanunnik der St. Martinuskerk in aanzien verheven; 't was bovendien de stad, waar hij reeds jaren lang zijne lessen gegeven had; — zoo derhalve ergens, dan mogt men dáár zijne aanhangers en verdedigers verwachten. Nogtans zelfs dáár waagde hij het niet, zijne leer te belijden en te verdedigen; integendeel, uit vrees voor eene veroordeeling deed hij eene Katholieke belijdenis; in plaats van aanhangers vond hij er bestrijders, die, zijne opregtheid wantrouwende, hem noodzaakten, zijne belijdenis met eenen eed te bekrachtigen; en — wat vooral moet opgemerkt worden — men vroeg *alleen van hem* die belijdenis en beschouwde de geheele zaak daardoor als geëindigd.

Maar voor hem was zij daarmede niet geëindigd; hij gaf aan de Katholieke bewoordingen zijner belijdenis een onkatholieken zin, hernieuwde zijne dwaling en kwam dien ten gevolge in het jaar 1059 te Rome, waar de Paus een concilie van 113 bisschoppen vergaderd had. Niemand hunner verdedigde hem, allen verwierpen zijne leer en wederom moest hij eene geloofsbelijdenis bezweren, die nu niet alleen alleruitdrukkelijkst de Katholieke leer, maar tevens de veroordeeling zijner ketterij inhield.

Ook *de vorm* dier belijdenis verdient opmerking. Blijkbaar was het een formulier, dat *alleen aan hem* werd voorgeschreven; en daarom luidt de aanhef niet: „Wij gelooven en belijden", maar „Ik Berengarius doem elke ketterij en vooral die, welke mij ten laste gelegd is", enz. Toont zelfs die ongewone vorm niet ontegenspre-

kelijk, dat men hem als het hoofd eener ketterij beschouwde, welke hij trachtte in te voeren, maar welke zoozeer met aller geloof in strijd was, dat men een formulier voor alle geloovigen noodeloos oordeelde?

Voegen wij bij dit alles nu nog de woorden van eenige door ons genoemde schrijvers. Bernoldus van Constans en Wolfelmus, beiden Duitschers en schrijvers dezer eeuw, noemen zijne leer *eene ketterij*; en de eerste duidt hem zelfs als *den invoerder en het hoofd* dier ketterij aan, wanneer hij in zijne kronijk zegt: „Berengarius, aarts-„diaken van Angers, NAAR WIEN de Berengariaansche „ketterij genoemd wordt".

Durandus van Troarn ziet in Berengarius en de zijnen: „geheime dienaren des duivels, die door hunne leer over „het H. Sakrament *het Katholiek geloof* tracht te vernie-„tigen"; hij zegt: „het zij verre van ons, ons met hen „te vereenigen en aangaande het H. Sakrament iets anders „te belijden, dan hetgeen de Katholieke Kerk *over de „gansche wereld* predikt"; hij noemt de leer van Berengarius: eene pas ontstane ketterij, *nupera haeresis*, eene onlangs opgekomene meening, *recenter emergens opinio*, en hare verdedigers: nieuwe scheurmakers, *recentes schismatici* [1]).

Lanfrank schrijft in het begin van zijn werk aan Berengarius: „Vol hoogmoed zijt gij *begonnen* een gevoelen te hebben *tegen de geheele wereld in*"; — en aan het einde: „Indien, wat gij over het ligchaam des Heeren gelooft „en verdedigt, waar is, dan is, hetgeen de Kerk *in alle*

---

1) Durandus Troarnensis, Parte I; II; III et V; VI; VII; bij d'Achery, *in appendice ad opera B. Lanfranci*, pag. 72, 73, 75 et 94, 95, 99.

„*landen* daaromtrent gelooft en verdedigt, valsch. Want „allen, die zich verheugen Christenen te zijn en genoemd „te worden, gaan er groot op, in dit Sakrament het „waarachtig ligchaam en het waarachtig bloed van Chris„tus, dat Hij uit eene Maagd heeft aangenomen, te ont„vangen. *Ondervraag alle Latijnen, ondervraag de Grieken, „de Armeniërs en alle Christenen van alle natiën*, EEN„PARIG *zullen zij getuigen dit geloof te bezitten*" [1]).

Guitmundus eindelijk zegt aan het slot van zijn derde boek: „Niet één klein stadje, zelfs niet het geringste „dorpje is hun [Berengarius en zijnen aanhang] bijge„vallen.... Het is *allerbekendst*, dat dergelijke dwaasheden „*nimmer bestaan hebben*, alvorens Berengarius ze uitdacht.... „Onze Kerk is door Christus gesticht, niet door Beren„garius; zij is niet te Tours of Angers, maar te Jeru„salem begonnen."

Men denke niet, dat deze getuigenissen minder waarde hebben, omdat zij door verklaarde bestrijders van Berengarius zijn afgelegd. Het was toch geenszins in hun belang, dergelijke feiten te verdichten, welker onwaarheid een ieder zou hebben moeten opmerken; bovendien stemmen hunne woorden volkomen overeen met zijne gansche geschiedenis; en wat meer is, zij worden bevestigd door zijne eigene bekentenissen. Onophoudelijk spreekt hij van de Katholieke leer als van het gevoelen des volks, *sententia vulgi*; telkens tracht hij aan te toonen, dat *het aantal of de menigte* niet tegen de waarheid gelden kan; daartoe beroept hij zich op de voorbeelden van Paus Liberius, die slechts met zeer weinige bisschoppen de waarheid tegen de Arianen verdedigde: van Susanna, die met algemeene

---

1) Lanfrancus, cap. I et XXII.

stemmen veroordeeld werd: van den Heer zelven, wien alleen de twaalf Apostelen getrouw bleven, toen de zeventig leerlingen, gelijk hij zegt, Hem verlieten; ja nog verder ging hij en beweerde, dat de door Christus gestichte Kerk *„in dwaling vervallen en te niet was gegaan"* [1]).

Geen onpartijdig Protestant, die aandachtig en zonder vooroordeel het bovenstaande leest en overweegt, zal ontkennen, dat Berengarius eene leer trachtte in te voeren, welke in de elfde eeuw algemeen als EENE NIEUWE LEER aangezien en als EENE MET HET GELOOF DER GANSCHE KERK STRIJDENDE KETTERIJ verafschuwd werd. Ons verder onderzoek zijner geschiedenis zal hiervoor niet minder schoone bewijzen leveren. Wijl dit echter een punt is van het hoogste gewigt (zooals wij reeds te kennen gaven en aan het slot van dit artikel nog duidelijker hopen aan te toonen), willen wij het ten tweede door andere getuigenissen uit de elfde eeuw nader bevestigen.

II. *Getuigenissen aangaande de Katholieke leer uit de elfde eeuw.*

Het allereerst komen hier twee getuigenissen in aanmerking, welke meer bepaald op Berengarius betrekking hebben, hoewel zij niet tot zijne eigenlijke geschiedenis behooren.

In het jaar 1055 hield Maurilius, aartsbisschop van

---

1) Deze laatste woorden worden Berengarius in den mond gelegd door Lanfrank, cap. XXIII; hieruit zou de twijfel kunnen ontstaan, of Berengarius ze wel gesproken heeft. Die twijfel wordt evenwel, dunkt ons, volkomen opgelost door de handelwijze van Lanfrank, wijl hij zich ter zelfder plaats tot eene vrij uitvoerige wederlegging van dit gezegde verpligt rekent.

Rouaan, in deze stad een concilie, hetwelk door al zijne suffragaan-bisschoppen, de abten zijner provincie en den hertog van Normandië werd bijgewoond; behalve andere punten van kerkelijke tucht, werd daar een formulier vastgesteld van dezen inhoud: „Wij gelooven met het „hart en belijden met den mond, dat het brood, 'twelk „op de tafel des Heeren gesteld wordt, vóór de konse„kratie slechts brood is, maar dat op het oogenblik der „konsekratie de natuur en zelfstandigheid van het brood, „door de onuitsprekelijke magt Gods, veranderd wordt „in de natuur en zelfstandigheid van vleesch: en niet „van eenig ander vleesch, maar van dat vleesch, dat van „den H. Geest ontvangen en uit de Maagd Maria ge„boren is, dat ook voor ons en onze zaligheid gegeeseld, „begraven, ten derden dage uit de dooden opgestaan en „aan de regterhand van God den Vader gezeten is. Evenzoo „dat de wijn, die met water vermengd in den kelk „wordt gegoten om geheiligd te worden, waarlijk en van „wezen veranderd wordt in dat bloed, dat uit de (met „de lans van eenen krijgsknecht geopende) wonde van „'s Heeren zijde gevloeid is tot geluk en verlossing „der wereld. Wij doemen hen, die tegen dit heilig en „apostoliesch geloof een hoovaardig en kettersch ge„voelen hebben en het met goddelooze vermetelheid be„spotten."

Dit formulier werd „*tegen de schandelijke pogingen van Berengarius en zijne volgelingen met algemeen goedvinden*" vastgesteld; tevens werd bepaald, dat het in de volgende provinciale kerkvergaderingen, na de geloofsformulieren der conciliën van Nicea, Constantinopel, Efese en Chalcedon, zou moeten worden voorgelezen: en dat voortaan iedere bisschop bij zijne wijding eene met

dat formulier overeenstemmende belijdenis zou moeten afleggen [1]).

Wat, moeten wij vragen, was de aanleiding voor dezen maatregel? Allerwaarschijnlijkst had Berengarius zich in Normandië eenen aanhang gevormd. Reeds zijne door ons vroeger besprokene reis naar dat gewest doet zulks vermoeden; opmerkelijk is het ook, dat juist zijne grootste bestrijders, Lanfrank, Durandus en Guitmundus, aldaar woonachtig waren, en dat de beide laatsten hunne geschriften minder tegen zijnen persoon dan tegen zijne leer vervaardigden; en bovendien verzekert Durandus ons, dat hij „in Normandië begunstigers had, die vroeger door „hem of onderwezen, of in hunne studiën geholpen „waren" [2]).

Een tweede getuigenis ontleenen wij aan den brief van Gozechinus. Deze had vroeger eenen leerstoel te Luik bekleed, maar de studiën vaarwel gezegd en zich naar Maintz begeven; vandaar schreef hij omstreeks het jaar 1060 bedoelden brief aan zijnen voormaligen leerling Walcher, en klaagt daarin onder anderen over „eenige „valsche leermeesters, die, geene eigene noch vaste woon„plaats hebbende, in gehuchten, dorpen en steden rond„zwerven, nieuwe lezingen van het Psalterium, [de brieven „van] Paulus en de Apocalyps aanprijzen, en de naar „nieuwigheden hakende en van tucht afkeerige jeugd tot

---

1) *Acta archiepiscoporum Rothomagensium*, bij Mabillon, *Vetera Analecta*, pag. 224 (het daar aangegeven jaartal 1063 is blijkbaar verkeerd); *Vetus formula celebrandi concilii*, ibid. pag. 227; *Ritus ordinandi episcopi*, ibid. pag. 229. Men vergelijke daarmede de *Annotationes* van Mabillon op de laatst aangegevene bladzijde en op pag. 514.

2) Durandus P. IX, pag. 106.

„zich trekken. En denkt niet", gaat hij dan voort, „dat „afgunst mij het nieuwe of betere doet lasteren. Geloof „mij niet, maar geloof uwe eigene oogen en ooren. Let „slechts op die godgeleerden, met hunne fraaije leer en „schoone tucht, voortkomende uit de school van Tours, „welke door Berengarius, dien apostel des satans, bestuurd „wordt; zie slechts, welke vergiftige, ja doodelijke schor„pioenen en draakslangen uit de holen van dat heden„daagsche Babylon opdagen, die, dronken van den nieuwen „wijn en bezoedeld met het vergif van hunnen aarts„ketter (*haeresiarch*), *over heilige zaken nieuwe en heilig„schendige geschillen opwerpen*, tot niets anders dan ten „verderve der hoorders dienstig; wier taal als een kanker „voortsluipt; want de wetenschap, die opblaast, bouwt „niet op, maar vernielt." En na eene korte uiteenzetting der leer over het H. Sakrament, besluit hij aldus: „Christus „roeije de pest dier doodende leer met wortel en al uit, „voordat *een weinig zuurdeesem* het gansche deeg be„derft" [1]). — Welk een afschuw van de *nieuwe* leer spreekt zich uit in dien *vertrouwelijken* brief! het gemoed van Gozechinus was blijkbaar vol en hij had behoefte, het voor zijnen beminden leerling uit te storten; maar hoe krachtig bewijst op nieuw zijne taal, dat Berengarius het algemeen geloof der Kerk aanrandde!

Letten wij thans op eenige getuigenissen voor het Katholiek geloof, die de elfde eeuw ons, buiten de geschiedenis van Berengarius om, aanbiedt.

Niet zonder reden beginnen wij met Fulbertus. Deze heilige bisschop genoot én om zijne kennis én om zijne

---

[1]) *Epistola Gozechini scholastici*; bij Mabillon, *Vet. Anal.*, pag. 443, 444.

deugd de algemeene hoogachting: zijn geloof derhalve, meenen we te mogen zeggen, was het geloof zijner eeuw; — van den anderen kant was hij de leermeester van Berengarius geweest: zeer natuurlijk is daarom hier de vraag, of hij welligt in zijne lessen een onkatholiek gevoelen verdedigd en dit in Berengarius overgeplant heeft. Tot antwoord zouden wij reeds kunnen volstaan met te herinneren, hoe Adelman in zijnen brief aan Berengarius zich juist op Fulbertus, hun beider leeraar, beroept en hem smeekt, „*bij de allerzoetste gedachtenis van Fulbertus*", door geene nieuwe ketterij den vrede der Kerk te verstoren. Bovendien zoude Berengarius ongetwijfeld, zoo het hem mogelijk geweest ware, het algemeen erkend gezag van Fulbertus tot staving van zijn gevoelen hebben ingeroepen: hij deed dit niet; integendeel werd dat gezag door Durandus van Troarn *tegen* hem ingeroepen [1]). Maar wat meer dan dat alles beslissend is, in zijne twee eerste brieven aan Adeodatus en Finardus spreekt Fulbertus zijn Katholiek geloof op de klaarste wijze uit. Om niet te lang te worden, moeten wij ons vergenoegen met de mededeeling der volgende zinsneden uit eerstgenoemden brief, waarin hij opzettelijk over dit heilig Sakrament handelt. Na gezegd te hebben, dat het „een geheim is, „hetwelk men niet met het ligchamelijk oog, maar met „het geloof aanschouwen moet", gaat hij aldus voort:

---

1) Durandus, Parte VI, pag. 97, 98. — Berengarius noemt slechts tweemalen Fulbertus, eens in zijnen brief aan Richardus, waar hij spreekt van eene zinspreuk van den H. Augustinus, „die op den kelk stond van den bisschop Fulbertus, roemrijker gedachtenis"; en eens in zijn werk *de sacra coena*, pag. 98, waar hij een kort gezegde van zijnen meester aanhaalt (dat op het H. Sakrament geene betrekking heeft) louter als *voorbeeld* tot opheldering zijner eigene redenering.

„Het ware gruwelijk te twijfelen, of door dezelfde magt „van Hem, op wiens wenk alles plotseling uit niet ont- „stond, ook de aardsche stof in de geestelijke Sakramenten „(hare natuur en soort te bovengaande) in de zelfstandigheid „van Christus veranderd wordt, daar Hij zelf zegt: *dit „is mijn ligchaam, dit is mijn bloed....* Zoo gij derhalve „gelooft, dat God alles kan, dan volgt daaruit, dat gij „ook dit gelooven en niet nieuwsgierig pogen moet, met „menschelijke redeneringen te onderzoeken, of Hij diezelfde „schepselen, die Hij uit niet heeft kunnen scheppen, niet „veel gemakkelijker nog kan veranderen in (verheffen „tot) de waardigheid eener hoogere natuur en in de zelf- „standigheid van zijn ligchaam overbrengen; ik zeg: veel „gemakkelijker; niet alsof zijne scheppingskracht minder „groot is, dan zijne magt om te veranderen; maar volgens „onze menschelijke manier van spreken" [1]).

De tweede getuige, wiens woorden wij willen aanhalen, is Wilhelmus, abt van Dijon, gestorven in het jaar 1031. Bij gelegenheid van de inwijding zijner kloosterkerk, hield hij onder de H. Offerande der Mis eene korte toespraak tot de zaâmgevloeide menigte, waarvan de aanhef aldus luidt: „Gij zijt bijeengekomen, broeders en zusters, gij „kudde vrijgekocht voor den prijs van Christus' bloed! „gij zijt bijeengekomen op het bruiloftsfeest zijner bruid, „van uwe moeder, de hemelsche en onvergankelijke Kerk, „van haar die in de geheimzinnige afbeeldsels der aarts- „vaders reeds aangeduid, door de profeten voorspeld, „door het gezag en den arbeid der apostelen opgebouwd „en door het bloed der martelaren geheiligd is. Door de

---

1) *Epistola Fulberti Carnotensis ad Adeodatum*; in *Bibl. PP.*, Parisiis 1624, Tom. III, pag. 438, 439.

„wateren van het heilig doopsel van de smet der zonde „gereinigd en hernieuwd, wordt gij in die Kerk gekleed „met het beste kleed, met het gelukzalig kleed van het „geluk der Engelen, dat gij door de overtreding van „den paradijsbewoner, onzen eersten vader, verloren hadt. „*Daarna eet gij het vleesch en drinkt gij het bloed van „dat almagtige Lam*, dat u in zijne goedertierenheid ver„kozen heeft, om zijn en zijns Vaders rijk en de glorie „van den H. Geest te bezitten: naar welke ik u, zeer „beminden! vermaan en smeek te streven, door het vuur „der liefde en de nederigheid en zuiverheid voortdurend „te bewaren" [1]). Toonen zulke bewoordingen niet allerduidelijkst het Katholiek geloof zoowel van den prediker, als van zijne hoorders, die, „*uit verschillende provinciën*" waren bijeengekomen?

In de derde plaats komt het concilie in aanmerking, dat in het jaar 1022 (en derhalve geruimen tijd vóór de ketterij van Berengarius) te Orleans gehouden werd. Men had in die stad eene sekte ontdekt van ketters of Manicheën, zooals men ze noemde, doch aan wie wij den naam van Christenen niet zouden geven. Zij geloofden niet, dat de wereld geschapen was; ontkenden het geheim der H. Drieëenheid, de geboorte des Heeren uit eene Maagd, zijn lijden voor de menschheid en zijne verrijzenis: in één woord, het Christendom, zouden wij kunnen zeggen, werd door hen verworpen, en het kan daarom niet verwonderen, dat zij ook ontkenden: „*dat brood en wijn in het ligchaam en bloed van Christus veranderd kunnen worden*".

---

1) Glaber Rodulphus, *Vita S. Guilielmi abbatis Divionensis*, cap. XIV; bij de Bollandisten op den 1 Januarij.

Dit laatste punt wordt hun ten laste gelegd door Arefastus, die het bestaan dezer afschuwelijke en zich in het geheim verbreidende sekte ontdekt had. Arefastus was gesproten uit een grafelijk geslacht van Normandië, was als gezant aan het hof van den koning van Frankrijk geweest en daardoor bij dezen, zoowel als bij de rijksgrooten zeer goed bekend. Hij achtte zich verpligt die ketters aan te klagen, en werd diensvolgens door koning Robertus naar Orleans gezonden, om overtuigende bewijzen hunner schuld te verkrijgen. Onder weg ging hij eerst naar Chartres, om den beroemden bisschop Fulbertus te raadplegen, die echter afwezig was. Een geestelijke dier stad, tot wien hij zich nu wendde, raadde hem aan: „iederen morgen vroeg naar de kerk te gaan en *zich met de H. Communie van het ligchaam en bloed van Christus te versterken*", en dan gerust de ketters aan te hooren, den schijn aan te nemen, als wilde hij hun leerling wezen, en alzoo zich van hunne goddeloosheid te verzekeren.

Arefastus volgde dien raad en bereikte daardoor zijn doel. De ketters spraken hem onder anderen van eene „hemelsche spijze", die zij uitdeelden en waaromtrent ons het volgende berigt wordt. Zij hielden nachtelijke bijeenkomsten, waarin de schromelijkste ontucht gepleegd werd; de vrucht dier ontucht werd den achtsten dag na de geboorte verbrand en de asch (hunne hemelsche spijs) werd „met denzelfden grooten eerbied verza„meld en bewaard, waarmede de Christelijke godsvrucht „*gewoon is het ligchaam van Christus te bewaren, dat aan* „*de zieken bij hun verscheiden uit deze wereld gegeven* „*wordt*".

Toen Arefastus alles genoeg voorbereid had, kwam de koning met onderscheidene bisschoppen te Orleans en

liet door hen onder voorzitterschap van Leothericus, aartsbisschop van Sens, een concilie houden. Arefastus beschuldigde de ketters van de goddelooze leer, welke zij hem onderwezen hadden; zij erkenden dit, maar weigerden met hardnekkigheid hunne dwalingen te herroepen; en nadat men uren lang te vergeefs beproefd had, hen daartoe over te halen, werden zij eindelijk ten getale van elf (of dertien volgens een anderen schrijver) verbrand. Slechts twee hunner ontgingen die straf, door hunne dwalingen te herroepen [1]). — Men vindt hier weder op nieuw bevestigd, dat de Katholieke leer over de H. Eucharistie reeds vóór Berengarius een geloofsartikel was, hetwelk men evenmin zonder ketterij ontkennen kon, als de geheimen der H. Drievuldigheid, der Menschwording en Verlossing des Heeren.

Drie jaren later, in 1025, werd er eene synode te Atrecht gehouden. Gerardus, bisschop van Kamerijk en Atrecht, had vernomen, dat er in zijn diocees eenige vreemdelingen uit Italië waren gekomen, die eene nieuwe ketterij predikten. Zij verwierpen namelijk *de noodzakelijkheid der goddelijke genade* en ten gevolge daarvan *al de H. Sakramenten.* De bisschop liet hen voor zich komen, gaf hun in het bijzijn zijner geestelijkheid een uitvoerig onderrigt over de verschillende door hen verworpen punten der Katholieke leer, ten einde hen van hunne dwalingen te overtuigen; en zag zijne poging met een goeden uitslag bekroond. Natuurlijkerwijze moest bij dat onderrigt ook de H. Eucharistie ter sprake komen. Het zoude ons

---

[1]) *Gesta Synodi Aurelianensis*; bij d'Achery, *Spicil.*, Tom. I, pag. 604—606. Vgl. daarmede Glaber Rodulphus, *Hist. Franc.*, lib. 3, cap. 8; en Labbe, Tom. IX, pag. 838.

te lang bezig houden, indien wij de geheele uitlegging van dat leerstuk mededeelden; wij ontleenen derhalve daaraan alleen het volgende: „Wanneer die offerande, uit brood „en uit wijn met water gemengd op het altaar gekon- „sakreerd wordt door eene onuitsprekelijke heiliging, het „kruisteeken en Christus' woorden, en wanneer de heilzame „gedachtenis van zijn lijden, zijne verrijzenis en hemelvaart „gehouden wordt, dan wordt zij het waarachtig en eigen „ligchaam van onzen Heer Jesus Christus zelven en zijn „waarachtig en eigen bloed, hoewel het iets anders schijnt „te zijn. Want het schijnt stoffelijk brood, maar het wordt „waarachtig het ligchaam van Christus, gelijk wij door „zijne getuigenis, van Hem die de waarheid is, geleerd „hebben". En aan het slot, waar de bisschop met zijne geheele geestelijkheid over al de besprokene punten eene geloofsbelijdenis aflegt, hooren wij hen omtrent de H. Eucharistie het volgende verklaren: „Wij belijden, dat het „Sakrament van 's Heeren ligchaam en bloed ons door „God gegeven is tot onderpand onzer verlossing en zalig- „heid, waarvan de Heer zegt: *tenzij gij mijn vleesch eet „en mijn bloed drinkt, zult gij het leven in u niet hebben*, „en wederom: *mijn vleesch is waarlijk spijs en mijn bloed „is waarlijk drank*. Wij belijden zonder eenigen twijfel, „dat dat ligchaam en bloed volgens de woorden, die Hij „sprak: *neemt en eet hier allen van, want dit is mijn „ligchaam*, en: *drinkt hier allen van, want dit is de kelk „van mijn bloed*, hetzelfde vleesch is, dat uit eene Maagd „geboren, aan het kruis genageld, uit het graf opgestaan, „ten hemel opgevaren, gezeten is in de glorie van de „majesteit des Vaders. Zoo iemand dit niet gelooft, voor „hem is Christus niet geboren, niet gestorven, niet be- „graven, en hij zal met Christus geen deel hebben aan

„de zalige verrijzenis" [1]). Hoe uitdrukkelijk wordt hier het Katholiek geloof een *verpligtend* geloof genoemd, dat geene twijfelingen toelaat! en toch geschiedde zulks 20 jaren vóórdat Berengarius zijne ketterij verkondigde.

Den H. Petrus Damiani willen we aanvoeren als getuige voor het Katholiek geloof in Italië. In vele zijner geschriften drukt hij zich daaromtrent klaar en helder uit. Zoo schrijft hij bijv. in eenen brief aan Desiderius, abt van Monte-Cassino: „beijver u, dikwijls de H. Offerande op „te dragen, ten einde den duivel krachtdadiger te kunnen „overwinnen, opdat hij, uwen mond rood ziende van „Christus' bloed, verschrikt beve en de vlugt neme" [2]). Dezelfde reden en bijna dezelfde woorden gebruikt hij, wanneer hij de gravin Blanca vermaant, „dikwerf met „den mond 's Heeren ligchaam en bloed te ontvangen" [3]). Maar krachtiger nog is hetgeen wij lezen in zijn werk, dat onder den titel: *Gratissimus* bekend en in het jaar 1052 geschreven is. Er bestond destijds een geschil over de geldigheid der H. Wijdingen, toegediend of ontvangen door hen, die aan de zonde van Simonie schuldig waren. Vervoerd door hunnen te grooten ijver tegen die misdaad, beweerden sommigen, dat die H. Wijdingen ongeldig waren; en tegen hen schreef de beroemde kerkleeraar bovengenoemd werk. Herhaaldelijk nu vindt men daarin het volgende bewijs: „de H. Eucharistie is en blijft het „ligchaam en bloed des Heeren, ook dan wanneer zij „toegediend of ontvangen wordt door zondaren; derhalve „kunnen ook zondaren de H. Wijdingen op geldige wijze

---

1) *Synodus Atrebatensis*; bij d'Achery, Tom. I, pag. 607, 610, 624.
2) S. Petrus Damiani, *Epistolarum* lib. 2, epist. XI.
3) *Opusculum* 50, cap. 3.

„toedienen en ontvangen" [1]). Wat hij zeide over de H. Eucharistie, beschouwde hij derhalve als eene zoo zekere en door allen erkende waarheid, dat hij daarop het besluit zijner redenering grondde.

Voegen wij hierbij ook een paar getuigenissen uit Duitschland. Lambertus van Aschaffenberg, om zijn zuiveren stijl en chronologische juistheid zelfs door Protestanten geprezen [2]), verhaalt het volgende voorval: „Een subdiaken „deed vergif in den kelk van Paus Viktor II. Na de „konsekratie wilde de Paus den kelk opheffen, maar konde „niet; biddend wierp hij zich met het volk ter aarde, „opdat de Heer hem de oorzaak hiervan bekend zou maken „en terstond werd de vergiftiger door den duivel bezeten. „Wanneer alzoo de oorzaak bekend was geworden, ge„bood de Paus, dat men *den kelk met het bloed des Heeren* „in een altaar sluiten en voor altijd bewaren zou; en „begon daarna op nieuw zoo lang met het volk te bid„den, totdat de subdiaken van den duivel verlost werd" [3]). Dat is de taal van een geloof, hetwelk zelfs geene twijfelingen vermoedt.

Met evenveel eenvoud en geloof spreekt Berno, abt van Reichenau, (gestorven in 1045) in zijne korte uitlegging van de H. Mis. Hij spreekt daar van *het ligchaam en bloed*

---

1) *Opusculum* 6; vooral in het 9e hoofdstuk.

2) Scaliger onder anderen zegt van hem (*De emendatione temporum*, Genevae 1629, pag. 781): miror in saeculo tam barbaro tantam hominis et in loquendo puritatem, et in temporum putatione solertiam fuisse, ut *chronologis nostri temporis* pudorem aliquem exprimere posset, si aliquem sensum harum rerum haberent. — De ketterij van Berengarius schijnt Lambertus onbekend te zijn gebleven; hij spreekt er niet van.

3) Lambertus Schafnaburgensis, *de rebus gestis Germanorum*, ad annum 1054.

„*des Heeren*", van: „*het konsakreren en breken* van 's Hee-
„ren ligchaam", en haalt onder anderen het volgende als een gezegde van den H. Hieronymus aan: „zoo iemand „meent, de door *een priester* gezegende Eucharistie niet „te moeten ontvangen, voorwaar hij heeft een verkeerd „gevoelen, denkende dat God *twee ligchamen* gehad heeft, „het eene grooter, het andere kleiner en dat *een bisschop* „het grootere, *een priester* het kleinere konsakreert; die op „zulke wijze Christus verdeelt, doet God onregt aan" [1]).

Hoewel een weinig later geschreven (in 1106), verdienen toch de beide brieven van den door zijn verzet tegen Paus Gregorius VII bekenden keizer, Hendrik IV, eene korte vermelding, waarin hij zich bij den koning van Frankrijk en bij den abt Hugo van Cluny, zijnen doopborg, beklaagt, verraderlijk door zijnen zoon te zijn gevangen gezet. Aan den koning schrijft hij: „Op den „grooten dag van 's Heeren geboorte, werd *dat Kind*, „*de Heilige der heiligen*, voor allen die Hij verlost had „geboren: *aan mij alleen werd die zoon niet gegeven*.... Nooit „zal ik dat vergeten; nooit zal ik ophouden, mij bij alle „Christenen te beklagen, dat ik gedurende die allerheiligste „dagen *zonder Christelijke communie* in dien kerker was" [2]). En aan den abt Hugo: „Wij waren aan onze doodelijke „vijanden overgeleverd en van al de onzen (drie leeken uitge-„nomen) gescheiden; en hoewel wij aan ons leven wanhoop-„ten, was zelfs geen priester ons gelaten, van wien wij *het* „*ligchaam en bloed des Heeren* als Viaticum (H. Teerspijze) „ontvangen en wien wij onze zonden belijden konden" [3]).

---

1) Berno Augiensis, in *Magna Bibl. PP.*, Parisiis 1654, pag. 701.
2) Bij Garet, l. c. pag. 77. Vgl. Fleury, *Hist. Eccl.*, liv. 65, n. 42.
3) Bij d'Achery, *Spicilegium*, Tom. III, pag. 442.

Waarlijk het geloof moet wel levendig geweest zijn, waar men zoodanige taal uit den mond van zulken keizer verneemt.

Wat eindelijk de Grieksche Kerk aangaat, haar stilzwijgen alleen zoude reeds een krachtig bewijs opleveren, wijl zij in denzelfden tijd, waarin Berengarius zijne dwaling verkondigde, over eene veel geringere zaak — het gebruik van gezuurd of ongezuurd brood voor het H. Sakrament — tegen den Roomschen Stoel en de Latijnen een hevigen strijd voerde. Had zij de transsubstantiatie niet geloofd, of zelfs die leer slechts als een bloot gevoelen, maar niet als leer der Kerk erkend, zij zoude zich tegen de geloofsbelijdenissen verzet hebben, welke de Pausen aan Berengarius voorschreven. Was daarentegen die leer door haar als Kerkleer erkend, maar door de Latijnen tot aan de tijden van Berengarius beschouwd als een vrij gevoelen, dat men zonder ketterij én aannemen én verwerpen konde: ook dat zoude zij niet hebben nagelaten den Latijnen tegen te werpen. Maar niets van dat alles gebeurt; integendeel hooren wij Lanfrank zich op het geloof der Grieksche Kerk beroepen.

Ten overvloede halen wij de woorden aan van een harer schrijvers uit de elfde eeuw. In zijne uitlegging der Evangeliën schrijft Theophylactus: „Door te zeggen: *dit* „*is mijn ligchaam*, toont Hij, dat het brood, hetwelk op het „altaar geheiligd wordt, *het ligchaam des Heeren zelf is*, „en niet eene figuur (*ἀντίτυπον*). Immers Hij zeide niet: „*dit is eene figuur*, maar: *dit is mijn ligchaam*. Want „door eene onuitsprekelijke kracht wordt het hervormd, „*hoewel het ons brood toeschijnt*; omdat wij zwak zijn en „een afschuw hebben van raauw vleesch, vooral het vleesch „van een mensch, te eten; *en daarom schijnt het ons wel*

„*brood, maar is inderdaad vleesch*" [1]).

Besluiten wij deze getuigenissen met de volgende opmerking. Men kan Katholiek zijn zonder de wonderen te gelooven, die omtrent de H. Eucharistie verhaald worden; bijv. dat men het H. Sakrament gezien heeft niet in de gedaante van brood, maar in de gedaante van een kind, en dergelijke wonderen; daaraan te gelooven wordt door de Kerk niet gevorderd. Hij echter, die zoodanige wonderen gelooft, *moet noodzakelijk* ook de Katholieke leer der Eucharistie gelooven. Dat geloof nu aan zulke wonderen was in de elfde eeuw algemeen. Niet alleen Lanfrank, Guitmundus en Durandus maken er in hunne geschriften tegen Berengarius melding van, maar zij worden ons ook verhaald door Gerardus, bisschop van Kamerijk (in 1025), Glaber Rodulfus (Raoul, in 1046), en den H. Petrus Damiani [2]).

Bovenstaande getuigenissen toonen allerduidelijkst, met hoeveel regt en waarheid men Berengarius tegenwierp: „*gij geeft verergernis aan de gansche Kerk; door uwe „leer hebt gij u van de eenheid der H. Kerk afgescheiden*". Vele andere dergelijke getuigenissen, die wij er aan hadden kunnen toevoegen, vinden een veel natuurlijker plaats in ons volgend bewijs, hetwelk wij aan de plegtigheden der kerkelijke eeredienst en de gebruiken der elfde eeuw ontleenen.

---

1) Theophylactus, *Comment. in Matth.*, cap. 26 (Lutetiae Parisiorum, 1631, pag. 162). Hij spreekt even duidelijk: *in Marcum*, cap. 14, pag. 272 en *in Joannem*, cap. 6, pag. 651, 652.

2) Lanfrancus, cap. XVII et XIX; Guitmundus, lib. III; Durandus, P. VIII; S Petrus Damiani, *Opusc.* XXXIV; *Synodus Atrebatensis*, l. c. pag. 612; Glaber Rodulphus, *Historiae Francorum*, lib. V, cap. 1.

III *Het uitwendig leven der Katholieke leer in de elfde eeuw.*

Het is onnoodig de kracht van dit ons derde bewijs breedvoerig aan te toonen; het innerlijk geloof aangaande het H. Sakrament hangt immers noodzakelijk zamen met den uitwendigen eerbied der geloovigen en de openbare eeredienst der Kerk. Eer wij echter dat bewijs zelf leveren, is het welligt goed, de volgende aanmerking te laten voorafgaan.

Wij gelooven niet, dat men vóór de elfde eeuw een enkel voorbeeld vinden zal van eenen bisschop, die in de geloofsbelijdenis, welke bij zijne wijding van hem gevorderd werd, uitdrukkelijk melding maakte van de leer der H. Eucharistie; maar na het ontstaan der ketterij van Berengarius werd dit, gelijk wij hierboven zagen, den bisschoppen van Normandië voorgeschreven. Insgelijks deden vroeger vele geloovigen op hun sterfbed eene Katholieke geloofsbelijdenis; maar eerst na de ketterij der elfde eeuw hoort men sommigen — Gervasius van Reims in 1067, den H. Bruno, insteller der Karthuizers, in 1101 en Lodewijk VI, koning van Frankrijk, in 1137 [1]) — bij het ontvangen der laatste H. Sakramenten bepaaldelijk

---

1) Van Gervasius verhaalt Odolricus, een ooggetuige: „Den „29 Junij 1067 nam de ziekte, waaraan hij zes dagen later over„leed, in hevigheid toe; hij liet de broeders en kanunniken bij „zich komen, beleed in hun bijzijn als opregt Katholiek zijn geloof, „communiceerde daarna van het offer van 's Heeren altaar en vroeg „ons, bij God zijne getuigen te zijn, *dat hij het waarlijk als het „ligchaam en bloed erkend had*"; bij Mabillon, *Annales*, Tom. V, pag. 3. — De belijdenis van den H. Bruno vindt men bij denzelfden schrijver, *Vetera Analecta*, pag. 447; die van koning Lodewijk bij Sugerius, *Vita Ludovici Grossi*: inter *Scriptores Historiae Francorum*, Francofurti, 1596, p. 134.

de Katholieke leer der Eucharistie belijden. Niemand zal hierin eene opwerping tegen de Katholieke leer zoeken, welker oudheid er veeleer door bevestigd wordt. Vóór den tijd van Berengarius dacht niemand er aan, zulke belijdenis hetzij te vorderen, hetzij af te leggen, om de eenvoudige reden, dat dit leerstuk door allen geloofd en nog door geene ketterij aangerand was; maar even natuurlijk laat het zich verklaren, dat zulke bewijzen van geloof gevraagd en gegeven werden, zoodra de ketterij zich vertoonde en trachtte uit te breiden.

Datzelfde nu mogen wij toepassen op sommige gewoonten of plegtigheden, door de Kerk eerst na de elfde eeuw ingevoerd (de H. Sakramentsdag bijv. is in het jaar 1264 ingesteld): na het ontstaan der ketterij had het geloof eene natuurlijke behoefte, om zich krachtiger uit te spreken. Slechts in één geval zouden wij eenige waarde hechten aan den ophef, waarmede sommige Protestanten van de invoering „dier nieuwigheden" gewagen, indien wij namelijk volstrekt geene gewoonten of plegtigheden van vroegeren tijd kenden, die het ondubbelzinnigste bewijs voor het Katholiek geloof leverden; maar dat ééne geval bestaat niet, gelijk wij thans uit de elfde eeuw gaan toonen.

In die eeuw vindt men vele schoone voorbeelden van geloovige godsvrucht, waarmede men zich tot de H. Communie voorbereidde of de H. Offerande opdroeg. „Koning „Robertus", zoo verhaalt Helgaldus, „bragt de nachten „van Kersmis, Paschen en Pinksteren geheel zonder slapen „door, totdat hij *de Communie van het ligchaam en bloed „onzes Heeren J. C.*, welke hij begeerig te gemoet zag, „ontvangen had" [1]): deze vorst stierf in 1032. — Een

1) Helgaldus, *Epitome vitae Roberti regis*: inter *Script. Hist. Franc.*, Francofurti, 1596, pag. 71.

gebed van den H. Joannes Gualbertus (gestorven in 1073) „*tot voorbereiding voor de H. Communie*" luidt aldus: „Heer en H. Vader, almagtige, eeuwige God! verleen „mij, *het ligchaam en bloed van uwen Zoon*, onzen Heer „J. C. aldus te nuttigen, dat ik daardoor vergiffenis mijner „zonden verkrijgen en met uwen Geest vervuld moge „worden: want Gij zijt God en buiten U is er geen ander, „wiens roemvolle naam blijft in de eeuwen der eeuwen" [1]). Het bekende voorbereidings-gebed voor de H. Mis „*Summe Sacerdos*", ook in ons Missaal opgenomen, behoort volgens het oordeel van den geleerden Mabillon insgelijks aan een schrijver der elfde eeuw, den abt Joannes: van lateren tijd is het zeker niet [2]). Van dat schoone gebed schrijven wij hier slechts de volgende zinsneden af: „Verleen mij „eene voortdurende zuiverheid, opdat ik de offerande van „lof met zuiver ligchaam en rein hart dagelijks moge „opdragen. Want, Heere Jesus Christus! met welke ver- „morzeling des harten en welken vloed van tranen, met „welken eerbied en vrees, met welke zuiverheid van lig- „chaam en reinheid van geest moet die goddelijke en „hemelsche offerande worden opgedragen: *waar uw vleesch „in waarheid gegeten, uw bloed in waarheid gedronken „wordt*: waar het hoogste en het laagste vereenigd worden:

---

1) Bij de Bollandisten, op den 12 Julij, pag. 326.

2) Dit gebed werd vroeger den H. Ambrosius toegeschreven; men vindt het achter de schriften van dien kerkvader, Tom II, *Append.* pag. 489. Sommigen hebben het voor een gebed van den H. Anselmus gehouden. Mabillon echter vond het in een, omstreeks het jaar 1080 geschreven, handschrift, maar veel verkort en bovendien met eenige kleine veranderingen. Hij noemt Joannes, abt van Fécamp (Fiscamnensis), als den maker en denkt, dat de H. Anselmus dit gebed later heeft uitgebreid. Men zie daarover zijne *Vetera Analecta*, pag. 123, 125, 126.

„waar de H. Engelen tegenwoordig zijn: waar Gij op „wondervolle en onuitsprekelijke wijze *offeraar en offer-* „*ande* zijt! Wie zal haar waardig kunnen opdragen, zoo „Gij, almagtige God! hem niet waardig maakt? Ik weet, „ja waarlijk ik weet en belijd het voor U, dat ik om „mijne vele zonden en ontelbare nalatigheden niet waardig „ben tot dat groot geheim te naderen. Maar ik weet ook „en geloof en belijd, dat Gij mij waardig maken kunt. „Ik bid U dan", enz.

De schrijver van dit gebed verrigtte *dagelijks* de H. Mis; als een bewijs hunner godsvrucht vindt men dat van vele personen aangeteekend en onder anderen van Paus Leo IX en den abt Wolfelmus, dat zij het dagelijks deden *zelfs op hunne reizen naar Rome* [1]). Adalbertus, aartsbisschop van Bremen, „was een man van bewonderens- „waardige godsvrucht; vooral wanneer hij aan God de „H. Offerande opdroeg, smolt hij geheel in tranen weg": woorden van Lambertus van Aschaffenberg [2]). Paus Gregorius VII, verhaalt Andreas Strumensis, was gewoon „met groot gevoel van godsvrucht (compunctio) de H. Mis „te doen; toen hij eens drie dagen achtereen zich daar- „van verstoken gevoelde, beval hij zich aan de voorspraak „van den H. Joannes Gualbertus, door welke hij het in „veel grootere mate terugkreeg" [3]). Ook van den bisschop van Mans, Hildebertus, wordt vermeld: „wanneer hij het

---

1) Wibertus, *Vita S. Leonis*, lib. II, cap. 1; — Conradus, *Vita B. Wolphelmi*, cap. 1; — bij de Bollandisten, op den 19 en den 22 April.

2) Lambertus Schafnaburgensis, ad annum 1072.

3) Andreas Strumensis, *Vita S. Joan. Gualberti*, cap. 10; bij de Boll. op den 12 Julij; Andreas had die bijzonderheid van den kardinaal Petrus Igneus en deze wederom had haar uit den mond van Gregorius zelven vernomen.

„altaar naderde, om de H. Geheimen op te dragen, zwom „hij geheel in tranen" [1]).

Over de gebeden der Mis zelven, zooals zij door de Kerk waren voorgeschreven, behoeven wij niet uit te weiden; het is bekend dat zij van ons tegenwoordig Misgebed — vooral in de hoofdzaak, den *Canon* der Mis — niet verschilden. Maar hoe duidelijk blijkt daaruit het Katholiek geloof der Kerk, die al hare priesters onmiddellijk voor de konsekratie Gods zegen doet afsmeeken over de offerande, „*opdat zij ons* WORDE *het ligchaam „en bloed onzes Heeren J. C.*"! die hen bij de nuttiging doet zeggen: „*het ligchaam onzes Heeren J. C.* behoude mijne ziel ten eeuwigen leven", en na de nuttiging: „ *Uw ligchaam, o Heer, dat ik genuttigd en* [uw] *bloed dat „ik gedronken heb, blijve in mij*" [2])!

Iets langer willen wij stilstaan bij hetgeen Udalricus in zijne *Oude gebruiken van Cluny* over de H. Mis heeft opgeteekend [3]). Een hoofdstuk van dat geschrift heeft

---

1) *Actus Pontif. Cenomannensium*; Mabillon, *Vetera Analecta*, pag. 313.

2) De volgende aanteekening, voorkomende in eene uitgave van Vondels *„Altaergeheimenissen"* ('s Hertogenbosch, 1825, bl. 688), meenen wij in herinnering te mogen brengen: „Om 's Dichters „betoog, dat de gansche dienst der Heilige Misse, *zoo gruwzaam „uitgeschreid, van loutere godvruchtigheid te zamen hangt*, nog met „meerder kracht van bewijs aan te dringen, zij hier herinnerd, „dat, gelijk genoeg bekend is, de uitstekend wijze, voortreffelijke „J. Hinlopen, Predikant te Utrecht, een man, wiens nagedach„tenis steeds in zegening zal blijven in zijne gemeente, eens, met „het Roomsche Missale in de hand, diep bewogen uitriep: *„O „„Heere Jesus! zij hebben U toch in waarheid lief!„„*

3) Eenige inlichtingen over dit werk en andere dergelijke geschriften laten wij hier voorafgaan, omdat wij er meermalen op terug moeten komen. Udalricus beschreef op verzoek van den Duitschen abt Willem van Hirsauge, vrij uitvoerig de gebruiken

hij toegewijd aan den *Sacerdos Hebdomadarius*, dat is, aan den priester die gedurende de week de *Hoogmis* verrigten moest. Daarin beschrijft hij vrij uitvoerig,

---

van zijn klooster Cluny. In een dubbel opzigt is dat geschrift merkwaardig. Vooreerst, wijl het gebruiken behelst, die niet pas ingevoerd waren, maar reeds lang bestaan hadden. Ten andere, wijl het de gebruiken behelst van Cluny. Want Cluny en Marmoutier waren in de elfde eeuw de hoofdkloosters van Frankrijk, de zetels van godsvrucht en wetenschap; daarom vindt men bij de stichting van bijna ieder klooster in dien tijd als voorwaarde gesteld, dat daarhenen monniken uit Cluny of Marmoutier moesten gezonden worden. — D'Achery heeft het werk van Udalricus uitgegeven in zijn *Spicilegium*, Tom. I, pag. 641—703, maar ten onregte in eene kantteekening het jaar 1110 aangegeven; want Willem van Hirsauge stierf reeds in 1091, en bovendien heeft Mabillon (*Annales*, Tom. V, pag. 206) bewezen, dat Udalricus zeker vóór het jaar 1086 schreef.

Dom Marquard Herrgott heeft vier dergelijke geschriften der elfde eeuw uitgegeven in zijne *Vetus disciplina monastica* (Parisiis, 1726): 1. de *Ordo Cluniacensis* van Bernardus, geschreven op last van den abt Hugo, opdat de oude gebruiken niet vergeten zouden worden; volgens Mabillon (*Annales*, Tom. V, pag. 207) schreef Bernardus vroeger dan Udalricus; — 2. de *Constitutiones Hirsaugienses*, geschreven door bovengenoemden abt Willem, behoudens eenige wijzigingen overeenkomende met den regel van Cluny; — 3. een hoofdstuk der *Disciplina Divionensis*; ook het klooster van Dijon was destijds vermaard en volgde den regel van Cluny; — 4. de *Disciplina Farfensis* van Guido, welke ouder is dan al de voorgaande. Hugo, abt van Farfa in Italië, had in 998 den regel van Cluny aangenomen; zijn neef Guido volgde hem als abt op van 1009 tot 1014, en zoude volgens het vermoeden van Herrgott en Mabillon (*Annales*, Tom. IV, pag. 192) de schrijver van dit werk zijn. Ons schijnt het toe geschreven te zijn na het jaar 1039, sterfjaar van keizer Koenraad, wiens dood in het laatste hoofdstuk vermeld staat; en vóór het jaar 1049, wijl blijkens den *Prologus* Odilo, abt van Cluny, nog leefde, die den 1 Januarij 1049 overleed.

Eindelijk bezitten wij nog een soortgelijk geschrift van Lanfrank, getiteld *Pro ordine S. Benedicti*, door hem voor de kloosters van Engeland vervaardigd, toen hij reeds aartsbisschop van Kantelberg was; hij heeft daarin, zegt hij, de gebruiken beschreven, die in de voornaamste kloosters van dien tijd gevolgd werden.

welken „*eerbied en zorg men voor het ligchaam en bloed „des Heeren*" gedurende de H. Offerande betoonen moet; hoe de priester na het Offertorium en de handwassching niets mag aanraken met die vingers, *waarmede hij het ligchaam des Heeren moet aanraken*; hoe hij na het breken der gekonsakreerde Hostie zorgvuldig de vingers, waarmede hij haar aangeraakt heeft, *boven den kelk* moet afwrijven, *wijl zich daaraan onder het breken mogelijk iets van 's Heeren ligchaam heeft vastgehecht*; hoe de H. Communie moest worden uitgereikt boven een gouden schoteltje of pateen, zoodat *'s Heeren ligchaam alleen daarop vallen kon*, indien het soms door ongeluk of onvoorzigtigheid vallen mogt; hoe de priester eerst *'s Heeren bloed* en dan *den wijn* moest nuttigen, na de Communie in den kelk geschonken, en vervolgens in een anderen kelk de vingers moest wasschen, *waarmede hij het ligchaam des Heeren had aangeraakt;* eindelijk hoe men na de Mis den kelk, zoowel als *de pateen boven welke 's Heeren ligchaam gebroken was*, ook op klaar lichten dag met eene brandende kaars zorgvuldig moest nazien, om, zoo men er eenig partikeltje vond, *hoe klein of gering ook*, dit met eerbied te nuttigen.

Duidelijker blijken van eerbied kan het Katholiek geloof niet geven, dan die, welke men ziet in deze *oude* gebruiken van het *beroemde* Cluny; dezelfde voorschriften zijn met evenveel zorg opgeteekend door Bernardus van Cluny, door Willem van Hirsauge en in den kloosterregel van Dijon [1]).

---

1) Udalricus, *Consuetudines Cluniacenses*, lib. II, cap. 30; Bernardus, *Ordo Cluniacensis*, p. I, cap. 35; Wilhelmus, *Constitutiones Hirsaugienses*, lib. I, cap. 84, 86; *Disciplina Divionensis*,

Bijzondere vermelding verdient hier een gebruik van het klooster Farfa. In *tijden van vervolging* werd daar onder de Hoogmis na den *Pater noster* op den vloer voor het altaar een kleed uitgespreid, waarop het kruisbeeld, het Evangelieboek en de relikwiën der Heiligen geplaatst werden; allen wierpen zich op den grond neder, in stilte den psalm *Ut quid Deus repulisti in finem* biddende; en „overluid begon dan de priester alleen „*voor het pas gekonsakreerde ligchaam en bloed des* „*Heeren* en voor de relikwiën der Heiligen dit gebed: „In den geest van nederigheid en met rouwmoedig hart „komen wij voor uw heilig altaar *en uw allerheiligst* „*ligchaam en bloed*, Heere Jesus, verlosser der wereld! „en erkennen door onze zonden, voor welke wij regt„vaardig geslagen worden, tegen U misdaan te hebben. „Tot U, Heere Jesus! komen wij, ter aarde liggende „roepen wij tot U" enz. [1]).

De eerbied voor het H. Sakrament bepaalde zich niet tot de Mis alleen, maar strekte zich verder uit. Wij willen niet spreken van de prachtige tempels, die in de elfde eeuw gebouwd werden als woonplaatsen des Heeren; noch van de kostbare kerksieraden, die werden aangeschaft, noch van de *gouden* kelken, welke bij de H. Mis gebruikt werden [2]); — natuurlijke gevolgen in

---

cap. 21. Men kan hiermede ook nog vergelijken: Lanfrancus, *Pr ordine S. Benedicti*, cap. 10; en het werk *Micrologus*, cap. 16, i *Magna Bibl. PP.*, Tom. X, pag. 740.

1) Guido, *Disciplina Farfensis*, lib. II, cap. 37.

2) Twee voorbeelden halen wij echter aan, wijl zij duidelijk he Katholiek geloof toonen. Het eerste vonden wij bij Helgaldu (*Vita Roberti regis*, l. c. pag. 68): „Theodoricus, bisschop va „Orleans, liet een kelk vervaardigen uit honderd dukaatstukke

ons oog van het Katholiek geloof aangaande de Eucharistie; maar hoe duidelijk spreekt dat geloof uit de zorg, welke men droeg voor de hostiën of het brood der Mis! „De „hostie moet gaaf en van zuivere tarwe, de wijn zuiver „en het water zuiver zijn;... de corporaal," [de benaming alleen is vol beteekenis] „zoowel onder als boven den „kelk, moet van zuiver linnen wezen"; aldus luidt de derde Canon van het concilie van Coyac, door koning Ferdinand I, de bisschoppen en granden van Castilië in 1050 gehouden [1]). De kardinaal Humbertus verwijt aan de Grieken, dat zij gewoon brood, in openbare winkels gekocht, voor de H. Offerande gebruikten; in de Westersche Kerk, schrijft hij, wordt het door de dienaren zelven des altaars toebereid [2]). Bovenal echter komt de wijze van toebereiding, in de kloosters gebruikelijk, hier in aanmerking. Bernardus van Cluny beschrijft in een afzonderlijk hoofdstuk tot in de kleinste bijzonderheden, met welke voorzorgen, met welke zuivere reinheid en onder welke gebeden „de hostiën bereid moeten worden". Hetzelfde vindt men in de geschriften van Willem van Hir-

---

„van het beste goud, die dienen moest, *om het bloed onzes Heeren „J. C. te konsakreren*; de koning voegde er eene pateen bij, *om „er het ligchaam van den Verlosser der wereld op te konsakreren*". Het tweede is een opschrift op eenen kelk van het klooster Farfa (*Discip. Farf.*, lib. II, cap. 49) van den volgenden inhoud:

Sumitur hinc sanguis Domini de corpore fusus.
Qui bibis hunc potum cum magno sume tremore.

1) *Concilium Coyacence*; bij Labbe, Tom. IX, pag. 1064. Mabillon heeft waarschijnlijk de Spaansche tijdrekening voorbijgezien, toen hij in zijn werk, *de pane azymo et fermentato*, cap. 8, dit concilie in het jaar 1088 stelde; want men leest bij Labbe: „*aera* 1088, id est, *anno Christi* 1050 celebratum.

2) Bij Baronius, in appendice ad Tom. XI.

sauge en van Lanfrank [1]). Welke andere reden, mogen wij vragen, bestond er voor deze eerbiedige zorgvuldigheid, dan die welke ons door Bernardus bij den aanhef van bedoeld hoofdstuk gegeven wordt, waar hij zegt: „Wijl „al hetgeen betrekking heeft op het allerheiligst geheim „der Eucharistie met de grootste zorg en eerbied behan„deld behoort te worden, moeten wij ook de wijze van „toebereiding [der hostiën] vermelden".

Niet minder verdient de bewaring van het H. Sakrament onze aandacht, en het daarmede in verband staande gebruik van de Communie der zieken. Het *bewaren* alleen, dat van de eerste eeuwen af in het Oosten zoowel als het Westen gevonden wordt, bewijst reeds de oudheid en algemeenheid van ons geloof; maar wij willen ons wederom tot de elfde eeuw bepalen.

Letten wij eerst op den eerbied, op de zorg voor het H. Sakrament. In het jaar 1031 bepaalde het provinciaal concilie van Bourges, dat men de H. Hostie, of zooals het daar in de taal des eenvoudigen geloofs genoemd wordt, dat men „*het ligchaam des Heeren* niet langer „mogt bewaren, dan van den eenen zondag tot den ande„ren" [2]). Deze bepaling werd evenwel nog in hetzelfde jaar door het concilie van Limoges gewijzigd, wijl niet alle priesters iederen zondag in hunne kerken konden zijn; men bepaalde daarom, dat deze vernieuwing ten minste

---

1) Bernardus, *Ordo Clun.*, P. I, cap. 53; Wilhelmus, *Constit. Hirsaug.*, lib. II, cap. 32; Lanfrancus, *Pro ordine S. Benedicti*, cap. 6. — Men vindt ook in het werk van Udalricus een hoofdstuk over dit onderwerp, lib. III, cap. 13; maar d'Achery zegt in zijn voorberigt, Tom. I, pag. 640, dat hij het niet in het handschrift van Udalricus gevonden en daarom aan Bernardus ontleend heeft.

2) *Concilium Butiricense*, can. 2; bij Labbe, Tom. IX, pag. 865.

twaalf malen in het jaar moest geschieden [1]). In de kloosters van Cluny had zulks iederen zondag onder de hoogmis plaats; dan worden, zegt Udalricus, „vier der gekonsa-„kreerde Hostiën door den diaken der Mis in de Pyxis „gelegd en *bewaard in de gouden duif, die boven het altaar „hangt*: *vooral* voor de zieken, om het Viaticum bij de „hand te hebben"; tevens „worden de H. Hostiën van „den vorigen zondag er uitgenomen en bij de Communie „uitgedeeld" [2]). Voor dat altaar moest ook altijd, bij nacht zoowel als op den dag, een licht blijven branden [3]).

Het H. Sakrament werd derhalve bewaard, *vooral* om het Viaticum aan de zieken te geven. Eenige voorbeelden dier ziekebediening halen wij aan, wederom als bewijzen voor het Katholiek geloof. Koning Robertus ging in het laatste jaar zijns levens (1031) naar Orleans, „om daar „met Paschen *den bewerker onzer zaligheid* te ontvangen", werd eenige maanden later ziek en verzocht, toen de koorts zich sterker verhief, „het H. Viaticum te ontvangen van

---

1) *Concilium Lemovicense*; ibid. pag. 897.

2) Udalricus, *Consuet. Cluniac.*, lib. I, cap. 8 en lib. II, cap. 30. Vgl. daarmede Bernardus, *Ordo Clun.*, P. I, cap. 35 en *Discip. Divion.*, cap. 21.

3) Was dit altijd brandend licht cene betooning van eerbied voor het Allerheiligste? Zulks wordt niet uitdrukkelijk gezegd door de schrijvers, die dit gebruik vermelden (Guido, *Discip. Farf.*, lib. II, cap. 24; Bernardus, *Ordo Clun.*, P. I, cap. 52; Udalricus, *Cons. Clun.*, lib. III, cap. 12; Wilhelmus, *Const. Hirsaug.*, lib. II, cap. 29). Niettemin meenen wij bevestigend te mogen antwoorden. Guido (lib. II, cap. 16) zegt: „Zonder licht en wierook mag *het „ligchaam des Heeren* volstrekt nergens heen gebragt worden". Wij zullen dan ook zoo aanstonds zien, dat men het H. Sakrament, als het naar de zieken gebragt werd, met brandende kaarsen vergezelde. Maar wat hier nog meer afdoet, wij zullen ook zien, dat er een licht moest branden op de plaats, waar het H. Sakrament op Witten Donderdag bewaard werd.

„*het levendmakend ligchaam en bloed onzes Heeren J. C.*" [1]). De H. Heribertus, aartsbisschop van Keulen, stierf in 1021; „de heilige ontving volgens gewoonte de H. Zal- „ving en werd na afloop dier bediening deelachtig gemaakt „*aan het ligchaam en bloed des Heeren*" [2]). — In het leven van den H. Leo IX verhaalt Wibertus eerst van de moeder van Leo: „*zij werd met het H. Oliesel en de levendmakende Communie versterkt*": en daarna van Leo zelven: „*hij werd versterkt met de Communie van 's Heeren „ligchaam en bloed*". Omstandiger wordt dit laatste door eenen ooggetuige beschreven: „Leo deed de bisschoppen „bij zich komen, liet door een hunner de Mis doen, „*van wien hij het ligchaam en bloed des Heeren ontving*,... „rustte daarna een half uur en gaf den geest" [3]). Vele dergelijke berigten deelen wij hieronder in eene noot mede [4]).

---

1) Helgaldus, *Vita Roberti regis*, l. c. pag. 77 en 78.

2) Lambertus (of Lantpertus), *Vita S. Heriberti*; bij de Bollandisten, 16 Maart, pag. 474.

3) Bij de Bollandisten, *Vita S. Leonis*; op den 19 April, pag. 656, 665, 667.

4) Van den abt Ramvoldus, gestorven in 1001, zegt een tijdgenoot: Missas illic celebrari praecepit. Cum ventum esset ad Communionem, *ut accepit corporis et sanguinis Dominici Eucharistiam*.... efflavit animam (Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 145). Berta zegt in het leven der H. Adelheidis (1015): Missam sibi celebrari fecerat in ipso crepusculo surgentis diei, in qua se *Dominici corporis et sanguinis sacramento* munivit (Bolland. 5 Febr. pag. 719). — In het leven van den H. Dominicus Soranus (1031), geschreven door den kardinaal Albericus, leest men: *cum Dominici quoque corporis ac sanguinis mysteria percepisset* (Boll. 22 Jan. pag. 445). — Wilhelmus, abt van Dijon, stierf in 1031 *sumto Christi corporis et sanguinis sacramento*; en Gradulfus, abt van Fontenelle, in 1047 *accepta corporis Dominici et sanguinis communione* (d'Achery, *Spicil.*, Tom. II, pag. 390 et pag. 289). — Den laatsten dag van het jaar 1047, verhaalt Jotsaldus, begon Odilo, abt van Cluny, te sterven: *mysterium corporis et sanguinis Domini*

Op het volgende echter vestigen wij meer bepaald de aandacht, deels om de duidelijkheid der uitdrukking, deels wijl het betrekking heeft op het beroemde en in de nabijheid van Tours gelegene klooster Marmoutier. Een zeer eenvoudige maar niet minder godvruchtige kloosterbroeder, die vijftig jaren aldaar had doorgebragt, verhaalde op zekeren morgen aan den abt Bartholomeus (dus tusschen de jaren 1064 en 1084) eene openbaring te hebben gehad, dat hij den volgenden dag sterven zou, en vroeg daarom het H. Oliesel te mogen ontvangen. Zijn verzoek werd hem toegestaan, hoewel de abt hem zeide niet aan droomen te moeten hechten; en na de H. Zalving „werd „hij ook *met de geheimen des Heeren* versterkt". Des nachts begaven hem werkelijk zijne krachten, zoodat men hem na de ziekekamer dragen moest. Toen de dag aanbrak, „ontving hij nogmaals om zijne goede godsvrucht „de Sakramenten van 's Heeren ligchaam en bloed: *nut-* „*tigde* NA HET BLOED *den wijn*, en naauwelijks was dit „geschied, of hij stierf in de handen van zijne dragers" [1]).

---

cum festinatione requirit, *fideliter agnoscit*, devotus sumit (Bolland. 1 Jan. pag. 67). — In het jaar 1073 stierf in Spanje de abt Dominicus: percepta devotissime *sacra Dominici corporis et sanguinis communione* (Mabillon, *Annales*, Tom. V, pag. 66); en in Italië de H. Joannes Gualbertus, van wien Andreas Strumensis zegt: Post haec Christo tradidit spiritum, *corporis et sanguinis ipsius perceptione munitum* (Boll. 12 Julij, pag. 362). — Ook de schrijvers leefden allen in deze eeuw.

1) Mabillon (*Annales*, Tom. IV, pag. 605) haalt dit voorval *ten bewijze* aan, dat men destijds te Marmoutier ook het Viaticum onder *beide* gedaanten toediende. Daartegen meenen wij te mogen inbrengen, dat de zieken dikwerf het Viaticum ontvingen in de H. Mis, gelijk men in de hierboven aangehaalde voorbeelden meer dan eens heeft kunnen opmerken; dat de kloosterlingen in hunne ziekte dagelijks de Mis bijwoonden, en, zoo zij niet

Maar hoeveel schooner worden al die getuigenissen, wanneer men aan de kerkelijke plegtigheden denkt, waarmede het Viaticum werd toegediend! Daaromtrent vonden wij het volgende voorgeschreven in den kloosterregel van Farfa in Italië: „Middelerwijl gaat de priester met vier „broeders (*conversi*) naar de kerk en neemt daar *het lig-* „*chaam des Heeren* en een kelk van boven met een doek „gedekt: twee broeders dragen de kandelaren, een derde „het wierooksvat en de vierde de ampulle met wijn, en „zoo gaan zij voort onder het zingen (bidden) der psal- „men *Miserere mei*, *Deus in nomine tuo*, enz. Zoodra zij „het huis binnentreden, *knielen allen neder voor het lig-* „*chaam des Heeren*, ook de zieke zelf voor zoover hij zich „kan oprigten; dan geeft de priester hem de Communie „en bevochtigt daarna zijnen vinger" [waarmede hij het H. Sakrament aangeraakt had] „met wijn" [1]).

In den regel van het Fransche klooster Cluny wordt dit door Bernardus en Udalricus nog uitvoeriger beschreven: uit hunne woorden kunnen wij dien ritus aldus zamenstellen. Na het H. Oliesel te hebben toegediend, ging de priester, kruis en wijwater bij den zieke achterlatende, vergezeld van twee broeders met kandelaren, naar de kerk, wiesch zich de handen en deed dan wijn en water in den kelk, evenzoo alsof de Mis geschieden moest. Vervolgens ging hij naar het Hoogaltaar, waar „*het* „*ligchaam des Heeren*" bewaard werd; maar, alvorens het H. Sakrament in handen te nemen, knielde hij neder

---

gaan konden, er op hun bed henen gedragen werden (Bernardus, *Ordo Clun.*, P. I, cap. 23, in fine); en dat de kloosterling, van wien hier spraak is, in dit geval schijnt verkeerd te hebben, wijl hij stierf *„in de handen zijner dragers"*.

1) Guido, *Disciplina Farfensis*, lib. II, cap. 54.

(*veniam petit*) en bewierookte het; brak dan de H. Hostie boven den kelk, hield dat gedeelte, wat hij den zieke ging brengen, boven den kelk, en legde het andere weder in de Pyxis; zijne hand en de kelk werden bedekt met een zuiveren linnen doek. Waren de kloosterlingen op dat oogenblik in de kerk, dan moesten zij allen, wanneer de priester van het altaar trad, „*uit eerbied voor het lig-*„*chaam des Heeren nederknielen*"; wat ook geschieden moest door ieder, die den priester ontmoette. Onderwijl zorgde men, dat de mond van den zieke, die het ligchaam des Heeren (*ipsum Dominicum corpus*) ontvangen zou, gereinigd werd. De zieke bad vervolgens den *Confiteor*, waarna hem de H. Hostie in den wijn ingedoopt gegeven werd; nadat hij den kelk geledigd had, gaf men hem de ablutie van den kelk, en, zoo hij er toe in staat was, ook de ablutie van de vingeren des priesters en nogmaals van den kelk te drinken [1]).

Genoegzaam denzelfden ritus vindt men aangegeven door den Duitschen abt Willem van Hirsauge en door Lanfrank in zijnen regel voor de kloosters van Engeland [2]).

Hierbij aanmerkingen te maken achten wij overbodig en gaan daarom over tot een ander gebruik, dat wel geen zoo duidelijk bewijs bevat voor de Katholieke leer, maar met haar toch in het naauwste verband staat: *het opdragen der H. Mis voor bepaalde personen en vooral*

---

1) Bernardus, *Ordo Clun.*, P. I, cap. 24; Udalricus, *Consuet. Clun.*, lib. III, cap. 28. — De uitdrukking *veniam petere* hebben wij vertaald door *nederknielen*; zij werd echter dikwijls gebruikt om eene veel grootere eerbiedbetooning aan te duiden, in den zin van *zich ter aarde werpen.*

2) Wilhelmus, *Constit. Hirsaug.*, lib. II, cap. 62; Lanfrancus, *Pro ordine S. Benedicti*, cap. 23.

voor overledenen. In de elfde eeuw, bij welke wij ons volgens ons plan bepalen, was dit gebruik *algemeen.* Om dit te doen zien, wijzen wij in de eerste plaats op de kloosters der Benediktijnen, waar onder anderen voor iederen kloosterling *alle* Missen op den dag zijner begrafenis moesten opgedragen worden, en vervolgens dertig dagen achtereen dagelijks nog *ééne* Mis: aldus Petrus Damiani, Guido van Farfa, Bernardus en Udalricus van Cluny, Lanfrank en Willem van Hirsauge [1]); — en in de tweede plaats wijzen wij op de menigvuldige fundatiën, waarvan wij er eenigen hier vermelden. Wido, aartsbisschop van Reims, deed in 1035 eene schenking aan het nonnenklooster van den H. Petrus, waarbij hij bepaalde, „dat zij hem, zoolang hij leefde, in hare ge„beden gedenken en na zijnen dood zijn *jaargetijde* „houden zouden, door namelijk op dien dag door twaalf „priesters voor hem twaalf Missen te doen lezen en „dertig armen te onthalen (reficere)". — Een graaf Rodulf bepaalt bij eene schenking, „dat in het klooster „Montier-en-Der elken Maandag voor zijne zaligheid en „die zijner erfgenamen eene Mis zal opgedragen, en „voortdurend één arme zal onderhouden worden". — Albertus, abt van Marmoutier, belooft, dat er voor elken kanunnik van Chartres, na diens overlijden, eene plegtige Mis zal geschieden; en zijn opvolger Bartholomeus belooft aan den aartsbisschop van Rouaan onder anderen ook, „dat, *wat het voornaamste is*, voor hem 30 en

---

1) S. Petrus Damiani, *Opusculum* XV, cap. 12; Guido, l. c. lib. II, cap. 56; Bernardus, l. c. P. I, cap. 24; Udalricus, l. c. lib. III, cap. 29; Lanfrancus, l. c. cap. 23; Wilhelmus, l. c. lib. II, cap. 65, 66.

„voor zijne kanunniken 3 Missen na hun overlijden „zullen gelezen worden." — In het klooster Marmoutier moesten honderd Missen voor Tetbaldus, graaf van Champagne, en in 't klooster van Coxanes jaarlijks honderd, maar in het jaar der schenking drie honderd Missen gelezen worden voor Willem, graaf van Cerdagne en zijne huisvrouw; terwijl een zekere Constantinus voor de ziel zijns broeders te Bourges duizend Missen laat doen [1]).

Ten slotte nog een enkel woord over een ander kerkelijk gebruik, dat weder een treffend bewijs is voor het Katholiek geloof: het bewaren namelijk van het H. Sakrament van Witten Donderdag tot Goeden Vrijdag.

De plegtigheden dier dagen hebben eene allereerwaardigste oudheid. Reeds in den *eersten Ordo Romanus* (het Ritueel voor de Pauselijke Mis, een boek, dat volgens het oordeel van Mabillon reeds vóór den tijd van Gregorius den Groote — 590 tot 604 — bestond en waaruit deze Paus bepaaldelijk de plegtigheden der Goede Week zou hebben overgenomen, wijl hij ze in zijn *Sacramentarium* letterlijk met dezelfde woorden beschrijft); — reeds in dien *Ordo Romanus* leest men, dat het H. Sakrament op Witten Donderdag *volgens gewoonte* (*juxta consuetudinem*) voor de communie van den volgenden dag

---

1) Deze fundatiën of bepalingen zijn te vinden bij Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 370, pag. 474, pag. 519 en Tom. V, pag. 594, pag. 66 en 596, pag. 39 en pag. 353. — Meer dergelijke bepalingen worden aangetroffen in hetzelfde werk van dien schrijver, Tom. IV, pag. 281, 449, 674 en Tom. V, pag. 51, 65, 101, 606, 609, 610; in zijne *Vetera Analecta*, pag. 159 en 306; in de *Miscellanea* van Baluzius, Tom. III, pag. 45 en in het *Spicilegium* van d'Achery, Tom. III, pag. 408 en 428.

bewaard werd; en onder de rubrieken van Goeden Vrijdag: „zoodra zij het kruis vereerd hebben, gaan twee „priesters naar de plaats, waar men den vorigen dag „*het ligchaam des Heeren* gebragt heeft en plaatsen het „op de pateen: een subdiaken houdt voor hen den kelk „vast met *niet* gekonsakreerden wijn en een ander sub- „diaken de pateen *met het ligchaam des Heeren*; de eene „priester neemt van hen de pateen, de andere den kelk „aan, en alzoo gaan zij naar het altaar" [1]).

Deze plegtigheden, in zich zelven reeds zulk schoon bewijs voor de oudheid van ons geloof, worden ons nader en met meer kleine bijzonderheden beschreven door eenige schrijvers der elfde eeuw, door Guido van Farfa, maar vooral door Bernardus en Udalricus van Cluny en door Lanfrank [2]). Zoo kort mogelijk willen wij hunne beschrijving zamenvatten.

Nadat op Witten Donderdag de Mis geëindigd was, werd het H. Sakrament bewierookt en dan processiesgewijze met kaarsen en zeer veel wierook van het altaar gedragen, naar eene zeer net ingerigte (Bernardus zegt: verhevene) plaats; in Cluny rustte het op een gouden pateen, die rondom met gouden patenen of schotels besloten was. Vóór en nadat het Allerheiligste daar werd nedergezet, werd die plaats bewierookt (volgens Lanfrank), en voortdurend moest daar licht blijven branden.

Op Goeden Vrijdag gingen, na de vereering van het kruis, de priester met stool en kasuifel, de diaken alleen met de stool, en de broeders met kaarsen en het

---

[1]) *Ordo Romanus I*; in het *Museum Italicum* van Mabillon, Tom. II, pag. 21, 23, 32.

[2]) Guido, lib. I, cap. 2 et 3; Bernardus, P. I, cap. 66 et 68 Udalricus, lib. I, cap. 12 et 13; Lanfrancus, cap. I, § 4.

wierooksvat naar die plaats terug; het H. Sakrament werd door den priester bewierookt en weder processiesgewijze naar het altaar teruggebragt (maar volgens Lanfrank gedragen door den diaken, terwijl de priester volgde); „*allen staan op en knielen*", zegt Bernardus; en Lanfrank: „als zij het altaar naderen, *aanbidden alle broeders het ligchaam des Heeren op hunne knieën*". Daarna volgde de *Pater noster*, enz.

Tegenwoordig communiceert alleen de priester; daarentegen volgens den *Ordo Romanus* communiceerden allen en dit geschiedde in de elfde eeuw ook in genoemde kloosters; ziedaar het eenige verschil, dat wij opmerkten.

Overtuigend gelooven wij bewezen te hebben, dat onze Katholieke leer aangaande de H. Eucharistie in de elfde eeuw DE LEER DER KERK was. Die leer werd door de Kerk als goddelijke waarheid geloofd, beleden, verkondigd en verdedigd; niet met woorden alleen, maar door de plegtigheden der openbare eeredienst werd zij aan de geloovigen gepredikt; zij was, mogen wij zeggen, het leven der Kerk en deed alle geloovigen vol diepen eerbied, vol innige liefde voor het ontzaggelijkst geheim van Gods almagt en goedheid vereenigd nederknielen; in één woord, Berengarius kon die leer niet bestrijden, niet verwerpen, zonder noodzakelijk door allen als een afvallige en ketter beschouwd en verfoeid te worden.

Maar waartoe was het noodig, waartoe dienstig, dit zoo uitvoerig aan te toonen? Zal niet elk Protestant er de schouders bij ophalen en glimlagchend zeggen: de elfde eeuw! welke veranderingen kunnen duizend jaren te weeg brengen! het geloof der elfde eeuw is ons vrij onverschillig?

Neen, antwoorden wij, dat is den Protestanten niet onverschillig. Van de eerste tijden der hervorming af hebben zij beweerd, dat onze leer eerst in het jaar 1215 door Paus Innocentius III en het vierde concilie van Lateranen de leer der Kerk geworden is; — diezelfde bewering wordt tot op heden, niettegenstaande al wat daartegen van Katholieke zijde is aangevoerd, door alle Protestantsche schrijvers volgehouden. Tot aan Berengarius toe, zeggen zij, stond het iedereen vrij, hetzij de Roomsche, hetzij de Protestantsche leer over de Eucharistie te omhelzen; die vrijheid werd in den strijd tegen hem niet meer erkend en eindelijk in 1215 geheel en voor de gansche Kerk opgeheven. Zoo schreef Lessing in de laatste helft der vorige eeuw: „Hoe groot overwigt ook de leer „van Paschasius toen [1050] reeds verkregen had, zij „was nog door geen besluit der Kerk voor de *eenig ware* „erkend. De leer van Scotus was nog niet verworpen; „en het stond ieder lid der Kerk nog vrij, zich voor „de eene of voor de andere te verklaren" [1]). — Zoo zeide in onzen tijd Neander, onmiddellijk vóór hij van Berengarius ging spreken: „Hoewel de heerschende rigting „van den geest de door Paschasius Radbertus uitgesprokene „transsubstantiatieleer hoe langer hoe meer begunstigde, „had echter de tegen hem gevoerde strijd *het pleit tusschen „de verschillende partijen nog niet doen beslissen*." En eenige bladzijden verder: „Ook had zich *uit vroegeren „tijd eene partij voortgeplant*, welke de leer van Paschasius „bestreed, gelijk wij reeds aanmerkten; maar zeer mogelijk „is het, dat alle bestrijders dier leer, *al waren zij ook „onafhankelijk van Berengarius opgetreden*, als zijne volge-

1) Lessing, l. c. S. 84.

„lingen, als Berengarianen beschouwd werden." Eusebius Bruno, bisschop van Berengarius, lezen wij op eene andere plaats, „wenschte de leer der transsubstantiatie *niet vast-* „*gesteld te zien.*" Eindelijk: „Zoo werd dan deze leer „door het concilie van Lateranen in het jaar 1215 *voor* „*de Kerk* vastgesteld" [1]). — Insgelijks zeide Reuter in zijne, vóór twintig jaren door de Theologische Fakulteit van Berlijn bekroonde, Verhandeling: „Wij moeten nu „nog zien, hoe die meening, welke de *godgeleerden* „uitgesproken en verdedigd hadden, door de besluiten der „Roomsche Pausen bevestigd is. De beroemde Paus „Innocentius III, ziende dat de leer van Paschasius door „de meeste geleerden van zijnen zoowel als van vroegeren „tijd werd goedgekeurd, besloot haar door het concilie „van Lateranen in 1215 te doen bekrachtigen. Hij be- „paalde derhalve, dat de leer der transsubstantiatie als „de algemeene leer der Katholieke Kerk gehouden zou „worden" [2]).

Zulke vasthoudendheid aan deze hunne overlevering duidt waarlijk geene onverschilligheid aan; integendeel daar moet eene reden, en wel eene groote en gewigtige reden voor bestaan. Die reden ligt dan ook duidelijk voor de hand. Volgens hen zoude de Heer in het laatste avondmaal aan zijne Apostelen *brood* gegeven, de Apostelen zouden dat geloofd en gepredikt, de Christelijke Kerk zoude die instelling des Heeren met datzelfde geloof onderhouden hebben. Neemt men dit aan, dan is het reeds moeijelijk te begrijpen, hoe *sommigen* er toe komen konden, om in dat brood geen brood te zien, maar tegen de leer

---

[1]) Neander, IV B., S. 328, 366, 351; V B., S. 446.
[2]) Reuter, pag. 52.

van Christus en zijne Apostelen en bovendien nog tegen het getuigenis der zinnen in, het voor Christus' waarachtig ligchaam te houden. Nog moeijelijker kan men zoo iets van *zeer velen*, van de meerderheid der Christenen gelooven. Maar het is volstrekt onmogelijk — wij spreken hier niet eens van de belofte des Heeren aan zijne Kerk, maar bedoelen: zelfs menschelijkerwijze onmogelijk: — dat *allen zonder uitzondering* in zulke grove dwaling vervallen konden; TENZIJ EEN ALGEMEEN ERKEND GEZAG (wettig of onwettig doet hier niets ter zake) HUN DIE DWALING ALS WAARHEID HAD VOORGESCHREVEN. Zeer goed is dit door de Protestanten gevoeld en begrepen. Daarom beweren zij, dat de Katholieke leer in de negende eeuw ten tijde van Paschasius, ja zelfs in de elfde tot aan den strijd met Berengarius nog *geene leer der Kerk* was: want eene uitspraak van het kerkelijk gezag, waardoor zij de leer der Kerk geworden zou zijn, kunnen zij vóór dien tijd niet aanwijzen. Daarom beweren zij, dat het concilie van Lateranen de Katholieke leer *tot Kerkleer* verheven heeft en de conciliën, tegen Berengarius gehouden, zulks slechts krachtig voorbereidden; omdat deze laatsten geene *algemeene* Kerkvergaderingen waren. Maar daarom ook beweren wij — en hebben het overvloedig bewezen —: dat onze Katholieke leer in de elfde eeuw, vóór Berengarius, vóórdat het kerkelijk gezag daarover eene uitspraak gedaan had, *de leer der Kerk* was: en laten alzoo aan de Protestanten het alternatief van *óf* het onmogelijke voor waarheid, *óf* onze leer voor de leer des Heeren te houden.

Met het oog op dit historiesch bewijs verdient de elfde eeuw bijzondere opmerking; zij geeft ons, gelijk de vroegere eeuwen, heerlijke getuigenissen voor ons geloof; maar zij

bevat bovendien de geschiedenis van Berengarius en toont ons alzoo, wat de vroegere eeuwen niet konden doen, de dwaling terstond bij hare geboorte veroordeeld.

In een volgend artikel zullen wij onderzoeken wat men in die eeuw ten gunste van Berengarius en zijne ketterij gevonden heeft; de armoede daarvan zal bovenstaand bewijs nog meer bekrachtigen.

VERSCHEIDENHEDEN.

ONZE EEUW.

(INGEZONDEN.)

In het begin dezes jaars is bij Casterman, te Doornik en te Parijs, een werkje verschenen met den volgenden titel: JUDAS ISCARIOTE. — *Sa vie, tirée de la Mystique Cité de Dieu de la Vénérable Marie de Jésus, religieuse franciscaine et abbesse du couvent de l'immaculée Conception d'Agreda, augmentée de notes par le R. P. Séraphin, Passionniste.* Vol. de 108 pp. in 8°. — De *Revue Catholique* van Leuven, dit werkje aankondigende, voegt er bij: „Deze brochure is bijna geheel zamengesteld uit uittreksels van de *Cité Mystique* van de Vereerenswaardige Franciskanesse Maria van Agreda. De godvruchtige schrijver heeft die uittreksels op zoodanige wijs zamengevoegd, dat zij eene soort van levensbeschrijving uitmaken, die men met evenveel gemak als stichting leest. De bijgevoegde aanmerkingen, welke gedeeltelijk in 't Latijn geschreven zijn, getuigen van eene ware theologische kennis des schrijvers. Geheel het werkje is geschreven in een zuiveren, vloeijenden stijl, en die onder ieders bereik valt. Het heeft bijzonder ten doel, aan te toonen, waartoe het misbruik van genade en de niet onderdrukte hartstogten vervoeren kunnen, al is het dat zij in den aanvang zoo veroordeelenswaardig niet schijnen te zijn."

Werkelijk is dit de morele strekking van genoemd boekske; doch daarover willen wij thans niet spreken. Op iets anders meenden wij de aandacht te mogen vestigen, en wel hierop: dat het veler wel wonderlijk moet voorkomen, dat iemand het wagen durft, in onze oververlichte 19e eeuw te komen spreken over zaken, die gedeeltelijk althans, hare geloofwaardigheid ontleenen aan *bijzonder revelatiën* eener Franciskaner-non van de 17e eeuw. Deze of gen

haalt welligt medelijdend de schouders op en zegt: „die Pater begrijpt niets van onze eeuw, en behoort er zeker niet te huis." — In hoeverre de Eerw. Pater Seraphinus al of niet in deze eeuw thuis behoort, laten wij in 't midden; te meer, omdat het hem zeker tamelijk onverschillig zal zijn, hoe men daarover denkt; dat hij echter onze eeuw nog al vrij goed begrijpt, blijkt o. a. uit het Voorberigt, hetwelk hij aan gemeld werkje laat voorafgaan, en waarin hij haar scherp, maar naar waarheid karakteriseert.

„Men zal verwonderd zijn, — zegt hij — het leven te zien verschijnen van den ongelukkigsten der menschen, het leven van hem wiens naam-alleen afgrijzen veroorzaakt. Maar heeft men het leven van de vervolgers der eerste Kerk niet beschreven? Heeft men niet een groot aantal bladzijden gewijd aan de levensbeschrijving van den beruchten bedrieger die het Islamisme gesticht heeft? Heeft men het leven niet uitgegeven van Luther, Calvijn, Voltaire, Rousseau en zooveel anderen van 'tzelfde soort, waren plagen der menschheid en verklaarde vijanden Gods? En Judas is toch niet anders dan het hoofd van die helden der goddeloosheid, zijn leven behoort dan ook bekend te zijn."

„Maar nog zal men welligt verwonderd zijn, dat het leven van Judas eerst achttien eeuwen na zijnen dood in 't licht gegeven wordt. Maar men bedenke, dat iedere zaak haren tijd heeft. Alle jaargetijden brengen niet dezelfde bloemen, niet dezelfde vruchten voort. Er zijn planten die eerst na verloop van eene eeuw bloemen dragen."

Maar het is reeds achttien eeuwen geleden dat Judas gestorven is; wáarom dan — vraagt men misschien — juist in de 19e dit leven in druk gegeven? Omdat deze eeuw, antwoordt de schrijver, DE EEUW VAN JUDAS is..... Mogt gij ook daarover verwonderd zijn, hij zal u zeggen, dat ge met een weinig nadenken er spoedig van overtuigd zult zijn, wanneer ge u slechts de moeite geeft, de hoofdtrekken van Judas' karakter met de ondeugden dezer eeuw te vergelijken.

Vier vreeselijke hartstogten, zooals de schrijver ook in het werkje zelve aanwijst, woelden in het hart van den ongelukkigen Judas en bragten hem tot de uiterste boosheid: *eerzucht*, *begeerlijkheid*, *ongodsdienstigheid* en *haat*; en deze waren in hem des te meer te

veroordeelen, als zij lijnregt in strijd waren met de deugden die hij als apostel te beoefenen had: *ootmoedigheid*, *verachting van het aardsche*, *godsdienstigheid* (religio) en opregte *liefde tot God en den naaste*. Diezelfde hartstogten nu zijn de heerschende hartstogten van de eeuw waarin wij leven; en men behoeft slechts de oogen te openen en te zien, wat rondom ons voorvalt, om er de treurige zekerheid van te erlangen.

Eerzucht, of liever gezegd, *hoogmoed* in 't algemeen is wel het onderscheidend kenmerk onzer dagen. Hoogmoed, die zich voordoet onder allerlei vormen, en helaas! in alle standen der maatschappij meer en meer ingrijpt; hoogmoed, die, wars van alle banden, van geen ondergeschiktheid of afhankelijkheid weten wil; hoogmoed, die zich de toomelooze vrijheid geeft alles te denken, alles te zeggen, alles te zien, alles te hooren, en door zich zelven alles onderzoeken, alles beoordeelen, alles weten wil; in één woord, die, naar de inblazing van den vader der leugentaal, *Gode gelijk wil zijn*.

Aan dien hoogmoed paart zich de *hebzucht*, de begeerlijkheid naar aardsche goederen. Met wat koortsachtige gejaagdheid beweegt zich eene tallooze menigte in allerlei rigtingen; met welke drift werpt zij zich in de gewaagdste ondernemingen, slijt zij haar leven in harden arbeid voor het tegenwoordige, in duizende bekommeringen en plannen voor de toekomst! Vraagt ge: wat haar aandrijft, wat zij zoekt, wat zij najaagt? Geld, niet anders dan geld! — Voor haar is dat de ziel van alles; dit het onderwerp harer gesprekken, het doel van haar rusteloos streven, de maatstaf waarnaar alles geregeld, het gewigt waarmeê alles gewogen wordt.

Niet voor allen echter is het bezit van tijdelijk goed het *laatste* doel dat men zich voorstelt: de *gierigheid* als zoodanig is niet, gelijk in Judas, hun heerschende hartstogt. Dit moge met sommigen het geval zijn, voor verre de meesten is het slechts middel tot verder doel: *zingenot*; het een wordt te vuriger nagejaagd om het ander des te zekerder te bereiken. Waar ge derhalve die onverzadelijke drift naar de goederen der fortuin ontwaart, daar kunt ge verzekerd zijn, in dezelfde verhouding de zucht naar vermaak en zingenot te zullen aantreffen; en hoe vruchtbaarder die

overspannen bedrijvigheid in tijdelijke zaken zich voortzet, zooveel te hooger zult ge de weelde vinden opgevoerd, zooveel te meer aan de zinnelijkheid zien offeren.

Wij behoeven daarom nog niet te spreken van die grove zinnelijkheid die tot het uiterste der ondeugd zich verlaagt, in dierlijke onmatigheid en in de schandelijkste ongebondenheid hare verzadiging zoekt; eene zinnelijkheid, die, alle gevoel van eer en deugd met voeten tredend, der argelooze onschuld lagen legt en de heilige banden onteert die zij niet verbreken kan..... Neen; bij deze en andere gruwelen, die aan de diepste bedorvenheid des heidendoms herinneren, behoeven wij niet te verwijlen om een bewijs te vinden voor hetgeen wij betoogen. Wij hebben slechts te letten op dat rusteloos najagen van sommige vermaken en dien verfijnden wellust die er den toon aan geeft; op die weelde, die uitgezochte kieschheid in alles wat de gemakken des levens bevordert en aan de zinnen voldoening geeft; op die wuftheid en ligtzinnigheid waarmede de belangrijkste zaken soms behandeld worden; op dien afkeer van al wat ernstig is; dat ongeduld in hetgeen der natuur wederstreeft of hinderen kan; op die weekelijkheid in één woord, die de karakters ontzenuwt en het droevig voorteeken is van een algemeen zedebederf; — dit alles, wat men dagelijks voor oogen heeft, is meer dan genoeg om den ongeloovigste te overtuigen, dat onze eeuw der zinnelijkheid is prijs gegeven.

Het verwondere daarom niemand, dat dáár waar het bederf zoo diep is ingekankerd, ook andere wonden zich openbaren: *de eene afgrond* toch *roept den anderen in.* Bij zulk een streven moet er noodzakelijk uit volgen, dat het geloof hoe langer zoo meer verflaauwt, soms geheel bezwijkt, en daarmede alle godsdienstigheid verloren gaat. Immers *de dierlijke mensch bevat niet de dingen die Godes zijn* [1]; en daar hij, hoe meer hij zich tot de schepselen keert, zooveel te meer van God afwijkt, noodzaakt hij gevolgelijk den Geest des Heeren zich van hem te verwijderen, omdat Hij *in den mensch die vleesch is niet blijven* kan [2]. — Voortgestuwd door

[1]) Animalis homo non percipit ea, quae sunt Spiritus Dei. I Cor. II, 14.

[2]) Non permanebit spiritus meus in homine in aeternum quia caro est. Gen. V.

zijne hartstogten, en aan zijn eigen bedorven zin overgeleverd, gaat het dien mensch als den rampzaligen Judas: niets is hem meer heilig. Want *de goddelooze, als hij in de diepte der zonden gevallen is, veracht* [1]) wat hij vroeger hoogschatte en als heilig vereerde. Ja hoe heiliger eene zaak is, zooveel te meer maakt zij de woede zijner goddeloosheid gaande. „God, godsdienst, priesterschap, Kerk zijn „woorden die hem doen duizelen, zaken die onze negentiende eeuw „door allerlei middelen zou willen vernietigen. De goddeloosheid, „voorzeker, had ook in andere eeuwen de godslastering op de lippen; „maar in de eeuw waarin wij leven, heeft zij zich zelve overtroffen, „en in het aanschijn der zon door een harer zendelingen uitge„roepen: *Dieu c'est le mal.* Ziedaar het *non plus ultra* der gods„lastering. Judas zelf heeft er nooit afschuwelijker uitgesproken, „en nooit heeft de wereld iets afgrijselijkers gehoord" [2]).

Waar de boosheid zulk eene hoogte bereikt heeft, het behoeft naauwelijks gezegd, is geene ware liefde meer mogelijk. De vierde hartstogt van Judas, *haat* tegen God en de menschen, het eigenlijk kenmerk der verworpelingen, is ook het kenmerk onzer eeuw. Het IK van den *geest* zoowel als van het *hart* is haar middenpunt geworden, vanwaar alles uitgaat, en waartoe alles moet worden teruggebragt. Eene andere godheid erkent ze niet; en al wat daarmede niet strookt is haar een voorwerp van afschuw en haat. Maar hetgeen haar in dit alles nog de meeste gelijkenis met Judas geeft — is, dat zij dien haat zooveel mogelijk tracht te verbergen onder alle schoonklinkende namen, en met hare bezoedelde lippen den vredekus schijnt aan te brengen op het oogenblik zelf dat zij zich schuldig maakt aan het schandelijkste verraad. 't Is waar, men vindt er die onverholen voor hunne zedelooze en godslasterlijke gevoelens uitkomen. Een Proudhon [3]) durft wel het eigendom diefstal noemen, en zijn mond openen om de afschuwelijkste gods-

---

[1]) Impius, cum in profundum venerit peccatorum, contemnit. Prov. XVIII, 3.

[2]) Zie het gemeld voorberigt.

[3]) We geven eerlang eenige plaatsen uit de *tweede* uitgave zijner *Proeve eener volksphilosophie*, waarvan de eerste *studie* „herzien, verbeterd en vermeerderd" dezer dagen verschenen is. (*De Redactie.*)

lastering uit te braken; Mazzini en Garibaldi prediken openlijk den gewapenden opstand, kerkroof en priestermoord; About en andere keizerlijke schotschrijvers ontzien zich niet, het slijk hunner laster- en schimpschriften aan al wat eerbiedwaardig en heilig is schaamteloos naar het hoofd te werpen [1]); het zijn echter slechts uitzonderingen op hetgeen in 't algemeen kwaads in onze eeuw bedreven wordt. Bij al de gruwelen die er gepleegd worden, neemt men in den regel den schijn aan, alsof belangloosheid, eene droeve noodzakelijkheid, 't welzijn van anderen, billijkheid, regt, of andere loffelijke redenen de drijveren waren van hetgeen men doet; terwijl men door list en bedrog de ware beweegreden tracht te verbergen en alles aan de voldoening van het IK ten offer brengt. Waarlijk Pater Seraphinus heeft niet zonder grond gezegd, dat onze eeuw den naam verdient van JUDAS-EEUW.

GENEZING DER BIJBELKWAAL.

In een verslag van den hoofdinhoud der „*Eschatologie of leer der toekomende dingen, volgens de Schriften des Nieuwen Verbonds.* Een geschied- en uitlegkundig onderzoek door J. P. Briët. Tweede Deel" — een boek, dat door de *Vaderlandsche Letteroefeningen* „als een grondig en belangrijk werk" aangeprezen en gezegd wordt, „op zelfstandig en degelijk onderzoek gebouwd te zijn", lezen we o. a. de volgende regelen die ons duidelijk genoeg getuigen, tot hoeverre het ongeloof van schrijver en recensent gekomen is. „Paulus vooral — zoo heet het daar — bragt veel bij tot „verheldering der eschatologische begrippen (van Jezus' eerste „belijders), en gelukte het hem niet volkomen, zich tot een „zuiver geestelijk standpunt te verheffen, de profetie van Joan„nes beweegt zich in den hoogsten kring en stelt de leer der „toekomende dingen eerst in het regte licht. Die zuivere voor„stelling van Joannes [zegt de schrijver Briët] is evenwel niet

---

[1]) On nous jète de la boue (de l'About), heeft de *Univers* eens gezegd: eene woordspeling waardoor de aard van den schrijver en zijn geschrijf zeer juist wordt uitgedrukt.

„door de Christelijke kerk tot haar eigendom gemaakt. Zij was „daarvoor te hoog [!]. Tot op dezen tijd heeft men zich vastge„houden aan de meer zinnelijke voorstellingen, in de schriften „van Paulus en Petrus bewaard. Het is eene dringende behoefte „van onze dagen, dat de Christenheid zich verheffe tot de zuivere „verwachting van den Apostel der liefde. De grootste hinderpaal, „die hieraan in den weg staat, is de verkeerde opvatting van den „aard der H. Schrift. Wie niet kan of wil erkennen, dat de „schrijver der verschillende Bijbelboeken op een verschillend stand„punt van ontwikkeling stonden, en dat dus de een nader was „bij een helder inzigt in de waarheid dan de ander, — nooit „kan hij toestemmen, dat de eschatologische verwachtingen der „meesten niet alleen in zinnelijk-Joodsche vormen zijn gehuld, „maar ook met zinnelijk-Joodsche bestanddeelen zijn vermengd. „De *over-schatting* van den Bijbel is eene kwaal ook nog van onzen „tijd, maar eene kwaal, waarvan de genezing toch hoe langer „hoe meer vorderingen maakt."

Om te voelen wat ongeloof hier schuilt, bedenke men, hoe „de zuivere voorstelling van Joannes" gezegd wordt daarin te beaan, dat hij „niet aan eene *zigtbare* wederkomst van den Heer heeft gedacht"; dat „de opwekking der dooden bij hem dan ook geheel en al van *geestelijken* aard is"; het oordeel niets anders is dan eene *tijdelijke scheiding*, „welke gewerkt wordt door de verschijning van den Christus, tot wien de een zich voelt aangetrokken, van wien de ander zich voelt afgestooten; „ ..... „eenmaal echter zegeviert de ware godsdienst, en wordt de menschheid in hare ware betrekking hersteld." — „Joannes staat (hiermede) op den hoogsten trap, aan de Joodsche vormen is hij *bijna* geheel ontwassen, zijne eschatologie is niet verre van het zuiver pneumatisch, Christelijk standpunt". Paulus echter is „nog niet geheel en al vrij van die oude, Joodsche vormen". Maar Jacobus „verheft zich boven het Joodsche standpunt niet"; „zijne denkbeelden (omtrent de laatste dingen) zijn nog al zinnelijk"; „hij vermogt niet door te dringen tot den geest van Jezus' onderwijs aangaande de dingen der toekomst." — Doch „nog lager dan Jacobus staat Judas in zijne eschatologische verwachtingen. Zijn korte brief doet ons zien, hoe weinig *hij* vooral met het oog

des geestes door de schaal tot de kern wist door te dringen, hoe zeer hij aan den uiterlijken, zinnelijken vorm bleef gehecht.«

Zoo wordt 's Heeren zigtbare wederkomst, de verrijzenis des vleesches, het laatste oordeel met de eindelijke scheiding van goeden en kwaden geloochend, in strijd met de klare letter der H. Schrift, maar die tot heden toe *overschat* is, wijl zij immers te zeer op een Joodsch standpunt was gebleven! Zich hoog boven den bijbel stellen, en dien alle gezag ontzeggen, dat heet van die *over-schatting* genezen, en zóó eerst komt men op het »zuiver pneumatisch, Christelijk standpunt«!.... Helaas, tot zooverre dan gaat de hoogmoed des geestes, dat hij zich verre boven de kennis der eerste apostelen zelven verheven waant, en hunne leerschriften als van onnoozele beginnelingen beoordeelt en te regt zet! En zulk eene laatdunkendheid heet genezen van eene eeuwenoude kwaal — van de »*overschatting* des Bijbels«!....

PROTESTANTSCHE STEMMEN OVER BIJBEL EN BIJBELLEZING.

Het kan niemand verwonderen, dat Ds. N. Beets, een Protestant der regtzinnige rigting, de huiselijke bijbellezing op grooten prijs stelt, haar zooveel mogelijk tracht te bevorderen en met dat doel *een rooster* gemaakt heeft, die het middel aan de hand doet, om de geheele Schrift in 462 dagen te kunnen doorlezen.

Maar het moet wel verwonderen, dat hij onder de inlichtingen, welke dien rooster voorafgaan, den huisvader in beraad geeft, »enkele in parenthesi geplaatste hoofdstukken onder het lezen »voorbij te gaan«. Den bijbel geheel en onvoorwaardelijk en aan een ieder in handen te geven, schijnt dus minder raadzaam en de heer Beets wordt onwillekeurig verdediger der Katholieke Kerk. Maar bovendien, een zoodanigen raad, een zoodanig gebod, gegeven door de Katholieke Kerk, kunnen wij zeer goed begrijpen: het is eene oefening van gezag op hen, die dat gezag erkennen. De raad echter van den heer Beets en de handelwijze van den Protestantschen huisvader, die dezen raad volgt, laten zich minder

goed verklaren; dat is geene oefening van gezag, maar louter willekeur, waartegen de kinderen en huisgenooten van den huisvader zich krachtens hun beginsel verzetten moeten; *„onderzoekt alles „en houdt het goede"*, luidt het woord, dat in hunnen mond past tegenover die willekeurige handelwijze.

Bevreemdend, doch onder een ander opzigt, is ook de vraag, welke een recensent in *De Tijdspiegel* (November 1859, bl. 333) naar aanleiding van dien *rooster* durft stellen: „mag nu eenig „huisgezin daarom godsdienstig heeten, godsdienstig in geest en „waarheid, omdat het in 462 dagen den geheelen Bijbel door„leest?" — en nog zonderlinger luidt het antwoord: „Augustinus „wist van der jeugd af de Schriften en — bleef 9 jaar lang een „verkleefd aanhanger der Manicheërs." Voorwaar, een bemoedigend en opwekkend woord voor de leden van het Bijbelgenootschap!

En nog meende diezelfde recensent zich niet duidelijk genoeg verklaard te hebben; hij meende zijn gevoelen over den bijbel zelven te moeten uitspreken. „Ik heb", zeide hij, „opregten eer„bied voor den Bijbel, als *eene verzameling* van geschriften die ons „waarlijk *wijs kunnen maken tot zaligheid* [een stichtelijk lektuurtje], „in zijn geheel de *historische oorkonde* onzer Christelijke gods„dienst. Ik *wenseh* ook voor den Bijbel volstrekt *den naam* van „Heilige Schrift te behouden, om den heiligen, diep godsdienstigen „geest, die er doorloopend over zijnen inhoud zweeft. Maar voor „de huisselijke godsdienstoefening, zal deze altijd frissche, echt „godsdienstige vrucht dragen, wensch ik iets meer dan geappoin„teerd Bijbellezen.... Niet dat ik zulks op zich zelf verwerpe".

Hoever die „opregte eerbied voor den Bijbel" gaat, verkondigt ons de volgende aanroeping: „Heilige Geest, Geest der profetie, „die eens, *toen er nog geene gekanoniseerde verzameling der H. „Schriften bestond*, zoo mildelijk onder Israël stroomde, naar de „mate van hun Mozaïsch standpunt, doordring, naar de mate „van het Christelijk standpunt, de gemeente van Christus in uwe „gansche volheid! Dan behoeft het levende Woord Gods onder „ons niet meer buiten ons *gezocht* te worden *in een geschreven „boek*, omdat wij het dan, als het zaad der wederboorte en het „zwaard des geestes, in ons eigen hart omdragen."

Van harte gunnen wij dien heer recensent het zaad der weder-

geboorte en het zwaard des geestes; maar hij spreke met wat meer eerbied — het is een Roomsche, die dit eenen Protestant zegt — van dat geschreven boek, waarin wij het woord Gods niet behoeven te zoeken, maar door Gods goedheid bezitten.

EEN TWEEDE HARD MAAR WELVERDIEND OORDEEL.

Nog levendig herinnert men zich dat strenge, maar degelijk gemotiveerde oordeel, hetwelk Busken Huët voor eenigen tijd over de „Biddende Jezus" van Dr. Zaalberg in *de Gids* [1]) heeft uitgebragt. Men moge met de *Vaderlandsche Letteroefeningen* er gegronde aanmerkingen op hebben: „niemand zal ontkennen", gelijk teregt genoemd maandschrift aanmerkt, „dat met juistheid en zonder verschooning is aangetoond, hoe Zaalberg ten eenenmale gefaald heeft in zijne behandeling van den „biddenden Jezus", hoe zijn boek overvloeit van wansmakelijkheden en bombasterij."

Zoo spreekt een recensent, die zijne beoordeeling terughield, omdat „hij zich te innig over de verschijning dier pennevrucht van een man als Zaalberg bedroefde, om met het spreken er over haastig te zijn."

Zoo spreekt een beoordeelaar, die met dat al „niet ontkent, dat ook dit mislukte werk sporen draagt van eene zeldzame bekwaamheid en vlugheid"; doch die tevens rondborstig verklaart, dat „de gebreken van Z. er op het allerkrachtigst in uitkomen"; en dat „die gebreken allerhinderlijkst zijn".

Ter vergoelijking of ter bezwaring — we laten het aan zijne plaats — voegt hij er bij: „We begrijpen zeer wel, hoe dat ge„komen is. Een bombastlievend publiek heeft den man door goed„keuring en toejuiching bedorven, en hij heeft gemeend alles „en alles te kunnen. Maar misschien zou Napoleon I nog „beter schaapherder in Drenthe geweest zijn dan Zaalberg, de [driewerf verslagen] „strijder tegen Rome, auteur is van den „biddenden Jezus. Zoo bij eenig onderwerp, bij dit had hij zijne

[1]) Later afzonderlijk uitgegeven met eene voorrede en andere toevoegselen, onder den titel *Stichtelijke lectuur*, bij Kruseman, te Haarlem.

„vlugt behooren te matigen. Maar integendeel: hij is woester „en onbesuisder [*ja! dat is het woord*] dan ooit geworden, en „het gevolg daarvan is het litterarische wangedrocht, waarover „wij niet één woord meer willen spreken, terwijl wij verklaren „er ons over te schamen, dat, zooals wij ergens lazen, een tweede „druk er van noodig is.„

Op die harde ronde taal volgt evenwel iets verzoetends. „Voor ons — zegt dezelfde recensent — heeft de heer Zaalberg zich eenigzins in zijn eer hersteld door de „Wekstemmen ten Leven„, welke „preken zijn of heeten naar de gelegenheid des tijds„; wat recensent echter van de preek: „*De Koning aan 't Kruis*„, over Joh. XIX: 19—22, niet begrijpt; eene preek over het *Opschrift*, die hem, met „hare rammelende en ratelende verdeeling„, „verreweg het minst beviel„. Want hoor! het kruis is, met dat opschrift versierd, „*eene schandzuil voor Israël; eene eerzuil voor Jezus; eene zegezuil voor het Godsrijk en eene gedenkzuil voor den Christen.*„ — „Men bemerkt het reeds: — zegt recensent — 't is nog dezelfde Z., die zoo jammerlijk snoevend over den *biddenden Jezus* kon schrijven; maar zijn gebrek hindert hier minder [?] dan bij dat uiterst teedere en innige onderwerp.„ — Na eenige woorden van gullen lof over drie andere preken: *De zonden der vaderen bezocht aan de kinderen*; *het Phariseïsme in Israël en in de Christenwereld*; doch vooral over *Oorlogen en geruchten van oorlogen*, waarover, zegt referent, men niet zóó spreken kan, „zonder de Schrift, naar letter en geest„ [!], te verstaan, zonder thuis te zijn in de wereld der menschen en in het menschelijk hart„, vraagt hij niettemin: „maar waartoe *altijd* die hooge, forsche toon, die opeenstapeling van de schitterendste epitheta, dat kletteren en razen en bliksemen en donderen? waartoe dat dol geworden proza, nu en dan afgewisseld met stuitende platheden?„ [*met andere woorden: die volslagen wansmaak*?] „Hoort maar en oordeelt of wij te veel zeggen!„

„*Exod.* XX: 5^{b} is voorgelezen: [Want ik ben de Heer uw God, sterk, jaloersch, bezoekende de ongeregtigheid der vaderen op de kinderen, tot in het derde en vierde geslacht, dergenen die mij haten.] „„Welk een geducht en ontroerend woord! Het „„schittert als een bliksemstraal uit de wolken van Sinaï. Het „„dreunt als een donderslag in 't gebergte der woestijn. Het dringt

„„als een Goddelijk (l. goddelijk) wee! tot de gezanten in Israël „„door.„„ Bom!!! — „„.... al hopen ook wij, gezanten des kruises, „„die duizendvoudige barmhartigheid Gods, zoo lang wij ademen „„kunnen„„ (ademen! kunnen!!! 't kon best met *leven* af; wij zijn „pas in de inleiding; hoe zal dat klimmen?) „„te prijzen, zoo „„blijve het toch verre van u en mij, om harentwil het „driemaal „„Heilig„ uit ons geheugen te bannen.„„ — „„Zou God het dan „„wel zoo erg gemeend hebben?„„ plat! plat!! — De Hemelvader „vergeleken met „„aardsche vaders, die tegen hunne kinderen „„kunnen opstuiven in drift en bulderen in den toorn„„ (waarom „*den* toorn?) onwaardig! — „„Met vlammend schrift staat het „„boven de poorten van het koningrijk der hemelen. En och! dat het „„ook met onuitwischbare letteren in onze handpalmen gegraveerd .... „„stond.„„ Vurig uitgedrukt! — „„Alle geslachten smelten „„zamen.„„ Volgens welke scheikundigen regel? — „„B. B. en Z. Z., „„veroordeelt gij dat miskennen der kinderen om 't geen hunne „„ouders misdeden? Reikt, reikt ons dan de hand en weest ons ge„„groet in de menschheid.„„ Aandoenlijke ontmoeting! — „„Zal Hij „„(God) iedere seconde inspringen„„, enz. Onwaardig uitgedrukt.„

„Ziet daar — besluit Recensent — eenige proeven uit de „eerste leerrede, die nog lang niet het allermeest aan het aange„wezen gebrek lijdt. 't Is jammer dat zooveel degelijke zaken in „zulk een ellendigen vorm gegoten zijn! Gij leest b. v. met groote „aandacht .... die preek over het Pharizeïsme; maar gij valt op „eens uit uwen hemel der verrukking bij het vernemen der vraag: „„Kan ik het helpen, T., dat onze Afgescheidene Broeders geen „„Hebreeuwsch verstaan en daardoor dien ongelukkigen naam ge„„kozen hebben?„„ — Dit getuigt niet van gemis aan fijnen „smaak, maar dat is volkomen smakeloosheid. Zal het met Dr. Z. „nog eens beter worden? Wij wanhopen er aan, omdat hij ge„vierd wordt.„ .... — *Heu tribus Anticyris caput insanabile, Zaalberg*!

SCHRIKBAARLIJKE TOENEMING DER ECHTSCHEIDINGEN IN ENGELAND EN PRUISSEN.

In zijne vierde vaste-conferentie dezes jaars handelt pater Felix, na de onverbreekbaarheid des huwelijks te hebben aangetoond, op

de tweede plaats over de echtscheiding, en brengt daarbij de nieuwere wetgevingen ter sprake, welke dien verderfelijken kanker des huisgezins zoo noodlottig begunstigen. Wat eene verwoesting van echtverbindtenissen er door aangerigt wordt, vernemen wij uit deze regelen:

„Ach! — roept de redenaar klagend uit — zoo gij nog twijfeldet aan den geduchten slag, door de wetgevingen, die zich met het heiligen der echtscheiding aan de lafheden des harten medepligtig maken, aan het gezin toegebragt, zoude ik, zonder hooger op te klimmen, u enkel te zeggen hebben: Ziet allerwege de onmiddellijke gevolgen dier heillooze wetten. Toen in 1793 de echtscheiding te midden van zooveel verdorvenheden uitbrak, klom, zegt men, in de eerste drie maanden het getal echtscheidingen in Parijs tot het derde gedeelte der huwelijken. En aanschouwt wat er nog tot onder onze oogen geschiedt. 't Is naauwelijks twee jaren geleden, dat een naburig volk nieuwe inwilligingen aan de echtscheiding heeft gedaan, en ziet met welk een spoed de door die wettelijke medepligtigheden stouter geworden begeerlijkheid de heillooze gevolgen er van verhaast. Onlangs nog had men in Groot-Britannië *vijf* of *zes* gevallen van wettelijke echtscheiding in het jaar; men onderstelde, dat naar de nieuwe wetgeving dit getal op zijn hoogst tot *dertig* zou klimmen: 't is verre boven al wat men verwachtte uitgegaan. Op dit oogenblik zelf is het hof, met de uitspraken der wettelijke echtscheiding belast, niet toereikend meer: het spreekt tot *acht* vonnissen *op éénen dag* uit. Ik heb gelezen, dat er in de maand Junij van het vorige jaar reeds niet minder dan *honderd negen en dertig* aanvragen aanhangig waren; en ik hoor zeggen, dat men thans, om over al die gedingen uitspraak te doen, het getal der regters moet vermeerderen. En we zijn eerst aan het tweede jaar van de toepassing der wet. Wat zal het over twintig jaren wezen, als die ontbinding van den echt in Engeland toeneemt in evenredigheid van den tijd? Ik weet het niet, maar wat er in Pruissen omgaat, kan wel doen voorspellen wat er in Engeland gebeuren zal. Een op dit punt weinig verdacht orgaan der openbaarheid geeft het cijfer van *negentien honderd en zes* voltrokken echtscheidingen in 1858; dat is, nagenoeg *twee duizend* echtparen, welke op eene bevolking, meer dan de helft kleiner dan die van

Frankrijk, de behoefte gevoelen, van de wet der echtscheiding gebruik te maken. En zoo gij bij al die opgeloste verbindtenissen het altoos toenemend getal voegt der mannen en vrouwen, welke niet eens den moed voor eene tijdelijke vereeniging hebben, en de barbaarsche drift hunner vrije minnarijen van de eene liefdegril en kuiperij op de andere overvoeren: met welk een ontsteltenis zult gij dan door de hartstogten met den verbrijzelden huwelijksband ook het gezin in den ondergang zien medeslepen!"

EEN VOORTREFFELIJK VLUGSCHRIFT.

Met een enkel woord hebben we onlangs melding gemaakt van verschillende, deels oorspronkelijke, deels vertaalde vlugschriften, in de laatste weken over de vragen van den dag ook hier te lande verschenen. Het verheugt ons zeer, dat ze zulk een bijval vinden, en enkelen er van reeds voor de tweede en derde maal herdrukt zijn. Dit is ook het geval met één pas verschenen oorspronkelijk geschrift, dat ten titel voert: *De Heilige Krijg* [1]). We kunnen ons zeer goed met den lof vereenigen, welken *de Tijd* (N.-H. C.) er aan toekent. Zij roemt het onder de jongst uitgekomen vlugschriften als het beste en nuttigste voor iedereen. 't Is inderdaad een boekje voor allen, voor den meer geletterde en den minder beschaafde. Bondig en klaar staat er in te lezen wat de tegenwoordige strijd, diens omvang en strekking is; welke de strijders, hunne wapenen, hun aanvoerder, welke hunne wet, hunne slagorde en hoop is. — Met duchtige gronden heeft de schrijver er het wereldlijk gezag des Pausen in gehandhaafd, en daarbij den zoogenaamden *liberalen* eene dubbel verdiende les gegeven.

Bij het zeer leerzame voor den geest, heeft dit boekje tevens iets bijzonder verheffends voor het gemoed: een edelaardig, beminnelijk hart laat er zich op elke bladzijde in voelen; en daar komen wendingen en tafreeltjes in den "H. Krijg" voor, die den ingewijden van des schrijvers vertrouwdheid met de oude en nieuwe literatuur

---

[1]) Door een R. K. Priester. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen. 1860.

getuigen. We verlangen zeer, dat de ongenoemde „R. K. Priester", die zoo juist den voor zulk een arbeid gevorderden toon weet te treffen, ons op meer dergelijke voortbrengselen moge vergasten.

„CATALOGUS VAN R. K. WERKEN."

Gaarne vestigen we de aandacht op eene zeer nuttige onderneming van den „Boekhandelaar-Uitgever" J. W. Ten Hagen, te 's Gravenhage. In een rondgezonden Prospectus kondigt hij (bij genoegzame deelneming) de uitgave aan van een „Catalogus van Roomsch-Katholijke werken, tijd- en vlugschriften, sedert 1795 tot 1860, in Noord-Nederland uitgekomen, en in *alphabetische*, *chronologische* en *systematische* orde gesteld". De heer Ten Hagen zelf is er de bearbeider van; en een man als hij, die bijkans veertig jaren in den boekhandel heeft geleefd, en, gelijk hij ons vermeldt, naauwkeurig aanteekening hield van alles, wat tot den Katholieken boekhandel behoort, doet ons iets degelijks verwachten.

't Zal eene hoogst belangrijke bijdrage zijn voor de geschiedenis der Katholieke drukpers in Noord-Nederland (de tegenwoordige tien provinciën van ons rijk), welke loopen zal over een tijdperk van nagenoeg *vijf en zestig jaren* en des te wenschelijker is, wijl de hier te lande bestaande *Boekenlijsten*, gelijk het *Prospectus* naar waarheid opmerkt, „hoe veelvuldig en veelal hoe verdienstelijk ook, echter in den regel, de ROOMSCH-KATHOLIJKE WERKEN weinig, of althans, hoogst onregelmatig en gebrekkig vermelden".

Ook om die reden hopen we, dat deze drievoudige *Catalogus* door de deelneming aller belanghebbenden welhaast in 't licht moge komen.

EENE KERKELIJKE VERKLARING

BETREFFENDE HET WIJSGEERIG VRAAGSTUK

OVER DE

NATUURLIJKE KRACHTEN DER MENSCHELIJKE REDE.

Eene verklaring van het hoogste belang voor de Katholieke wetenschap is zeer onlangs te Rome gegeven door de *H. Congregatie van den Index*, die, gelijk men weet, in last heeft te waken voor de instandhouding der zuivere en onvervalschte Katholieke waarheid, en toe te zien, dat geene leeringen, in strijd met de geopenbaarde waarheden, ongehinderd binnendringen en heimelijk voortsluipen in de Kerk, welke door haren goddelijken Stichter tot zuil en grondslag der waarheid gemaakt werd, en, door den haar inwonenden H. Geest, onfeilbaar die waarheid bewaart en predikt.

Het hooge gezag dier H. Congregatie wordt door alle Katholieken erkend en gehuldigd.

De verklaring, met welke wij onze lezers wenschen bekend te maken, werd gegeven ten gevolge van eenen brief, dien eenige hoogleeraren der Katholieke Univer-

siteit van Leuven, den 1ª Februarij dezes jaars, opzonden aan Zijne Eminentie den Prefekt der H. Congregatie van den Index, kardinaal de Andrea.

De vragen, in dien brief voor de regtbank der Congregatie gebragt, werden, gelijk de kardinaal schrijft, „ter ernstige overweging en onderzoeking voorgelegd aan „eenige Godgeleerden, Consultoren der H. Congregatie; „na rijp overleg en naauwkeurige beraadslaging", zijn door den Prefekt, in vereeniging met den Sekretaris en gezegde Godgeleerden, de gestelde vragen beantwoord op eene voor de Leuvensche Universiteit niet slechts allezins bevredigende, maar tevens hoogst vereerende wijze.

Te regt oordeelde de Redactie van het Leuvensche tijdschrift, de *Revue catholique*, het ontvangen antwoord belangrijk genoeg, om het, door vervroegde uitgave der eerste helft harer April-aflevering, ten spoedigste bekend te maken. Met regt ook rekent die Redactie „zich ge„lukkig aan hare lezers de belangrijke uitspraak te kunnen „mededeelen". Zeer gaarne doet *de Katholiek* hetzelfde; terwijl schrijver dezes, ook in naam van de Redactie, de Leuvensche Universiteit en bepaaldelijk de vier betrokkene hoogleeraren met de verkregene uitkomst geluk wenscht, vooral om wille der wetenschap en der waarheid.

Voor wij overgaan tot de mededeeling van den brief der hoogleeraren en het antwoord van den Prefekt der H. Congregatie, veroorlove men ons, ter betere waardering van den gewigtigen inhoud beider stukken, eene korte voorafspraak. Deze is overigens noodzakelijk voor diegenen onzer lezers, die den onlangs gevoerden strijd, welke aanleiding tot de uitspraak der Congregatie gegeven heeft, niet hebben gevolgd.

Die strijd geldt de groote vraag naar *de natuurlijke kracht der menschelijke rede*, voornamelijk met betrekking tot de kennis van God en van de eerste waarheden en grondbeginselen der natuurlijk-zedelijke orde.

Regtstreeks behoort de beantwoording dier vraag tot het gebied der wijsbegeerte; evenwel hangt zij zoo naauw zamen met de gronden des geloofs, dat een verkeerd begrip van de natuurlijke krachten der rede den consequenten denker tot besluiten voeren moet, welke onbestaanbaar zijn met de leer der Kerk. Want, om iets zeer algemeens te zeggen, een systeem dat de natuurlijke krachten der menschelijke rede overdrijft, zal, bij consequente ontwikkeling, het beginsel van boven de rede verhevene authoriteit of geheel loochenen, of zeker op eene met het Katholiek geloof onbestaanbare wijze verzwakken. Wie integendeel de natuurlijke rede van kracht berooft, zal het *gelooven* in plaats van het *weten* stellen, de bovennatuurlijke orde verwarren met de orde der natuur, en ten laatste het geloof zelf doen vallen, door het ondermijnen van den onmisbaren redelijken grondslag, dien Augustinus vorderde, toen hij de bekende woorden sprak: „niemand zou in God kunnen *gelooven*, „tenzij hij iets *door de rede wist*"; — *nisi aliquid intelligat, nemo posset credere in Deum*; — en Thomas, als hij in zijne *Summa* schreef: „hij die gelooft, zou niet „*gelooven*, tenzij hij *inzag*, dat hij gelooven moet, wat „hij gelooft"; — *non crederet, nisi videret ea esse credenda.*

Aangezien derhalve de uitspraken der wijsbegeerte betrekkelijk de vraag, die ons hier bezig houdt, zoo onafscheidbaar verbonden zijn met de leerstukken des geloofs, was de Kerk, vooral in den laatsten tijd, dikwijls verpligt de stem te verheffen tot bepaling der *ware regten*

van de menschelijke rede, zoowel tegen degenen, welke die rede zoo verheven en oppermagtig waanden, dat zij zelfs de goddelijke waarheid voor haren regterstoel dagen en aan hare uitspraak onderwerpen durfden, — als tegen hen, die de natuur des menschen miskennend, zijne rede veroordeelden en haar beroofden van haar edelst vermogen: het vermogen om met zekerheid die waarheden te kennen, zonder welker kennis de mensch geen zedelijk en godsdienstig wezen is.

Van het Protestantisme, waarin de beide hier aangewezen uitersten in consequente tegenspraak vereenigd zijn, willen we zwijgen. 't Is overigens meer dan bekend, dat de menschelijke rede door niemand ooit schandelijker gelasterd werd, dan door de ontstekers van het licht der XVIe eeuw, en hoe de ruwe Wittenberger met al de wapenen van zijn ruim scheldwoorden-arsenaal tegen haar te velde trok; en toch werd in het Protestantisme, dat alle gezag verwierp, de individuele mensch tot oppermagtig regter verklaard, zelfs over de waarheden, waarvan zijn eeuwig heil afhangt.

In den jongst verloopen tijd hadden beide uitersten hunne groote vertegenwoordigers in de Lamennais en Hermes. Beider leer werd door Paus Gregorius XVI kort achtereenvolgens veroordeeld.

Deïsme en Rationalisme in het hart aan te tasten, het luchtgebouw, dat eene verwaten rede, met terzijdestelling van geloof en openbaring, had opgetrokken, in de diepste grondslagen vast te grijpen en uit elkander te schudden, dat was de grootsche poging van de Lamennais. Europa, schreef Lacordaire, was in gespannen verwachting, toen hij in het eerste deel van zijn *Essai sur l'indifférence*, met eene welsprekendheid, die aan Bossuet herinnerde,

het hooge belang en de noodzakelijkheid des geloofs bewezen had. Doch toen na twee jaren het volgende deel van de *Essai* verscheen, was men wreed bedrogen: het eerste hoofdstuk was eene sceptische verhandeling over de zekerheid, welker inhoud de gevallen wijsgeer zamentrok in de verachtelijke stelling van den ouden materialist Plinius: „ééne zaak is zeker: dat niets zeker is, en geen „wezen ellendiger en trotscher is dan de mensch". In de plaats der verworpen rede stelde de Lamennais zijn *sens commun*, of de algemeene overeenstemming der menschen: „geene waarheid is zeker, dan die door het menschdom als waar betuigd wordt; geen midden derhalve tusschen den algemeenen twijfel en het *geloof* aan de uitspraak des menschdoms."

De wijsgeer was gevallen; de Katholiek viel met hem. Want het geloof van de Lamennais is niet het geloof aan de goddelijke waarheid, gepredikt door de onfeilbare Kerk, maar het geloof aan het menschdom, dat is, gelijk Gerbet zeide, aan die verwarring van onwetendheid, hartstogten en godvergetenheid, waarvan de meeningen der aan zich zelven overgelatene volken het zamenweefsel zijn. De Lamennais zelf bewees deze grondfout van zijn systeem; want toen de Kerk hem veroordeeld had, onderwierp hij zich niet aan haar gezag, maar bleef zich beroepen op het Christendom, *verklaard door de volken*, om in latere dagen, met „de volken" alle waarheden des Christendoms te verloochenen.

Hermes dreef het andere uiterste. Ver beneden den Franschen genie, bukte hij voor het sceptiesch criticisme van Kant. Den *positieven twijfel* legde hij tot grondslag des onderzoeks naar de Christelijke waarheid. Gelijk hij zelf verhaalt, begon hij zijne studiën met het voornemen, niets

als *zijn weten* te laten gelden, dan in zoover hij zelf het zou vinden; niets als gevonden te erkennen, dan wat hij niet *kon* loochenen. Volgens Hermes moet dus de rede, met terzijdestelling van het geloof, alléén beslissen over alle, ook over de bovennatuurlijke waarheid; want, schreef hij, de ootmoed des geloofs bestaat daarin, dat men aanneemt wat men niet ziet, *alleen daarom*, dat de rede zulk aannemen *vordert*. Gevolgelijk moet, *vóór alle geloof*, het *redebewijs* gevoerd worden, dat het aannemen eener geloofswaarheid door de rede *gevorderd* wordt. Deze leer is de verwerping van alle authoriteit, daar het geloof een laatste resultaat wordt van het redelijk weten, en, gelijk Hermes zeide, *het doel is aller philosophie*; de geopenbaarde waarheden zijn in dit systeem als de hoogste waarheden der rede opgevat, zijn derhalve geene eigenlijk geopenbaarde waarheden meer. Zoo verliet Hermes, gelijk Paus Gregorius XVI in de veroordeelingsbreve verklaarde, den koninklijken weg, die door de Overlevering en de H. Vaders bij het onderwijs en de handhaving der geloofswaarheden gevolgd was, en keerde hij de orde geheel om; niet tracht hij, ná bevestigd te zijn in het geloof, tot redelijk inzigt te geraken van hetgeen hij gelooft [1]), maar, buiten het geloof om, wil hij eerst een wijsgeerig systeem vormen, om dan, op grond der door de rede erkende waarheid, ten slotte te gelooven.

De Lamennais had de rede aan een zeker geloof, Hermes het geloof aan de rede ten offer gebragt. Beiden werden door de Kerk veroordeeld, want beiden dwaalden.

---

1) *Negligentia mihi videtur, si, postquam confirmati sumus in fide, non studemus quod credimus intelligere.* Dit voortreffelijke woord van den vader der Scholastiek houdt den regel in, en wijst den pligt aan voor den Katholieken wijsgeer.

Paus Gregorius verklaarde zulks met verhevene eenvoudigheid, toen hij, niet lang na Hermes' veroordeeling, tot twee van diens ijverigste aanhangers, welke hij ten gehoore ontving, de gedenkwaardige woorden sprak: „Beiden dwalen, zoowel zij, die alles aan het geloof „toekennen en der rede niets overig laten, als zij, die „aan de rede alles toeschrijven en niets overig houden „voor het geloof" [1]).

Deze woorden van het hoofd der Kerk doelden insgelijks op de leer van Bautain, welke in hetzelfde jaar 1834, waarin de Pauselijke Encycliek tegen de Lamennais uitgevaardigd werd, door den bisschop van Straatsburg, tot wiens diocees Bautain behoorde, reeds was veroordeeld. Ook Bautain had, ten einde de noodzakelijkheid der goddelijke openbaring te handhaven, de regten der menschelijke rede op verregaande wijze miskend, en ten opzigte der grondwaarheid van de natuurlijk-zedelijke en godsdienstige orde, het bovennatuurlijke geloof in de plaats gesteld der natuurlijke rede. Want, leerde hij o. a., de rede kan noch tot kennis van God, noch tot zekerheid aangaande zijn bestaan geraken, tenzij geholpen en voorgelicht door de bovennatuurlijke genade des geloofs. Bijgevolg kan men tegenover een godloochenaar het bestaan van God niet met zekerheid bewijzen.

In een schrijven aan den bisschop van Straatsburg hechtte de Paus zijn zegel aan de bisschoppelijke veroordeeling, en later heeft Bautain zijne dwalingen ingezien en herroepen [2]).

---

1) Verg. *Kirchen-Lexicon*, in voce *Hermes und Hermesianismus*; ook *de Katholiek*, D. XVIII, bl. 113 en v.

2) Verg. *de Katholiek*, D. XIX, bl. 348, waar de door Bautain afgelegde geloofsbelijdenis in diens eigene woorden vermeld staat.

Nog eenmaal ging eene verklaring uit van het hooge kerkelijke gezag, toen in 1855 de H. Congregatie van den Index vier stellingen ter onderteekening voorlegde aan den heer Bonnetty. Deze stellingen zijn medegedeeld in *de Katholiek*, D. XXIX, bl. 122. De tweede schrijven we hier nog eens af; zij was reeds vroeger onderschreven door Bautain.

„Het redeneervermogen (ratiocinatio) kan het bestaan „van God, de geestelijkheid der ziel, de vrijheid van den „mensch met zekerheid bewijzen. Het geloof komt na de „Openbaring, en kan derhalve niet gevoegelijk worden „aangehaald om het bestaan van God te bewijzen tegen „een godloochenaar, of om de geestelijkheid en de vrijheid „van de redelijke ziel te bewijzen tegen een aanhanger „van het naturalisme of fatalisme."

De heer Bonnetty onderschreef de vier stellingen.

De aan deze stellingen tegenoverstaande leer beteekent men dikwijls door den naam: *Traditionalisme*, welk valsch systeem de natuurlijke kracht der rede vernietigt, of althans zoodanig verminkt, dat zij de hoofdwaarheden der natuurlijk-zedelijke en godsdienstige orde, met name de drie zooeven genoemde, noch met zekerheid kennen noch bewijzen kan.

Het overzigt, dat wij tot hiertoe met de meest mogelijke kortheid gaven, toont de waakzaamheid der Kerk voor de onschendbare regten der menschelijke rede, welke voortkomt uit dezelfde overanderlijke bron der waarheid, die de oorsprong is van het geloof. Door die verschillende en herhaalde uitspraken en bepalingen heeft de Kerk zoovele lichtbaken gesteld, welke den Katholieken wijsgeer, in zijne bestrijding der Rationalisten, die in den naam eener oppermagtige en onafhankelijke rede de

goddelijke openbaring als onnoodig verwerpen, beletten van den regten weg af te wijken, en in eene tegenovergestelde, even gevaarlijke dwaling te vervallen.

Evenwel blijft, ondanks deze kerkelijke uitspraken, der Katholieke wetenschap de grootste vrijheid gelaten ten opzigte eener menigte van wetenschappelijke vragen, die met de hoofdvraag in den strijd tusschen geloof en ongeloof meer of minder in verband staan. Want hier evenmin als elders legt het leergezag der Kerk de vrije ontwikkeling der wetenschap aan banden; het wraakt slechts die afdwalingen, welker toelating onbestaanbaar wezen zou met zijne bestemming: het onvervalscht bewaren van het der Kerk toevertrouwde pand des geloofs. En zoo uitdrukkelijk wil de Kerk deze vrijheid, dat zij het den Katholieken wijsgeer en godgeleerde ten strengste verbiedt, én de vrije meeningen, welke met zijne overtuiging overeenstemmen, als Kerkleer voor te stellen, én de daaraan tegenoverstaande vrije meeningen als dwalingen op eene of andere wijze te brandmerken [1]).

In den strijd der Katholieke wijsgeeren en godgeleerden tegen het Rationalisme stellen allen zich ten doel, de hoofdstelling van het Rationalisme te wederleggen: *de menschelijke rede is in den volsten zin zich zelve genoegzaam, om, zonder eenige hulp van bovennatuurlijke goddelijke openbaring, te geraken tot voldoende kennis van God en van de eerste waarheden en grondbeginselen der natuurlijk-zedelijke orde.* Derhalve is de *zelfgenoegzaamheid* der rede het *beginsel*, de loochening van de *noodzakelijkheid* der Openbaring het *eindbesluit* van het Rationalisme.

---

1) Zie de straks, bl. 287, gedeeltelijk aan te halen Constitutie van Benedictus XIV.

Daartegenover stelt en bewijst de verdediger des Christendoms de *ongenoegzaamheid* der rede, en bij gevolg, de *noodzakelijkheid* der Openbaring.

Hier nu opent zich een ruim veld voor dusgenoemde vrije meeningen. Immers is het duidelijk, dat de ongenoegzaamheid der rede op verschillende wijzen en in verschillenden graad kan begrepen worden, en dat aan dit begrip eene verschillende opvatting van de noodzakelijkheid der Openbaring zal beantwoorden. Vooral van twee scherp tegenover elkander staande systemen hebben we hier te spreken; en daarmede bevinden wij ons tevens op het terrein van den boven aangeduiden strijd over de natuurlijke krachten der menschelijke rede.

1. Het eene systeem erkent *tot zekere hoogte* de hoofdstelling der Rationalisten, de genoegzaamheid der menschelijke rede. De rede van den individuelen mensch is, krachtens hare zelfwerkzaamheid, *spontaneïteit*, in staat om, overgelaten aan zich zelve en dus verstoken van *alle maatschappelijk onderrigt*, *in de meest uitgebreide beteekenis*, en van alle hulp door middel van het *woord*, uitdrukking der reeds ontwikkelde rede van anderen, te geraken tot duidelijke kennis van de waarheden der natuurlijk-zedelijke en godsdienstige orde. Brengt men deze stelling over op den eersten mensch, dan volgt dat hij, *in de veronderstelling dat hij geschapen ware zonder eenige werkelijke kennis*, alleen uit kracht zijner natuurlijke vermogens, zonder bovennatuurlijke tusschenkomst van God, tot duidelijke (*expliciete*) kennis van gezegde waarheden had kunnen geraken. Eveneens zou hij, *in de veronderstelling dat hij geschapen was zonder taal*, en dus slechts met het tot zijne natuur behoorend *vermogen* om te spreken, zich eene taal hebben kunnen uitvinden of vormen.

Uit deze opvatting van de natuurlijke krachten der menschelijke rede volgt, dat, gelijk *nu* het maatschappelijk onderrigt geene volstrekt noodzakelijke voorwaarde ter ontwikkeling van 's menschen rede is, zoo in den beginne de Openbaring van God (*révélation primitive*) niet tot de redelijke ontwikkeling van den eersten, *onwetend* veronderstelden mensch volstrekt noodzakelijk was.

Dit systeem, aan 't natuurlijke redevermogen zoo gunstig, heeft echter eene andere zijde, waardoor het, in de meening zijner voorstanders, zich voldoende tegenover het Rationalisme stelt. Terwijl men namelijk de *volstrekte* noodzakelijkheid, waarvan zooeven spraak was, loochent, neemt men toch eene soort van noodzakelijkheid aan, welke men met den naam van *zedelijke* bestempelt.

Zedelijk, *moraliter*, noodzakelijk noemt men, wat in strengen zin *niet* noodzakelijk is, en toch in zekeren zin aldus kan geheeten worden. Tegenover de zedelijke noodzakelijkheid staat dan zedelijke onmogelijkheid. Iets is zedelijk, *moraliter*, onmogelijk, als het in strengen zin *niet* onmogelijk, en toch in zekeren zin wel onmogelijk is [1]). Zedelijke onmogelijkheid, zegt een groot voorstander van dit systeem, „is, als men wil, eene zeer groote „moeijelijkheid; maar tusschen de eigenlijke (*physique*) „onmogelijkheid en de zedelijke onmogelijkheid, ge„dreven zelfs tot hare uiterste grenzen, ligt een af„grond" [2]).

Zoo zou het dan voor den mensch uiterst moeijelijk,

---

1) Mogt onze lezer hier aan iets, dat naar woordenspel gelijkt, denken, dan wijte hij zulks niet aan ons, die slechts refereren.

2) Aldus de heer Lupus in zijn aanstonds, bl. 285, te vermelden werk, T. II, pag. 40.

niet waarlijk onmogelijk geweest zijn, zich eene taal uit te vinden, zich te verheffen tot de duidelijke kennis dier waarheden, welke men onder den naam van natuurlijke godsdienst pleegt zamen te vatten. Uit hoofde dier uiterste moeijelijkheid is derhalve de gave der taal en de Openbaring hoogst noodig of zedelijk noodzakelijk.

2. Het andere systeem, hetwelk wij gaarne het onze noemen [1]), begint met de geheele loochening van het rationalistiesch beginsel: de genoegzaamheid der menschelijke rede. Hare zelfwerkzaamheid is niet volkomen, hare ontwikkeling niet onafhankelijk. Opdat de mensch tot duidelijke kennis kome van God en van de natuurlijk-zedelijke waarheden, moet hij *onderrigt* ontvangen van anderen, die reeds tot kennis dier waarheden gekomen zijn; opdat hij spreke, moet hij *leeren* spreken. Ook in den beginne derhalve zou de eerste mensch, *in de veronderstelling dat hij zonder werkelijke (actuele) kennissen en zonder taal geschapen was*, zonder goddelijke tusschenkomst, onwetend en stom gebleven zijn, omdat het den mensch, *beschouwd gelijk hij is en gelijk wij hem kennen*, onmogelijk is om, alléén uit kracht zijner natuurlijke *vermogens*, tot het *dadelijk gebruik* dier vermogens over te gaan.

„Gelijk hij is en gelijk wij hem kennen", zeggen we; want we blijven op het gebied der werkelijkheid, en 't is in onze oogen eene vraag, die niet slechts zonder eenig

---

1) 't Zou gemakkelijk zijn hier eene menigte plaatsen uit al de Jaargangen van *de Katholiek* aan te halen ten bewijze, dat de leer, welke wij in de hoofdtrekken zullen schetsen, door de medewerkers van dit maandschrift onophoudelijk is voorgestaan. Bij velen onzer lezers spreken daarenboven de herinneringen hunner philosophische en theologische studiën.

belang, maar tevens zeer onwijsgeerig is, wat misschien het vermogen zou geweest zijn van de rede, indien het God behaagd had, onze natuur *anders* te vormen dan zij is. God had zulks *kunnen* doen, maar heeft het niet gedaan.

Volgens deze opvatting is derhalve het maatschappelijk onderrigt eene *volstrekt* noodzakelijke voorwaarde tot 's menschen ontwikkeling; voor den eersten mensch was (in de boven *kursijf* gedrukte veronderstelling) eene positieve tusschenkomst van God *volstrekt* noodzakelijk.

Hier nu rijst eene zwarigheid, die, ware zij meer dan schijnbaar, ons dwingen zou, de voorgestelde leer over de natuurlijke krachten der menschelijke rede te verwerpen. Door eene positieve tusschenkomst van God te vorderen, zoo redeneert men tegen ons, maakt gij de *bovennatuurlijke* orde noodzakelijk, den natuurstaat (*status naturae purae*) onmogelijk. En krachtens deze redenering waagde menig voorstander van het door ons op de eerste plaats geschetste gevoelen eene regtstreeksche of zijdelingsche beschuldiging van Bajanisme uit te spreken [1]).

Bajus verwarde bij de beschouwing van den oorspronkelijken toestand des menschen, gelijk vóór hem Luther en Calvijn hadden gedaan, de natuurlijke en bovennatuurlijke orde; en al de gaven, welke de eerste mensch in den staat van regtvaardigheid en heiligheid bezat, behoorden, volgens Bajus, tot zijne natuur [2]). Derhalve beteekent de beschuldiging van Bajanisme, dat wij, door onze opvatting van de natuurlijke krachten der mensche-

---

1) Zulke beschuldiging vinden we o. a. bij den heer Lupus, T. I, pag. 285; 343, note 50.

2) Verg. o. a. Liebermann, T. III, L. III, cap. II, art. II, § 2.

lijke rede, de bovennatuurlijke Openbaring noodzakelijk maken tot de ontwikkeling van 's menschen natuur, zóó dat die Openbaring niet eene vrije, aan de natuur niet verschuldigde gave, maar tot de volledigheid (*integriteit*) der natuur *gevorderd* was, vermits die natuur niet tot hare bestemming kan geraken zonder de bovennatuurlijke Openbaring.

Geheel deze redenering nu, en bijgevolg de beschuldiging van Bajanisme, mist hoegenaamd allen grond. De bovennatuurlijke Openbaring is noodzakelijk, alléén omdat God den mensch tot bovennatuurlijke levensgemeenschap met Hem, en tot een bovennatuurlijk doel heeft *willen* bestemmen. Had God zulks niet gewild, dan zou de mensch enkel natuurlijk geweest zijn. Deze natuurstaat, *status naturae purae*, is nooit *werkelijk* geweest [1]); wij weten ook weinig, *hoe* hij zou geweest zijn [2]); maar als *mogelijk* is hij te denken; en deze mogelijkheid staat zeer

---

1) De meening, welke het concilie van Trente, Sess. V, can. 1, niet heeft willen uitsluiten, dat Adam eerst ná de schepping, hoewel vóór de zonde, in de bovennatuurlijke orde zou zijn opgenomen geweest, vindt zoo weinig voorstanders, dat zij bijna buiten aanmerking kan blijven.

2) De heer Lupus, die private meeningen al te ligtvaardig als algemeen aangenomene waarheden voorstelt, zegt T. I, pag. 113, dat de bloote natuurstaat niet onderscheiden zou geweest zijn van den staat der gevallen natuur, als men uit dezen de zonde wegdenkt; en vermeldt dan de oude vergelijking van den naakten en den van zijne kleederen beroofden mensch: *status naturae purae non magis differt ab eo, in quo nascimur, quam homo nudus a spoliato.* Deze meening was ook eens die van den grooten Möhler; maar zeer te regt, naar het ons toeschijnt, heeft hij ze uit de latere editiën zijner *Symbolik* doen verdwijnen. Want door de zonde is ook de natuur als zoodanig *gewond* geworden, en gedaald beneden hetgeen zij, zonder zonde en zonder bovennatuurlijke gaven, zou geweest zijn.

goed met onze opvatting van de natuurlijke krachten der menschelijke rede. In dien staat zou alle eigenlijk gezegde Openbaring uitgesloten blijven; de mensch geschapen, niet met bloote vermogens, niet onwetend en stom, maar met kennissen verrijkt en sprekend, en dus tot zekere hoogte volmaakt naar den geest, evenals hij volmaakt was naar het ligchaam, — zou dan, met de natuurlijke hulp van God, gelijk al het geschapene die behoeft, door zijn eigen werking het doel zijner natuur hebben kunnen bereiken [1]).

---

1) Sommige voorstanders van onze leer over de noodzakelijkheid van het onderrigt trachten nog op eene andere wijze de mogelijkheid van den *status naturae purae* uit te leggen. „De Schepper „had, zonder het wezen onzer natuur te veranderen, aan onze „rede eene zelfwerkzaamheid, onafhankelijk van allen invloed van „buiten, kunnen verleenen; zóó begrijpen we, dat de mensch, zon„der de hulp van het onderrigt, zich tot de duidelijke kennis der „natuurlijke godsdienst verheft". Deze hypothese kunnen wij niet zeer aannemelijk vinden, omdat wij *in een eindig wezen* moeijelijk zulke volstrekte spontaneïteit, als hier verondersteld wordt, kunnen begrijpen. — Eene andere uitlegging wordt gegeven door hen, die meenen, dat eene eigenlijk gezegde openbaring door den *status naturae purae* niet volstrekt uitgesloten wordt, indien namelijk die openbaring zich niet tot iets bovennatuurlijks uitstrekt, maar bepaald blijft tot de waarheden der natuurlijke orde; zulke „primi„tieve openbaring", meent men, „beperkt tot de beginselen en „de wetten der natuurlijke godsdienst, en noodzakelijk tot het „vestigen van de orde der natuur, zou noch eene vrije gave, noch „eene bovennatuurlijke gave, in den theologischen zin van dat woord, „geweest zijn. Dus is zij niet onbestaanbaar met den blooten „natuurstaat". Onzes inziens wordt deze tweede hypothese te regt bestreden door den beroemden Pater Dechamps. Zulke openbaring, zegt hij, ofschoon niet bovennatuurlijk wat haar inhoud aangaat, is toch „eene *regtstreeksche* mededeeling van God, behoort *in se* „tot de bovennatuurlijke orde, is *per se* iets bovennatuurlijks, „evenals de genade, die ons geschonken wordt tot onderhouding „der *natuurwet*, *in se* tot de bovennatuurlijke orde behoort en „iets bovennatuurlijks is". (Aldus in zijn onlangs verschenen

Het tweede der beide vermelde systemen wordt in België voorgestaan en verdedigd door de hoogleeraren der Katholieke Universiteit van Leuven. In het maandschrift *Revue catholique* en in vele bijzondere werken [1]) vindt men dat systeem uitgelegd, bewezen en tegen aanvallen gehandhaafd. Zijne bestrijders geven het meestal den naam van *Traditionalisme*, een naam, die, hoewel op zich zelf onschuldig, toch bij uitstek geschikt is om verwarring aan te brengen dáár waar juistheid en bepaaldheid hoofdzaak is. (Traditionalisme immers heet o. a. de door den heer Bonnetty gewraakte leer; terwijl het voor sommigen synoniem is met Bonaldisme, zelfs met Lamennisme.)

---

werk: *La question religieuse résolue par des faits*, 1860, T. II, pag. 391.) — De hoofdfout van de Bonald's philosophie ligt daarin, dat hij uit de onmogelijkheid der taaluitvinding door den mensch, en de daaraan beantwoordende noodzakelijkheid van de *gave der taal*, besluit tot de *noodzakelijkheid* eener oorspronkelijke Openbaring in *den eigenlijken zin*. Echter kan men uit eene wet der menschelijke ontwikkeling nooit besluiten tot de noodzakelijkheid eener bovennatuurlijke mededeeling van God aan den mensch, of men verwart de beide orden. Voortreffelijk zegt nog, sprekende over de Bonald, de reeds aangehaalde Dechamps: „Evenmin als men uit de wet „der menschelijke voortplanting besluiten moet, dat de eerste mensch „voortgeteeld is evenals de anderen, maar integendeel dat hij ge„schapen is, in staat om voort te telen; zoo behoort men ook uit „de wet der noodzakelijkheid van het maatschappelijk onderrigt „tot ordelijke ontwikkeling des menschelijken geestes te besluiten, „niet dat de eerste mensch *onderwezen* is geworden evenals de „anderen, maar slechts dat hij *geschapen* is, in staat om anderen „te onderwijzen (t. a. p. pag. 392).

1) Mgr. Beelen, *Commentarius in Epistolam S. Pauli ad Romanos*; Prof. Lefebve, *Coup d'oeil sur la théorie rationaliste du progrès en matière de religion*; Prof. Ubaghs, *Logica* en andere philosophische werken; Prof. Laforet, *Philosophie morale* en *Dogmes catholiques* (*Revue cath.*, April 1860). Hierbij mogen wij het voortreffelijk werk van G. Lonay, voormalig professor der philosophie in het Seminarie van St. Truyen niet vergeten: *Dissertations philosophiques sur les points capitaux de la controverse chrétienne.*

De leer der Leuvensche hoogleeraren werd jaren lang op verscheidene punten bestreden door het Luiksche *Journal historique* van den heer Kersten. Verleden jaar echter werd een magtiger aanval op die leer gedaan door den reeds eenige malen genoemden J. Lupus, kanunnik der Kathedrale Kerk van Luik en opzigter der studiën in de kleine Seminariën en bisschoppelijke collegiën van dat Bisdom. In een ontzaggelijk werk: *Le Traditionalisme et le Rationalisme examinés au point de vue de la philosophie et de la doctrine catholique*, verdedigt hij de door ons op de eerste plaats geschetste leer van de absolute spontaneïteit der rede, tot welker ontwikkeling het maatschappelijk onderrigt slechts zedelijkerwijze, *moralement*, noodzakelijk [dus niet eigenlijk noodzakelijk] is, terwijl ook de eerste mensch, streng genomen, *physiquement*, in staat zou geweest zijn, zich, zonder goddelijke tusschenkomst, tot de duidelijke kennis van de eerste waarheden der natuurlijk-zedelijke orde te verheffen, als ook, zich eene taal uit te vinden.

Kennelijk werd het werk van den heer Lupus geschreven om de leer, welke met zijne gevoelens strijdt, uit de Katholieke wetenschap te verbannen.

Over de waarde van dat werk te oordeelen, ligt geheel buiten ons doel. Van zekere zijde heeft het uitbundigen lof geoogst. Ééne aanmerking veroorloven wij ons: de heer Lupus had bij de bestrijding zijner tegenstanders minder moeten hechten aan den *naam* van Traditionalisme. Reeds beteekenden we dien naam als uiterst geschikt om verwarring aan te brengen: het werk van den heer Lupus bewijst die geschiktheid op tal van bladzijden. In plaats van de meeningen, welke hij bestrijden wil, bepaald en juist afgebakend voor te stellen, vat hij ze te zamen als

Traditionalisme, en verwart wat ten sterkste onderscheiden is; vermeldt dien ten gevolge als Traditionalisme wat door zeer velen, welke hij Traditionalisten noemt, verworpen wordt, en deze veroordeelt hij dan, als namen zij aan, wat zij verwerpen; stelt insgelijks als algemeen aangenomene meeningen voor, wat soms het gevoelen van één schrijver is, en rekent dan die meeningen toe aan al degenen, welke hij goedvindt onder de banier van het Traditionalisme te vereenigen. Deze gedurige verwarring noemt de *Revue catholique* zeer te regt „het hoofdgebrek" van Lupus' werk.

We hebben reeds gezegd, dat de heer Lupus een philosophiesch systeem voorstaat, dat, naar ons inzien, de krachten der menschelijke rede overdrijft, haar eene te groote spontaneïteit en te veel onafhankelijkheid toekent; haar in staat rekent, hare ontwikkeling te beginnen op eene wijze, welke wij niet mogelijk achten, en die in strijd is met de dagelijksche ondervinding en de meest authentieke feiten; een systeem, dat, naar wij meenen, den invloed des maatschappelijken onderrigts te gering schat, en meer dan ons dienstig schijnt, toegeeft aan het Rationalisme, al verklaart ook de schrijver, dat hij, wat we volgaarne aannemen, de meening niet heeft om te behagen aan het Rationalisme, en ook niet vreest daaraan iets toe te geven, dat van nadeelige gevolgen zou zijn voor het Christendom (T. I, p. VIII).

Doch de heer Lupus is verder gegaan. Niet heeft hij, hetgeen den Katholieken wijsgeer en godgeleerde vrijstaat, eene *vrije meening* verdedigd tegenover eene andere *vrije meening*; maar, wat door den H. Stoel streng verboden is [1]), hij heeft, om, gelijk we reeds zeiden,

[1]) Benedictus XIV bevestigt in de Constitutie: *Sollicita et pro-*

het zoogenaamde Traditionalisme op eens voor goed uit de Katholieke wetenschap te verbannen, zich veroorloofd die leer te *censureren*, haar het regt der *vrije opinie* te ontzeggen, haar voor te stellen als op vele punten *in strijd* met de leer der Katholieke Kerk.

Dit mogt niet geduld worden. In de *Revue catholique* trad de heer Lefebve, hoogleeraar der dogmatische theologie aan de Leuvensche Universiteit, tegen den heer Lupus op. Deze antwoordde en werd weder beantwoord. Nog rees de strijd in belangwekking, toen de geleerde pater Perrone zich daarin mengde, en in een spoedig openbaar gemaakten brief aan den heer Lupus, zich niet slechts geheel aan diens zijde plaatste, maar de ergste beschuldigingen, in nog harder vormen dan de heer Lupus zelf bezigde, inbragt tegen de leer, welke ook de Romeinsche godgeleerde Traditionalisme noemt. De brief van Perrone werd in de *Revue* insgelijks wederlegd.

---

vida het dekreet van Innocentius XI, waarbij aan leeraars, scholastieken en alle anderen geboden wordt, „zoowel in gedrukte en „geschreven boeken als in theses en preken, zich te onthouden „van alle brandmerking en smadende afkeuring (*ab omni censura „et nota nec non a quibuscunque conviciis*) van die stellingen, over „welke tusschen de Katholieken nog gestreden wordt, zoolang de „H. Stoel er geen kennis van genomen, en geen oordeel over uit„gesproken heeft". Dan vervolgt Benedictus: „derhalve worde de „driestheid beteugeld van die schrijvers, welke, zooals Augustinus „zeide, lib. 12 Conf., cap. 25, n. 1, *hunne meening liefhebben, niet „omdat zij waar is, maar omdat zij de hunne is*, de gevoelens van „anderen niet slechts afkeuren, maar onvoegzaam brandmerken „en ten toon stellen. Het zij volstrekt verboden, dat iemand pri„vate meeningen, als zekere en door de Kerk uitgesprokene leer„stukken, in boeken opdringe, en tegengestelde meeningen van „dwaalleer beschuldige; daardoor worden woelingen gewekt in de „Kerk, twist gezaaid en aangevuurd tusschen de leeraars, en „zeer dikwijls de banden der Christelijke liefde verbroken". Aldus in de aangehaalde Constitutie, § 23.

Evenwel redenering alleen kon, gelijk de *Revue* aanmerkt, in een strijd van dezen aard niet voldoende zijn; derhalve werd de zaak voor eene hoogere regtbank gebragt. Vier hoogleeraren aan de Leuvensche Universiteit, wier namen wij in de noot bij bl. 284 vermeld hebben, onderwierpen de door hen in hunne schriften voorgestane leer aan het oordeel der H. Congregatie van den Index.

Na eerst de valsche leeringen van het Rationalisme en van het Traditionalisme aangewezen, en hunne verwerping vooral van de laatsten betuigd te hebben, geven zij met eenige uitvoerigheid de volgende uiteenzetting hunner eigene leer, welke wij, zonder eenige aanmerking, zullen mededeelen.

„'s Menschen geest bezit eene innerlijke, hem eigene kracht; door „zich zelven en ononderbroken is hij werkzaam; evenwel, opdat „de mensch, met zulken geest begaafd, tot het volle gebruik [*ad „usum expeditum*; *au véritable usage*] der rede gerake, behoeft hij „eenigen verstandelijken bijstand van buiten. Derhalve is het onze „meening, dat de beginselen der redelijke, bovenzinnelijke en „zedelijke waarheden door God in 's menschen geest zijn ingescha„pen; maar tevens erkennen wij als de natuurlijke of psychologi„sche wet onzes geestes, dat de mensch eenig *verstandelijk onder„rigt behoeft*, om te geraken tot zulk gebruik der rede, als vol„doende is tot het bekomen eener duidelijke kennis van God en van „de zedelijke waarheden. Niet ontkennen wij dat, zonder dit on„derrigt, in 's menschen geest een zeker verward gevoelen en eene „onbestemde waarneming [*vagaquaedam apprehensio*] dier waarheden „aanwezig is; doch hier spreken wij van het verwerven der ware, „dat is, der klare en zekere kennis van die waarheden.

„Door *onderrigt* verstaan we elken verstandelijken bijstand van „buiten, opzettelijk of niet opzettelijk verleend, hetzij door het „woord, hetzij door schrift, door gebaren of door andere midde„len, welke het maatschappelijk verkeer aan de hand geeft.

„De *behoefte*, welke wij bedoelen, is eene *volstrekte*, *absolute*;

„niet echter in dien zin, dat God den mensch niet anders zou „hebben kunnen scheppen, maar zóó dat, naar onze meening, die „behoefte voor alle menschen, gelijk zij nu geboren worden, be„staat.

„Aan onderrigt heeft, volgens onze zienswijze, de mensch vol„strekt behoefte, ten einde tot het volle gebruik der rede te ge„raken; maar wij beweren hoegenaamd niet, integendeel wij ver„werpen als valsch, dat de kennis van iedere bijzondere waarheid „der natuurlijke orde door middel van onderrigt moet verworven „worden; immers vermag de mensch, wanneer hij eenmaal zijne „rede werkelijk gebruikt, zeer vele waarheden, door zijne rede „alleen, te ontdekken en te kennen.

„Daarenboven merken wij aan, dat het onderrigt waarvan we „spreken, naar ons inzien, niet moet beschouwd worden als de „*eigenlijke oorzaak* (*causa efficiens*), door welke de mensch tot het „volle gebruik der rede geraakt, maar *slechts als eene voorwaarde*, „*zonder welke* hij tot zulk gebruik *niet* geraken kan; evenals, „bij voorbeeld, lucht, warmte, vochtigheid noodzakelijk zijn als „*voorwaarden*, *zonder welke* het leven, dat in een graankorrel wer„kelijk, ofschoon onontwikkeld en verborgen, aanwezig is, zich „*niet* kan openbaren. De beginselen der zedelijke wet zijn *geschre„ven* in het hart des menschen; maar nooit kan iemand ze duidelijk „*lezen*, tenzij hij vooraf door middel van den verstandelijken bij„stand, waarvan wij spreken, tot het volle gebruik der rede ge„komen is....

„Krachtens onze leer kunnen wij aldus redeneren tegen de Ra„tionalisten: ware de mensch, gelijk de Rationalisten beweren, „in den beginne op deze aarde geplaatst geweest in een staat van „volslagen onwetendheid, dan zou hij nooit, alleen door eigen kracht, „uit dien staat van onwetendheid hebben kunnen geraken; en nooit „zou hij, (in de veronderstelling dat zijne natuur in denzelfden „toestand verkeerde als waarin nu de onze is,) zonder goddelijke „tusschenkomst, (men begrijpe deze tusschenkomst gelijk men „goedvinde,) tot zulk gebruik der rede hebben kunnen geraken, „als hem noodig was om de beginselen of voorschriften der natuur„lijke godsdienst te kennen.„

Na deze duidelijke uiteenzetting hunner leer, vermel-

den genoemde hoogleeraren het werk van den heer Lupus, waarin hij die leer „als *theologische dwaalleer* gegispt en „beweerd heeft, dat zij onafscheidelijk zamenhangt met „de valsche stellingen van Bajus en Calvijn, in open- „bare tegenspraak is met de Katholieke leer, met de „H. Schrift en met het algemeen gevoelen der Vaders „en godgeleerden". Eindelijk wordt gewag gemaakt van de goedkeuring, welke Perrone aan de beschuldigingen des heeren Lupus heeft schijnen te hechten.

Ten slotte worden de vier volgende vragen aan het oordeel der H. Congregatie van den Index onderworpen.

1. An licet auctoribus catholicis, in disquisitione mere philosophica de vi nativa rationis humanae, docere: Deum, si voluisset, potiusse quidem ita condere hominem, ut is ipsa sola suae rationis vi et ope veritatum ordinis naturalis menti ejus inscriptarum, nullo praeterea indigens quocunque tandem externo intellectuali auxilio, pervenisset ad expeditum usum rationis, — videri tamen potius dicendum, hominem nunc ita nasci, ut ad expeditum illum rationis usum obtinendum, praeterea indigeat externo aliquo intellectuali auxilio, quod tamen non sit habendum tamquam *efficiens causa per quam* perveniat, sed tamquam mera *conditio sine qua non* possit pervenire ad eum rationis usum, qui illi sufficiat, ut distinctam

1. Staat het aan Katholieke schrijvers vrij, bij eene bloot wijsgeerige verhandeling over de natuurlijke krachten der menschelijke rede, te leeren: God had wel, indien Hij gewild had, den mensch zoodanig kunnen scheppen, dat hij, alleen door het vermogen zijner rede en krachtens de in zijnen geest ingeschrevene waarheden der natuurlijke orde, zonder bovendien eenigen den minsten verstandelijken bijstand van buiten te behoeven, tot het volle gebruik der rede zou gekomen zijn; — evenwel schijnt men veeleer te moeten zeggen, dat de mensch nu in dien toestand geboren wordt, dat hij, om tot dit volle gebruik der rede te geraken, bovendien eenigen verstandelijken bijstand van buiten behoeft; deze bijstand is echter niet te beschouwen als de *oorzaak*

Dei et veritatum moralium cognitionem sibi comparare queat?

2. An licet auctoribus privatis, privata sua auctoritate, eam sententiam censura notare asserendo, illam cum perversis Baii et Calvini doctrinis cohaerere, atque S. Scripturae, unanimi Patrum et theologorum sententiae, definitionibus Ecclesiae et Sacrae Indicis Congregationis propositionibus repugnare?

3. Num Calviniana habenda est interpretatio eorum qui docent, verba Apostoli (*Rom.* I, 19-20) accipienda esse de hominibus in vitae societatem inter se conjunctis plenoque rationis usu fruentibus, ut ex tota contexta oratione confici videtur?

4. An licet reprehendere ac injuriose notare auctores catholicos qui asserunt, simili sensu, hoc est, de hominibus pleno rationis usu fruentibus, intelligendam esse Sacrae Indicis Congregationis propositionem hanc: *Ratiocinatio Dei existentiam, animae spiritualitatem, hominis*

door welke hij tot dát gebruik der rede geraakt, hetgeen hem voldoende is om zich de duidelijke kennis van God en van de zedelijke waarheden te verwerven, — maar als *slechts eene voorwaarde zonder welke* hij tot zulk redegebruik *niet* geraken kan?

2. Mogen private schrijvers, op eigen gezag, gezegde leer censureren, door te beweren, dat zij met de valsche stellingen van Bajus en Calvijn zamenhangt, en in strijd is met de H. Schrift, met het eenstemmig gevoelen der Vaders en godgeleerden, met de uitspraken der Kerk en de leerbepalingen, uitgegaan van de H. Congregatie van den Index?

3. Is de uitlegging van hen die leeren, dat de woorden des Apostels (Rom. I, 19, 20) moeten verstaan worden, gelijk uit den geheelen zamenhang schijnt te blijken, van menschen, die in maatschappij zamen leven en in 't genot zijn van het volle gebruik der rede, — Calvinistiesch te noemen?

4. Is het geoorloofd Katholieke schrijvers te gispen en smadelijk te brandmerken, als zij beweren, dat in gelijken zin, dat is, van menschen, die in 't genot zijn van het volle gebruik der rede, de stelling van de H. Congregatie van den Index moet verstaan worden: *Het redeneervermogen kan*

libertatem, cum certitudine probare potest?

Gods bestaan, de geestelijkheid der ziel, 's menschen vrijheid met zekerheid bewijzen [1])?

Alleen aan de derde hier voorgestelde vraag meenen we een enkel woord tot opheldering te moeten toevoegen. De Apostel Paulus spreekt ter aangehaalde plaats van de Heidenen, en leert, dat zij onverschoonbaar zijn, omdat zij den waren God niet aanbeden hebben, daar zij toch Hem kenden uit de openbaring zijner goddelijke eigenschappen in de zigtbare schepping. Deze schriftuurplaats bewijst, dat de natuurlijke rede, ook na den val, in staat is God te kennen uit zijne werken, zonder bovennatuurlijke genade en Openbaring. Deze waarheid ontkende Calvijn, die immers den gevallen mensch van alle goed, en dus ook van het natuurlijke vermogen om God te kennen, beroofde; zoodat, volgens den hervormer, de Heidenen God niet konden kennen, en toch, niettegenstaande deze onvermijdelijke onwetendheid, schuldig en onverschoonbaar waren. Tegenover die dwaling, kent de Katholieke Kerk aan de natuurlijke rede, ook na den val, het vermogen toe om God te kennen. Maar opdat dit vermogen tot *werkelijke* kennis van God overga, moet de rede, naar ons gevoelen, door de hulp van het maatschappelijk onderrigt ontwikkeld worden. Derhalve verstaan wij de woorden des Apostels van Heidenen [2]), die, *in maatschappij levend, langs den natuurlijken weg der menschelijke ontwikkeling tot het volle gebruik der rede gekomen zijn.* Want, zegt zeer juist Perrone, „opdat de

---

1) Deze stelling is de tweede der door den heer Bonnetty onderteekenden; verg. bl. 276.

2) „*Van wijsgeeren vooral*", zegt de zoo anti-Traditionalistische Perrone.

„rede hare krachten in werking brenge, moet zij ge-
„oefend en ontwikkeld worden door den bijstand dier
„hulpmiddelen, welke de maatschappij aanbiedt. Anders
„zal zij niet slechts niet geraken tot de kennis van God
„en het bewijs voor zijn bestaan, maar ook niet tot de
„kennis van datgene, wat de rede, naar aller overeen-
„stemmende meening, uit zich zelve bereiken kan." (*Comp.*, de loc. theol., P. III, sect. I, cap. 1.)

De heer Lupus nu, die de Kerk met den Apostel laat leeren, dat „de *volwassene* onverschoonbaar is indien hij „den waren God niet kent" [1]), meent, dat een ongeloovige het regt heeft om hen, die Paulus' woorden in gezegden zin uitleggen, te beschuldigen: „gij verklaart „de woorden van den Apostel Paulus tot de Romeinen „(I, 19) juist als Calvijn" [2]).

De reden der derde aan de Congregatie voorgestelde vraag is uit deze toevoeging duidelijk; bij de drie overige vragen zou elke verdere toelichting overbodig zijn.

Het antwoord dat de Leuvensche hoogleeraren ontvingen, bevat de drie volgende stellingen:

1. Memoratam doctrinam [quam dilucide exponitis, atque in benemerita Universitate Lovaniensi tradi a Professoribus testamini,] nullatenus adversari quatuor illis propositionibus, quae ab hac Sacra Congregatione circa na-

1. Vermelde leer [welke gij helder uiteenzet, en welke, zooals gij betuigt, door de hoogleeraars onderwezen wordt aan de Leuvensche Universiteit, die zooveel goede diensten bewezen heeft,] is in geen den minsten strijd met de vier stel-

---

1) t. a. p. I, pag. 76.

2) t. a. p. P. II, pag. 406. De goedkeuring van Lupus' werk door Perrone is, vooral ten opzigte dezer beschuldiging, wel vreemd. Ten tijde dat hij de aangehaalde woorden in zijne Theologie schreef, zou hij waarschijnlijk minder sterk gesproken hebben.

tivam rationis humanae vim non ita pridem prodierunt.

2. Recte adnumerandam esse inter eas quaestiones, quae a Philosophis catholicis libere in utramque partem disputari possunt; adeoque

3. ad eamdem doctrinam quod attinet, standum esse Constitutioni Benedicti XIV, P. M. quae incipit *Sollicita et provida*, § 23.

lingen, welke van deze H. Congregatie niet zeer lang geleden zijn uitgegaan, betreffende de natuurlijke kracht der menschelijke rede [1]).

2. Te regt rekent men deze leer te behooren tot die strijdpunten, omtrent welke het den Katholieken wijsgeeren vrijstaat, eene van twee tegengestelde meeningen te doen gelden; en derhalve:

3. Wat deze leer betreft, heeft men zich te houden aan de Constitutie van Paus Benedictus XIV, welke aanvangt: *Sollicita et provida*, 23 [2]).

Het antwoord is onderteekend:

HIERONYMUS KARD. DE ANDREA, *Prefekt*,
en FR. ANGELUS VINCENTIUS MODENA, *Sekretaris*
der H. Congregatie van den Index.

Uit de vergelijking van deze drie stellingen met de vier voorgestelde vragen, blijkt, dat alleen de derde vraag zonder regtstreeksche beantwoording is gebleven. Evenwel mag men, zonder de minste vermetelheid, uit het antwoord der Congregatie besluiten, dat de opgegevene verklaring der woorden van den H. Paulus (Rom. I, 19) geoordeeld is niet Calvinistiesch te zijn. Immers is onder n°. 1 geantwoord, dat de vermelde leer, waarmeê de

---

1) Verg. bl. 276. Derhalve vergiste zich Perrone, toen hij over de door hem genoemde Traditionalisten zich aldus liet hooren: „De vier stellingen, uitgegaan van de H. Congregatie van den „Index, zijn tastbare bewijzen voor iedereen, die geen uitvlugten „zoekt".

2) Verg. bl. 287.

in vraag 3 voorgestelde opvatting van Paulus' woorden noodzakelijk zamenhangt, niet in strijd is met de vier stellingen der Congregatie; die stellingen nu hebben de *handhaving* van de regten der menschelijke rede ten doel; ware verder de gezegde opvatting Calvinistiesch, zij zou dit zijn op grond van verregaande *miskenning* van die regten; dus zou eene leer, die zulke opvatting noodzakelijk maakt, *moeten* strijden met de stellingen der Congregatie; dit is evenwel bepaaldelijk ontkend in het verkregen antwoord; dus is de voorgestelde verklaring van Rom. I, 19 geoordeeld niet Calvinistiesch te zijn.

Wij hebben bij den aanvang van dit artikel de medegedeelde beslissing der Congregatie eene verklaring genoemd van het hoogste belang voor de Katholieke wetenschap. Wij herhalen zulks aan het slot. Niet dat wij die verklaring aanzien als eene goedkeuring, door het kerkelijke gezag gegeven aan de leer, welke wij voorstaan, met uitsluiting van de meeningen, die meer gunstig voor het Rationalisme schijnen te zijn; zulke goedkeuring zal de Kerk nimmer geven, want zij leert en predikt de geopenbaarde waarheid, geene wetenschappelijke theoriën of wijsgeerige systemen. Voor drie jaren schreef een der ijverigste voorstanders onzer leer: „Indien de Kerk ooit „uitspraak doet, 't zal slechts zijn, of om te bewijzen „dat zij die leer niet afkeurt, of om haar als gevaarlijk „te veroordeelen" [1]). Ondanks de meermalen aangewende pogingen, om eene uitspraak in den laatsten zin te erlangen, is nu eene in den eersten zin gegeven; en

---

1) Lonay, t. a. p. bl. 13.

Katholieke schrijvers zullen in het vervolg aan de leer, die het maatschappelijk onderrigt als noodzakelijke voorwaarde tot ontwikkeling van de menschelijke rede voorstelt, — zij mogen haar blijven verwerpen en bestrijden [1]), — niet meer het regt der *vrije opinie* ontzeggen. Deze uitkomst is van hoog belang; want met voller gerustheid en sterker zekerheid zullen de voorstanders dier leer, zonder zich om den opgedrongen naam van Traditionalisten te bekreunen, hunne krachten aanwenden ter bestrijding eener hoogmoedige wetenschap, die in den naam der rede, den oorlog verklaard heeft aan geloof en Openbaring.

Niet beter eindelijk meenen wij dit artikel te kunnen sluiten dan met de vermelding eener bladzijde uit de handelingen van het laatste Concilie der kerkelijke provincie Rheims [2]), gehouden te Amiens, en in 1853 door den H. Stoel goedgekeurd, ondanks de bedenkingen van een bekwaam godgeleerde [3]):

---

1) Reeds werd o. a. in het dagblad *l'Ami de la Religion*, 28 April, de uitspraak der Congregatie medegedeeld door een voorstander der leer van de absolute spontaneïteit der menschelijke rede, met de toevoeging dat hij, gebruik makend van de vrijheid, welke door die uitspraak gelaten werd, de noodzakelijkheid van het maatschappelijk onderrigt, gelijk deze voorgesteld is, blijft ontkennen. Hiertoe nu heeft de schrijver in den *Ami* het volste regt. Maar eene eenigzins onhandige, en vooral niet loyale poging vinden we in de volstrekt ongegronde aanmerking van dien schrijver: „Wij meenen niet vermetel te zijn als wij zeggen, dat het vraag„stuk *der ingeboren ideën*, hoewel slechts in 't voorbijgaan door „de geleerde professoren opgeworpen, toch in hunne meening op „de eerste plaats stond" (bl. 219).

2) Acta et decr. conc. prov. Rhemensis, cap. XVI, n. III, bij Lonay, t. a. p. bl. 52.

3) In de *Revue catholique* (*Novembre*) lezen wij: „Als onze be„rigten juist zijn, en zij zijn geput uit goede bron, dan werd de „E. P. Perrone belast met het onderzoek der handelingen van het

„Bij de behandeling der vraagstukken, die betrekking „hebben op de natuurlijke krachten der menschelijke „rede, ontmoet men twee tegenover elkander staande, „met de Katholieke leer beiden regtstreeks strijdige dwa- „lingen: de eene leert, dat, in den toestand der gevallen „natuur, het vermogen der rede volslagen vernietigd is; „de andere houdt al de godsdienstige kennissen, die het „menschdom verlichten, voor de voortbrengselen der men- „schelijke rede. De Kerk heeft de eerste dwaling in den „wortel afgeaneden, toen zij de leer van Luther en Bajus „over den toestand des menschen na den val veroordeelde. „De andere dwaling loochent niet slechts eenige bijzondere „geloofswaarheden, maar geheel het Katholiek geloof, „door het bestaan der goddelijke Openbaring te ontken- „nen. Tusschen deze twee uitersten in treft men meeningen „aan, die beide dwalingen uitsluiten, en omtrent welke „men in de Katholieke scholen vrijheid heeft het vóór „of het tegen te handhaven.

„Evenwel is het iets anders, eene meening op zich „zelve, afgezien van hare toepassing, te beschouwen; „iets anders, zulke meening in het onderwijs, dat op de „scholen gegeven wordt, in te voeren, door ze den jonge- „lieden voor te stellen als de leer, welke hunnen geest vor- „men moet. Te dezen opzigte heeft men met groote om- „zigtigheid te werk te gaan, om de stellingen te weren, „welke, ter oorzake van de rigting in de geesten en van

---

„concilie van Amiens, en wilde hij daarin eenige verbeteringen „invoegen, geëigend om te weren wat hij nu Traditionalisme noemt.... „Zijne aanmerkingen evenwel werden niet aangenomen". Naar het ons voorkomt, zou dan op de eerste plaats de uit Perronc's Theologie aangehaalde volzin hebben moeten „verbeterd" worden; deze volzin immers spreekt het sterkst ten gunste van het zoogenaamde Traditionalisme.

„den invloed der heerschende dwalingen, in waarheid „gevaarlijk zijn, en die stellingen voor te houden, „welke de meeste zekerheid ter vermijding des gevaars „aanbieden.

„Daar nu voorzeker het Rationalisme, gelijk men het „noemt, in onze dagen de meest verleidelijke dwaling „is; daar de jongelieden, bij het verlaten der school „om de wereld in te treden, van alle zijden naar „die noodlottige rigting worden gedreven, vermanen wij „onze professoren, dat zij de meeningen moeten kiezen, „die het meest geschikt zijn om den weg voor het Ratio- „nalisme af te sluiten, en dezulken moeten vermijden, „die het binnendringen daarvan konden schijnen te ver- „gemakkelijken. En opdat zij deze taak veiliger volbren- „gen, wijzen wij hun aan, hetzij de argumenten door „welke de H. Thomas betoogt, dat het den menschen „noodzakelijk was, door middel van het geloof te ont- „vangen niet slechts wat boven de rede verheven is, „maar ook wat door de rede kan gekend worden; — „hetzij de bewijsvoeringen, waarvan in de laatste eeuw „een beroemd verdediger des Christendoms, wiens ge- „schriften zeer verspreid zijn onder ons, zich bediend „heeft om die noodzakelijkheid der Openbaring tegen- „over Deïsten en Atheïsten te handhaven (Bergier, *Traité „de la religion*); — hetzij eindelijk deze belangrijke plaats „van een uitstekend godgeleerde onzer dagen: *Wanneer „wij spreken van het vermogen der menschelijke rede om „God te kennen en zijn bestaan te bewijzen, dan bedoelen „wij de genoegzaam geoefende en ontwikkelde rede; deze „ontwikkeling geschiedt door den bijstand der maatschappij „en der hulpmiddelen, welke in de maatschappij gevonden „worden, en welke hij voorzeker zich niet verschaffen kan,*

„*die buiten den omgang met de andere menschen gevoed*
„*wordt en opgroeit* (Perrone, *De loc. theol.*, P. III, Sect. I,
„ cap. 1).

„Door het overwegen van deze beschouwingen en be-
„ wijzen zullen onze professoren begrijpen, waarom en in
„ welken zin eene goddelijke tusschenkomst of onderrigting
„ gezegd wordt voor den mensch noodzakelijk geweest te
„ zijn. Is deze stelling eenmaal bewezen, dan is de dwa-
„ling der Rationalisten, die alle Openbaring loochenen,
„ geheel en al vernietigd, dermate, als zij door wijs-
„ geerige betoogen kan vernietigd worden."

TWEEDE ROMEINSCHE UITGAVE

VAN DEN VATIKAANSCHEN CODEX.

H ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ. *Novum Testamentum*, ex vetustissimo codice Vaticano secundis curis editum studio Angeli Maii. S. R. E. Card. — Romae anno MDCCCLIX. Apud Josephum Spithöver. — VIII en 201 bl. gr. 8vo.

Voor ettelijke maanden, in onze aflevering van December jl., vermeldden we eene nieuwe uitgave van bovengenoemden Codex, waarin de fouten van den oorspronkelijken druk, voor zooverre de Romeinsche uitgevers die hadden aangewezen of verbeterd, waren weggenomen, terwijl overigens die Leipziger editie of liever nadruk geene andere verbeteringen bevatte.

Bij nadere vergelijking nu van het handschrift met het gedrukte, zoowel door kardinaal Mai als door pater Vercellone, bleek al spoedig, dat de Codex op nog menige andere plaats niet getrouw was weêrgegeven. Ook rezen er klagten, dat men geene bladzijden van het HS. en niet overal waar dit zijn nut konde hebben, met de uiterste naauwkeurigheid had vermeld, wat van de tweede of wat van de eerste hand was. Behalve over die punten welke Vercellone zelf in Mai's wijze van uitgave afkeurt en over het uiterlijke van den eersten Romeinschen druk, had Tischendorf inzonderheid over bovengenoemd herhaald verzuim der vermelding van de eerste en tweede hand geklaagd. Of pater Vercellone ook met den groven uitval van H. Ewald [1]) bekend geworden is, weten we niet; maar van dien man, zoo hooghartig en eigenwijs, dat hij niemand verschoont die niet denkt als hij, en voor wien 't genoeg is, dat iets van Katholieke (päpstliche) zijde komt, om het dadelijk uit de hoogte te verwerpen, had hij te dier plaatse niets te leeren; want Ewald voert niets anders tegen den eersten druk aan dan hetgeen Vercellone zelf, en met hem, naar we reeds zeiden, Tischendorf [2]), maar met veel bescheidenheid, er in afkeurt. Mai's groote fout namelijk lag daarin, dat hij voor 't N. T. — want daarover is hier spraak — door den drukker eenvoudig den tekst van Robertus Stephanus (R. Étienne), Parijs 1569, liet zetten, en dien vervolgens naar den Codex Vaticanus verbeterde. Hoezeer nu de kardinaal de Grieksche codices van alle eeuwen even vaardig las als eenige uitgave in druk, kon

1) *Jahrbücher der Biblischen wissenschaft*, 1857—1858, bl. 106 vv.
2) Prolegomena zijner zevende uitgave van het N. T., bl. CXLVII vv.

het wel niet anders, of „met die zonderlinge en schier ongeloofelijke wijze van doen", gelijk Vercellone aanmerkt, moest ligtelijk menige lezing van Stephanus over 't hoofd gezien, en zoo dikwerf ook de lezing van 't Vatikaansche HS. niet trouw wedergegeven worden.

En hoe men in die fouten ook, door 't herdrukken van eenige bladen, door de opgave der afwijkingen als anderzins heeft pogen te voorzien, bij nadere vergelijking vond men nog te veel verschil, om op geene nieuwe uitgave bedacht te zijn. En alzoo ziet nu de tweede Romeinsche uitgave het licht, welke men, om haar goedkooper en beter verkrijgbaar te maken [1]), met zeer kleine letter, op twee kolommen, in het grootste lexikons-octavo gedrukt heeft.

Wat er nu meer bepaald in deze uitgave geleverd is, ontleenen we aan Vercellone's voorrede. Vooreerst zijn de opgemerkte afwijkingen van het HS. verbeterd, als I Cor. VII, 22 ὁμοίως niet gevolgd door καί; XIII, 3 ψωμίσω en καυχήσωμαι, niet ψωμίζω en καυχήσομαι; doch voor 't laatste heeft de tekst der beide uitgaven καυθήσωμαι. — Verder is er aan gezegde klagt van Tischendorf te gemoet gekomen, en, hetgeen in Maï's eerste uitgave dikwerf verzuimd was, nu op den rand aangeteekend wat van eene andere dan de eerste hand is. Op I Cor. XI, 3 bijv. staat op den kant, dat het artikel ὁ vóór Χριστός er door de tweede hand is bijgevoegd. — Dan zijn de getalreeksen der tekstafdeelingen nu ook dubbel, gelijk ze somwijlen in het HS. voorkomen, en ook de bladzijden van den Codex op den rand aangegeven.

Wat in den Codex ontbrak en van elders aangevuld

---

1) Op den omslag staat: „Pretium Scutata duo".

werd, is nu niet op den kant vermeld, maar in den tekst met het teeken † aangeduid. Het schijnt evenwel, dat pater Vercellone (of Mai) zich bij dat vervolledigen van den tekst niet door een erkend gezag (bijv. de *Vulgaat*), maar enkel en alleen door Robertus Stephanus heeft laten leiden. Althans wat door dezen in zijnen tekst opgenomen is, maar in den Codex ontbreekt, dat is tusschen kruisjes geplaatst, en wat bij Stephanus ontbreekt, dat vult, op eene enkele uitzondering na, ook Vercellone niet van elders aan, zelfs dan niet wanneer de Vulgaat het heeft. Zoo is bijv. Luc. VIII, 45: καὶ λέγεις· Τίς ὁ ἁψάμενός μου; (Vulg.: *et dicis: Quis me teligit?*) weggelaten, ofschoon de Vulgaat het heeft; maar Stephanus had het niet. Daar nu Mai een *volledigen* tekst van 't N. T. wilde geven en daarom uit andere goede Codices overnam wat het Vatikaansche HS. niet heeft, is thans, met die zonderlinge wijze van hoofdzakelijk Rob. Stephanus te volgen, aan billijke eischen voor de regte en volledige tekstlezing verre van voldaan. De zooeven vermelde woorden van Lucas bijv. heeft Tischendorf op overwegend gezag in zijne uitgave opgenomen.

Voorts wijst Vercellone in zijne voorrede nog een paar aanmerkingen te regt: eene van Tischendorf en eene van Bentley. Eerstgenoemde schreef (Proleg. CCLXXV), dat Mai Akt. XXVII, 14 ευρακλυδων, en Vercellone ευρακυδων van de eerste hand laat lezen, „beide, zegt hij, naar 't schijnt, verkeerd." Vercellone verklaart, dat de Codex werkelijk ευρακυδων van de eerste hand heeft, zooals Mai het reeds bij de lezingen van Birch, en Vercellone het onder de feilen had opgegeven. — Bentley teekende ten onregte op I Cor. VII, 17 aan, dat het Vatikaansche HS. de woorden οὕτως περιπατείτω· καὶ niet heeft, terwijl ze er wel degelijk in gevonden worden.

Doch met dat al is ook deze tweede herziene uitgave, zegt Vercellone, niet vrij van alle smetjes (*suis haud caret labeculis*), en hij stipt er eenige die hem van zelf in 't oog vielen, in zijne voorrede aan. Mt. VII, 22 moet men op den rand lezen: van de tweede hand προφητεύσαμεν; I Petr. I, 7 τείμοτερον; III, 6 ὑπήκουεν; I Cor. XIV, 16 ἐν (voor τῷ) πνεύματι, enz. — Er is dus, verklaart hij, en te regt, nog arbeid voor de geleerden overgebleven; en gaarne wil hij diegenen naar best vermogen ondersteunen die op eene nieuwe uitgave van den ganschen Codex bedacht zijn, waarin men het HS. zóó volkomen wedergeve, dat er zelfs voor de strengste critici niets meer te verlangen overblijft. — Zoo wij wél onderrigt zijn, moet eene uitnemend bekwame hand, ten onzent, reeds een goed gedeelte eener naauwkeurig herziene uitgave van het N. T. gereed hebben, en zou de Romeinsche uitgever, wat het N. T. betreft, nog dit jaar zijnen wensch vervuld zien.

VERSCHEIDENHEDEN.

„DISQUISITIO DE [BEATO] LUDGERO, FRISIORUM SAXONUMQUE APOSTOLO.„

Een regtmatig gevoel van droefheid grijpt ons aan, als men ziet, hoe sommige, ja vele historieschrijvers de geschiedenis der middeneeuwen hebben behandeld; hoe zij in hunne bittere stemming een even onregtvaardig als onwaardig oordeel hebben durven uitspreken over de groote mannen, die ons tot het geloof van Christus hebben gebragt. Men leze bijv. eens wat de Maagdenburger Centuriatoren over den H. Bonifacius zeggen, om zich te overtuigen, tot hoeverre de dwaling den geest vervoeren kan [1]).

Inmiddels, hoe lang ook eene valsche Protestantsche traditie zich door vooroordeel en onkunde gehandhaafd hebbe, er begint zich eindelijk eene nieuwe en betere rigting van historiographie te vertoonen; eene zoodanige althans, die er zich niet op toelegt, alle feiten te verdraaijen welke niet in 't voordeel van des schrijvers meening schijnen, en de onschuldigste daden in verdenking te brengen door hatelijke en onbewezene gissingen. Onder de werken, die van eene betere rigting getuigen, rangschikken wij met vreugde de dissertatie, door den heer G. Paris, „Amstelaedamensis„, onder den boven dit opstel geplaatsten titel in het licht gegeven [2]); een werk, hetwelk van meer dan gewone goede trouw, en van eene groote bekwaamheid getuigt [3]).

---

[1]) Ten deele te vinden in *de Katholiek*, D. XXVII, bl. 349 vv.

[2]) Amsterdam, H. A. Frijlink. 1859. — XII en 186 bladz. gr. 8vo.

[3]) De onlangs verschenen *Missionsgeschichte der Deutschen*, door den Evangelischen predikant Carl Strack, geeft ook blijk van een beter geest. Welligt komen we later op dat werk terug.

Vooreerst: van meer dan gewone goede trouw; want de jeugdige geleerde heeft in de door hem gebruikte bronnen zulken overvloed van beminnelijke trekken uit het karakter van den H. Ludgerus (Liudger) gevonden, dat hij eene ware liefde voor den Katholieken, door hem behandelden Heilige (gelijk te denken was) heeft opgevat. En toch de Centuriatoren schreven over dienzelfden Ludgerus het volgende (Cent. VII, c. X): „Hij was doordrongen van de pauselijke dwaalleer over de menschelijke overleveringen en het kloosterleven, en meende, dat het zwaard aan de bisschoppen voegde tegen het verbod van Christus: *Principes gentium dominantur, vos autem non sic.* Want zijn wapen [1]) was het zwaard en de bisschopsstaf gekruist. *Chron. Sax.* Ontelbare volkeren bekeerde hij tot het geloof...." enz.

Hooren wij nu, ter vergelijking, wat de heer Paris, evenals de Eeuwschrijvers Protestant, en toen *doctorandus* in de Godgeleerdheid, over denzelfden Heilige schreef: „Ik schaam mij niet het te erkennen; met veel behagen heb ik het leven van Ludgerus, den Apostel der Friezen en Saksers, uiteengezet; ik heb met goede trouw en naauwgezetheid mijn onderzoek gedaan over dien uitstekende onzer landgenooten, en altoos, eindelijk, daarnaar gestreefd, dat ik mij met eenig regt zou kunnen beroemen, naar mijne beste krachten te hebben gewerkt. Zijn deze te kort geschoten, dan mogen anderen oordeelen, of niet de goede wil erkenning verdient; zoo slechts het beminnelijke en eerbiedwaardige beeld van Ludgerus er niet onder lijde, en aan niemand de uitstekendheid van dien vromen en verheven geloofsverkondiger door het verzuim van zijnen levensbeschrijver geringer toeschijne, dan zij inderdaad was" (Praefatio, bl. VII). Met zulke woorden neemt de schrijver een onpartijdig lezer al dadelijk voor zich in, en des lezers vertrouwen op hem vermindert niet, als men opmerkt, dat hij zelfs de verdediging van Ludgerus onderneemt bij feiten, die van zijn standpunt moeijelijk te bespreken moesten schijnen.

Ten andere: eene groote bekwaamheid heeft de heer Paris aan den dag gelegd in het gebruik, dat hij van de bekende bronnen

---

[1]) Zie toe: in de *achtste* eeuw; nu de Centuriatoren waren niet verder in de heraldiek!

heeft gemaakt, en dat hem in staat stelt, den oningewijde op vele bladzijden een vrij volledig overzigt van den toestand der Katholieke Kerk in de VIII eeuw ten onzent te geven; zijne geschiedenis is daarbij over het algemeen zeer naauwkeurig, hoewel hij, wij moeten het erkennen, in bijzonderheden van minder groot belang soms tegen de historische waarheid spreekt.

Ook uit den vorm, waarin die stof is bearbeid, blijkt veel talent; de schrijver heeft (door Altfridus reeds voorgegaan) zijn geschiedkundig werk veraangenaamd met enkele schoone overblijfselen uit de literatuur der behandelde tijden; wij gelooven, dat iedereen met genoegen ook in zijn werk (bl. 59) de schoone verzen terugvinden zal die Alcuïnus maakte op de door Ludgerus ter martelplaats van Bonifacius gestichte kerk, zoowel als (bl. 60) het dichtwerk van Josephus, Ludgerus' medeleerling ter kloosterschool van Alcuïnus.

Het was een even gelukkig denkbeeld van den schrijver, zijn boek met de (onder den titel *Vita B. Gregorii* bekende) *« Commemoratio de S. Bonifacio atque Gregorio »* te besluiten. Met ons zullen velen dit schoone overblijfsel van den eersten schrijver, dien Nederland heeft voortgebragt, met genoegen en aandoening lezen, vooral de eerste ontmoeting van Bonifacius en den Utrechtschen Gregorius, c. 3, het sterven van Gregorius, c. 21, enz. Overigens bevat de *Disquisitio* van den heer P. een overvloed van die aandoenlijke kleine trekken, en van die feiten met hunne eigenaardig liefelijke bijzonderheden, welke in de geschiedenis der oude Nederlandsche Heiligen niet ontbreken. Wij denken onzen lezers een genoegen te doen, met er eenigen naar des schrijvers behandeling weêr te geven: zij hebben meest allen betrekking op de eerste geloofsverkondiging in ons vaderland, en uit de wijze, waarop hij ze heeft voorgesteld, zal men zich eenig denkbeeld kunnen maken van zijnen voortreffelijken verhaaltrant.

Op bl. 28 vinden wij een naïef tafereel uit Ludgerus' jeugd:

« Wat zijne kindschheid aangaat, weinig slechts is daarvan tot ons gekomen, maar wat men vermeldt toont genoeg aan, dat hij reeds als kind die ernstige en vrome gemoedsgesteltenis had, waardoor hij later op mannelijken leeftijd boven anderen uitmuntte. Hij plag zich te onthouden van kinderspelen, om stukjes leder en boomschors als boeken

aaneen te voegen, en als hij dan eenige vloeistof had, poogde hij te schrijven, en gaf die stukjes boomschors aan zijne voedster, daarbij verzoekende, dat zij die, als nuttige boeken, zou bewaren. Wanneer men hem soms vroeg, wat hij deed, antwoordde het kind, of dat hij boeken maakte, of ook, dat hij las, en nogmaals ondervraagd: „Wie heeft u toch geleerd?" zeide hij: „God heeft mij onderwezen."

Naar Ludgerus zelven verhaalt de heer P. (bl. 182) het sterven van Gregorius van Utrecht:

„Toen naderde voor hem de laatste dag van dit sterfelijk leven, de dag die bestemd was voor den intogt in het hemelrijk en de eeuwige zaligheid. Zijne leerlingen stonden om hem heen, verlangend om hunnen hoewel zwakken vader nog langer bij zich te houden, en met dien wenseh zeiden zij tot elkander: „hij sterft heden nog niet, hij sterft heden nog niet!" Maar hij, al de krachten die hij had verzamelende, sprak tot hen: „heden wil ik afscheid nemen" [1]), en liet zich na deze woorden door zijne leerlingen voor de kapel van St. Salvator [2]) dragen, en de deur openen; toen hij daar zijn gebed gedaan, en de Communie van het Heilige Ligchaam en Bloed des Heeren ontvangen had, ging hij, naar het altaar opziende, met den geest in het hemelsche verdiept, tot den Heer, wien hij zoo langen tijd met een opregten geest had gediend."

Bladz. 54 lezen wij een visioen van Ludgerus, hetwelk reeds door diens tijdgenoot Altfridus was opgeteekend:

„Lebuinus [Liafwyn] was begraven in zijne kerk te Deventer, toen kort daarna de Saksen wederom de stad innamen, de kerk verbrandden, en het ligchaam van Lebuinus drie dagen lang zochten, doch te vergeefs. Zij vonden nergens zijne overblijfselen, en gingen, in die verwachting ten minste teleurgesteld, na korten tijd weêr terug. Met dat al lag de kerk in puin; vrees voor die barbaren had al de volgelingen van Christus overweldigd, en zoo er niet spoedig in die ramp werd

---

[1]) Wij meenen in dit woord (*licentiam habere*) het oud-Hollandsche „orlof nemen", d. i. afscheid nemen, weêr te vinden. „Hi ghereide hem ende nam orlof" (Diederic van Assenede, *Floris ende Blancefloer*). De heer Paris had wel gedaan, ons hierover te onderrigten.

[2]) Te Utrecht.

voorzien, was het te vreezen, dat de arbeid van Lebuinus zonder eenige vrucht zou zijn, en zij, die Christus hadden beleden, te vergeefs zoovele rampen zouden hebben doorgestaan. Hierover bezorgd ging Albricus [1]) naar Ludgerus [toen nog diaken] en zeide: „Nu, wijl gij mijn welbeminde broeder zijt, vraag ik van u, dat gij mijne begeerte vervult. Want de plaats, waar de Heilige des Heeren, de priester Liafwyn, dien gij gekend hebt, tot aan zijn dood in het werk des Heeren heeft voortgearbeid, de plaats, waar zijn heilig ligchaam eene begrafenis heeft ontvangen, is in eene woestenij verkeerd: dus bid ik, dat gij u bejvert, haar in den vroegeren toestand terug te brengen, en dat gij boven het ligchaam des Heiligen de Kerk weder opbouwt." Zoo ging dan Ludgerus, gehoorzaam aan de woorden zijns meesters, naar Deventer, en zocht de plaats, alwaar het ligchaam van Lebuïnus was begraven, maar vermogt ze niet te vinden. Toch begon hij, op de plek, waar hij meende dat het ligchaam onder de aarde lag, eene nieuwe kerk te bouwen; maar toen hij de grondslagen reeds had gelegd, en op het punt was, de wanden op te trekken, zie, toen verscheen hem in den droom Lebuïnus, en zeide: „veel beminde broeder Ludgerus, gij hebt wél gedaan, met den tempel Gods te herstellen, die reeds voorlang door de heidenen is verwoest; maar ook mijn ligchaam, hetwelk gij gezocht hebt, zult gij in de aarde vinden onder den zuidelijken wand, die door u is opgerigt." En, o wonder! den anderen ochtend vroeg, toen de laudes aan den Heer waren voleindigd, vond hij het ligchaam ter aangewezene plaats, en verlegde met de hulp der zijnen het zuidelijke gedeelte van de grondslagen der kerk zóó, dat het ligchaam van Lebuïnus binnen de wanden in de grondvlakte der kerk lag. Nadat deze hersteld was, ging Ludgerus naar Utrecht terug; zij werd [verhaalt Altfried] nooit meer door de heidenen bezoedeld, maar op die stede werkt de Heer door zijn dienaar Liafwyn tot op den dag van heden vele genaden, en er is nu ook eene zamenwoning van kanunniken, die den Heer dienen."

Een weinig verder (bl. 57), vinden wij een tafereel uit het leven in de Utrechtsche kloosterschool, mede naar den tijdgenoot Altfried beschreven:

„Het bisschoppelijk ambt bekleedende, was Albrik ook aan het

[1]) Bisschop van Utrecht na den H. Gregorius.

hoofd der Utrechtsche leerschool, en onderwees de jeugdige aanstaande geestelijken. Maar daar de zorg voor deze school de krachten van één mensch te boven ging, koos hij eenigen van zijne geestelijken uit, en stelde hen met zich als leermeesters aan. Hij verdeelde het jaar in vier deelen, op die wijze, dat eerst hij zelf gedurende de lente over het Utrechtsche munster [1]) stond, daarna in den zomer de priester Adalger, vervolgens Ludgerus in den herfst, en ten laatste Thiadbrat des winters; ieder van hen onderwees de leerlingen gedurende drie maanden. Toen nu Ludgerus eens op zijne beurt te Utrecht vertoefde, had hij, zoo zegt men, dit visioen. Na de psalmodie en gebeden der vesperen, ging hij slapen boven het gewelf van de St. Salvatorskerk, die door Willibrord was gesticht; en zie, te middernacht verscheen hem Gregorius de abt [van Utrecht] en zeide: „Broeder Ludger, volg mij!" Ludgerus volgde hem, en Gregorius klom op eene nog hoogere plaats, wierp perkementen en kleederen voor de voeten van zijn vroegeren leerling en sprak: „Maak daar bundels van." Ludgerus deed zooals hem gezegd was, en toen hij drie bundels had opeengehoopt, zeide Gregorius: „deel deze dingen goed uit in het werk des Heeren, en ik zal u genoeg geven." Toen maakte hij het kruisteeken, en verdween. Ludgerus, ontwaakt zijnde, verhaalde den anderen ochtend vroeg aan Haddo, den proost van het munster, en aan Marchelm [2]), den custos (pastoor?) der kerk, zijn visioen, hetwelk door den laatste terstond is verklaard en uitgelegd op deze wijze: „De drie bundels, die gij hebt bijeenverzameld, zijn het bestuur over drie volkeren, over welke gij nog met herderlijke magt moet gesteld worden." Als Ludgerus deze woorden hoorde hernam hij: „dat ik toch op de mij toevertrouwde plaats voor den Heer eenige vrucht moge doen!" "

Verder beschrijft de heer Paris, bl. 99 volgg. de voorvallen bij de stichting van het klooster Werden volgens de berigten van het *Vita Secunda*, hetwelk, ofschoon kort na het boven aangehaalde, door Altfried bewerkte *Vita prima* geschreven, echter minder gezag heeft, dan dit laatste:

„In eene streek aan de rivier de Ruhr, niet verre van het dorp Diapanbeci (Diepenbeek), had Ludgerus met zijne gezellen de tenten

[1]) *Monasterium*, munster; maar daarom nog geen *klooster*.
[2]) S. Marcellinus (Ultrajectensis).

opgeslagen, begeerig, zoo spoedig mogelijk het werk te beginnen. Digt bij de plaats, waar de Apostel zich had neêrgezet, lag een woud, hetwelk met een donkeren en dreigenden aanblik ten hemel streefde, en welks boomen moesten worden omgehouwen, opdat er eene geschikte plaats zoude zijn, om het klooster te stichten. Dat dit een allermoeijelijkst werk zoude zijn, en dat die oude stammen met hunne duizenden armen, die zich trotsch in de lucht bewogen, niet met een enkelen slag, niet zonder veel zwoegens voor de magt der bijlen zouden vallen, ontging den gezellen van Ludgerus geenszins. Het is daarom niet te verwonderen, dat hun de moed begaf, en zij eenparig uitriepen, welk een vruchteloos en ondankbaar werk het zou wezen; het is niet te verwonderen, dat zij zelfs aarzelden, een begin te maken met het omhouwen van dat bosch, in hetwelk de boomen zoo digt opeen stonden, dat het zonnelicht er niet in doordringen, en de lucht er niet eens door gezien kon worden. Maar Ludgerus vertrouwde op zijnen God, en zeide: „Wat de krachten der menschen schijnt te boven te gaan, dat wordt door God uitgewerkt", en na die vermaning gingen de werklieden wederom aan den arbeid. Toen het nu avond was geworden, en allen, vermoeid en uitgeput, het werk hadden gestaakt, besloot Ludgerus echter te blijven waken en den nacht in gebeden door te brengen. Daarom stond hij, meenende, dat allen reeds sliepen, heimelijk uit zijn legerstede op, en verliet zijne tent, alleen en door niemand gezien: dat immers meende hij, maar vond zich in zijne meening te leur gesteld. Want die vrome apostel werd in de nachtelijke duisternis weldra door een ander gevolgd, een zekeren Thiadbald [1]), een priester, die, zeer nieuwsgierig naar hetgeen toch Ludgerus had bewogen om naar buiten te gaan, begeerig was er kennis van te nemen. Maar Ludgerus bemerkte hem, en daar hij niet gaarne door een ander wilde gezien wezen wanneer hij tot God bad, deed hij, alsof hij had willen zien, hoe laat het in den nacht was, en ging wederom naar zijne tent. Hij wachtte dan nu nogmaals eenigen tijd, en toen

[1]) Hier plaatst de heer Paris eene noot, en zegt; „eo ipso quod Thiadbaldi nomen commemoratur, suspicionem oriri, ne dicam, probari, *vitae secundae* narrationem nimis fucosam esse factam traditione." — Maar dit bewijs valt weg, zoo men geene reden aangeeft, waarom er geene twee Thiadbalds konden zijn. Zeker even goed, als er twee Ewalden, drie Suitberten, zelfs vijf of zes Wigberten (en wel de meesten bijna gelijktijdig, en twee zelfs tegelijk in het kleine klooster Fritzlar) waren.

hij meende, dat ook Thiadbald sliep, ging hij op nieuw naar buiten. Maar dezelfde clericus volgde hem ook nu weder, en daarom werd de geloofsverkondiger, die begreep dat Thiadbald hem volgde, om hem te bespieden, en hem zou hinderen in zijne gebeden, een weinig verstoord, en beval den clericus op een ernstigen en strengen toon, naar zijne legerstede te gaan, en er niet van op te staan, voordat de dag aanbrak. Thiadbald gehoorzaamde, en om hem te misleiden, trad Ludgerus de tent binnen, en verliet ze niet, voordat hij overtuigd was, dat de andere sliep. Toen echter knielde hij in vrijheid onder een boom neder, en bad God, dat Hij hem met raad mogt bijstaan, hem hulp verleenen, en zich als een goedertieren en magtig helper toonen in het zware en moeijelijke werk, dat er moest ondernomen worden. Daarop ging hij zijne tent binnen om te slapen, en legde zich neder op zijn bed, meenende door niemand gezien, door niemand gehoord te zijn, dan door zijnen God. Maar toch was de vrome man gezien, gezien door dienzelfden Thiadbald, wien niet het minste was ontgaan van alles wat Ludgerus had uitgerigt; want daar hij door Ludgerus' bevel gedwongen was, op zijne legerstede te blijven, had hij, het tentdoek opligtende, bij den maneschijn alles aanschouwd. Voorzeker verwonderde hij zich, dat zijn vrome meester te middernacht Gods hulp afsmeekte, maar meer nog, zonder twijfel, verwonderde hij zich, ja, hij moet wel verslagen en ontzet geweest zijn, toen hij weldra klaar bemerkte, dat het vurige gebed des apostels door God verhoord was. Zie, eensklaps werd de heldere nacht door duisternis omsluijerd; digte wolken verborgen het uitspansel voor de oogen; de hemel dreunde van de donderslagen; de windvlagen loeijen in hare jagt; een hevige storm steekt op. De krachten zelve der natuur gaan den strijd aan voor den dienaar des Heeren; zij sparen hem en zijne gezellen, en oefenen al haar vermogen uit op het groote woud. Zij stormen, en keeren met nog grootere hevigheid weder, zij zweepen de krachtige boomstammen, en slaan de oude eiken neder, die vele jaren lang de hevigste stormen hadden doorgestaan; en nogmaals steekt de wind op, en nogmaals vallen andere boomen, die de bezorgdheid van Ludgerus hadden opgewekt, want God zelf had zijnen dienaar dien storm tot een krachtigen en vermogenden helper gegeven.

„Het wordt dag; Ludgerus en zijne gezellen verlaten hunne tenten, en zien met blijdschap de verwoesting, door den orkaan aangerigt. „Kunt gij dan nu den hemel zien, dien gisteren het loof aan uwe oogen onttrok?" vroeg zoo schertsend de verhevene apostel aan zijne

leerlingen, die, zooals ligt te begrijpen is, van vreugd en verwondering niet wisten wat te antwoorden. Want voor hunne voeten lag een zoo groot deel van het woud, dat er genoeg ruimte was, om het klooster te stichten; de wind had de groote boomen omvergerukt, en alleen vruchtboomen en struiken gespaard, die gemakkelijk om te houwen waren. Alle boomen echter waren niet omgestort; één reusachtige eik had weêrstand geboden aan de stormvlagen, en stond nog trotsch, te midden van de uitgerukte, overeind. Dien hadden wind noch bliksems in het minste gedeerd, en zijne ontelbare takken waren volstrekt niet geschonden; want onder deze takken had Ludgerus zijne gebeden gestort. Onder het lommer van dien boom dan liet de apostel eene zitplaats maken, om van daar de gansche vlakte, en het werk en die er werkten te kunnen gadeslaan. Daar vond hem de clericus Othelgrim [1]), van eene verre reize terugkeerend. Ludgerus vroeg dezen, of hij meende, dat die plaats geschikt was om er een klooster te bouwen, en Othelgrim, die het gelaat des geloofsverkondigers van een ongewoon licht zag schitteren, zeide: „op uw aangezigt zie ik, dat dit werk niet begonnen is zonder Gods wil, en dat deze plaats, reeds voorlang door God uitverkoren, zeer geschikt zal zijn voor zijne dienst." Daarop hernam Ludgerus met blijdschap: „heb dank, wijl gij, door naar mijnen wil te spreken, uwe welwillendheid toont; dit slechts kan de mensch; voor 't overige staat de uitslag in de magt van God. Ik begeer nu, dat gij weet (ofschoon ik u verbied, het bij mijn leven aan anderen bekend te maken), dat ik op deze plaats den dag des oordeels zal verbeiden, en van het ligchaam ontdaan, hier, waar ik nu zit, mijn graf zal hebben." Het verlangen des vromen mans verstaande, nam Othelgrim dan dien boom naauwkeurig met het oog en geheugen op, en toen men dien later had omgehouwen, verborg hij te dier plaatse in den grond een steen, welke later door de werklieden die Ludgerus graf maakten, gevonden is."

Men ziet uit alles, dat het den heer Paris noch aan goede trouw ontbroken heeft, noch ook aan die mate van bekwaamheid die er voor zijn moeijelijk werk vereischt werd. Echter, wij heb-

---

[1]) Volgens meerderen is juist deze Othelgrim de schrijver van dit *Vita secunda*, en dus ook van de hier verhaalde gebeurtenissen.

ben ook aanmerkingen, waaronder enkele van meer gewigt; en, om ze onder drie hoofdsoorten te brengen: 1. op die plaatsen waar de schrijver, al is het dan ook in bijzonderheden van minder groot belang, de historie stellig tegen zich heeft; 2. op die plaatsen, waar hij een of ander feit, jaartal of naam met zekerheid aangeeft, terwijl er bij velen eene niet als ongegrond bewezen twijfeling over bestaat; 3. op die plaatsen, waar de heer Paris, onkatholiek, zich nog niet genoeg boven zijn Protestantsche standpunt heeft weten te verheffen. Van iedere soort geven wij eenige voorbeelden.

1. De heer Paris heeft somtijds stellig tegen de historische waarheid geschreven:

Hij zegt (bl. 16), dat de H. Wilfridus, in het jaar 678 uit Friesland vertrokken, daar nimmermeer terugkeerde, *„ut videtur"*. Het tegendeel is waar, *ut constat*; want Ven. Beda zegt (lib. III, c. 13): „Denique Reverendissimus Antistes Acca solet referre, quia cum Romam vadens apud sanctissimum Frisonum gentis Episcopum Wilbrordum cum suo antistite Wilfrido moraretur, crebro eum audiret de mirandis, quae ad reliquias ejusdem reverendissimi regis [Oswaldi] in illa provincia gesta fuerint, narrare." Dit kan slechts *na* 690, en zal waarschijnlijk ongeveer *in het jaar* 703 geweest zijn.

De schrijver noemt verder, bl. 19, Theodoald een *zoon* van Plectrude, de gemalin van Pipyn: 't is bekend, dat hij haar *kleinzoon* was, en tot vader had dienzelfden Grimoald (haar zoon), die na den slag van Wijk-bij-Duurstede huwde met Theodesinde, de dochter van den Friezenkoning Radboud.

Bl. 21 zegt de heer Paris, dat men den onmiddellijken opvolger van Willibrordus op den Utrechtschen bisschopszetel niet met zekerheid kan noemen; dat is waar, maar onwaar is, wat er op volgt: „id tantum scimus Carlomannum, Caroli Martelli filium, successorem aliquem eligere Bonifacium jussisse; at nihil de hac electione constat". Het tegendeel blijkt uit de epistola 105 (ed. bissch. Würdtw.) van den H. Bonifacius: „Princeps autem Francorum Carolomannus commendavit in sedem illam constituendum et ordinandum episcopum, *quod et feci*". De opvolger is gewijd, dus ook gekozen; hetzij Bonifacius slechts de reeds door den H. Willibrordus gedane keuze van een opvolger bevestigde (et sibi coepis-

copum.... substituit [Willibrordus], ep. 105 Bonif.); hetzij hij, met alle volmagten voorzien, eene eigene keuze deed; hetzij eindelijk de Utrechtsche kanunniken onder zijne bekrachtiging gekozen hebben. Als de schrijver gezegd had: „nihil de *nomine* electi constat", had hij juist gesproken, en zoo schijnt ook, naar de bij hem volgende woorden, zijne bedoeling te wezen.

Verder beweert hij, bl. 25, dat ten jare 713 Radboud's stemming geheel veranderde (*animus prorsus mutaretur*), waarschijnlijk ten gevolge der ziekte, waaraan hij zes jaren lang en tot aan zijnen dood toe leed. — Wij echter vinden, dat die geheele *mutatio animi*, waardoor dan zijne krijgshaftige en wilde gemoedsgesteltenis verzacht zoude zijn, waarlijk niet blijkt uit hetgeen de Friesche koning na dien tijd, en dus gedurende zijne ongestelheid (zoo wij het berigt hierover voor waar houden) uitrigtte; immers in het jaar 714 begon er, gelijk de heer Paris zelf schrijft, bl. 19, een *triennium sive quadrennium confusionis universae*, waaraan ook Radboud overvloedig zijn deel had: hij nam Utrecht en Dorestad terug, en trok zelfs door tot Keulen, nam toen weêr den togt naar zijn vaderland aan, vanwaar hij dikwijls in Austrasië viel, de landerijen verwoestende, en kerken en kloosters vernielende, totdat hij eindelijk in het jaar 717 onderworpen werd. 't Is mogelijk, dat zijne gemoedsgesteldheid veranderd zij, maar voorzeker, die ongesteldheid (van welke de heer P. het berigt aan Ludgerus heeft ontleend) hinderde den vorst weinig.

Bl. 33 wordt gezegd: men moet aannemen, dat de H. Bonifacius in ons land meer het Evangelie heeft verkondigd dan leerlingen onderwezen. Dit geven wij toe; maar van eenige belangrijkheid blijft toch het door den heer P. te dezer plaatse niet aangevoerde feit, dat de Heilige te Attingohem [1]) aan de Vecht

[1]) Gaarne hadden wij gezien, dat de heer Paris in zijne noten op den tekst van Ludgerus, gelijk van de overige oude namen der plaatsen — Wyrda (Woerden), Felisa (Velzen), — waar de H. Bonifacius verbleef, ook van dit Attingohem de gissingen (die hij overigens misschien te zeer als bewezene waarheden aangeeft) hadde medegedeeld. Hofdijk (*Ons Voorgeslacht*, II, bl. 43) doet naar dit „Attingohem juxta amnem Fehta" eene gissing: Aatveld aan de Vecht, tusschen Weesp en Nichtevecht.

een *leerling*, Gembertus, aanwon: „Secundus [locus] vocatur Attingohem juxta amnem Fehta, ubi habitavit annis tribus; quo in loco primum coepit habere discipulum nomine Gembertum." *Vita B. Greg.* c. 3.

Doch reeds voorbeelden genoeg van deze soort, we gaan tot de tweede over.

2. De heer Paris stelt ons somtijds betwijfelde gebeurtenissen of namen met te veel schijn van zekerheid te boek. Zoo, om de eerste 20 bladzijden van zijn geschrift na te gaan, leest men:

dat de oudste kapel, in ons land (te Utrecht) door Dagobert den Eerste gebouwd, aan de zorgen van *bisschop Cunibert* is toevertrouwd, bl. 14; — welke laatste bewering door de Bollandisten voor zeer onwaarschijnlijk wordt gehouden; — verder:

dat het verhaal van Beda aangaande de bekeeringen, door den H. Wilfried in onze streken bewerkt, al te opgesmukt (*nimis fucosa*) is, bl. 16; — voor welk zeggen wij in 't geheel geene gronden weten; dat de H. Willibrordus, 12 jaren daarna, zoo 't schijnt, geene sporen van Christenen meer vond, is geen bewijs.

Bl. 17 volgt de schrijver zelfs eene geheel andere chronologie voor de jaren 690—697, dan die welke vrij algemeen is aangenomen; men kan gissen, op welke gronden de heer P. dat doet; maar hij had van de bijzonderheid zijner meening, dunkt ons, den lezer moeten onderrigten; want, om slechts de auteurs te noemen die ons het eerst te voren komen, staan tegen zijne chronologie over: niet alleen het *Chronicon incerti auctoris* bij Canisius *Thes. Mon.*, T. III, P. II, en verder Hermannus Contractus, en Sigebertus van Gemblours; maar ook Beka, Heda, Buchelius, en later Henschen, Wagenaar, Butler, Rohrbacher, Seiters, Binterim, Schrödl, Arend, Lux, Sonjee, enz. Wij willen echter den schrijver niet lastig vallen, noch hem dringen zijn geschrift met *ut videtur's* en *ut dicitur's* op te vullen; maar wij hadden die liever weggenomen gezien op andere plaatsen waar het wonderen geldt en visioenen, door gelijktijdige schrijvers opgeteekend; en waar de *ut videtur's* minder op hun eigenaardig terrein waren dan hier.

Ééne gewigtige aanmerking moeten wij nog opnemen onder deze

hoofdsoort. Zij betreft de eerste der door den heer Paris verdedigde theses, welke aldus luidt, bl. 183:

„ZIJ DWALEN, DIE MEENEN, DAT WILLIBRORDUS DE EERSTE BISSCHOP VAN UTRECHT GEWEEST IS."

Deze stelling bevreemdde ons, en wij aarzelen niet te erkennen, dat wanneer wij eene keuze hadden moeten doen tusschen het verdedigen van deze thesis of van eene stelling, die juist het tegenovergestelde inhield, wij zonder twijfel het laatste zouden hebben gekozen.

Bewijzen voor des schrijvers stelling hebben wij in zijn werk niet gevonden; alleen lazen wij, bl. 21: „Ceterum Willibrordum Frisiorum primum fuisse archiepiscopum, non ut vulgo affirmant, episcopum Ultrajectinum hic annotare lubet. Originem hujus erroris in eo solum sitam esse putamus (nec alia exstat ratio), quod FORTUITO Willibrordus sedem dioecesis suae Traiecti habuerit." — Zou de heer Paris dan waarlijk meenen, dat de H. Willibrordus, in 695 tot aartsbisschop gewijd [1]), bij zijne terugkomst uit Rome eene kaart in de handen nam, de passerpunt plaatste op 52° 5′ Noorderbreedte en 22° 46′ Westerlengte, en toen sprak: „dáár moet ik mijn zetel hebben?" — zonder er naar te vernemen, of die plaats bebouwd of onbebouwd, woest of bewoond was? Of hoe anders moeten wij 't ons voorstellen, dat de H. Willibrordus zijnen zetel TOEVALLIG te Utreeht had. En zoo was het niet; want de bisschop was in zekeren zin genoodzaakt, den bisschopsstoel te Utrecht te vestigen: voor dat oogmerk juist was Utrecht, althans gedeeltelijk, hem door Pipyn afgestaan, welke afstand getuigd wordt in de berigten (door den heer P. te dezer plaatse niet aangevoerd) niet alleen van den lateren Heda, maar ook van Willibrordus' tijdgenoot, Beda Venerabilis (l. V, c. 12). En Beda schreef nog tijdens Willibrords leven, en was met hem misschien zelfs persoonlijk bevriend.

Maar, zal de heer Paris zeggen, Paus Sergius had hem slechts gewijd tot Aartsbisschop *der Friezen.* Dit bewijs echter vervalt,

---

[1]) Dat jaartal (695) is buiten allen twijfel na Dr. Binsterim's *Kritische Untersuchung über das Ordinations- und Sterbejahr des h. Willibrord.* Het jaartal 696 van den heer P. is alzoo niet juist.

dunkt ons, als wij aannemen, wat Butler zegt: „Hij [de Paus] gaf hem ook het pallium, *met de magt, om zijnen zetel daar in het land te vestigen, waar hij dit het geschiktste zou oordeelen*". Nemen wij dit niet aan als geldig getuigenis, dan nog moet de heer Paris, tegen het gewone gevoelen ingaande, hetwelk den H. Willibrordus den eersten bisschop van Utrecht noemt, bewijzen, dat zulke magt, als waarvan Butler spreekt, *niet* door den Paus is verleend aan den H. Willibrordus, en door dezen uitgeoefend; want een gewestelijk of volksbisschop (*episcopus regionarius*), zonder bepaalden zetel gewijd, verandert *van zelf* niet in een bisschop van bepaalden zetel.

Maar wat kan men opmaken uit de berigten der tijdgenooten? — Ten eerste staat het vast, dat Willibrordus volgens Beda zou gewijd worden *eidem Frisonum genti Archiepiscopus*, d. i., zoo de lezing goed is: „tot aartsbisschop voor (niet *van*) hetzelfde volk der Friezen"; volgens Alcuïnus alleen *archiepiscopus*: daaruit kan men dus nog niet besluiten, dat de Heilige slechts, zooals de heer Paris het noemt, tot *archiepiscopus Frisiorum*, en, naar hij bedoelt, tot regionaar-aartsbisschop zou gewijd zijn.

Ten tweede staat het vast, dat de gelijktijdige en bijna gelijktijdige schrijvers bewoordingen gebruiken, uit welke men met grond opmaakt, dat zij hem erkennen als bisschop van een bepaalden en vasten zetel: zoo zegt Beda van hem: *mox remissus ad sedem* [niet *suam*, maar] *Episcopatus sui* (lib. V, c. 12); — Alcuïnus spreekt evenzoo: „Castellum Trajectum, in quo etiam post aliquod tempus sanctus Willibrordus sedem Episcopatus sui habuit" (*Vita S. Willibr.* c. VI); — verder: „in qua tunc gente Willibrordus positus est praedicator, sedique Episcopali in Trajecto castello delegatus est" (ib. c. XII); en in het *Vita metrica*: „Tunc data pontifici est Trajecto sedes in urbe". Uit zulke bewoordingen schijnt duidelijk, dat zij den H. Willibrordus niet erkennen als bloot regionaar-bisschop, maar als ordinairen bisschop met een bepaalden, vasten zetel. De heer Paris zegt zelf: „fortuito Willibrordus sedem *dioecesis* suae Trajecti habuit": welnu, was de Heilige slechts regionaar-bisschop, dan bestond er ook geen „dioecesis", voor hem, hetwelk een *episcopum fixae sedi adstrictum* voorondersteld.

Aldus blijft nu den heer P. de keus, om óf aan te nemen, dat de H. Willibrordus terstond door Paus Sergius is gewijd tot den vasten zetel van Utrecht (hetwelk zeer waarschijnlijk op het tijdstip zijner wijding in de magt van Pipyn was); óf het er voor te houden, dat de regionaar-titel „aartsbisschop der Friezen" hem wel bij zijne wijding is gegeven, maar later en nog bij zijn leven veranderde in het „bisdom van Utrecht". Dit is zeer mogelijk: het voorbeeld van den H. Bonifacius (eerst bisschop der Germaansche volkeren, daarna van den bepaalden zetel Maintz) bewijst zulks.

In het kort, de *mogelijkheid*, dat Willibrordus niet de eerste bisschop van Utrecht geweest is, kan naar onze meening door de bestaande bewijsstukken niet tot *waarschijnlijkheid*, en nog minder tot historische *zekerheid* worden gebragt.

3. Men kan uit alles zien, dat de heer Paris zich beijverd heeft, om het leven van den H. Ludgerus grondig te bestuderen; over 't algemeen (de laatst behandelde bewering misschien uitgezonderd) zijn de plaatsen, waar hij op stellige wijze een misgreep in de historie doet, slechts van minder gewigt, en bovendien bijna uitsluitend te vinden in de 1e § van zijne Pars prima, welke § eigenlijk slechts eene inleiding is.

Bovendien merkt men uit alles, wat wij bij zoo velen niet vinden en daarom hier zooveel te hooger schatten, dat hij zijn historiesch onderzoek met goede trouw heeft volbragt en te boek gesteld. Maar hoe moeijelijk is het altijd voor een onkatholiek, bij het beschrijven van een Katholiek Heilige en diens levenskring, geheel en al vrij te blijven van wendingen en voorstellingen, die strijden met den geest zijns onderwerps! Daarvan treffen we ook weder in dit onder vele opzigten uitstekende werk verschillende voorbeelden aan, op die plaatsen namelijk, waar de heer P. zich nog niet genoeg van zijn Protestantsche standpunt heeft weten los te maken.

Ondubbelzinnig genoeg meenen wij te hebben gesproken, om den heer P. te doen begrijpen, dat wij zijne eerlijkheid en goede trouw niet in het geringste verdenken; de mindere volledigheid of minder juiste opvatting of voorstelling van feiten, die wij nu gaan bespreken, is, dunkt ons, een gevolg van het Protestant-

sche standpunt des schrijvers; we zullen bij eenige der te bespreken plaatsen iets langer stil staan, niet omdat wij den heer P. als zoo bijzonder of in zoo hooge mate schuldig denken aan het euvel, dat wij zullen aantoonen; maar omdat wij, daar dit tijdschrift zijne bladeren niet dikwijls genoeg voor zoo uitvoerige beoordeelingen kan openstellen, in het algemeen de gebreken wenschen te doen kennen, die de Protestantsche geschiedschrijvers (inzonderheid de minder eerlijke dan de heer Paris) gewoonlijk niet weten te vermijden bij het behandelen der Katholieke historie. De schrijver zal met die ridderlijkheid, waarvan wij aan 't eind dezes opstels een schoon bewijs zullen aanvoeren, genoeg inzien, dat niet al wat we hier zullen zeggen, tot *hem* kan gerigt zijn.

Vooreerst dan leveren de *wonderen* een onoverkomelijk bezwaar, en al heeft men in 't algemeen (zooals 't schijnt uit bl. 5) vrede met de wonderen, zoodra er bepaalde feiten worden behandeld, valt het nog al moeijelijk, die aan te nemen. En dit is niet te verwonderen! Immers bewust of onbewust, ze uitsprekend of in den geest terughoudend, men volgt deze redenering: „ik kan niet begrijpen, hoe het gezegde feit A of B mogelijk is: dus is het niet mogelijk." Iedereen ziet de onwettigheid van dit besluit in; immers de omstandigheid, dat ik het *hoe* eener gewaarmerkte gebeurtenis al of niet begrijpen kan (iets geheel subjectiefs), doet aan de reële waarheid niets af.

Zóó, als er van visioenen spraak is, zegt de schrijver: „'t is er verre af, dat ik alles zou ontkennen, vooral wijl geleerde mannen, die op de psychologie gestudeerd hebben, den oorsprong en de natuur dezer visioenen zeer goed hebben verklaard." Daarbij haalt men dan (bl. 146 noot 2) Prof. Moll's *Johannes Brugman* aan, en wel bepaaldelijk diens visioenachtige [1]), zoogezegd psychologische, uitlegging der visioenen, welke dienen moet, om o. a. het leven der Zalige Lydwina van Schiedam te verklaren. Op dat

[1]) Naar Prof. Moll (*Joh. Brugman*, II, 88) bestaat het wezen des visioens in de „verbreking van de bewustheid des onderscheids tusschen subjectief en objectief." .... Houdt Prof. Moll deze vinding voor *waarheid*, dan is hij een eerste visionair.

pad van den meester voortgaande, wil ook de leerling psychologiesch uitleggen.

Bij voorbeeld:

„Eens toen Ludgerus te Wierum was, verhaalde hij aan zijne zuster Heriburga: „ik heb in den droom gezien, alsof de zon van uit het noorden heenvlood over de zee, terwijl zwarte wolken haar volgden; al vlugtende en verduisterende ging zij ons voorbij, zoodat zij op eenigen afstand niet meer door ons gezien kon worden; de duisternissen, die haar gevolgd waren, bedekten al deze plaatsen in de nabijheid der zee. Na langen tijd echter keerde de zon terug, maar kleiner en bleeker, dan zij te voren was, en zij dreef de duisternissen over de zee heen." Heriburga vroeg de uitlegging van dit visioen aan haren broeder, en toen zeide Ludgerus haar onder het storten van tranen, dat de Noormannen zouden komen, en den oorlog met diens verwoestingen en plunderingen medebrengen; dat de Kerk van Christus veel onheil zoude doorstaan, dat er droevige tijden voor Friesland zouden komen, tot weêr de vrede werd getroffen, en de rust wederkeerde. Geroerd door deze voorspelling, gaf Heriburga haren wensch te kennen, van vóór dien droeven tijd te overlijden [1]); maar helaas! haar broeder ontnam haar dien troost, en zeide: dat zij al die jammeren zoude zien, maar dat hij dan niet meer onder de levenden zou wezen."

Zoo verhaalt de heer Paris, bl. 147—148, op het voetspoor van Altfried, l. II, c. 3.

Maar nu komt de psychologische uitlegging, die evenzeer bl. 148 te lezen staat: Ludgerus kon zulke dingen voorspellen, want hij sloeg een aandachtigen blik op de geschiedenissen zijns tijds; hij begreep zeer wel, hoeveel er te vreezen was van die Noormannen, enz. enz.

Het zij; maar bleek het den Heilige evenzeer uit de aandachtige beschouwing van de geschiedenissen zijns tijds, dat zijne zuster dan nog zou leven? De heer Paris zegt er niets van.

---

[1]) „Och, dat de Heer zich verwaardige, mij uit dezen tijd weg te nemen, voordat die rampen ons overkomen!" staat er vrij wat godsdienstiger bij des schrijvers bron Altfried.

Een ander voorbeeld (maar om daarvan de uitlegging goed te maken, zou men er niet alleen de psychologie, maar zelfs de physiologie, en therapeutick bij moeten nemen):

„'t Was reeds het derde jaar, sinds Bernlef [de Friesche Skald], die door zijne gezangen de heldendaden der vaderen in 't geheugen terugriep, blind was geworden, en slechts door vriendenhanden geleid, zijne liederen voor het volk opzong. Ludgerus nu, die op zijne apostolische reizen het land doortrok, kwam eens in Helewirt, waar eene vrouw, Menswyt geheeten, hem en zijne leerlingen in haar huis ontving. Bernlef ook werd hier heen geleid, en Ludgerus vroeg hem, of hij zijne zonden wilde biechten, en de gewone penitentie op zich nemen. Bernlef stemde toe, en Ludgerus zeide hem, des anderen daags terug te komen. Den volgenden dag ging dus de Friesche zanger wederom naar den apostel, en deze, ofschoon reeds te paard gestegen, en op het punt van te vertrekken, steeg aanstonds af, voerde zijn paard bij den teugel, en ging met Berulef verre van de zijnen weg. De priester spreekt nu met den blinden Skald, die zijne zonden belijdt, en zijne penitentie ontvangt. Toen sloeg Ludgerus een kruis over de oogen des blinden, strekte zijne hand uit, en vroeg, of hij deze zag. Bernlef antwoordde vol blijdschap, dat hij de hand zag, en Ludgerus hernam: „zeg den almagtigen God dank!" Daarop begonnen zij te spreken over het Christelijke geloof, en beiden naderden allengs het dorp Werfhem. Nu bleef Ludgerus andermaal staan, en vroeg den zanger, of deze het dorp zag. Andermaal antwoordde Berulef, dat hij ook het dorp zag [1]), en wederom hernam Ludgerus: „zeg dank den almagtigen God, die u 't vermogen om te zien gegeven heeft." Toen gingen beiden weder voort, totdat zij in Usquurd kwamen, waar Ludgerus den Fries in eene onlangs door hem gebouwde kapel voerde, en hem gebood, God te bidden en te loven wegens de ontvangene weldaad, tegelijk een eed vorderende, dat Bernlef vóór Ludgerus' dood aan niemand zoude zeggen, op welke wijs hij genezen was. Berulef deed dien eed, en liet zich, om gemakkelijker zijne belofte te houden, altijd nog door anderen leiden, totdat hij, toen ten laatste de apostel was gestorven,

---

[1]) „Terstond noemde hij het bij den naam, en zeide, dat hij de boomen, en al de gebouwen er van goed konde zien", staat er in des schrijvers bron Altfried.

aan anderen ook mededeelde, hoe hij van zijne blindheid was bevrijd geworden."

Aldus de schrijver, bl. 68 v., naar Altfridus, II, c. 1 en 2.

Dat schijnt nu dan toch wel een echt wonder, en 't wordt getuigd door Altfried, volgens den heer Paris zelven (bl. 4), zulk een allezins geloofwaardig getuige: *testis omnino fide dignus*, qui verisimiliter Ludgeri aequalis fuerit."

Maar wat doet nu de schrijver bij het behandelen van dit feit? — Hij schijnt hier voor 't eerst, nu het namelijk een wonder geldt, de geloofwaardigheid van Altfridus eenigzins in twijfel te trekken (bl. 68), en voegt er dan bij, zonder eenige verdere uitlegging: "ja, maar als Bernlef waarlijk die weldaad ontvangen heeft, dan behoeven wij nog niet aan een wonder te denken!" — en dat, ofschoon (zooals de heer P. zelf zegt) "ita est narratio [Altfridi, testis illius omnino fide digni], ut miraculo quodam caecum a Ludgero sanatum esse lectoribus persuaderi conari videatur." Zie, dat begrijpen wij niet! Arme dwaalgeesten in de middeneeuwen, die toch kundig en geleerd, en wat al meer, waren, en toch altijd, met hunne eigene oogen, mirakelen zagen dáár waar het niet te pas kwam, gelijk wij, 1000 jaren later, zoo duidelijk inzien: ach, alles hulden zij in een "*nimbus miraculorum*" (bl. 99)!

Een niet minder moeijelijk punt is de betrekking, waarin Karel de Groote, en in 't algemeen de wereldlijke vorsten stonden tot de kerkelijke *regtsmagt*, somtijds door hen uitgeoefend. De kronijkschrijvers en annalisten getuigen van verschillende door de wereldlijke vorsten aangestelde bisschoppen en priesters, en dat wordt voor vele geschiedschrijvers eene klip waartegen zij stooten, gelijk de heer Guizot (*Hist. de la civilisation en France*, XXXIe leçon), en ten onzent de heer Hofdijk (*Ons Voorgeslacht*, II, 89, 113, 118). Beiden schrijven verkeerdelijk aan Karel den Groote de uitsluitende soevereiniteit in kerkelijke zaken toe.

Wijl de heer Paris, door dit punt niet te bespreken, deze klip vermeden heeft (ofschoon hij dan ook volstrekt geene melding maakt van den invloed der hoogste geestelijke regtsmagt, en de aanstellingen van bisschoppen en priesters dikwijls bijna uitsluitend

toeschrijft aan de wereldlijke vorsten), kunnen wij hier deze vraag laten rusten, die overigens veel te groot is, om in dit opstel behandeld te worden. Alleen merken wij met Prof. Ozanam op, dat de geheele bewijsvoering van den heer Guizot, „ordinairement si grave et si fondée", voor deze stelling op geene andere grondslagen rust, dan 1. op twee anekdoten van den Monachus Sangallensis, wiens verhalen niet altijd historiesch geloof verdienen; 2. op twee akten van Lotharius en Karloman, die betrekking hebben op een tijdstip van wanorde, en niet kunnen dienen tot bewijs voor de gronstellingen der Karolingische regering; 3. op eenige eerbiedsformulen, somtijds door de bisschoppen van Gallië jegens hunnen weldoener gebezigd. Dat zijn geene gronden, om er een zoo belangrijk feit op te doen steunen. De heer Hofdijk, die dezelfde historische dwaling opdischt, geeft geene bewijzen.

Evenzoo laten wij ook de vraag rusten, of het waar is, wat de heer Paris (bl. 23 en 40) zegt: dat in het beroemde geschil over de onderworpenheid des Utrechtschen stoels aan dien van Keulen, de Paus ten tijde van den H. Bonifacius de *lites*, *inde exortae* [lees: *exortas*] *componere non potuit*, *nec Bonifacio vivo*, *illae desiisse videntur*. De heer P. had, naar de door hem gebruikte bronnen, even gerust het tegendeel kunnen schrijven.

Ook op die plaatsen, die van de Katholieke *kerkgebruiken* gewagen, is de heer P. met te weinig naauwkeurigheid te werk gegaan, en heeft hij dikwijls datgene over het hoofd gezien, wat eigenaardig teeken was van de Katholiciteit onzer eerste apostelen.

Zoo verhaalt hij wel, bl. 75, dat Ludgerus altijd een kastje met relikwiën bij zich droeg, en zegt hij terzelfder plaatse in eene zinsnede, die ons toeschijnt een' toon van weemoed en klagt aan te slaan, dat „het kruis hun, die den gekruisten Zaligmaker aan de Heidenen kwamen verkondigen, in die tijden niet ontbrak"; maar de tenten, paarden, enz., die zij met zich voerden, niet vergetende, slaat hij echter over én de draagaltaren, én de heilige vaten, tot de dienst benoodigd. Van deze beiden ondertusschen spreekt Beda de Eerwaardige uitdrukkelijk (l. V, c. 11), waar hij van de HH. Ewalden zegt: „habentes secum vascula sacra et

tabulam altaris vice dedicatam"; ook het wel hier en daar geïnterpoleerde, maar toch echte en gelijktijdige *Vita B. Vulfranni*, door Jonas, Monachus Fontanellensis, geeft cap. 1 n. 5. een zelfde getuigenis: "altare quoque consecratum, in quatuor angulorum locis et in medio reliquias continens sanctorum in modo clypei, *quod secum, dum iter ageret, vehere solitus erat*"; ook in het boek zelf van den heer Paris, nl. in de er achter afgedrukte "*Comm. de S. Bonifacio*", blijkt de gewoonte, van welke wij hier spreken; er wordt daar gezegd (bl. 160), dat de H. Bonifacius schier dagelijks (*propemodum omni die*) de H. Misse deed, hetgeen bij diens onophoudelijke zwerftogten onmogelijk was, als hij geen draagaltaar en heilige vaten met zich voerde. Voor dezelfde gewoonte spreken verder het nog heden (zooals wij meenen te Trier) voorhandene draagaltaar des H. Willibrordus; zijn miskelk te Emmerik, die der beschouwing des heeren Paris overwaardig is; ook nog de legende, die aan het Chrismafleschje van denzelfden Heilige het oude wapen en zelfs den naam der stad Vlissingen wil ontleenen.

Evenzoo zegt de heer Paris bl. 76, dat er priesters werden aangesteld, "qui..... Sacramenta Baptismi et Sacrae Coenae ministrarent", vergeet echter, dat *toen* evenzeer als *thans*, de overige sakramenten der Katholieke Kerk, en niet slechts die der Dordtsche synode werden toegediend; van deze overige sakramenten geeft voor het sakrament der Biecht de schrijver zelf op één bladzijde (68) twee malen getuigenis, gelijk men boven, waar wij over den blinden Bernlef spraken, zien kan. Over de sakramenten kan men (wijl wij van het Doopsel en de H. Eucharistie niet behoeven te spreken) alleen onder de Epistolae des H. Bonifacius nazien, voor het Vormsel: ep. 24, 26; de Biecht: ep. 56, 58, 146; het H. Oliesel: ep. 58; het Priesterschap: ep. 10; het Huwelijk: ep. 58, 72, 75, 109, allen volgens de ed. van bissch. Würdtwein [1]).

---

[1]) Vergelijk mede de aanhalingen (naar de Londensche uitgave) in *de Katholiek*, Dl. XXVII, bl. 343 vv.; — en zie aldaar bl. 364 vv. de schromelijke onwaarheden op het punt van *kerkleer* en *kerkgebruiken*, door den Groningschen predikant Dr. E. J. Diest Lorgion in zijn *Bonifacius* aan het Nederlandsche publiek opgedischt.

Eenige bladzijden verder cijfert de heer Paris (bl. 87), waar hij den marteldood der HH. Ewalden bespreekt, zorgvuldig juist het eigenaardig Katholieke geheel en al weg. Hij, zoowel als de Eerw. Beda, aan wien hij zijn verhaal moet hebben ontleend, zegt, dat de HH. Ewalden door de heidenen als Christenen werden herkend, maar bij het opgeven der aanleiding tot die herkenning verhaalt de heer Paris (anno 1859): „nam audiunt gentiles *hymnos* et *psalmos* Christianos", en niets meer; Venerabilis Beda (in het jaar 731 en gelijktijdig) zegt: „nam *hymnis* et *psalmis* semper, et *orationibus* vacabant, et quotidie *sacrificium* Deo *victimae salutaris* offerrebant, habentes secum *vascula* sacra, et tabulam *altaris* vice dedicatam." Volgens alle regelen der kritiek verdient hier de voorstelling van Beda de voorkeur.

Iedereen ziet, hoe moeijelijk het voor een Protestant is (al wil hij ook ter goeder trouw de geschiedenis schrijven), niet hier of daar eenige bepaald Roomsche bijzonderheden en eigenaardigheden over 't hoofd te zien, die toch van zooveel gewigt zijn, wijl zij de onveranderlijkheid der Katholieke godsdienst bewijzen.

Men denkt zich vaak de Katholieke geloofsverkondigers als zoovele Hervormde predikers, laat hen, zooals wij zagen, alleen het Doopsel, en het „Avondmaal" bedienen [1]), en zich bezighouden met het zingen van „Psalmen en Gezangen"! maar van altaren en Misse doen, hoort de lezer op eenige plaatsen al te weinig. Wanneer men „custos Ecclesiae" ziet staan (bl. 108), denkt men terstond aan den „koster" [2]), en vergeet, wat de geleerde Pastoor Dr. Binterim bevonden heeft, dat het op zeer vele plaatsen juist den „pastoor" beteekent.

Veronderstelt ook de heer Paris niet al te weinig kundigheden, of ten minste belezenheid bij zijne lezers? De „benevolus lector" wordt, zoodra er van acolythen en subdiakenen spraak is, met spoed verwezen naar een werk van den „cl." W. Moll, om uit

---

[1]) Een ander schijnt er zelfs eene soort van bijbelcolporteurs van te willen maken, die dan ook door den heer Paris zeer juist wordt teregtgewezen, bl. 181 noot 1.

[2]) Ten minste zoo dwingt ons de heer Paris hem te verstaan, als hij bl. 108 zegt: „Custos Ecclesiae, cuius munus et officium quid esset, ipsum nomen indicat."

deze rijke bron de geleerdheid over de subdiakenen en acolythen over te nemen; bl. 37 noot 2: „de acolythorum et subdiaconorum muneribus, cf. cl. W. Moll, *Geschiedenis van het kerkelijk leven*", enz. [1]). Het behoort bij de Katholieken tot eene beschaafde opvoeding, dat te weten, zonder verwijzing.

Over 't algemeen beschouwt men de kerkgebruiken, die men aanhaalt, als ja bestaan hebbende in een ver en duister verleden, maar thans in onbruik en niet meer aanwezig, en alleen nog merkwaardig voor den oudheidkundige. 't Is verre van de waarheid. De H. Ludgerus rigtte ter plaatse, waar hij een klooster wilde bouwen, een houten kruis op: dat wordt nog heden gedaan, zie 't *Pontificale Romanum*. De kanonieke uren zijn nog *heden* gelijk in die vroege tijden (bij den heer Paris bl. 110): matutinum [2]) [en laudes], prima, tertia, sexta, nona, vesperae met het completorium; zóó worden ze nog *heden* door de geestelijken gelezen of gezongen. Bij de overdraging van HH. Relikwiën zingt men nog *heden*: „Kyrie eleison!" gelijk dat gebeurde bij het overvoeren van het ligchaam des H. Ludgerus (bl. 141); zie slechts 't *Pontificale Romanum*.

Maar waarom zingt het volk dan alleen „Kyrie eleison"? — omdat het, zegt de heer Paris, geene gewijde hymnen mogt zingen: „quum populus, cui carmina ea sacra canere non esset licitum, tantummodo Kyrie eleison! clamitaret"; en daarbij wordt dan aangehaald Hoffm. v. Fallersleben: *Geschichte des deutschen Kirchenliedes*. 't Is nu waar, deze beweert wel, dat het volk in dien

---

[1]) Wat men over dit voor de tweede maal gedrukte werk van Prof. Moll te denken hebbe, kan men uit een paar voorbeelden leeren, medegedeeld en besproken in *de Katholiek*, D. XXVIII, bl. 193 vv. en Dl. XXIX, bl. 261 vv.

[2]) Aan dit woord beging wijlen de Utrechtsche hoogleeraar Royaards een kurieusen misgreep, toen hij METTEN (mettenen, naar 't Latijnsche *matutinae*) van het verrigten der VROEGMISSEN (door *nonnen*?) en MATUTINAE door haar HANDENWERK verklaarde!!... „Zoo was, verhaalt hij, „ook wegens de armoede der plaats, aan de nonnen naar den regel „van Benedictus opgelegd, na het verrigten der metten (vroegmissen) „bijeen te komen voor handenwerk (*matutinae*)." — Aldus prof. Royaards in zijne *Geschiedenis van het Christendom* enz. *in Nederland*, D. I, bl. 291.

tijd niets anders heeft kunnen zingen, dan dien kerkelijken uitroep; maar het is even waar, dat hij is tegengesproken door Fr. Bollens, *der Choralgesang der Kath. Kirche*, bl. 14, en wel met overtuigende bewijzen. Want vooreerst vindt men niet, dat er andere gezangen verboden zijn geworden dan:

spotliederen, *cantica in blasphemiam*, op een concilie onder Paus Zacharias III, omstreeks 774 gehouden;

ontuchtige liederen, *canticum turpe atque luxuriosum*, op het concilie van Maintz in het jaar 813;

duivelsliederen, *carmina diabolica* (*Concil.* Labb., VIII, 117); en

minneliederen, *Vuinileodes*, welke laatste aan de nonnen verboden waren; maar omtrent een verbod van gewijde liederen te zingen is, zoover ons bekend is, geen spoor te vinden.

Ten tweede, en wat meer zegt, onder de weinige letterkundige overblijfselen uit de IXe eeuw (welke het hier juist geldt), onder de nog veel zeldzamer stukken in de volkstaal, welke uit dien tijd tot ons zijn gekomen, vinden wij verschillende Kerkgezangen in de volkstaal, van welke wij er een mededeelen. Het is, zooals wij zeiden, opgeteekend in een HS. der IXe eeuw, en wel uit Freisingen: in dit bisdom leefde dezelfde geest, als in die van Utrecht en Munster, de groote geest namelijk van Bonifacius. Het lied heeft (toevallig?) ten onderwerp de suprematie van den H. Petrus: zoowel deze inhoud als de vorm, en ook vooral de neumen (oude toonteekens), die in het HS. zijn aangegeven, wijzen de kerkelijke bestemming uit [1]:

1. Unsar trohtin [2]) hat farsalt [3])
sancte Petre giivalt
dasz er mac ginerjan [4])
ze imo dingenten man. [5])
Kyrie eleison,
Christe eleison.

2. Er hapet [6]) ouh mit wortun
himilriches portun,
darin mach er skerjan [7])
den er wili nerjan.
Kyrie eleison,
Christe eleison.

---

[1]) Wij geven dit lied, met de verklaring van sommige woorden, zooals wij beiden vinden in Fr. Bollens, *Der deutsche Choralgesang der Kath. Kirche*, bl. 10.

[2]) Heer. [3]) Overgegeven. [4]) Redden, behouden. [5]) Den op hem hopenden man (mensch). [6]) Hebben, bezitten. [7]) Opnemen, „Bescheren".

3. Pittemes [1]) den godes trut [2])
alla samant upar lut, [3]
dasz er uns firtanen
giwerdo gieaden. [4])
Kyrie eleison,
Christe eleison.

De meening van den heer P., alsof het volk niets anders dan Kyrie eleison mogt zingen, is alzoo niet juist.

Ten laatste vestigen wij de aandacht onzer lezers op eene merkwaardige verklaring, die de heer Paris bl. 148 aan het einde van zijnen arbeid doet:

— „Nu eindelijk moeten wij de betrekking beschouwen, die er bestond tusschen Ludgerus en den Paus der Roomsch-Katholieke Kerk. Er waren er, en er zijn er nu nog, die zeggen, dat Bonifacius een knecht en een slaaf van den Paus was, — die het hem tot een misdrijf aanrekenen (*in vitium vertant*), dat hij de Kerk van Germanië aan de magt des Pausen onderwierp, — die hem ten laste leggen, dat hij, wel verre van aan het Germaansche volk de vrijheid van Christus te hebben gebragt, veeleer voor den onderwerper van Germanië aan het rijk van Rome te houden is. Maar laat hen zeggen, die aldus den roem des grooten mans verkleinen, laat hen zeggen, of die apostelen én aan Friesland, én aan Germanië een ander evangelie *konden* verkondigen, dan dat, hetwelk in de Kerk in die dagen kracht had; laat hen zeggen, of dat evangelie, hoewel onvolmaakt, toch de Germanen niet vrijmaakte, en hun de beschaving des Christendoms schonk. Maar wij willen hier slechts aantoonen, dat niet alleen Bonifacius, maar bijna alle geloofsverkondigers der middeneeuwen aan diezelfde schuld pligtig zijn, als het ten minste voor eene schuld te houden is, *wat wij voor ons zoo sterk mogelijk ontkennen.*„

Zoo nagenoeg luiden de woorden van den heer Paris, woorden die wij onze lezers verzoeken, met de in 't begin van dit opstel

---

[1]) Bidden wij. [2]) Vriend, vertrouweling. [3]) „Overluid.„ [4]) Dat hij ons, verlorene, „verdane„ [menschen] waardig make de genade.

medegedeelde oordeelvelling der Centuriatoren te vergelijken. De schrijver komt voor zijn gevoelen uit met eene rondborstigheid, die wij hoogelijk op prijs stellen. Ééne uitdrukking echter (*„dat „evangelie, hoewel onvolmaakt„*) mogen we te midden van die schoone woorden niet onopgemerkt laten: twee honderd millioen stemmen komen er met ons tegen op!

Het spreekt van zelf, dat wij de achter de *Disquisitio* geplaatste, meer eigenlijk theologische *Theses* hier niet bespreken, en tegen eenige daarvan voorzeker nog andere objectiën hebben, dan wel waarschijnlijk in de publieke gehoorzaal van Utrechts Universiteit zullen gemaakt zijn, of te wachten waren. Zoo we nu aan het einde van onze taak een aandachtigen blik op het doorgelezene terugslaan, kunnen wij niet anders dan, behoudens de gemaakte aanmerkingen, den heer Paris geluk wenschen met den schoonen uitslag zijner poging, om eene meer eerlijke wijze van historie-schrijven te doen veld winnen, dan die welke dusverre vrij algemeen gevolgd is.

STATISTIESCH JAARBOEK DER KERK [1]).

Voor vijftien jaren, zoo berigt ons de Eerw. schrijver van bovengenoemd *Statistiesch Jaarboek der Kerk* in zijne Voorrede, gedagteekend van den 1 Augustus 1859, is door hem, toen hij nog in het Karmelieten-klooster te dier stede verbleef, bij G. Jos. Manz een werk verschenen, dat ten titel had: *De Katholieke Kerk in hare tegenwoordige uitbreiding over de aarde.* Daarin had hij aan 't eind eenige woorden gezegd, waarvan hij nu in zijn jongste werk eenige rekenschap wenscht te geven. Die woorden luidden: *„*De

---

[1]) *Statistisches Jahrbuch der Kirche*, oder: Gegenwärtiger Bestand des gesammten katholischen Erdkreises. Nach den besten Quellen bearbeitet von P. Karl vom heil. Aloys, z. Z. Prior im Kloster der unbeschuhten Carmeliten zu Würzburg. — Erster Jahrgang. — Regensburg, G. J. Manz. 1860. — XVI en 208 bladz. gr. 8vo.

schrijver is, zoo de Algoede hem nog eenige levensdagen zal schenken, van den besten wil, om ook voor de toekomst zijne zeer bijzondere oplettendheid aan dit onderwerp te wijden." Die tijd, zegt hij dankbaar, is hem goedgunstig verleend, en overvloedig genoeg, om zijn vorig geschrift zoodanig om te werken, dat het ons den tegenwoordigen staat der Kerk voor oogen kon stellen.

Die vijftien jaren (van 1844 tot 1859) vertoonen ons, bij al den strijd die er doorgestaan en nog te wachten is, een zoodanigen wasdom der Kerk, als er, zegt de schrijver, in zulk een tijdsbestek, de tijden der Apostelen alleen uitgenomen, niet kan aangewezen worden; jaren tevens, waarin de werkzame Karmeliet veelvuldige gelegenheid had, om aan 't hem zoo dierbare onderwerp te arbeiden.

Voor den wasdom der Kerk voert hij o. a. aan, dat er ten vorigen jare in de vijf werelddeelen *honderd negen en veertig* diocesen en kerkdistrikten méér te vermelden waren dan in 1844. Toen telde men 744 kerkoversten in vereeniging met den H. Stoel, thans bedraagt dat getal 893. In Asië zijn er 60, in Amerika 46, in Europa 24, in Australië en Oceanië 12, in Afrika 7 bijgekomen.

Van de betere gelegenheden en hulpmiddelen, die de schrijver had om zijnen arbeid te volvoeren, noemt hij vooreerst de mededeelingen, welke van Rome, het middenpunt aller Kerken, uitgaan en „Notitie" getiteld zijn. Tot die van het jaar 1857 toe had hij ter zijner beschikking. Hieromtrent moet hij eene opmerking maken. Wanneer men, zegt hij, dezen jaargang met de oudere jaargangen vergelijkt, vindt men, dat vroeger enkel de eigenlijke patriarchaten, aartsbisdommen en bisdommen werden genoemd, gelijk bijv. nog in den jaargang 1827. Sedert 1840 is de opgave volledliger en treft men ook de Apostolische Vikariaten en Prefekturen aan, welke, vroeger voorzigtigheidshalve weggelaten, nu naar de verschillende werelddeelen opgegeven zijn. Van 1850 af bemerkt men nog meer volledigheid, daar ook de suffragaan-Kerken van de Patriarchen der Melchieten, Maronieten, Syriërs, Chaldeën en van den Armenischen Primaa. van Constantinopel genoemd zijn, en enkel nog de suffragaan-Kerken van den Patriarch der Armeniërs gemist worden. Dit laatste nogtans heeft de schrijver uit

een authentiek berigt der jongste tijdschriften kunnen aanvullen. Aan die »Notitie« heeft hij veel te danken gehad.

Verder heeft pater Carolus gebruik gemaakt van de laatste Almanakken van verschillende volken, zoovele hij er slechts magtig worden kon: van den Almanak *du Clergé de France*, 1856; het *Catholic Directory* over de Unie van Washington 1856, 1859 en 1860; van een ander *Directory* over de Britsche eilanden 1855, een *Dizionario statistico* in burgerlijk en kerkelijk opzigt over het koningrijk der beide Siciliën; een handboek over België, 1852. — Voorts heeft hij alle diocesane opgaven van Duitschland, vele van Hongarije en Opper-Italië, enz. kunnen inzien, en alle Annalen van de Vereeniging ter voortplanting des geloofs tot den allerlaatsten tijd toe geraadpleegd, en een groot aantal godsdienstige periodieke geschriften voor zich gehad. — Eindelijk heeft de ijver eens vriends te Rome hem eene opgave bezorgd van de ordeshuizen in Italië, en met al die hulpmiddelen heeft de schrijver vol moed de overwerking van zijnen vroegeren arbeid aanvaard en volbragt.

Hij heeft zijn *Statistiesch Jaarboek* in drie afdeelingen gesplitst.

In de eerste geeft hij alle Katholieke diocesen der gansche wereld, met den naam des bisdoms en waar het gelegen is, het getal der geloovigen, enkele aanmerkingen, en den naam van den tegenwoordigen kerkoverste.

In de tweede afdeeling vindt men de geestelijke Orden en Congregatiën van religieusen in twee kolommen, naar de beide geslachten, met een aantal korte historische aanteekeningen er onder gemengd.

De derde afdeeling geeft, om den opbloei van het Katholieke leven nader te doen kennen, een beknopt verslag van de voornaamste Broederschappen en Geestelijke Vereenigingen welke sedert het begin dezer eeuw ontstaan of weder opgewekt zijn.

Hieruit kan men opmaken, hoeveel belangrijks dit *Statistiesch Jaarboek der Kerk* bevat. In zulk een werk is begrijpelijkerwijs ligtelijk eenige onnaauwkeurigheid te begaan, vooral in het schrijven der namen. Zoo viel ons oog op Mgr. van Kooydonk voor Hooydonk; op Röremonde voor Roermond, enz. De Nederlanden staan nu eens voor ons rijk alleen, en dan met België er bij.

Doch de Eerw. Schrijver hoopt ook, dat zijn werk anderen moge aanzetten, om, altoos voortgaande, tot iets nog zekerders en volledigers te komen, en wij wenschen het met hem, „dat de H. Kerk van Jesus Christus meer en meer moge gekend worden, en geloof, hoop en liefde in gelijke mate mogen toenemen."

„HET MARIA-KIND [1])."

Dit gebedenboek is, zooals de titel vermeldt, „beknopt", en bevat niettemin bij al die gebeden en litaniën welke men gaarne in een kerkboek vereenigd ziet, verschillende bijzondere oefeningen naar het doel waarvoor het bestemd is. De oefening voor elken dag der maand en meer bepaald voor de maand Mei (of Augustus) is zeer kort, en schijnt door den schrijver (wijlen den ZeerEerw. Heer P. J. Hesseveld) opzettelijk zóó gekozen, opdat de priester die de Meimaand 's morgens in de kerk houdt, daarin voor elken dag hoofdpunten ter uitbreiding, en de geloovige te huis eene korte herinnering vinde van hetgeen hij in de kerk gehoord heeft. — Bijzonder beviel het ons, onder de „Misoefeningen" er eene aan te treffen ter overweging van 's Heeren lijden, en eene voor de bekeering der zondaars en onzer afgedwaalde broeders. Voor laatstgenoemd doel bevat het boekje ook eene litanie en andere gebeden. — Deze uitgave (de derde) is met enkele Lof- en Smeekzangen van Prof. van der Ploeg vermeerderd, waardoor ongetwijfeld het *Maria-Kind* nog te meer welkom zal wezen.

---

[1]) „Een beknopt gebedenboek voor de ware vereerders der Allerheiligste Maagd. Met eene godvruchtige oefening voor elken dag der maand. — Bijzonder geschikt voor de maanden *Mei* en *Augustus*. Met eenige Lofzangen vermeerderd door P. van der Ploeg, Pr. — Te Leiden, bij J. W. van Leeuwen, 1860."

BERENGARIUS VAN TOURS.

X.

WEDERLEGGING VAN BEDENKINGEN TEGEN HET DOOR ONS GELEVERDE HISTORIESCH BEWIJS.

De leer over de H. Eucharistie, welke Berengarius in de elfde eeuw trachtte te verbreiden, was met aller geloof, was met de leer der Kerk in strijd; — dit meenen wij in ons laatste artikel én door het overzigt van den strijd, door hem tot aan het jaar 1060 tegen de Kerk gevoerd, én door de talrijke getuigenissen, welke wij uit de elfde eeuw buiten zijne geschiedenis om aanvoerden, én door de treffende blijken van eerbied en geloof, welke wij uit die eeuw mededeelden, overtuigend te hebben bewezen. Maar dat artikel was te uitvoerig geworden, om tevens de bedenkingen, die men tegen ons bewijs zoude kunnen inbrengen, te vermelden. De billijkheid en onpartijdigheid vorderden dit echter, en wij beloofden daarom eene korte uiteenzetting dier tegenbedenkingen; dientengevolge willen wij in deze bladzijden onderzoeken: *wat men in de elfde eeuw ten gunste van Berengarius en zijne dwaalleer gevonden heeft.*

Men denke niet, dat wij met zekeren tegenzin tot dit onderzoek overgaan; wij doen zulks gaarne en wel om eene dubbele reden. De kracht van het door ons geleverde bewijs zal er te sterker door uitkomen; van den eenen kant toch zal men zien, hoe weinig er in de elfde eeuw ten gunste van Berengarius te vinden is; en van den anderen kant, hoeveel er nog op dat weinige valt af te dingen. Tegelijkertijd krijgen wij daardoor eene zeer geschikte gelegenheid, om over sommige personen of bijzonderheden te spreken, waarover wij moeijelijk op eene andere plaats handelen konden en die wij nogtans niet geheel mogten voorbijgaan.

De drie volgende vragen zullen wij hier beantwoorden. Vooreerst: welke voorgangers Berengarius in de elfde eeuw gehad heeft. Ten tweede: wie uit het tot hiertoe door ons ingesteld onderzoek ons als zijne leerlingen o aanhangers bekend zijn geworden. Eindelijk ten derde welke personen bovendien verdacht of beschuldigd worden van zijne dwaalleer begunstigd en goedgekeurd te hebben

Vooraf echter nog deze opmerking. Niet alleen tegen Protestanten, maar meermalen zullen wij hier ook tegen Katholieke schrijvers moeten opkomen, en onder laatst genoemden vooral tegen Staudenmaier, die uit hoog ingenomenheid met het gevoelen van Gfrörer — da namelijk het ontstaan der ketterij over de Eucharistie voo een zeer groot gedeelte aan de Fransche staatkunde zoud zijn toe te schrijven — aan Berengarius onder de geeste lijkheid van Frankrijk eenen aanhang gaf, welken h nimmer bezeten heeft [1]).

---

1) In het *Kirchen-Lexicon* van Wetzer en Welte; I Band, S. 820, 821.

I. De eerste der drie gestelde vragen is met betrekking tot ons historiesch bewijs verreweg de belangrijkste. Al zoude men ook kunnen aantoonen, — wat wij bij de beantwoording der tweede en derde vraag onderzoeken zullen — dat Berengarius eenen grooten en talrijken aanhang heeft gehad, daardoor zoude dat bewijs niet vernietigd worden; want zonder eenige tegenspraak kan men zeggen: de leer der transsubstantiatie werd in de eerste helft der elfde eeuw door de gansche Kerk geloofd en beleden, maar in de tweede helft dier eeuw, sedert Berengarius haar bestreden had, door zeer velen geloochend. Daarentegen zoude ons bewijs zeer veel in kracht verliezen, indien het gezegde van Neander waarheid bevatte: „dat er namelijk „eene partij bestond, welke de leer van Paschasius Rad„bertus bestreed, die *onafhankelijk van Berengarius* was „opgetreden en *zich uit vroegeren tijd had voortgeplant*" [1]). Het is derhalve van groot belang te onderzoeken, of er werkelijk in de elfde eeuw eene zoodanige partij bestaan heeft, en zoo ja, wie dan die voorgangers van Berengarius geweest zijn.

Moet men, met deze vraag beginnen wij dat onderzoek, moet men de Manicheën, die in het jaar 1022 te Orleans veroordeeld en ter dood gebragt werden, als voorgangers van Berengarius beschouwen? want zij verwierpen, gelijk wij in ons vorig artikel verhaalden, benevens andere Katholieke leerstukken ook de leer over de H. Eucharistie. Het is echter onnoodig, gelooven we, daarover uit te weiden. Hun gansche leerstelsel was zoo afschuwelijk, dat zij door niemand, ook voor zoover wij weten door geenen Protestant, ooit in bescherming zijn genomen; en met

---

[1]) Neander, l. c. S. 366.

evenveel regt zoude men de leerlingen van Mohammed voorgangers van Berengarius kunnen noemen. — Hetzelfde kan gezegd worden van de Manicheën, die drie jaren later in de synode van Atrecht door het onderrigt van den bisschop van Kamerijk tot het Katholiek geloof teruggebragt werden.

Eene breedvoerige verdediging van Fulbertus, den leermeester - en van Adelman, den medeleerling van Berengarius, achten wij even onnoodig, hoewel Flacius Illyricus [1]) en eenige andere Protestanten van vroegeren tijd in deze beide mannen geloofsgenooten meenden te zien. Genoeg is het hier even aan te stippen: dat Flacius ook Paschasius Radbertus aan ons ontnemen wilde, ja zelfs eene poging heeft aangewend, om in het geschrift van Lanfrank tegen Berengarius eene bestrijding der Katholieke leer te vinden [2]); dat men de brieven van Fulbertus en Adelman slechts behoeft in te zien, om zich van hunne regtgeloovigheid te overtuigen; en eindelijk, dat de latere Protestantsche schrijvers die dwaze beschuldiging hebben laten varen.

Iets langer moeten wij stilstaan bij eene andere, onzes inziens even ongegronde, beschuldiging. Leothericus, die van het jaar 1000 tot 1032 den aartsbisschoppelijken zetel van Sens bekleedde, is vroeger niet alleen door Protestanten, maar ook door sommige Katholieken (Baronius, Bulaeus en anderen) als voorganger van Berengarius beschouwd; en in onzen tijd heeft Staudenmaier die beschuldiging hernieuwd. Den eenigen grond daarvoor vond men in een verhaal van Helgaldus, dat wij derhalve laten volgen.

„De goede koning [Robertus van Frankrijk] was ver-

---

1) *Catalogus testium veritatis* (Lugduni, 1597), Tom. II, pag. 340—346. 2) Ibid. pag. 163; en pag. 333—335.

„ ontwaardigd tegen zekeren bisschop," — [in onze Frankfortsche uitgave van 1596 voegt *de uitgever* er in parenthesi bij: „*Leothericus, aartsbisschop van Sens*"] — „ die een „ verkeerd gevoelen omtrent den Heer had en in sommige „ geschillen eene beproeving vorderde door het ligchaam „ onzes Heeren Jesus Christus. Hij schreef hem daarover „ in dezer voege: „ Het verwondert mij, dat gij, die den „„ naam van geleerd draagt, hoewel het licht der wijsheid „„ in u niet blinkt, met zulke onregtvaardigheid en „„ zoodanigen haat tegen Gods dienaren, eene beproeving „„ door 's Heeren ligchaam en bloed hebt kunnen bevelen; „„ en dat gij, terwijl de priester bij het uitreiken zegt: „„ *het ligchaam onzes Heeren Jesus Christus zij u tot* „„ *behoud van ziel en ligchaam*, - met vermetelen en be- „„ smetten mond zegt: *ontvang het, zoo gij waardig zijt*, „„ daar toch niemand hetzelve waardig is. Waarom schrijft „„ gij aan de Godheid de ellende des ligchaams toe en „„ verbindt gij de zwakheid van menschelijke smart met „„ de goddelijke natuur?" En zwerende bij den Heer, „ sprak de vorst: „ Zoo gij u niet verbetert, zult gij van „„ de bisschoppelijke waardigheid beroofd en veroordeeld „„ worden met hen die tot den Heer zeggen: *ga weg* „„ *van ons*; en gij zult geen deel hebben met hen tot „„ wie gezegd is: *nadert tot God en Hij zal tot u naderen.*" „ Door deze woorden van den goeden koning teregt gezet „ en wijselijk onderwezen, zweeg de bisschop en hield „ zich stil van die kwade leer, welke tegen al wat goed „ was streed en zich in de wereld reeds begon te ver- „ breiden" [1]).

Reeds dadelijk rijst de twijfel, of dit verhaal op Leothericus

---

[1]) Helgaldus, *Epitome vitae Roberti regis*; l. c. pag. 64.

toepasselijk is; want Helgaldus spreekt slechts van *zekeren bisschop: praesuli cuidam*, zonder hem te noemen, terwijl hij nogtans eenige bladzijden verder Leothericus met name noemt als tegenwoordig bij eene kerkwijding en hem daar den titel van *aartsbisschop: archipraesul* geeft [1]). Bovendien strekt al wat men overigens weet van de betrekking tusschen den koning en Leothericus slechts om dien twijfel te vergrooten; beiden waren zij leerlingen van den beroemden Gerbertus (Paus Sylvester II); in de vervolging, welke hij van den graaf van Sens te verduren had, zocht en verkreeg Leothericus den bijstand des konings; en toen de vorst in het jaar 1022 te Orleans eene synode deed houden tegen de bovenvermelde Manicheën, ontbood hij den aartsbisschop Leothericus, om het voorzitterschap in die vergadering te bekleeden [2]). Op dit alles willen wij echter niet langer aandringen; de naam doet hier weinig ter zake en de woorden van Helgaldus betreffen in ieder geval *eenen bisschop*: veronderstellen wij derhalve voor het oogenblik, dat zij van Leothericus verstaan moeten worden.

Van des te meer belang is alsdan de vraag: wat leggen zoowel de koning als Helgaldus aan Leothericus ten laste? Dat hij sommige personen eene beproeving door het H. Sakrament deed ondergaan, — een gebruik, waarvan men in de middeleeuwen vele voorbeelden vindt; men verwachtte namelijk bij eene zoodanige beproeving, dat God diegenen, die schuldig waren aan de misdaad waarvan men hen verdacht hield, en die niettemin de H. Eucharistie durfden ontvangen, op eene zigtbare wijze straffen en alzoo hunne schuld aan het licht brengen zou.

---

1) Ibid. pag. 73.

2) *Chronicon S. Petri vivi*; bij d'Achery, *Spicilegium*, Tom. II, pag. 473—474.

In plaats nu van daaruit af te leiden, dat Leothericus de Katholieke transsubstantiatie-leer niet geloofde, zou men er veeleer het tegendeel uit kunnen besluiten; dit behoeft, meenen we, geen nader betoog.

Maar Helgaldus schrijft vervolgens ook nog *een verkeerd gevoelen omtrent den Heer* aan Leothericus toe: „*praesuli cuidam de Domino non bene sentienti*"; en blijkbaar staat de vraag des konings daarmede in verband: „Waarom schrijft gij aan de Godheid de ellende des „ligchaams toe en verbindt gij de zwakheid van mensche„lijke smart met de goddelijke natuur? *Cur divinitati „attribuis aerumnas corporis et infirmum doloris humani „divinae connectis naturae?*" Men kan niet zeggen, dat deze woorden door duidelijkheid uitmunten. Bevatten zij eene nieuwe, van de vorige geheel verschillende, beschuldiging? sommigen hebben zulks gemeend en daarom aan Leothericus eene verwarring van de beide naturen des Heeren ten laste gelegd: volgens hen zoude dus dit tweede punt volstrekt het H. Sakrament niet betreffen; moeijelijk evenwel kunnen wij ons met die zienswijze vereenigen, want in ons oog bevat het geheele verhaal slechts ééne doorloopende beschuldiging. Bij wijze van gissing durven wij bovenstaande woorden door de volgende omschrijving verklaren: „waarom ziet gij in de „ligchamelijke kwalen, die soms iemand na de H. Com„munie treffen en slechts de gevolgen zijner menschelijke „zwakheid zijn, waarom ziet gij daarin straffen van Gods „hand?" Doch hetzij men er dezen, hetzij eenen anderen zin aan hecht, in geen geval kan men er redelijkerwijze uit afleiden, dat Leothericus de transsubstantiatie verwierp, of met Staudenmaier zeggen: „hij bestreed de leer van Paschasius Radbertus". Zelfs de Protestanten van onzen

tijd schijnen hiervan overtuigd; Neander, Reuter en anderen rekenen Leothericus niet meer onder de voorgangers van Berengarius [1]).

Wie waren dan in de elfde eeuw de voorgangers van laatstgenoemde? Waar was die partij, die, gelijk Neander beweerde, de leer van Paschasius bestreed? wie waren hare hoofden, hare aanvoerders of verdedigers? Wij moeten het antwoord schuldig blijven. Neander noemt ons niemand; en evenmin als bij hem, vonden wij in de geschiedenis der elfde eeuw eenen enkelen persoon, wien wij met eenigen grond *verdenken*, veel minder beschuldigen konden, tot eene zoodanige partij behoord te hebben. Behoeven wij nog te zeggen, welke nieuwe kracht dit geeft aan ons bewijs en hoe onloochenbaar het is, dat Berengarius tegen de gansche Kerk in eene nieuwe dwaalleer verkondigde?

Nog meer opmerking verdient het stilzwijgen van Berengarius zelven. Had die partij, van welke Neander spreekt, werkelijk bestaan, hadden sommige personen der elfde eeuw onze Katholieke leer bestreden, alvorens Berengarius haar aanrandde, deze laatste had niet mogen noch kunnen nalaten, hun gezag ter zijner verdediging in te roepen; hij had door hun gezag zijne bestrijders moeten wederleggen, die hem gestadig zijnen opstand tegen de gansche Kerk verweten. Nogtans deed hij zulks nergens; integendeel, men hoort hem spreken van zijne leer als van eene leer, tot welke hij niet door mededeeling of onderrigt van anderen, maar alleen *door eigen onderzoek*

---

1) De oordeelkundige Mabillon heeft insgelijks die valsche beschuldiging van Leothericus afgewezen: *Acta Sanct.*, praef. 2, saec. VI, N. 8.

gekomen was. „Niemand", zegt hij onder anderen, „heeft „in het concilie van Vercelli *mijn* gevoelen uiteengezet, „*want* destijds was het *mij zelven* nog zoo klaar en „duidelijk niet en *ik* had toen de schriften nog niet „genoeg onderzocht" [1]). Waarlijk deze handelwijze laat zich alleen verklaren door de volstrekte onmogelijkheid, waarin hij zich bevond, om zich op het gezag van eenigen schrijver of geleerde zijner eeuw te beroepen.

Onwillekeurig worden wij er toe gebragt, hier eene korte opmerking te maken, die strikt genomen wel niet tot ons eigenlijk onderwerp behoort, maar er toch mede in zeker verband staat: zij betreft den strijd tegen Paschasius Radbertus, waarvan de Protestantsche schrijvers altijd grooten ophef gemaakt hebben. De Katholieke leer, zeggen zij, was in de negende eeuw nog niet tot kerkleer verheven, want Joannes Scotus Erigena bestreed haar destijds in zijn geschrift tegen Paschasius. Maar zeer goed gevoelende, dat de naam van dien ook in andere opzigten slecht befaamden Scotus alleen weinig bewijzen kan, voegen zij er bij, dat ook de monnik Ratramnus en de groote aartsbisschop Rabanus Maurus tegen Paschasius en de Katholieke leer geschreven hebben.

Wij erkennen wat over Scotus gezegd wordt, wiens geschrift hoogst waarschijnlijk Berengarius op den dwaalweg gebragt heeft; en hem derhalve kan men *den eersten uitvinder* van de ketterij tegen het H. Sakrament noemen; wijl hij echter geene aanhangers had, zijne leer terstond als ketterij beschouwd werd en bij niemand ingang vond, vóórdat Berengarius haar twee eeuwen later hernieuwde,

---

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 44.

verdient zijn persoon in dit opzigt weinig opmerking [1]). Wij erkennen vervolgens, dat Rabanus en Ratramnus tegen Paschasius geschreven hebben. Maar wij ontkennen, dat zij over de leer der transsubstantiatie anders dachten dan Paschasius. Daaromtrent bestond tusschen hen geen verschil; het verschil liep alleen over eenige uitdrukkingen van Paschasius, die door Rabanus en Ratramnus werden afgekeurd; kortom die strijd was een loutere woordenstrijd.

Het is natuurlijk hier de plaats niet, om de gronden voor deze bewering breedvoerig uiteen te zetten, die

---

1) In een vroeger artikel (September 1858, bl. 137) zeiden wij, *dat Scotus Frankrijk ontvlugtte en naar Engeland de wijk nam*; maar ten onregte, of althans hadden wij geen regt, dit op zulken stelligen toon te verzekeren. Wel is waar, is het vroeger algemeen aangenomen en zelfs nog in onzen tijd door Staudenmaier en anderen volgehouden en wel op dezelfde gronden, die wij daarvoor aanhaalden. Maar daartegenover staat, dat tegenwoordig de meeste schrijvers en met zeer groote waarschijnlijkheid die vlugt van Scotus naar Engeland ontkennen. — Nog eene andere onnaauwkeurigheid moeten wij verbeteren. In eene noot op bl. 306 (November 1859) deelden wij uit het geschrift van Humbertus tegen Nicctas eenige zinsneden mede over de oneerbiedigheid der Grieken, waarvan de laatste luidde: „Reliquias quoque oblationis velut com-„munes panes nonnumquam usque ad fastidium sumunt, et si „sumere non sufficiunt, subterrant aut in puteum projiciunt". Wij teekenden daarbij aan: „Wij verstaan de laatste zinsnede van „brood, dat in de Mis bij het Offertorium opgedragen, maar niet „gekonsakreerd werd". Reeds uit behoedzaamheid schreven wij: „*wij verstaan*", en niet: „deze zinsnede *moet* verstaan worden", zooals wij eerst geschreven hadden; want het Latijn, dit zagen wij, liet twee verschillende zinnen toe. Later overtuigden wij ons, door vergelijking van een ander geschrift van Humbertus (*Disput. de azymo et fermentato*, in fine), dat inderdaad de bedoelde zinsnede niet van gewijd ongekonsakreerd brood, maar van het H. Sakrament behoort verstaan te worden.

men overigens bij vele schrijvers en vooral bij Mabillon [1]) en Natalis Alexander [2]) vinden kan. Maar dit wilden wij doen opmerken: het stilzwijgen van Berengarius toont ook de gegrondheid dier bewering. Zoo min als hij zich beroept op het gezag van een zijner tijdgenooten, evenmin beroept hij zich op het gezag van Rabanus of Ratramnus; beiden en vooral Rabanus stonden nogtans in veel hooger aanzien dan Joannes Scotus; en evenwel is Scotus de eenige schrijver, dien Berengarius tegenover Paschasius stelt. Vroeger, toen men ter naauwernood eenige weinige regels bezat, van zijne hand afkomstig, kon aan deze opmerking slechts geringe waarde toegekend worden; maar thans heeft zij voor ons eene veel grootere beteekenis, nu wij zijn werk *de sacra coena* kunnen raadplegen, een geschrift van bijna driehonderd bladzijden en door hem op rijpen leeftijd vervaardigd, een geschrift, waarin hij zijne ketterij veel meer door het gezag van anderen, dan door eigene redenering tracht te verdedigen, waarin hij meermalen tegen Paschasius te velde trekt en hij dan ook wel van Joannes Scotus, maar niet met het minste woord van Rabanus of Ratramnus gewaagt. Dat stilzwijgen weten wij alleen te verklaren door zijne overtuiging, dat beide laatstgenoemden de transsubstantiatie-leer even geloovig beleden als Paschasius Radbertus.

Alleen zou men nog kunnen vragen: waren hunne geschriften destijds wel bekend? Maar dit kan moeijelijk betwijfeld worden. Immers nog kort te voren had de

---

1) Mabillon, *Acta Sanctorum*, praefatio altera saeculi quarti Benedictini.

2) Natalis Alexander, *in hist. eccl. saec. IX et X*, dissert. 10, 11 et 13.

anonymus Cellotianus (wiens Katholiek geloof door allen erkend wordt) over hunne geschriften gesproken en met hen *de uitdrukkingen* van Paschasius afgekeurd; want deze schrijver, hetzij men met Mabillon in hem den abt Heriger ziet (gestorven in 1007), hetzij men hem met Neander, Reuter en anderen voor den grooten Gerbertus houdt (Paus Sylvester II, gestorven in 1003), hij leefde in beide gevallen tot in het begin der elfde eeuw. En nog veel beteekenender wordt het stilzwijgen van Berengarius, wanneer men zich met het laatste gevoelen vereenigt, dat tegenwoordig vrij algemeen wordt aangenomen. Want Fulbertus was een leerling van Gerbertus, droeg dus zeker kennis van het geschrift zijns beroemden meesters en zal even zeker zijnen leerling Berengarius daarvan niet onkundig gelaten hebben.

Het eerste onderzoek, betreffende *de voorgangers* van Berengarius in de elfde eeuw, is hiermede geëindigd. Ons bewijs is er door versterkt; het resultaat is voor hem en zijne ketterij zoo ongunstig mogelijk. Zien wij thans, welke uitkomst het onderzoek naar zijne *aanhangers* opleveren zal.

II. Weinig, zeiden we reeds, zoude ons bewijs in kracht verminderen, al konde men ook uit de geschiedenis toonen, dat Berengarius een grooten en talrijken aanhang gehad heeft; daaruit toch zou volstrekt niet volgen, dat vóór zijn optreden de Katholieke leer nog geene Kerkleer was. Dit blijkt te meer, wanneer men bedenkt, welk leerstuk door hem werd aangerand. Het gold de H. Eucharistie, het grootste geheim onzer godsdienst, een geheim, dat meer dan eenig ander een groot en nederig geloof van ons vordert. Het is waar, om de menigvuldige

plegtigheden, die door haar worden voorgeschreven, noemt men dikwerf onze godsdienst eene *zinnelijke* godsdienst; maar men vergeet, dat het middelpunt dier godsdienst, de H. Eucharistie, juist aan de zinnen een volstrekt stilzwijgen oplegt en dat al die uitwendige en zinnelijke plegtigheden slechts dienen, om het zoo bij uitstek *bovenzinnelijk* geheim der Eucharistie met meer geloof door ons te doen aanbidden. Uit dien hoofde nu zoude het ons nog minder kunnen verwonderen, indien velen Berengarius op zijnen dwaalweg gevolgd waren; wij zouden bijna zeggen: iemand, die openlijk een geheim aantast, hetwelk zoo groot geloof en zoo groote opoffering der zinnen vordert, hij moet noodzakelijk eenen talrijken aanhang verkrijgen.

Slechts in ééne veronderstelling zou het groot getal zijner aanhangers iets tegen ons bewijzen, wanneer namelijk terstond bij het optreden van Berengarius vele personen uit verschillende oorden zich aan zijne zijde geschaard en luide verkondigd hadden, dat de leer, welke hij beleed, altijd de hunne geweest en hun door hunne leermeesters in het geloof gepredikt was. Deze veronderstelling schijnt Neander gemaakt te hebben, waar hij zegt: „het is ligt mogelijk, dat allen, die de leer van „Paschasius bestreden, Berengarianen genoemd werden, „al waren zij ook onafhankelijk van Berengarius opge„treden". Maar het zoude eene dwaasheid zijn, dit breedvoerig te wederleggen; het is toch duidelijk, dat zulke onbewezene en door niets gestaafde gissing onmogelijk kan opwegen tegen de duidelijke en overeenstemmende verklaringen van Lanfrank, Guitmundus, Durandus, Gozechinus en het concilie van Rouaan: dat de ketterij te Tours en Angers begonnen, van Beren-

garius uitgegaan en door in zijne school gevormde personen gepredikt is.

Daarom evenwel is het onderzoek naar het getal zijner aanhangers nog niet geheel overbodig; kan om bovengemelde reden ons bewijs er niet meer bij verliezen, het kan nog en moet zelfs er veel bij winnen, indien wij doen zien, dat hun getal niet groot, maar integendeel zeer gering is geweest; hieruit toch zou blijken, hoe diep en vast onze Katholieke leer in de Kerk geworteld was.

Dit laatste nu kunnen wij met weinig moeite aantoonen: wij behoeven slechts te herinneren aan de woorden van Ascelinus, Lanfrank en Guitmundus, die hem bepaaldelijk zijnen opstand tegen de gansche Kerk en het gering aantal zijner voorstanders tegenwerpen, alsmede aan de eigene bekentenissen van Berengarius zelven. Wij mogen evenwel niet verzwijgen, dat de woorden van Durandus van Troarn hiermede in strijd schijnen, die spreekt van „eene zeer „groote menigte, welke de ketterij in Frankrijk trachtte „te verbreiden" [1]); alsook het gezegde van Berengarius: „dat zeer velen, ja bijna ontelbare personen van elken „rang en stand de dwaling van Lanfrank en Paschasius „verfoeiden" [2]). En het was dan ook vooral dit laatste gezegde, waarop Staudenmaier zich grondde, toen hij schreef: „Bisschop Bruno van Angers was niet de eenige „bisschop, die het met Berengarius hield. Waren sommigen, „zooals Frollantus, bisschop van Senlis, openlijk, anderen „waren meer in het geheim op zijne hand; en durfden

1) Durandus Troarnensis, P. IX; l. c. pag. 106.

2) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 54; „quam plurimos vel „pene infinitos esse cujuscunque ordinis et dignitatis, qui tuum „de sacrificio Ecclesiae execrentur errorem atque Pascasii Corbeiensis „monachi".

„wij hierin de verzekering van Berengarius zelven ver-
„trouwen (Bereng. *de Coena Dom.*, pag. 54), dan waren
„de meeste bisschoppen van Frankrijk op zijne zijde.
„Met de lagere geestelijkheid was dit niet minder het
„geval."

Het spijt ons dat een Katholiek geleerde deze regelen heeft kunnen schrijven, waarvan ieder woord eene onwaarheid is. Bruno van Angers hield het niet met Berengarius, evenmin als Frollantus van Senlis, gelijk wij later zullen toonen; geen enkele bisschop was *openlijk* voor hem, en men kan ook geen hunner met grond verdenken van *heimelijk* op zijne hand geweest te zijn; nergens zegt Berengarius, dat de meeste bisschoppen van Frankrijk op zijne zijde waren; en even weinig mag men zoo iets van de lagere geestelijkheid verzekeren. Hooren wij slechts welk een geheel ander oordeel zelfs Protestanten hebben uitgebragt. Berengarius, zegt Reuter, „stond genoegzaam *geheel alleen*: *fere unus*" [1]). „Er bestaat geen tegenspraak", zegt Neander, „tusschen de woorden van Durandus en „Berengarius [boven door ons aangehaald] die van een „*grooten* en de woorden zijner bestrijders, die van een „*kleinen* aanhang spreken; want men moet dit in eenen „betrekkelijken zin verstaan, namelijk klein in verhouding „tot de gansche Christelijke Kerk" [2]). En Sudendorf tracht de veroordeeling van Berengarius in het concilie van Vercelli daardoor uit te leggen, dat dit concilie „bijna „alleen door Fransche geestelijken werd bijgewoond" [3]). En om nog iets anders aan te voeren, had Staudenmaier zich slechts den afschuw en de eenparigheid herinnerd,

---

1) Reuter, l. c. S. 68.
2) Neander, l. c. S. 365.
3) Sudendorf, l. c. S. 109.

waarmede „*de talrijke menigte van bisschoppen*" die op de synode van Parijs tegenwoordig waren, Berengarius veroordeelden, of ook den algemeenen en krachtigen tegenstand, waarvoor Berengarius drie jaren later te Tours moest zwichten, nimmer zouden bovenstaande ondoordachte regelen aan zijne pen ontvloeid zijn.

Dat de aanhang van Berengarius van weinig beteekenis was, althans, om de woorden van Neander te gebruiken, „klein in verhouding tot de gansche Kerk", willen wij nog op eene andere wijze en meer in bijzonderheden toonen. Wij hebben zijne geschiedenis tot aan het jaar 1060 onderzocht, toen hij derhalve reeds veertien of vijftien jaren lang bezig was zijne dwaalleer te verkondigen. In ons vorig artikel noemden wij de personen, die ons uit het tot hiertoe gehouden onderzoek reeds bekend waren als zijne *bestrijders*: wij deden zien hoe algemeen de tegenstand was, dien hij ontmoette; op dezelfde wijze zullen wij thans diegenen opnoemen, die wij tot hiertoe als zijne *begunstigers of aanhangers* hebben leeren kennen.

De twee brieven van Berengarius aan zekeren Richardus en aan eenen thesaurier W., in welke hij hunne tusschenkomst inroept, om eene schadevergoeding van den koning te verkrijgen, doen ons vermoeden, dat deze beide personen tot hem in eene vriendschappelijke betrekking stonden; maar geregtigen ons niet, hen onder zijne aanhangers te rekenen, onder welke zij dan ook door niemand, voor zoover ons bekend is, geteld worden. Nog veel minder mag men zoo iets aan den koning zelven, Hendrik I, ten laste leggen; de dwaze bewering van Gfrörer en Staudenmaier, als ware Berengarius slechts een werktuig in handen van dien vorst geweest, be-

hoeven wij niet op nieuw te behandelen [1]). Met meer grond zou men kunnen twijfelen aan de regtzinnigheid van Paulinus, Primicerius van Metz, en den abt van Gorzia; maar ook niet meer dan *twijfelen*, zooals wij vroeger hebben aangetoond [2]).

Wie zijn ons dan tot hiertoe als aanhangers van Berengarius bekend geworden? Vooreerst, een geestelijke, die met hem de vergadering van Brionne bijwoonde, doch er ook met hem tot zwijgen gebragt werd. Ten tweede, een kanunnik der St. Martinuskerk van Tours en nog een andere geestelijke, Stefanus genaamd en uit Lombardije afkomstig, die hem in de synode van Vercelli verdedigden [3]). Vervolgens ten derde, graaf Gaufried van Anjou, wiens brief aan den kardinaal Hildebrand

---

1) Men vergelijke *de Katholiek*, Maart 1859, bl. 147—149.

2) *De Katholiek*, Mei 1859, bl. 300—306.

3) De Roye heeft het vermoeden geuit, dat deze twee geestelijken Frevaldus en Waldo zouden geheeten hebben; het is zeker, dat hij zich hierin bedrogen heeft, zegt Lessing teregt, want Berengarius noemt een hunner Stefanus. Maar wat bragt de Roye op dat vermoeden? Met zekerheid kunnen wij hierop niet antwoorden: evenals Lessing konden wij het werk van de Roye niet magtig worden, en kennen wij zijne gissing door Bulaeus. Men vindt echter, dit meenden wij te moeten aanteekenen, reeds in twee Protestantsche geschriften, die bijna eene eeuw ouder zijn dan dat van de Roye, diezelfde personen terug als vrienden van Berengarius. De Maagdenburger eeuwschrijvers zeggen (*Centur.* XI, pag. 455): „Berengarius had tot medestanders Frevardus en „Waldo, naar wien de Waldenzen geacht worden te heeten". En in den *Catalogus testium veritatis* (Tom. II, pag. 335) leest men: „Berengarius weigerde te Vercelli te komen, op raad zijner vrien„den, onder welke Frevardus en Waldo geteld worden, naar „wien later de Waldenzen, die volgens sommigen het gevoelen „van Berengarius omhelsd hebben, vernoemd zijn". Vreemd is het, die beide namen bij drie schrijvers terug te vinden; de latere schrijvers maken er geene melding van, zoo min als de geschriften der elfde eeuw, die op Berengarius betrekking hebben

dit althans kan doen vermoeden; wel is waar, niet zonder reden zou men hiertegen kunnen aanvoeren, dat de graaf geen man was, om zich met theologische geschillen in te laten, dat die brief allerwaarschijnlijkst door Berengarius zelven gesteld is, dat men, in één woord, meer regt heeft, om er Gaufried's gunstige gezindheid voor den persoon, dan wel zijne belangstelling in de leer van Berengarius uit af te leiden; maar wij achten het onnoodig, daaromtrent in nadere onderzoekingen te treden. Want wij zijn reeds aan het einde onzer optelling en er blijft slechts één persoon meer over, de abt Albertus van Marmoutier, dien men krachtens onze vroegere mededeelingen zou kunnen verdenken; over dezen abt willen wij iets langer uitweiden.

In zijn verhaal, hoe hij te Tours tot eenen eed gedwongen werd, schrijft Berengarius: „Ik gaf gehoor aan „den raad van den bisschop van Angers en van Albertus, „abt van Marmoutier, die overtuigd waren, dat hetgeen „ik zeggen zoude *door mij aan de schriften ontleend was*", en een paar regels verder: „ik deed den eed — alleen op „raad van voornoemde personen, *die evenals ik de waar-* „*heid kenden*". Steunende op deze woorden telde Lessing [1]) den bisschop, en Sudendorf [2]) den abt Albertus onder de aanhangers van Berengarius.

Wij rangschikken er bisschop Eusebius niet onder, hoewel deze ook door Theoduinus en Durandus beschuldigd wordt; zijne briefwisseling met Berengarius, die wij in een volgend artikel moeten mededeelen, bewijst te duidelijk het tegendeel. Maar veel minder nog verdenken wij de regtzinnigheid van den abt Albertus; wij

---

[1]) Lessing, S. 156. [2]) Sudendorf, S. 133.

zouden hiervoor andere en betere bewijzen moeten hebben dan de bloote verzekering van Berengarius. Ook bleef Albertus na zijnen dood daarvoor in te hooge achting bij de kloosterlingen van Marmoutier [1]), wier groote godsvrucht ten opzigte van het Allerheiligste Sakrament buiten allen twijfel is. Bovendien beroepen wij ons ter zijner verdediging op eenen brief van Berengarius.

De vijfde brief namelijk uit Sudendorf's verzameling is door Berengarius geschreven en gerigt aan den abt A. Wie is nu die abt A.? Sudendorf antwoordt: het is Ansfried van Préaux, en zijne meening scheen ons vroeger aannemelijk toe. Sedert geruimen tijd evenwel zijn wij overtuigd, dat bedoelde brief aan Albertus van Marmoutier geschreven is: dit moeten wij natuurlijk op de eerste plaats aantoonen en laten derhalve dien brief hier in zijn geheel volgen.

„B. aan den zeer eerwaarden en beminden Heer, den „abt A.!

„Alvorens u te verlaten, beste vader! had ik met u in „uwe kamer gesproken over het geschil, of liever over „dat wat geen geschil is. De zaak toch is duidelijk; ja „voor iemand, die geene dieren- maar menschenoogen „heeft, oogen, die het licht kunnen verdragen, die aan de „duisternissen niet gewoon noch, gelijk de H. Augus„tinus zegt, door den rook eener ijdele zegepraal verblind „zijn, voor hem is zij gansch en al onbetwistbaar. Ik had „dan, zeg ik, met u over het geschil gesproken en van „u het voorschrift gekregen, om bij de behandeling daar„van liever op de uitspraken van het Evangelie en de „Apostelen te letten. Hierover stond ik uiterst verbaasd,

---

1) Cf. Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 604.

„en ik durfde mij niet inbeelden, de woorden der Evan-
„gelisten en Apostelen beter te verstaan, of ze zorgvul-
„diger overwogen te hebben, dan uwe geleerdheid. Van-
„daar ging ik verder naar Chartres, maar had mij voorge-
„nomen, met hen [de geestelijkheid van Chartres] volstrekt
„over de zaak niet te spreken; deels wijl ik hoopte, mij
„met Gods hulp bij de bisschoppen [van Vercelli], naar
„welke ik op reis was, goed te zullen verdedigen: want
„na het hoofd verwonnen te hebben, behoefde ik mij
„dan zeker over niets meer te bekommeren; deels wijl ik
„hen kende en wist, dat bijna niemand hunner verdiende,
„iets over dit punt te hooren: en zoo er al enkelen hunner
„zulks eenigzins waardig waren, hun konde ik bij mijnen
„doortogt alles toch niet genoeg uiteenzetten. Doch daar
„verscheen die blinde, die leidsman der blinden. Waar
„was het sieraad der Kerk, waar de zon der geregtigheid,
„toen die eerlooze, die allergemeenste hansworst, die groote
„booswicht, die volstrekt geen geloof verdient, dien men
„zelfs bij wereldsche regtbanken zou afwijzen, in eene
„kerkelijke zaak als vaandrager door de bisschoppen zelven
„werd toegelaten? Hij verscheen, zeg ik, met eene schaar
„van ongeletterden, als het ware met zwaarden en stok-
„ken, zoodat ik onmogelijk geheel kon zwijgen; nogtans
„trachtte ik zooveel mogelijk het heilige niet voor de honden
„te werpen; en ik heb hun niets toegegeven, hoewel zij ge-
„meend hebben, dat ik zulks gedaan heb, toen Arnulf
„onder het gesprek *tot uw gezag zijne toevlugt nam*:
„toen hij met vele woorden verhaalde, dat gij openlijk bij
„hen gekomen waart en met verwerping van alle andere
„gezaghebbende schrijvers, u aan het evangeliesch en apos-
„toliesch gevoelen gehouden hadt.

„Vandaar weder verder voortreizende en eindelijk,

„zooals het in de raadsbesluiten Gods was vastgesteld, in „de gevangenis geworpen, herinnerde ik mij gestadig, „wat ik zelf uit uwen mond en wat ik over u van de „geestelijken te Chartres gehoord had; ook wist ik, dat „gij groote ergernis gegeven hadt aan dien blinde, die u „verslag had gedaan over het [eerste] concilie van Rome, „ik bedoel den abt van het St. Juliaansklooster, dat gij „namelijk de evangelische waarheid voor hem ontveinsd en „verzwegen hadt; en daar dit alles mij geweldig hinderde, „vroeg ik het Evangelie van den H. Joannes. Zeer dikwijls „en zoo aandachtig en grondig mogelijk dacht ik na over die „plaatsen van dat boek, welke op het geschil betrekking heb- „ben; maar zag nu ook, hoe duidelijk daar de zaak staat uit- „gedrukt, zoodat het mijns inziens waarlijk alle verbazing „te boven gaat, dat een verstandig mensch zulk groot „licht nog ontveinzen, of bij zoodanig licht nog verblind „zijn kan. Daarom dan ook, Vader! kan en mag ik het „voor u niet verzwijgen: ik vrees voor u het woord van „het Evangelie: „*wee, wee uwer, die den sleutel der „„wetenschap genomen hebt, maar zelven niet zijt ingegaan „„en anderen belet binnen te treden*". Hoe heerlijk en „goddelijk ook datgene is, wat ik verkondig, het zal, „wijl noch mijne waardigheid, noch mijne verdiensten „mij eenig gezag geven, niet in aanmerking komen, „*zoo gij, die eene hooge waardigheid bekleedt, er uw „gezag volstrekt niet aan verleenen wilt.* En inderdaad, „waarop is die bedreiging des Heeren toepasselijk: „*die „„zich over Mij en mijne woorden zal geschaamd hebben, „„over hem zal ook Ik mij schamen*"? Denk nogtans niet, „ik bid het u bij de goedertierenheid van den Heer „Jesus, dat ik dit zeg, om u te honen. Maar als men „uit de woorden der Evangelisten en Apostelen niets

„anders bewijzen kan, — en dit is toch boven alle „tegenspraak verheven; indien de geleerdste en beroemdste „uitleggers der kanonieke boeken, zij, door wier gezag „de gansche Kerk bevestigd en toegenomen is, aldus „denken — wat evenzeer buiten alle twijfel is; indien „zij dit niet onduidelijk, maar zonneklaar en niet slechts „op sommige plaatsen, maar bijna gestadig verklaard en „aangetoond hebben; — waartoe dient het u dan, dat „gevoelen te ontveinzen en ergernis aan blinden te geven? „waartoe dient het u dan, u te schamen, ik zeg niet „voor de woorden der Evangelisten en Apostelen, maar „zelfs voor de uitdrukkelijke uitspraken van de be- „roemdste schrijvers, Ambrosius, Augustinus, Hiero- „nymus?"

In dit schrijven maakt Berengarius melding van het gesprek te Chartres en zijne korten tijd daarna (Julij of Augustus 1050) gevolgde gevangenschap; alvorens echter te Chartres te komen, had hij den abt A., aan wien de brief gerigt is, op diens kamer bezocht. Die abt, besluit Sudendorf [1]), moet derhalve Ansfried van Préaux zijn; want volgens Durandus van Troarn ging Berengarius in 1050 naar Normandië, bezocht daar allereerst genoemden Ansfried en kwam daarop (na echter eerst nog den hertog Willem en de stad Brionne bezocht te hebben) te Chartres, waar hij met de geestelijkheid een mondgesprek hield. Bij den eersten oogslag schijnt dit eene zeer natuurlijke en gegronde redenering.

Maar bij nader inzien zijn wij tot de overtuiging gekomen, dat men hier niet aan Ansfried, maar aan Albertus van Marmoutier te denken heeft; en wel voor-

[1]) Sudendorf, S. 103.

namelijk om de twee volgende redenen. Vooreerst er bestond te Tours een klooster van St. Juliaan, en Richerius, abt van dit klooster, had het eerste concilie te Rome bijgewoond, in hetwelk Berengarius veroordeeld werd [1]); tegen dien Richerius, ook Sudendorf erkent zulks, vaart Berengarius in zijnen brief heftig uit, omdat hij met den abt A. over dat vonnis gesproken had. Nu volgt het uit den aard der zaak, dat Richerius bij zijne terugkomst uit Rome aan de geestelijkheid van Tours en *aan den abt Albertus* van het in de onmiddellijke nabijheid dier stad gelegene Marmoutier mededeelde wat in het concilie van Rome was voorgevallen; maar het is hoogst onwaarschijnlijk, dat hij dadelijk na die vermoeijende reis eene tweede reis naar Normandië ondernam, om *aan den abt Ansfried* verslag van het gebeurde te geven: pas in Mei 1050 kon hij Rome verlaten en uiterlijk in Julij van dat jaar zoude hij Ansfried reeds bezocht moeten hebben.

Ten tweede, de abt A. van onzen brief oefende blijkbaar een zeer groot gezag; op zijn gezag, als ware het pleit daardoor voldongen, beriepen zich de geestelijken van Chartres tegen Berengarius: en deze zelf schrijft hem: „al mijn werken zal vruchteloos zijn, zoo het ge„zag uwer hooge waardigheid mij ontbreekt". Ook dit is op *Ansfried* van Préaux niet toepasselijk; noch zijn persoon, noch zijn pas onlangs gebouwde klooster hadden eene dergelijke vermaardheid. Maar wederom zeer natuurlijk en gemakkelijk laat het zich verstaan van *Albertus*, den abt van het beroemde Marmoutier, dat

---

1) Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 468 et 678.

in hoog aanzien stond en onder zijn bestuur bijzonder bloeide.

Overigens is er niets onwaarschijnlijks in, dat Berengarius een bezoek aan Albertus op diens kamer gebragt en hem later dezen brief geschreven zou hebben: want hij liet zich door de vermaningen van Albertus en den bisschop van Angers bewegen, om in het concilie van Tours den gevordenden eed te zweren, hetwelk duidelijk eene vriendschappelijke betrekking tusschen deze drie personen te kennen geeft. Opmerkelijk is het daarom ook, hoe de bisschop van Angers zich verzette tegen het beroep van Berengarius op de kerkvaders en wilde, dat hij zich aan de duidelijke uitspraken der H. Schrift zoude houden; terwijl de abt A. van onzen brief zich juist op dezelfde wijze uitliet; — ook dit doet eerder aan Albertus dan aan Ansfried denken. Dit alles te zamengenomen doet ons met zekerheid besluiten, dat bovenstaande brief aan Albertus, abt van Marmoutier, geschreven is: wat wij dan ook vroeger daaruit op Ansfried hebben toegepast, moet in zooverre gewijzigd worden.

Om tot de hoofdzaak terug te keeren, men begrijpt nu gemakkelijk, wat men van de beschuldiging van Berengarius tegen Albertus te denken heeft. Albertus zoude met hem *de waarheid gekend hebben*, van de waarheid zijner ketterij overtuigd zijn geweest! De medegedeelde brief toont ons het tegendeel; daaruit zien wij, hoe Albertus zich tegen Berengarius verzette, zich op de H. Schrift beriep, ja, daarmede nog niet tevreden zelfs naar Chartres ging, om de Katholieke leer openlijk te verdedigen. Ten overvloede voegen wij er nog bij, dat ook de raad, welken Albertus hem gaf, om zijne Katholieke geloofsbelijdenis met eenen eed te bevestigen en zich

alzoo aan het concilie te onderwerpen, wel van eene zekere welwillendheid jegens Berengarius, maar tevens ook van een regtzinnig geloof getuigt.

Wat is nu de slotsom van dit tweede onderzoek. Van den eenen kant zagen wij ter naauwernood drie of vier personen zich aan de zijde van Berengarius scharen; van den anderen kant den tegenstand, dien hij van de gansche Kerk ondervond; welke nieuwe kracht krijgt ons bewijs door die vergelijking!

III. Behalve de weinige personen, die wij tot hiertoe als zoodanig leerden kennen, heeft men nog sommige anderen verdacht of beschuldigd, Berengarius en zijne leer begunstigd te hebben. Over eenigen hunner (bijv. Eusebius Bruno en Paus Gregorius VII) kunnen wij veel geschikter in het vervolg handelen; voor de overigen, die later moeijelijk ter spraak kunnen gebragt worden, ruimen wij hier eene korte plaats in.

Het allereerst vestigen wij de aandacht op Frollantus, bisschop van Senlis, schrijver van eenen brief aan Berengarius. Volgens Mabillon [1]) is hij te uitbundig in zijne loftuitingen, volgens Neander [2]) een der vrienden, maar volgens Staudenmaier (wiens woorden wij reeds mededeelden) een verklaarde en openbare aanhanger van Berengarius. Zijn brief luidt aldus:

„Frollantus, bisschop van Senlis, wenscht aan Heer en „Broeder Berengarius de vreugde der eeuwige zaligheid.

„Krank naar ziel en ligchaam kan ik mijn voornemen „en mijne belofte, van u te bezoeken, niet volbrengen;

---

1) Mabillon, *Acta Sanct.*, praef. altera in saec. VI, n. 22; *Annales*, Tom. IV, pag. 472. 2) Neander, S. 337.

„maar bid voor mij, smeek ik u, vooral opdat ik van „de kwaal, die mijne ziel drukt, bevrijd worde. Ik weet „niet, zeer geliefde Heer! of ik u in dit leven zal weder- „zien; zorg dus, dat ik u in het andere leven vol blijd- „schap aanschouwen mag. Mogt nogtans God mijn leven „en mijne gezondheid zoo lang sparen, dat ik bij u konde „komen, ik zoude niet nalaten, aan dat reeds lang be- „staande voornemen gevolg te geven; van u echter durf „ik niet vragen, mij nog in deze Vaste te komen op- „zoeken, om bij mij te bidden. Kan ik derhalve uithoofde „mijner ziekte niet tot u en kunt gij niet tot mij komen, „ik beveel u dan, zoo ik sterven mogt, mijne ziel aan; „zend voor haar uwe gebeden opwaarts ten hemel; smeek „de vorsten der aarstengelen en apostelen en de overige „hoofdlieden van dat hemelsch heer, die bij den grooten „Koning het meest vermogen, opdat Hij op hunne voor- „spraak mijne zondige ziel doe bevrijden uit den kerker „des doods; ja wend u in uwe gebeden, gelijk gij voor „anderen gewoon zijt, zoo ook voor mij tot dien aller- „heiligsten en goedertierenen Koning zelven, en vraag „Hem zelven met vertrouwen, dat Hij mij genadig zij. „Groet uit mijnen naam den Heer abt R. en de overige „Heeren en Broeders, wier genegenheid ik door u ver- „kregen heb en verzoek hun, dat zij mijner in hunne „gebeden gedachtig zijn. Gij hebt slechts te bevelen, zoo „gij van mij iets verlangt. Weet intusschen, dat ik u in „de gunst van den koning mijnen heer met het beste „gevolg heb aanbevolen (*quod multum firmiter acquisivi „tibi gratiam Domini mei Regis*). Vaarwel; en hoewel „zulks overbodig is, toch vraag ik u, vergeet mij niet" [1]).

---

[1]) Uitgegeven in het *Spicilegium* van d'Achery, Tom. III, pag. 399.

Niemand zal, hetzij den godsdienstigen, hetzij den vriendschappelijken en hartelijken toon van dezen brief ontkennen. Maar het blijft ons een raadsel, hoe Staudenmaier er uit besluiten kon, dat Frollantus de ketterij was toegedaan, waarover in dien brief niet het minste woord voorkomt. Welligt grondde hij zich op de geslaagde poging van Frollantus, om den koning gunstig voor Berengarius in te nemen. Maar met groote waarschijnlijkheid veronderstelt Sudendorf [1]), dat de brief eerst *na* het concilie van Tours geschreven is, in hetwelk Berengarius zich door het afleggen zijner geloofsbelijdenis met de Kerk verzoend had; wijl de koning, van den beginne af ongunstig jegens hem gestemd en bovendien gebonden door het besluit der synode van Parijs, hem *vóór* dien tijd moeijelijk zijne gunstige gezindheid betoonen kon. Is nu deze veronderstelling waar, en schreef Frollantus den brief, toen Berengarius bekeerd scheen, hoe zal men dan uit dat schrijven de ketterij van den bisschop kunnen bewijzen?

Bovendien hebben wij nog eene geheel andere zwarigheid. Alle schrijvers, die wij raadpleegden, Mabillon en Neander, Staudenmaier en Sudendorf verklaren eenparig, dat bovenstaande brief aan Berengarius van Tours geschreven is; doch te vergeefs zoekt men bij iemand hunner eenig bewijs voor die uitspraak: en zonder zulk bewijs Frollantus op grond van dien brief van ketterij, of zelfs van te groote vriendschap jegens Berengarius te beschuldigen, is ten hoogste onregtvaardig. Men leest, het is waar, in het opschrift: „*aan Berengarius*"; maar die naam werd, ook in de elfde eeuw, door velen gedragen

---

[1]) Sudendorf, S. 25.

en bewijst derhalve volstrekt niet, dat wij hier aan den kanunnik van Tours hebben te denken. Ja wat meer is, de woorden van den brief: „*groet den heer abt R. en de „overige Heeren en Broeders, wier toegenegenheid ik door „u verkregen heb*", zijn volgens ons oordeel vrij duidelijk tot eenen kloosterling gerigt, die aan den abt R. onderworpen was: en Berengarins van Tours was geen kloosterling [1]). Aan dezen laatste zou Frollantus ook niet geschreven hebben: „*ik heb u met het beste gevolg in 's konings „gunst aanbevolen*", maar: „*door mijn toedoen is de koning „niet meer vijandig tegen u gestemd*". Kortom die meening der geleerden wordt door niets bewezen, door den brief zelven wederlegd en is daarom voor de nagedachtenis van Frollantus des te onregtvaardiger.

In de tweede plaats moeten wij spreken over Drogo (Droco, Draco), aartsdiaken van Parijs, schrijver van den eersten en zesden brief uit Sudendorf's verzameling. De eerste, geschreven vóór het ontstaan der ketterij, behelst eene korte maar groote lofspraak op Berengarius. In den anderen schrijft Drogo hem: nimmer heb ik u een ketter genoemd; dat hebben zij uitgestrooid, met wie ik over uw gevoelen gesproken heb; zij hebben gedacht, dat ik met hen instemde, dewijl ik zweeg, zoodra ik hunne verregaande domheid bemerkte; gij hadt echter zoo iets niet moeten gelooven; het gerucht gaat van u, dat gij te veel naar vleijers luistert: dit weet ik nu bij eigene ondervinding. — In dezelfde verzameling vindt men ook twee

---

1) Onwaarschijnlijk is ook de gissing van Mabillon, dat deze abt R. een en dezelfde persoon zou zijn met Richardus, wiens voorspraak bij den koning Berengarius in een zijner brieven inriep; die Richardus verkeerde aan het hof des konings: hem derhalve kon Frollantus niet laten groeten door Berengarius van Tours.

brieven van Berengarius aan Drogo. Uwe veronderstelling, dat het gevoelen van den H. Augustinus verschilt van het gevoelen der overige kerkvaders, schrijft Berengarius hem in den negenden brief, verwondert mij grootelijks, want alle kerkvaders denken over de tafel des Heeren evenals de H. Augustinus. „God", zoo besluit hij dien brief, „*brenge uw goed begin tot een beter einde.*" In den dertienden brief eindelijk betuigt Berengarius verheugd te zijn, omdat de vriendschap tusschen hem en Drogo hersteld is [1]). — Van denzelfden Drogo is ook nog spraak in eenen brief van Gozechinus [2]). De rampzalige woelingen van onzen tijd, leest men daar, deden niet alleen mij, maar ook Drogo van Parijs en anderen besluiten, onze leerstoelen te verlaten en ons in de stilte terug te trekken. Onder die woelingen telde Gozechinus op de eerste plaats de nieuwe ketterij van Berengarius.

Indien werkelijk deze vier brieven tusschen Berengarius van Tours en Drogo van Parijs gewisseld zijn, dan nog kan men er weinig uit besluiten; eene innige vriendschap tusschen hen, of eene overeenstemming hunner denkwijze over het H. Sakrament blijkt er niet uit. Ook Sudendorf schijnt hiervan overtuigd; wij behoeven hem dan ook in zijne vele redeneringen en veronderstellingen niet te volgen, maar achten het bovenstaand verslag voldoende.

Over den zeventienden brief, dien men bij Sudendorf leest [3]), behoeven wij insgelijks weinig te spreken. De koning van Frankrijk, P. H. (Philippus I, volgens

---

[1]) Zie de brieven bij Sudendorf, S. 200, 210, 215, 220, en diens aanmerkingen, S. 88, 115, 127, 147.

[2]) Mabillon, *Vetera Analecta*, pag. 444.

[3]) Sudendorf, S. 225; Cf. S. 172.

Sudendorf,) had aan den schrijver van dien brief eenige vragen voorgesteld betreffende de regtsbedeeling, het uitdeelen van aalmoezen, het bezoeken der kerk en het dikwijls naderen tot de H. Communie. De schrijver B. (Berengarius, volgens Sudendorf,) antwoordt daarop, en bijzonder op de laatste vraag, vrij uitvoerig: evenwel genoegzaam alleen met teksten der H. Schrift en der kerkvaders. Genoemde koning, een alles behalve deugdzaam vorst, zou zich dus tot Berengarius gewend hebben, in de verwachting, dat deze zijne euveldaden zoude goedkeuren, maar zich daarin bitter hebben bedrogen, wijl hem in het antwoord de waarheid eerbiedig maar ernstig werd voorgehouden. Met deze gissing van Sudendorf kunnen wij ons volstrekt niet vereenigen; de vragen getuigen zoowel als het antwoord van eenen godsdienstigen zin; en juist daarom zouden wij den brief eenige jaren vroeger dagteekenen, dan Sudendorf deed, en hem willen terugbrengen tot den tijd, waarin de koning nog deugdzaam was. Bovendien betwijfelen wij ten sterkste, of deze brief door Berengarius geschreven is; met geen enkel woord is dit aangetoond of waarschijnlijk gemaakt; over de H. Communie wordt in den brief zeer Katholiek gesproken, ketterij vindt men daar volstrekt niet, en het gezegde van Sudendorf: „De woorden: *zal „ik uit menschenvrees de waarheid verzwijgen*, kwamen „Berengarius uit het hart", is regt belagchelijk, wijl die woorden uit den H. Augustinus zijn aangehaald; voor Berengarius schijnt het ook vrij ongepast en onnatuurlijk, den koning te herinneren, gelijk de schrijver doet, aan de gelofte bij zijne krooning afgelegd [1]).

---

[1]) De schrijver van den brief woonde waarschijnlijk te Tours; want in het opschrift geeft hij aan den koning tevens *den titel*

Op grond der door hem gevondene brieven beschuldigt Sudendorf eindelijk nog drie bisschoppen. Om eene proeve te geven, hoe hij daarbij te werk gaat, schrijven wij den korten brief aan Herman van Metz hier geheel af.

„B. aan Heere H.(erman), bisschop der heilige Kerk „van Metz, en aan zijne gansche geestelijkheid.

„Bij het ontvangen, beste Vader! van uwen groet en

---

van abt (vgl. *de Katholiek*, Julij 1858, bl. 49); en aan het slot vraagt hij den vorst, de heiligschennis te willen straffen *aan de St. Martinuskerk* gepleegd: *de sacrilegio beati Martini regiae rigorem censurae exerere.* Van dit laatste geeft Sudendorf eene zonderlinge verklaring: die *heiligschennis* zou bestaan hebben in de weigering der geestelijkheid van Tours, om hunnen nieuwen aartsbisschop Radulfus te erkennen. Wij gelooven eene betere verklaring te weten. Gaufridus Barbatus, graaf van Tours, plunderde in 1066 of 1067 het klooster Marmoutier, verjoeg bovendien den aartsbisschop Bartholomeus met zijne kanunniken uit de stad en maakte zich meester van de goederen hunner kerk (Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 604; Sudendorf, S. 221). Wordt nu hierop gedoeld, 'twelk vrij wat aannemelijker is, dan is ook de brief zeven jaren vroeger geschreven dan Sudendorf beweert.

In deze veronderstelling nu zoude men hetzij den abt van Marmoutier, Bartholomeus, hetzij beter nog diens naamgenoot den aartsbisschop voor den schrijver kunnen houden. De aartsbisschop toch kon gevoegelijk den vorst aan de gelofte herinneren, bij zijne krooning afgelegd, want hij was getuige dier plegtigheid geweest (Labbe, Tom. IX, pag. 1107); het laat zich veel beter denken, dat hij, dan dat Berengarius door den koning over de punten geraadpleegd werd, die in den brief behandeld worden; ook paste het hem, zich bij den koning over het schenden zijner kerk te beklagen, gelijk hij dit eveneens bij den Paus deed (Sudendorf, S. 221). — Er is nogtans ook iets tegen. Sudendorf meent in den brief eene zinspeling op 's konings huwelijk te vinden en dit zoude eerst na den dood des aarsbisschops voltrokken zijn. Evenwel die toespeling is alles behalve duidelijk en zeker; ten andere, gelijk over zijn geboortejaar (vgl. Labbe, l. c. en Mabillon, l. c. pag. 544), zoo bestaan er ook verschillende berigten over het jaar, waarin de koning huwde (Sudendorf, S. 174).

„uw welwillend schrijven, verheugde ik mij, want ik zag „daarin eene vertroosting mij door den goeden God ge- „zonden, *die slaat maar ook heelt*, die mij aan tallooze „vervolgingen mijner vijanden blootstelt, maar mij ook „wederkeerig uwe goede genegenheid schenkt. Want „waart gij mij zoo gunstig niet gezind, gij zoudt zulke „groote gedachten van mij niet gekoesterd hebben; waart „gij mij zoo gunstig niet gezind, gij zoudt mij in uw „schrijven tot die hoogte niet hebben verheven, welke ik „nooit bereikt heb en nimmer bereiken zal [1]). Wie toch „ben ik, dat gij aan mij schatten van wijsheid toeschrijft? „Gij hadt veeleer op mijne gebreken in dat opzigt kunnen „wijzen. Wat nu broeder Petrus aangaat, dien gij, beste „Vader! als uwen zoon bemint, met vreugde heb ik hem „ontvangen en ik verheug mij, hem bij mij te hebben; „maar tracht gij van de almagt des Heeren te verwer- „ven, dat zijn verblijf bij mij, zoowel voor mij als voor „hem, vruchten oplevere. Vaarwel" [2]).

Hooren wij nu Sudendorf. „Ook Herman, bisschop „van Metz, de innige vriend van Paus Gregorius VII en „vroeger de vertrouweling van keizer Hendrik IV, ver- „oordeelde de leer van Berengarius niet; hij achtte veeleer „zijne wijsheid zoo hoog, dat hij hem den broeder Petrus, „een jongen geestelijke, dien hij bijzonder liefhad, ter „verdere vorming toevertrouwde..... De gansche geestelijk- „heid van Metz koesterde, naar het schijnt, over Beren-

---

1) Nisi enim de bona affectione *nunquam* tantum de me presumeret sublimitas tua, nunquam *nisi de bona affectione* tantum quantus nunquam fui vel futurus sum me scriberet existimatio tua. — Sudendorf verstond dit niet, want hij wilde de kursijf gedrukte woorden laten wegvallen. Wij hebben ze in onze vertaling behouden.

2) Sudendorf, S. 229.

„garius dezelfde gedachten als haar bisschop, want Beren-
„garius rigt zijnen brief aan den bisschop en de gansche
„geestelijkheid" [1]).

Deze redeneringen laten wel iets te wenschen over, maar daar stappen wij overheen; de hoofdvraag, waarvan hier alles afhangt, is: heeft Berengarius den brief geschreven? Sudendorf beweert het, doch waarschijnlijk alleen op het gezag der letter B.; want de vraag wordt door hem volstrekt niet behandeld. Wij voor ons kennen aan die letter zulke bewijskracht niet toe. Wie weet, of zelfs die B. niet aan eene schrijffout te danken is? want de afschrijver kan zich hier even goed hebben vergist, als toen hij in eenen anderen brief Eusebius Bruno met eene F. aanduidde [2]). Hadden al de 22 brieven dezer verzameling op Berengarius betrekking, gelijk Sudendorf elders beweert [3]), wij zouden ook bij dezen brief aan hem moeten denken. Maar dit is zoo niet. De brieven N. 8, 11 en 15 hebben zeker op Berengarius geen betrekking; en van N. 4, 17, 19 en 21 kan het, evenals van onzen achttienden brief, alleen op grond der letter B. beweerd worden. In één woord, er bestaat niet de minste grond, om dezen brief aan Berengarius toe te schrijven; er is dus geen reden, om den bisschop van Metz te verdenken.

Zou welligt een of ander abt, op aanbeveling van den bisschop van Metz, den broeder Petrus onder zijne kloosterlingen hebben opgenomen? Zou soms Berengarius, abt van het St. Laurenskloster te Luik en een vriend van den bisschop van Metz [4]), de schrijver van onzen brief

---

1) Sudendorf, S. 179. 2) Sudendorf, S. 219.
3) Sudendorf, S. 139, 140.
4) *Gesta Abbatum Trudonensium*, in het *Spicilegium* van d'Achery, Tom. II, pag. 665, 667.

kunnen wezen? Op de eerste vraag zouden wij bevestigend durven antwoorden; omtrent de tweede zijn wij natuurlijkerwijze meer in twijfel.

Ook Odo, bisschop van Bayeux en broeder van koning Willem den Veroveraar, was volgens Sudendorf een vriend van Berengarius; want een zekere B. schreef aan Odo een zeer vriendschappelijken brief [1]). Sudendorf poogt althans hier te bewijzen. Deze B. was niemand anders dan onze Berengarius, zegt hij, want de eigenaardige spreekwijze: *pater misericordiarum totius consolationis*, in dit schrijven voorkomende, vindt men terug in een ander zijner geschriften [2]). Ongelukkig evenwel wordt het eigenaardige dier spreekwijze veel verminderd door het woord: *Deus*, dat er op beide plaatsen aan toegevoegd wordt. Ook zou men aan Berengarius op dienzelfden grond zekeren brief van den apostel Paulus mogen toeschrijven, waar diezelfde „eigenaardige spreekwijze" gebruikt is. — Doch waartoe zouden we ons langer met de onbeduidende en dikwerf onware opmerkingen bezig houden, die Sudendorf hier opeenstapelt, om Odo tot vriend van Berengarius te maken? Odo was een der zeven bisschoppen van Normandië, die in het jaar 1055 te Rouaan bijeenkwamen en daar „tegen de schandelijke pogingen van Berengarius en zijne volgelingen met algemeen goedvinden (*communi assensu*)" het Katholiek geloofsformulier vaststelden, door ons in ons vorig artikel medegedeeld [3]).

De derde en laatste bisschop, met wien wij heden eindigen, is Joscelinus, aartsbisschop van Bordeaux. Aan hem zou Berengarius drie brieven hebben geschreven,

---

1) Medegedeeld door Sudendorf, S. 231.
2) Sudendorf, S. 187. 3) *De Katholiek*, April 1860, bl. 217.

den eersten (N. 2), alvorens hij zijne ketterij begon te leeraren; een anderen (N. 22), waarop wij later terug moeten komen, in de laatste jaren zijns levens. Inderdaad kan men met eenige waarschijnlijkheid zeggen, dat zij uit de pen van Berengarius zijn voortgevloeid. Maar zij zijn gerigt tot *Broeder J.*, of tot *Broeder en Heer J.*; moet men nu bij deze initiaal noodzakelijk aan Joscelinus van Bordeaux denken? Ja, antwoordt Sudendorf, WANT „onder „de geestelijken, tot welke Berengarius in eene vriend- „schappelijke betrekking stond, of met wie hij in brief- „wisseling was, vindt men behalve Joscelinus niemand, „*voor zoover men tot nog toe weet*, wiens naam met eene J. „begint"! Dat argument wordt tweemalen herhaald [1])!

En waaruit kent men dan, vragen wij verder, die vriendschappelijke betrekking tusschen Joscelinus en Berengarius? Uit een derden brief (N. 16), antwoordt Sudendorf [2]), een brief vol „warmte en hartelijkheid", die ten opschrift draagt: *aan J., aartsbisschop van Bordeaux*; want van het jaar 1047 tot aan den dood van Berengarius was Joscelinus de eenige aartsbisschop dier stad, wiens naam met eene J. begint.

Alvorens ons hiermede te vereenigen, moeten wij nogmaals eene vraag doen. Is dan die derde, warme en hartelijke brief door onzen Berengarius geschreven? Sudendorf zegt het, maar bewijst het niet. Er blijft ons dus niets anders over dan den brief te raadplegen; wij vinden daar eenige grootendeels aan de H. Schrift ontleende woorden, waarmede Joscelinus, wien eenig ongeluk overkomen was, getroost wordt, en die Lanfrank even goed had kunnen

1) Sudendorf, S. 89 en S. 196.
2) Sudendorf, S. 180, 181.

schrijven als Berengarius. Twee zinsneden geven echter iets te kennen. Vooreerst het opschrift, in hetwelk de schrijver zich *Bern.* noemt; bij deze initialen mag men aan geenen Bernardus, Bernoldus, Bernulfus, enz. denken, want zij zijn volgens Sudendorf de initialen van *Berngarius*!! Ten andere leest men aan het einde: „Overigens moet „gij mij uwe plannen en voornemens aangaande die „zaak, *over welke onze kanunnik F. met u gesproken heeft*, „nader bekend maken. Caeterum hoc, quod vobiscum „locutus est F. *canonicus noster*: quid conceperitis, quid „proposueritis, mihi specificetis oportet"; woorden, die vrij duidelijk het *bisschoppelijk* karakter van den schrijver verraden.

Niettemin besluit Sudendorf zonder aarzelen, maar ook zonder bewijs: wij hebben hier drie brieven van Berengarius aan Joscelinus, die derhalve innige vrienden waren!!

Wij schamen ons bijna voor onze lezers, dat wij op zulk geschrijf hunne aandacht zoolang gevestigd hielden. Ter onzer verschooning kan evenwel dienen, dat de bibliothekaris van Hannover, dien wij bestreden hebben, ook in zijn werk over Berengarius blijken van groote en dikwijls zeer oordeelkundige belezenheid gegeven heeft. Zelfs willen wij iets ter zijner verschooning aanvoeren, hetgeen tevens ook voor Lessing geldt. Wij begrijpen goed, hoe zij, Protestanten, voor Berengarius moesten ingenomen worden, toen zij zijne brieven en geschriften ontdekten; hoe er bij hen eene natuurlijke streving, een warm verlangen ontstond, om hem in bescherming te nemen, te verheffen en te verheerlijken; en uit dien hoofde kunnen wij zelfs hunne hatelijkheden tegen de Kerk beter verdragen, dan die van den schijnbaar kalmen en onpartijdigen Neander.

Hiermede is onze taak voor heden afgehandeld. Tegenover de algemeenheid van het Katholiek geloof, hebben wij den uiterst geringen bijval doen uitkomen, welke aan de ketterij bij haar ontstaan in de elfde eeuw ten deel viel, en niet dankbaar genoeg konden wij Gods voorzienigheid bewonderen, die, om ons geloof aan dit heiligste aller geheimen te bevestigen, eeuwen lang geene ketterij tegen hetzelve toeliet, en, toen deze zich eindelijk in de elfde eeuw vertoonde, haar terstond als eene ongehoorde en afschuwelijke nieuwigheid door zijne gansche Kerk deed verwerpen en bestrijden.

GELOOFT DE HOOGLEERAAR SCHOLTEN

AAN DE

ONSTERFELIJKHEID DER ZIEL?

Indien iemand betrekkelijk den hier genoemden hoogleeraar niets anders wist, dan dat hij belast is met het onderwijs der Christelijke Dogmatiek aan eene Protestantsche Universiteit, en dat derhalve aan hem het voornaamste gedeelte der wetenschappelijke opleiding is toevertrouwd van degenen, die eenmaal beroepen zullen worden, om in katechisatie en op den kansel Christelijke gemeenten in het geloof te onderrigten en voor te gaan, -

waarlijk zoo iemand zou de vraag, welke wij nederschreven, ongerijmd en daarenboven hoogst beleedigend voor den heer Scholten mogen oordeelen, en met eene verontwaardiging, welke wij zelf zouden billijk heeten, ons tegenwerpen: hoe, durft ge in twijfel trekken, of de voornaamste opleider der toekomstige predikanten bij *Christelijke* gemeenten gelooft aan de onsterfelijkheid der ziel?

Ook anderen, aan wie het niet onbekend is, dat de hoogleeraar Scholten, hoewel hij het Christendom, althans bij name, niet geheel verwerpt, toch al de positieve waarheden des Christendoms loochent, konden zich over onze vraag verwonderen, omdat immers de onsterfelijkheid der ziel eene waarheid is, die niet aan het Christendom bij uitsluiting toebehoort, maar gerekend wordt onder die waarheden, welke de mensch door zijne natuurlijke rede kennen en zelfs met zekerheid bewijzen kan; die deel uitmaakt van de zoogenoemde natuurlijke godsdienst; die door velen onder de heidenen en onder de hevigste vijanden en bestrijders des Christendoms erkend werd.

En toch zullen, naar ons inzien, deze weinige bladzijden voldoende bewijzen, dat de vraag, die we stelden, met volle regt gesteld werd, en, wat erger is, niet eens in bevestigenden zin kan beantwoord worden.

Wij hebben bij dit opstel hoofdzakelijk het oog op eene brochure, kort geleden door den hoogleeraar Scholten uitgegeven, nadat hij haren inhoud in eene redevoering te Amsterdam had uitgesproken [1]). Die brochure handelt „*over de oorzaken van het hedendaagsche materialisme*", welke de hoogleeraar drieledig noemt: „I. onwijsgeerige

---

1) Zij werd reeds vermeld in *de Katholiek*, bl. 176.

„natuurstudie; II. gebrekkige psychologie en metaphysica;
„III. het kerkelijk autoriteitsgeloof."

Over de eerste oorzaak hebben we niet te spreken; ook de derde blijve rusten. Door kerkelijk authoriteitsgeloof is, gelijk men ligt vermoedt, voornamelijk de leer der Katholieke Kerk bedoeld. Die leer, welke onophoudelijk den mensch van de stof tracht te onthechten, om het geestelijke leven in hem altijd meer aan te kweeken en te versterken; welke hem gedurig voorhoudt, dat de belangen zijner onstoffelijke ziel zijne eenig ware belangen zijn, is, volgens den Leidschen hoogleeraar, eene der oorzaken van het verfoeijelijke materialisme, dat alles tot stof maakt. Wij onthouden ons van alle wederwoord tegenover zulke bewering.

Derhalve bepalen we ons tot hetgeen de heer Scholte bij de behandeling der tweede oorzaak van het materialisme in het midden brengt; en daarbij is ons doel te antwoorden op de vraag: gelooft de hoogleeraar S. aan de onsterfelijkheid der ziel?

Het krachtigste bewijs voor de onsterfelijkheid der ziel wordt ontleend aan hare onstoffelijke, geestelijke natuur. Niemand, leerde de oude Romeinsche wijsgeer, kan aarzelen te erkennen, of hij moet meer dan oliedom [*looddom* staat er eigenlijk] in de natuurwetenschap zijn, dat de ziel niet door bijeenvoeging, door menging van deelen zaâmgesteld is; daarom kan zij voorzeker niet gedeeld, gesplitst, vaneen gescheiden, opgelost worden; *derhalve kan zij niet sterven.*

Allen, wien het met de onsterfelijkheid der ziel ernst was, hebben dit bewijs volgehouden en ontwikkeld. Met genoegen vermelden we eenige regelen uit een der laatste geschriften van den voormaligen hoogleeraar aan de

Leidsche Hoogeschool, den Eerw. heer J. M. Schrant. „Kortom", zoo besluit hij eene bewijsvoering, „er blijft „niets anders over, dan een van het ligchaam onder- „scheiden, zelfstandig, niet zamengesteld, niet uitgebreid, „noodzakelijk eenvoudig, zichzelfbewust, geestelijk we- „zen, met andere woorden, eene onstoffelijke ziel aan te „nemen." En vervolgens: „Nu weten wij, dat het lig- „chaam, door de scheiding der deelen, waaruit het is „zamengesteld, ontbonden wordt; maar kunnen wij iets „dergelijks van een van het ligchaam onderscheiden, „onstoffelijk, eenvoudig, zelfstandig, volstrekt ondeelbaar, „geestelijk wezen onderstellen?" Van nature alzoo is de ziel *onsterfelijk*. Is zij insgelijks van nature *onvernietigbaar*? Neen, dit is God alleen. Doch even waar is het, dat geene geschapen kracht, maar slechts Gods positieve wil bij magte is, de ziel te vernietigen. En deze wil is onbestaanbaar, omdat hij strijden zou én met onze redelijke en zedelijke natuur, én met de oneindige volmaaktheden van den Schepper [1]).

Voor professor Scholten echter heeft dit alles geene waarde; want hij ontkent, *dat de ziel eene geestelijke substantie is*. Immers is volgens hem de ziel in 't geheel

---

1) *Athanasia, of de gronden van mijn geloof aan eene voortduring na dit leven.* Te Leiden, bij J. W. van Leeuwen, 1857, bl. 13—18. — In deze verhandeling van den heer Schrant, „de vrucht van her- „haalde ernstige nasporingen", tot welker hernieuwde lezing de brochure van prof. Scholten ons noopte, spreekt de diepe overtuiging van den Christen-wijsgeer met de haar eigene ongekunsteldheid en warmte. De *Athanasia*, welken naam de verhandeling met volle regt verdient, beantwoordt aan het doel, dat de schrijver zich voorstelde; zij brengt bij hare lezers die „zalige overtuiging „ te weeg, welke den autheur deed uitroepen: „Heil, driewerf heil dengenen, die het geloof aan eene persoonlijke, zichzelfbewuste voortduring na dit leven bezit, en zijn' wandel daarnaar rigt!"

niet eene *op zich zelve bestaande substantie*, en ten tweede neemt hij hoegenaamd geene *geestelijke substantiën* aan.

De ziel is geene op zich zelve bestaande substantie. „De vroegere psychologie, nog altijd staande op het stand-„punt van Plato en Cartesius, sprak van de ziel, als „ware zij eene afzonderlijke substantie" (bl. 33); deze psychologie was echter eenzijdig en gebrekkig, zij gaf aanleiding tot allerlei ongerijmde voorstellingen, o. a. „van „geesten, die verschijnen"; „van een tusschenstaat tusschen „dood en opstanding, gedurende welken de mensch geacht „werd, hetzij in den hades, hetzij in den hemel, ont-„ligchaamd te leven." Derhalve is „de empirische an-„tropologie", de wetenschap van S., „wel verre van te „kunnen toestemmen, dat de mensch bestaat uit twee „heterogene substantiën" (bl. 35), dat is, uit eene on-stoffelijke ziel en een stoffelijk ligchaam.

Wat dwaze menschen toch de Christenen zijn, die meenen eene ziel te hebben, welke, onderscheiden van het ligchaam en eindeloos verheven boven de geheele stoffelijke natuur, zelfstandig bestaat, leeft en werkt in het ligchaam dat zij bezielt en als haar aardsch werktuig bezigt; welke eenmaal, als het ligchaam wederkeert tot de stof, waaruit het gevormd is, zelfstandig voortbestaan, voortleven en voortwerken zal, om zich, bij de eindvol-tooijing der dingen, weder met haar ligchaam te ver-eenigen. Hoe toch mogen de Christenen aan zulke on-gerijmdheden gekomen zijn? Hoe mag het menschdom vervallen zijn tot de dwaze meening aangaande het bestaan der ziel?

Prof. S. weet het voldingend antwoord op die vraag. *De ziel is eene vrucht der zucht tot abstraheren.* Deze abstractiezucht nu is, uit de vruchten te oordeelen, een

zeer kwade boom: onze lezers herinneren zich nog, hoe aan een zijner takken de duivel hangt [1]). Van dienzelfden noodlottig vruchtbaren boom is dan ook de ziel een produkt. „Reeds Kant, schrijft Scholten, had in zijne *Kritik der* „*reinen Vernunft* aangewezen, dat de onderstelling van „eene op zich zelve bestaande éénheid of substantie, die „men ziel noemt, op een paralogisme rust, waarbij men „zekere eigenschappen van den mensch, die hem van „andere wezens onderscheiden b. v. het denken, van den „mensch zelf abstraheerde, om dan vervolgens de alzoo „verkregene abstractie tot een afzonderlijk *ding* te ver- „heffen" (bl. 36). Dat afzonderlijke „ding", *Seelending*, gelijk S. het met Kant gaarne noemt, *bestaat echter niet*, ten minste voor den „man der wetenschap"; wij, het *profanum vulgus*, die niet verder zien dan „het opper- „vlakkigste, zich noemende *bon sens* of alledaagsch „menschenverstand" reikt, wij meenen, dat zulk „ding" werkelijk bestaat, en dien ten gevolge spreken wij van onze ziel, als van een zelfbestaand wezen; ja zelfs stellen wij ons de mogelijkheid voor, dat die ziel, na den dood des ligchaams, „ook zonder eenigen ligchamelijken vorm „bestaan kan" (bl. 33); immers wij beelden ons in, dat onze ziel een werkelijk bestaande, denkende en willende geest is, die dus ook zonder het ligchaam een rein geesten- leven leiden kan; doch wij bedriegen ons deerlijk, omdat wij, oningewijden die we zijn, niet vatten, „dat de geest, „van de materie losgemaakt, eene ledige, vormlooze ab- „stractie is" (bl. 38).

„*De* geest", zegt Scholten, en dat beteekent alle geest, want volgens hem bestaan er hoegenaamd geene geesten

---

1) *De Katholiek*, bl. 171, noot.

of geestelijke substantiën. Dat de duivel en insgelijks de menschelijke ziel slechts vruchten zijn van de zucht tot abstraheren, weten we reeds. Engelen beschouwe men veilig als soortgelijke vruchten [1]; en eindelijk is God, de oneindige, zuivere Geest, in de opvatting van den professor der Christelijke Dogmatiek, een produkt dier zelfde wonderbaarlijk vruchtbare zucht. Want „ dezelfde ab- „ stractie, die het dualisme van ligchaam en ziel" [*dualisme* heet in de tale Scholten's de leer, dat ligchaam en ziel *twee* substantiën zijn,] „ te voorschijn riep, bragt ook hier [in de Theologie] „ te weeg, dat men zich de Godheid dacht „ als een wezen naast en buiten de levenlooze stof", m. a. w., als een wezen, dat geest is zonder stof te zijn (bl. 45).

Genoeg hebben we aangehaald om voor bewezen te houden wat we vooropstelden: de ziel is geene op zich zelve staande substantie; daarenboven bestaan er hoegenaamd geene geestelijke substantiën; dus is de ziel niet eene *geestelijke substantie*. Daaruit volgt, dat de vraag van de onsterfelijkheid der ziel in Scholten's ooren klinken moet als bare onzin. Vragen naar het onsterfelijk voortbestaan van de ziel, van het *Seelending*, dat alleen door domme menschen als iets bestaands wordt aangezien, maar voor den wetenschappelijken man niets anders is dan een ledige dop, een ijdele vorm, een tooverlantaarnsschim, minder nog: een vrucht van de zucht tot abstraheren!

---

1) Wat in de H. Schrift aangaande engelen gevonden wordt, „ is op rekening te stellen deels van de bijbelsche historie, [waarmeê het *Woord Gods* niets heeft uit te staan] „ deels van de He- „ breeuwsche poësie, die de natuurkrachten en alle handelingen der „ Voorzienigheid tot personen maakte, deels van de dogmatische „ overlevering des Israëlitischen volks." — (*Dogm. Christ. init.*, P. II, c. I, n. 9.)

Misschien, en niet ten onpas, vraagt hier een lezer, of prof S. dan in het geheel niet spreekt van de menschelijke ziel. We haasten ons te antwoorden, dat hij daarvan wel degelijk spreekt, niet slechts om er den draak mede te steken, maar ook in vollen ernst. Want het is der wetenschap, die S. van de *aufgeklärte* Duitschers geleerd heeft, minder te doen om nieuwe namen dan om nieuwe denkbeelden. Wat dan is de ziel volgens Scholten? „De ziel is het onder alle wisseling der stof en der ge„dachten met zich zelf identische *wezen* van den mensch, „bestemd om van de eerste kiemwording in den moeder„schoot af, door eene reeks van ontwikkelingsphasen heen, „te worden wat hij naar zijne idé is, zelfbewust, zelf„standig geestelijk, individu" (bl. 37). Of, wil men iets anders: Scholten leert, dat uit het bewustzijn des menschen blijkt, „dat er, onafhankelijk van de bepaalde stofmassa, „die thans zijn organisme uitmaakt, een *iets* bestaat, dat „niet uit de combinatiën der stof en hare wetten ontstaat, „maar van die combinatiën en van de eenheid des orga„nischen levens, het veroorzakende en vormende prius „is" (bl. 25). Is dat „*wezen* van den mensch", dat „*prius*" geestelijk of stoffelijk? Wat onverstandige vraag! Er bestaat immers geen onstoffelijke geest evenmin als ongeestelijke stof. Maar laat het zich dan begrijpen, dat het „*wezen* van den mensch", de Scholtensche ziel, geestelijk en stoffelijk te gelijk is? Met onderscheid: „het opper„vlakkigste, zich noemende *bon sens* of alledaagsch men„schenverstand" begrijpt zulks niet, want dat verstand redeneert in zijne blindheid aldus: als de ziel geestelijk is, dan is zij niet stoffelijk, en als zij stoffelijk is, dan is zij niet geestelijk; — doch de „latere wijsbegeerte", die het zich tot taak stelde „om den mensch te begrijpen

„als éénheid, maar als eene hoogere eenheid, waarbij de „tegenstelling van ligchaam en ziel wegviel" (bl. 36), begrijpt het zeer klaar. Men lette hier vooral op het door S. aangewezen verschil: de *vroegere* wijsbegeerte begreep den mensch voorzeker als *éénheid*, als één persoonlijk wezen, bestaande uit ziel en ligchaam; doch uit eerbied voor den *bon sens* en tevens uit achting voor zich zelve, hield die wijsbegeerte de ziel en het ligchaam voor twee zelfstandigheden, waarvan de eene geestelijk, de andere stoffelijk is. Maar de *latere* wijsbegeerte, de doodsvijandin van den *bon sens*, begrijpt den mensch als eene *hoogere* eenheid, en in die eenheid bestaat de tegenstelling van geestelijk en stoffelijk, van ziel en ligchaam, niet meer.

Ééne vraag: als de ziel, naar des hoogleeraars verzekering, eene vrucht is van de zucht tot abstraheren, van wat mag dan wel die „*hoogere* eenheid", dat „*wezen* „van den mensch", hetwelk voor de ziel wordt in de plaats gesteld, eene vrucht wezen?

De heer Scholten gaat verder en bespreekt de vraag der onsterfelijkheid regtstreeks; deze, men moge het zonderling vinden, zegt hij aan te nemen; en zelfs tracht hij wie het gelooven wil te overtuigen, dat het geloof aan de onsterfelijkheid zeer goed kan behouden worden, al loochent men het zelfstandige bestaan der ziel. Het betoog voor deze stelling, welke het gezond verstand tegenstrijdig in zich zelve oordeelt, wordt voorafgegaan door de wel consequente betuiging, dat de onsterfelijkheid des menschen, indien zij het *bestaan* der ziel noodzakelijk veronderstelt, moet geloochend worden; „is het geloof aan de onsterfelijkheid „alleen bestaanbaar met het dualisme (zie bl. 374), dan „moet, daar het dualisme zijn regt van bestaan niet bewijzen „kan, het geloof aan de onsterfelijkheid worden opgegeven"

(bl. 39). Doch in Scholten's oogen is het bestaan der ziel geene voorwaarde tot onze onsterfelijkheid; ja wat meer is: „het vraagstuk der onsterfelijkheid heeft met de hypothese „van het veroordeelde abstracte *Seelending* niets gemeen" (bl. 44). Met andere woorden: wie zegt dat *'s menschen ziel* onsterfelijk is, zegt, volgens S., eene ongerijmdheid; en toch gelooft S., dat *de mensch* onsterfelijk is. Want „het geloof aan de onsterfelijkheid heeft zijn grond in de „kwaliteit zelf van het menschelijk wezen" (bl. 39).

Aanstonds vragen we: wat is dat „menschelijk wezen"? Is 't het ligchaam? Neen, want dat het ligchaam sterft, is een feit. Is 't de ziel? Neen, want er bestaat geen *Seelending*. Is 't dan ziel en ligchaam te gelijk? Neen, want het is voor S. onzin te spreken van ziel *en* ligchaam. Wat is dan in 's hemels naam „dat menschelijk wezen"? Is 't niets anders dan een abstracte idee? Neen; S. is immers de geslagen vijand van abstractiën. Zou het misschien een woord zijn zonder zin? Dat mogen we van Scholten, die zoo hoog boven den *bon sens* uitstaat, niet verwachten. Hoe 't zij, „in de kwaliteit zelf van het menschelijk wezen" heeft Scholten's geloof aan de onsterfelijkheid zijn grond. De ontwikkeling namelijk „van den mensch als „zedelijk wezen bevat de indicatiën voor zijn voortdurend „bestaan ook na de ontbinding van zijn tegenwoordig „organisme" (bl. 39). Die *indicatiën* worden gezegd hierin te bestaan, dat in de zedelijke natuur van den mensch eene wet ligt, die hem verpligt tot zelfverloochening; zulke verpligting nu wordt onverklaarbaar, tenzij zelfverloochening ontwikkeling is van ons wezen tot hoogere volkomenheid. Daar verder het gebod tot zelfverloochening somtijds het gebod wordt om te sterven, moet, zal de natuur zich gelijk blijven, ook in het gebod om te sterven

de *indicatie* liggen, dat sterven geene vernietiging maar ontwikkeling des levens is.

Deze arme redenering zal wel niemand overtuigen van Scholten's geloof aan de onsterfelijkheid; integendeel gevoelt iedereen, waarom de hoogleeraar het in 't midden gebragte slechts eene *indicatie*, eene aanduiding of aanwijzing, noemt.

Immers ten eerste: het is waar, dat sterven soms een pligt wordt, en wij begrijpen het ten volle, dat de onsterfelijke ziel dan niet terugbeeft voor een dood, die háár niet treffen kan Maar, vragen we, ons op Scholten's standpunt plaatsend, hoe uiterst zeldzaam en voor hoe uiterst weinigen *dringt* die pligt van sterven? Zijn er niet ontelbaar velen, die sterven alléén omdat zij niet langer kunnen leven? Ligt dan ook in dát sterven de indicatie, dat sterven ontwikkeling des levens is? En, als de onsterfelijkheid der ziel niet vooruit vast staat met de zekerheid van een ander leven, waar het sterven uit pligtbesef door een regtvaardig God met eene eeuwigheid van geluk zal beloond worden, (en dit alles is dwaasheid voor Scholten,) wat wordt dan zulk sterven uit pligt? Is het een bezwijken van het individu onder een noodzakenden natuurdwang? Is het de verbijstering van den dweeper, die zich opoffert voor de verwezenlijking eener idee? Is het een opgaan van den individuelen mensch in de algemeene menschheid? Wij antwoorden niet maar laten S. spreken: „Zoo hebben „de edelsten van ons geslacht, door een hun inwonenden „zedelijken drang genoopt, zich opgeofferd voor de waar„heid, voor de verwezenlijking eener schoone idé, voor „het vaderland, voor de menschheid. Zóó stierf JEZUS" (bl. 40).

Ten tweede: laten we de *indicatie* van S. in hare volle

kracht en waarde gelden, wat bewijst zij? Niet de *persoonlijke* onsterfelijkheid van ieder mensch in het bijzonder, niet dat *ik* en *gij* onsterfelijk zijn; maar dat in de menschelijke natuur, in het „menschelijk wezen" eene aanduiding ligt, welke zich in de edelste exemplaren van die natuur somtijds openbaart, dat de ontwikkeling van het „menschelijk wezen" bij den dood der individuen niet ophoudt. Daarom zegt Scholten, dat de *natuur* het gebod om te sterven oplegt; dat de edelsten van ons geslacht zich opgeofferd hebben, *genoopt door een hun inwonenden zedelijken drang*; dat de *natuur* zich moet gelijk blijven, enz. Dat nu prof. Scholten deze onsterfelijkheid van het „*menschelijk wezen*" erkent en zelfs met alle kracht verdedigt, geven we volgaarne toe; zij is de grondidee der pantheïsterij, waar het *algemeene* blijft en ontwikkelt juist door de verzwelgingen der individuele verschijningsvormen; maar zulke onsterfelijkheid is niet die, welke den gelooven-den en hopenden Christen bij het bezwijken des ligchaams spreken doet: *ik, ik* zal niet sterven. Wij weten zeer goed, dat zulk Christen door het Pantheïsme als een *egoïst* veroordeeld wordt, omdat de zedekunde, welke uit dat stelsel volgt, niets minder dulden kan dan het *willen* IK *zijn* tegenover het algemeene, of, wat voor den pantheïst hetzelfde is, en Scholten herhaalde malen zegt, tegenover God; — maar ondanks die pantheïstische veroordeeling, erkennen en willen wij geene andere onsterfelijkheid dan de persoonlijke, dat is, de onsterfelijkheid van ons IK tegenover elken GIJ en elken HIJ.

Hetgeen wij hier tegen de door S. verkondigde onsterfelijkheid nederschrijven, is zoo waar, dat hij zelf er niet van heeft kunnen zwijgen. Ofschoon hij „nog andere niet „minder belangrijke indicatien" zou kunnen noemen,

bepaalt hij „zich tot dit ééne, wat tevens tot oplossing „dienen moge van eene bedenking, die tegen het geloof „aan de onsterfelijkheid wordt ingebragt. De natuur „openbaart een streven om zich te individualiseren. Dit „zien wij in dat oneindig aantal individuële wezens, „waarin de algemeene natuur zich zelve verbijzondert." Waar toch wel bestaat die *algemeene natuur* VÓÓR en BUITEN de individuen, waarin zij zich nog moet *verbijzonderen?* Waarlijk, „de man der wetenschap" staat ontzettend hoog verheven boven het „alledaagsch menschenverstand"!] „Dit individualiseren is echter bij planten „en dieren slechts een tijdelijk verschijnsel. Het individu „houdt eenmaal op te bestaan, om in de algemeene natuur „te zijner tijd weêr onder te gaan. Zou het misschien, „zoo vraagt men, ook zoo niet wezen met den mensch?" [Neen, zoo vraagt *men* niet, want *men* weet, dat de mensch een schepsel Gods, en niet eene verbijzondering der algemeene natuur is.] „Zou ook hier voortduring en on„sterfelijkheid niet eigen zijn aan het genus, terwijl het „individu te zijner tijd in het genus ondergaat?" (bl. 41.)

Dat is, ofschoon in pantheïstische termen, de kapitale vraag. In plaats van regtstreeks te antwoorden en kortaf te zeggen: *de mensch als individu, als persoon, is onsterfelijk*, leert S., dat „de natuur haar individualiserend „vermogen niet overal in dezelfde mate openbaart", maar dat toch „het streven der natuur naar individualisatie, „overal, maar in de physische wereld nog altijd onvol„komen en in verschillende mate, zigtbaar, ons met regt „vermoeden doet, dat ergens het individuatie-vermogen „der natuur tot zijn volle regt komt" (bl. 42). Dit heeft plaats in den mensch. „In den mensch streeft het individu „als zedelijk wezen naar persoonlijkheid, naar eene eman-

„ cipatie des geestelijken levens van de algemeene physische „krachten en magten der natuur." [Opmerkelijk is hier vooral dat *streven* naar *persoonlijkheid* van het *individu in den mensch.* De vroegere wijsbegeerte meende altoos, dat het menschelijk individu persoon *is*.] „ Dit streven „geeft regt tot het vermoeden, dat hier een proces plaats heeft, waarvan het resultaat zijn zal, dat de geest" [men denke vooral niet aan *de ziel* of „het veroordeelde abstracte *Seelending*"] „zijne individualiteit eens zegevierend „en voor altijd tegen de algemeene natuur zal hand- „haven" (bl. 43).

Uit hetgeen wij hier kort zamentrokken, oordeele men over Scholten's geloof aan de persoonlijke onsterfelijkheid. Dat geloof rust op het *individuatie-vermogen* der natuur; op het VERMOEDEN, dat *ergens* dat natuurvermogen tot zijn volle regt komt; verder op een *streven* van het individu in den mensch naar persoonlijkheid; en dit streven geeft ten laatste regt tot een tweede VERMOEDEN, enz. [1]).

Van *indicatiën* en van *vermoedens* hebben we gehoord; ten slotte nog van eene *hypothese.* De mogelijkheid namelijk der Scholtensche onsterfelijkheid moet worden aangetoond, en dit is geen gemakkelijk werk. Want daar eene ziel zonder ligchaam eene absurditeit is, daar het *Seelending* hoegenaamd niet bestaat, daar de latere wijsbegeerte den mensch begrijpt als eene hoogere eenheid,

---

1) Hoe geheel anders spreekt de Christen! „Daar, in de gewesten „des lichts, zweeft de ziel vrij en onbelemmerd, bevredigt zij hare „zucht naar kennis en volmaking, geniet den omgang met de zalige „geesten, haar op aarde zoo dierbaar, en is in het bezit van God, „haar hoogste goed, onuitsprekelijk zalig, zaliger dan men hier in „het stof bevatten kan. Dit is zeker, zoo zeker als er een God „bestaat, zoo zeker als Jesus Christus leeft. Gods woord spreekt „waarheid; zijne belofte staat vast." (Schrant, t. a. p. bl. 90.)

waarbij de tegenstelling van ziel en ligchaam wegvalt, kan zeker „het menschelijk wezen" of „de geest", die zijne individualiteit handhaaft, niet voortbestaan zonder ligchaam. Waar dat ligchaam van daan gehaald? Het kerkhof is doof voor de eischen der latere wijsbegeerte; en toch, een ligchaam moet voor het „menschelijk wezen" gevonden worden.

De hoogleeraar weet raad; we laten zijne hypothese in haar geheel volgen. De mogelijkheid bestaat, dat het menschelijk wezen, „ook dan, wanneer bij den dood het „organisme, hier voor zijne werkzaamheid noodig, wegvalt, „en in de algemeene natuur wordt opgelost, een nieuw „levensproces aanvangt, en dat het levensbeginsel, dat *uit* „*de aan hetzelve* ten dienste staande stoffen en met behulp „van chemische en physische krachten het aardsche orga- „nisme vormde, in het oogenblik van sterven, op eene „voor onze waarneming ontoegankelijke wijze, misschien „*uit de door de* natuurkunde zelve onderstelde, onzigt- „bare, overal tegenwoordige en alles doordringende aether- „stof een nieuwen vorm zich bereide en daarmede mis- „schien reeds in dit leven bezig is, waarin het zich verder „tot hoogere volkomenheid ontwikkelt" (bl. 44).

Wat een praat: het levensbeginsel vormde het aardsche organisme! bereidt zich in het oogenblik van sterven eenen nieuwen vorm, misschien wel uit de onderstelde aetherstof! is misschien reeds in dit leven daarmede bezig!

Of Scholten's hoorders bij deze passage, waarbij meermalen de taal zelve met weêrzin hare dienst schijnt te leenen, gelagchen hebben, weten we niet. Zooveel is zeker dat de redenaar terstond na de vermelde woorden volgen liet: „Ik weet het, ik spreek hier slechts eene hypothese, „eene mogelijkheid uit, maar men bedenke, dat ook op

„deze mogelijkheid alleen het geloof aan de onsterfelijkheid „niet rust." O neen! het rust bovendien nog op INDICATIËN en op VERMOEDENS; voornamelijk echter op de loochening van het bestaan der ziel als afzonderlijke substantie, en op de hoogere eenheid der latere wijsbegeerte, waarbij de tegenstelling van ziel en ligchaam wegvalt.

Prof. S. beweert, dat zijn geloof aan de onsterfelijkheid op *deugdelijke gronden* rust (bl. 43); maar gij, lezer, die deze bladzijden doorloopen hebt, wat denkt gij van de vraag, die we vooropstelden: gelooft de hoogleeraar Scholten aan de onsterfelijkheid der ziel?

DE REVOLUTIE TE ROME EN IN ITALIE.

Te Rome is de spil der geschiedenis, is de *umbilicus terrae* in zedelijken zin; want daar werd, gelijk weleer 't volk Gods in 't booze Canaän, het Christendom in 't hart des heidendoms gevestigd, plaatste Petrus zijnen zetel, en die zetel, die reeds achttien honderd jaren staat, zal blijven tot het einde der eeuwen.

Het zou derhalve moeijelijk met de groote bestemming van Rome zijn overeen te brengen, indien het heden niet bijzonder bedreigd werd en de golven dezer zoo bewogen wereldzee niet kwamen slaan en breken op de rots van Petrus. Nooit is de Kerk van Christus aangevallen, of de booze vijand rigtte dien aanval tegen Rome, maar al te wel inziende, dat daar bijzonder de strijd moest worden uitgestreden en beslist.

Wij hebben de geschiedenis slechts met vlugtigen blik te overzien, om het gezegde bij onophoudelijke herhaling bevestigd te vinden.

Het bekende woord van Tertulliaan, dat het bloed der martelaren

het zaad is der Christenen, moet wel waar zijn, dewijl het zoo toepasselijk is op Rome, „de moeder en meesteres der Kerken". „Hoe gelukkig is die Kerk," — roept dezelfde Tertulliaan uit over Rome, „in welke de Apostelen *hunne gansche leer met hun bloed* „*hebben uitgestort.*" (De Praescr. c. 36.) De eerste reeks van Petrus' opvolgers is een reeks van Martelaren, en nog getuigen de katakomben, dat, zoo het geloof van Rome door de geheele wereld verkondigd werd, ook nergens meer bloed voor dat geloof vergoten is.

Het tweede tijdperk der Kerk, dat der groote ketterijen genoemd, kon uit den aard der zake een dergelijken nood van Rome niet voortbrengen. Echter de geest der ketterij deed niet minder pogingen, om de Pausen, wier verleiding onmogelijk werd bevonden, ten minste te bedriegen, hen uit hunnen zetel te verdrijven, en den marteldood te doen sterven. Nog de laatste der groote ketterijen, het Monothelisme, deed den heiligen Paus Martinus naar Constantinopel voortsleuren, en den marteldood ondergaan.

De barbaren drongen in Europa voort toen de Pausen reeds vorstelijke magt verkregen, en weder was er geen land of stad die meer dan Rome van hunne woede en van den ketterschen geest, welke hen weldra besmette, te lijden had. Ongeveer drie eeuwen stond het aan hun geweld ten doel. Rome wordt in 462 ingenomen en geplunderd door Genserik, in 484 door Odoacer, in 546 door Totila en in 590 op nieuw belegerd door de Lombarden, daarna in 732 door Luitprand, en nog eens in 796 door Astulf.

Daarna breidt het Islamisme zich uit. Ook diens geweld moest Rome ondervinden. Tot tweemalen komen de Mohammedanen in Italië hunne verwoestingen aanrigten. Zij benaauwen Rome en plunderen de voor de muren gelegen kerken van de HH. Petrus en Paulus. Eerst in 1016 wordt de Apostolische stad voor immer van de Mohammedanen bevrijd.

De Grieksche scheuring, in de negende eeuw uitgebroken, kon wel niet anders dan tegen den Paus gerigt zijn, en op diens toestand grooten invloed oefenen. Maar daarbij is het merkwaardig, hoe zij op Rome nog bijzondere betrekking heeft. Naauwelijks had Constantijn het Christendom bevrijd, of, als door de Majesteit van 't Pauselijk gezag overschitterd en verdreven, week hij uit de

zoo oude en roemrijke hoofdstad, waaraan zooveel belangen hem verbonden, en stichtte Constantinopel, het *„nieuwe Rome"*. Ook na de verdeeling van het Romeinsche rijk onder Arcadius en Honorius, kwam geen keizer meer te Rome zijn verblijf vestigen. Indien dus de H. Petrus, om de grootheid en het gewigt dier stad, er zijnen zetel had geplaatst, werd daarentegen die zetel de reden van de grootheid en 't gewigt derzelfde stad. Met *nieuw Rome* of Constantinopel kon zulks niet gebeuren. De keizerlijke majesteit behoefde niet te wijken voor die des bisschops; maar deze kon van den hofgeest overmeesterd worden. Zoo geschiedde het allengskens, en de eerzucht der Constantinopolitaansche bisschoppen was de voornaamste oorzaak der scheuring die nog duurt.

Europa van barbaren overstroomd, kon slechts door de Kerk geordend en beschaafd worden. Van haar, dat is van Rome, ging die herschepping uit. De Pausen hebben Europa beschaafd. Daar echter de Kerk hare eigene dienaren uit die onwetende en even hartstogtelijke als jeugdige volken verkrijgen moest, volgde weldra een tijdperk, 'twelk men dat der duisternis en des gewelds zou kunnen heeten. Zoowel dus als alle groote bewegingen, moest dit op Rome terugwerken, en de vijand Gods den zetel van Petrus weder aanvallen met die wapenen, welke de tijd hem in handen gaf.

Aan wat hartstogtelijk geweld en oproer viel dan ook Rome ten prooi! Hoevele Pausen werden of door vergif of door meer openlijk geweld verdreven en gedood! waarbij voorzeker het treurigst was, dat een en ander Paus zelf zich door hartstogt vervoeren liet.

Maar ook die beproeving maakte weder voor eene andere plaats. Tegenover dat geweld, die zinnelijkheid en aardsgezindheid ontwikkelde zich een valsch mysticisme, 'twelk dan hier dan daar, dan onder dezen dan onder genen vorm, in de middeleeuwen te voorschijn kwam. Hoe zou Rome, de stad des geestes, dat niet ondervinden? Het geraakte in oproer; bijzonder door den dweepzieken Arnold van Brescia aangespoord, zou het, zoo 't heette, het tijdelijke van 't geestelijke scheidend, zich tot eene republiek hervormen. Die republiek, het behoeft niet gezegd, duurde zeer kort; maar zoo waren de Romeinen in die rigting vervoerd, dat ze, na zich reeds onderworpen te hebben, op nieuw oproerig werden, en hetzelfde spel beproefden.

Maar ondanks alle tegenkantingen gaat onder den invloed der Kerk de beschaving voort. Het keizerrijk, door haar hersteld of liever door haar gesticht, vormt zich meer en meer als eene afspiegeling of nabootsing harer eenheid in de tijdelijke orde, totdat het, dus is de bedorvenheid der menschelijke natuur, zijne eigen grootheid niet kunnende dragen, zich middellijk of onmiddellijk wendt tegen de Kerk die het heeft voortgebragt. Daarmede ontwikkelt zich eene groote oorzaak van rampen voor de volken en beproevingen voor het Godsrijk: de worsteling tusschen Kerk en Staat. Het zou te lang duren, indien wij in meer bijzonderheden aantoonden, hoe dat beginsel des kwaads zich bepaaldelijk tegen den Paus wendt, en zich te Rome zigtbaar maakt. 't Is genoeg hier te herinneren aan den dood van Gregorius IX in ballingschap en de belegering van Rome door Frederik II, eenen Napoleon en meer dan een Napoleon van zijnen tijd.

Met de vorming der koningrijken en staten wordt tevens het nationalisme of het antagonisme der staten onderling geboren. De voorstelling van Ranke, dat de Paus beurtelings steun zocht in Duitschland en in Frankrijk, is niet onwaar, maar het is veel meer waar, dat de Paus bijzonder door den strijd en naijver dezer twee magtige rijken veel heeft moeten lijden. Het zeventigjarig verblijf der Pausen buiten Rome, of wat men de zeventigjarige ballingschap noemt, en waaruit het groote Westersche schisma ontstond, is aan dien strijd van Duitschland en Frankrijk toe te schrijven. Middelerwijl bragt datzelfde nationalisme te Rome een oproer voort. Cola di Rienzi, die bovendien wist gebruik te maken van de toen voor 't eerst herlevende klassieke herinneringen, liet zich tot volkstribuun verheffen, en verkreeg eene dictatoriale magt, ten einde in Rome de oude Republiek te herstellen!

Al die oorzaken van wanorde, die we gezien hebben, vereenigden zich eindelijk in en met het Protestantisme als het algemeen revolutionair principe. Hoe de verhouding en stand der Pausen in Europa allengs geheel daardoor veranderd is, laat zich hier niet met weinige woorden zeggen. Maar er had alweder een bepaald feit te Rome plaats, 'twelk de groote omwenteling ten duidelijkst kenmerkt, en eene profetie is van 'tgeen de Paus niet alleen van de Protestanten, maar van de meest Katholieke volken zal hebben

te verduren. Een leger trok tegen Rome op, behalve uit Spanjaarden en Italianen, grootendeels uit Lutheranen bestaande. 't Is de woedende Lutheraan Freunsdberg, die zich met den verraderlijken hertog van Bourbon en den prins van Oranje [1]) vereenigd heeft, en de talrijkste benden aanvoert. Hij had deze in Duitschland geworven, openlijk verkondigend, dat hij ieder die hem volgde zou rijk maken van de schatten van Rome. Een uit goud en zijde geweven koord 'twelk hij om den hals droeg, duidde zijn doel en voornemen aan. Het moest, dus zeide hij, dienen om den Paus op Turksche wijze ter dood te brengen [2]). Hij zelf stierf intusschen reeds onderweg aan eene beroerte, en ook Bourbon vond zijnen dood bij den eersten storm tegen Rome's muur. Oranje zette dien echter voort, nam de stad in, en nu volgde eene van wreedheden, moord en schanddaden verzelde plundering als zeldzaam eene stad, en zeer zeker Rome van de Ariaansche barbaren niet had ondervonden. Vele historieschrijvers verzekeren, dat bij geen der vroegere plunderingen door Rome ondergaan, zooveel schats werd weggevoerd. Het kostbaar vaatwerk en de kerksieraden waren niet genoeg om de hebzucht van zoo velen te bevredigen. Ieder van wien men slechts vermoeden kon, dat hij over eenige waarde te beschikken had, werd onder aanwending van de schromelijkste folteringen gedwongen daarvan afstand te doen. De meeste burgers kwamen in deze folteringen om, en nog velen stierven daarna van kommer en gebrek. Maar behalve bloeddorst en roof woedde de derde hartstogt, welken wij niet behoeven te noemen. De vrouwen, die bij menigte in de kerken gevlugt waren, bevonden zich daar het minst in veiligheid; want de Lutheranen, verre het grootste deel des legers uitmakend, schenen juist door de heiligheid der plaats tot het bedrijven van allerlei gruwelen te worden aangespoord. De St. Pieterskerk inzonderheid moest daarvan getuigen. 't Was nog te weinig, dat men haar door allerlei misdaad bevlekt had, de graven der Pausen werden opengebroken, om hen, zoo mogelijk, nog na hunnen dood te beleedigen, de gebeenten en overblijfselen der Heiligen uit de kassen gehaald, om ze met voeten

---

[1]) Philibert van Chalon, prins van Oranje.

[2]) Het zijden koord der Turken is evenwel aan een zak gehecht.

te treden, en de Pauselijke kapel veranderde men in een paardenstal.

Nog een trek zoo bijzonder aan de hervorming eigen ontbrak smaad en spotternij. De uitnemende geleerde, Cochlaeus verhaalt [1]), hoe zij ook te Rome zich daardoor kenschetste. De soldaten trokken de kleederen aan van kardinalen, prelaten en priesters, stegen aldus uitgedost op ezels en hielden een optogt of processie door de stad. Gelukkig of ongelukkig vielen hun kleederen van den Paus in handen. Daar werd aanstonds een uit de dolle menigte meê opgetooid, en door de in kardinaalsgewaad gehulde boeven een conclave gehouden waarin de Paus werd afgezet en Luther benoemd tot zijn opvolger.

Zoo heeft de grootste der omwentelingen in 't Christelijk Europa, de hervorming, zich te Rome en omstreken, waar het straks op dezelfde wijze toeging, zeer nadrukkelijk vertoond, en indien in onze dagen sommigen van meening zijn, dat Italië Protestantsch wordt, zal men het wel zeer natuurlijk vinden, dat ook toen eene dergelijke verwachting ontstond. Het Roomsch Babel scheen zijn val nabij.

We noemden de hervorming de grootste der omwentelingen in 't Christelijk Europa. Het wordt, om hier het historiesch proces ter zijde te laten, genoegzaam daardoor bevestigd, dat de omwentelingsgezinden of revolutionairen de omwenteling, in 't laatst der vorige eeuw bij uitstek dus genoemd, steeds als verdere ontwikkeling van 't Protestantisme beschouwen, en van den anderen kant de Protestanten vol sympathie zijn voor al wat revolutionair en oppositie tegen 't gezag is. Er was dus niet anders te verwachten dan dat deze voortgezette ontwikkeling van 't Protestantisme zich bijzonder te Rome deed gevoelen; en dat daar weder de Republiek werd uitgeroepen, Pius VI in ballingschap stierf, en Pius VII slechts na nog grooter lijden in zijne hoofdstad terugkwam, waren zeer natuurlijke, dat is, met de omstandigheden overeenkomstige gebeurtenissen.

Eindelijk heeft in onze dagen hetzelfde plaats. Na eenige terugwerking, heeft de revolutie haren loop vervolgd, en er gebeurt slechts wat er gebeuren moet: bij den opgestoken storm in deze

---

[1]) De act. et script. Luth. a. 1527, p. 167.

wereldzee wordt de rots van Petrus, daar midden in geplant, het meest door de golven geslagen; Rome is weder het mikpunt van alle krachten des kwaads.

Het is dan wel verklaarbaar, dat de Katholieken, hoe bekommerd, toch omtrent de laatste uitkomst volkomen gerust zijn. Zij gelooven, zij kennen de goddelijke belofte, en we hebben het gezien, de eeuwen hebben, gehoorzamend aan Gods wil, dien op steeds in 't oogloopender wijze vervuld. Geen beweging, geen beginsel van wanorde is in de geschiedenis opgekomen, of de schok zette zich tot Rome voort; maar ook telkenmale verscheen het teeken des verbonds te midden der stormen, en ieder die oogen had om te zien kon het onherroepelijk woord in de wolken lezen: „Gij zijt Petrus, en op deze steenrots zal Ik mijne Kerk bouwen, en de poorten der hel zullen tegen haar niet vermogen."

Maar indien hetgeen er met Rome gedurende eene geschiedenis van achttien eeuwen is voorgevallen, ons geloof zoozeer bevestigt, en ons troost in onze bekommering, we zijn daarmede niet gerustgesteld omtrent de duur en grootheid der beproevingen welke de Kerk zal moeten te boven komen. In dit opzigt, waarom het te ontveinzen, zijn wij geenszins gerust. Wanneer wij ons slechts bij Italië bepalen, vinden we veel dat de verwachte zegepraal doet voorkomen óf als nog niet nabij óf als slechts door zware rampen te bespoedigen, en slaan we den blik over de geheele revolutionaire beweging onzer dagen, dan vinden we daarin iets *Italiaansch*, dat ons — mogen we ons bedriegen! — het ergste doet vreezen.

(*Vervolg hierna.*)

VERSCHEIDENHEDEN.

VOLSLAGEN ONGELOOF.

De *Tijdspiegel* beoordeelt in zijne jongste aflevering het onlangs verschenen werk van kapitein Weitzel, getiteld: „Batavia in 1858, of schetsen en beelden uit de hoofdstad van Neêrlandsch Indië". In 't verslag, dat genoemd maandschrift er van geeft, werd onze aandacht getrokken door hetgeen en schrijver en beoordeelaar over Indië „op het punt van godsdienst" zeggen. Beiden hebben niets dan lof over voor eene onverschilligheid in het godsdienstige, welke niets anders dan volslagen ongeloof is. Of men Jood, Mohammedaan of Christen zij, dat is om 't even. Vergalt men in 't moederland elkaâr het leven, „wegens verschil van meening over allerlei droomerijen", niet aldus in het gelukkig Indië. Daar vallen de doppen van de oogen, men kent er geen verschil van godsdienst meer, en alle onverdraaagzaamheid is daarmede van zelf uit het hart geweken.

Ziehier wat de *Tijdspiegel* te lezen geeft: „Met grond roemt kapitein Weitzel de heilzame verdraagzaamheid der Europeanen, voornamelijk op het punt van godsdienst. Daardoor verheft de Europeaan in Indië zich verre boven zijn broeder in Nederland. Gij zult uwe geboortestad verlaten, behebt met alle vooroordeelen tegen iemand van eene andere geloofsbelijdenis, met terughouding in uw omgang met een katholiek als gij protestant zijt, met walging voor een israëliet als gij u christen noemt, met afgrijzen voor een heiden of mahomedaan, waarom? omdat gij die vooroordeelen van kindsbeen ingezogen hebt, in den naauwen kring waarin gij werdt opgevoed. Maar ter naauwernood hebt gij dien kring overschreden, uw horizon vergroot, uwe blikken op een ruimer tooneel rondgeslagen, of de doppen vallen u van de oogen, en de onverdraagzaamheid wijkt uit uw hart. Gij gevoelt u ligter en beter;

gij zijt in staat zonder achterdocht uw medemensch te achten voor zijne persoonlijke waarde, gij behoeft niet te huiveren uwe sympathie te toonen die ge zorgvuldig zoudt onderdrukt hebben als die groote slagboom, verschil van godsdienst, nog bestond, en de gedachte er aan bij al uwe handelingen heerschte. Spoedig betreurt ge de oneenigheid, die uwe vrienden in het moederland het leven verbittert, en het wordt dan wel een beklagenswaardig vooruitzigt, zoo als de schrijver zegt, zijn ouden dag te moeten doorbrengen onder lieden, die elkaâr het leven, wegens verschil van meening over allerlei droomerijen, vergallen."

Was hier sprake van verdraagzaamheid tusschen Onkatholiek en Katholiek in het *burgerlijke* leven alleen, we zouden den rondborstigen kapitein voor zijne goede meening kunnen toejuichen, maar niet toegeven, dat men om verschil van godsdienst "niet in staat is *zonder achterdocht* den medemensch te achten voor zijne persoonlijke waarde". Dat moge bij vele Onkatholieken het geval zijn, bij alle toch zeker niet. En hoe een ijverig Katholiek een ijverigen Protestant openlijk "zonder achterdocht in zijne persoonlijke waarde" weet te huldigen, heeft, om een jongst voorbeeld te kiezen, nog zeer onlangs de heer Alberdingk Thijm ten opzigte van Mr. Isaäc da Costa overvloedig getoond [1]). De welbekende Katholieke schrijver teekent daarbij in een aan zijne beschouwing voorafgaand woord deze hier ter zake doende bijzonderheid aan: "Het was mij hoogst welkom, door de geachte [Katholieke] Redaktie van den "Tijd, N.-H. Courant," te worden aangezocht, om in haar blad, en als uit haren naam, eene beschouwing in te stellen over den edelen dichter, dien we den 3e dezer maand [Mei] naar het graf vergezeld hebben."

Maar blijkbaar is hierboven geene gepaste verdraagzaamheid in het maatschappelijk leven bedoeld: het geldt de tegenstrijdigste godsdiensten van Jood, Mohammedaan en Christen, en een verschil van meening op dat punt, een "verschil van meening over

---

[1]) Men zie het dezer dagen verschenen geschrift: "Mr Isaac Da Costa. Enkele trekken van 's dichters charakterbeeld, door Jos. A. Alberdingk Thijm, van de ridderorde des H. Gregorius. — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen. 1860."

allerlei droomerijen" te betitelen, — dat kan al wat in één God en één Middellaar gelooft, dat kan een Katholiek niet "dan met walging", niet dan "met afgrijzen" aanhooren — dat is geene verdraagzaamheid, maar de grofste onverschilligheid en volslagen ongeloof.

EEN PAAR BOKJES.

Een bokje zooals Protestantsche schrijvers er meer maken — men zie slechts onze vorige aflevering — vonden we in den *Recensent*, n°. 6 jl. Daar vertelt P. J. Andriessen in een jammerlijken parallel tusschen Joost van den Vondel en Isaäc da Costa, dat Vondel "zich "op zijn kortstondig ziekbed de sakramenten van zijn toenmalig "kerkgenootschap (het laatste Oliesel) liet toedienen."

Voor hoeveel sakramenten ziet de geleerde heer Andriessen het ééne Laatste Oliesel aan? Wanneer een Katholiek op zijn ziekbed de laatste HH. Sakramenten verlangt, bedoelt hij daarmede, behalve de Biecht en het genoemde H. Oliesel, ook het H. Sakrament des Altaars, maar dat hij dan, op den overtogt naar de eeuwigheid, ontvangt als eene reis- of teerspijze, niet "reispenning", naar de bespottelijke vertaling van Dr. Diest Lorgion (in zijn *Bonifacius*, bl. 43), die blijkbaar met den geëigenden term *Viaticum* geen weg wist. — Had de heer Andriessen zijne gedienstige uitlegging in haakjes maar voor zich en daarmede zijn fatsoen gehouden!

In 'tzelfde nummer, het moge hier gezegd, speelt hij ook den dichter, en kweelt heel huiselijk en aandoenlijk van een "houten koffijblaadje", waar te voren twee kopjes of koffijkommetjes op stonden, en nu — maar één!.... och! och!....

Een ander bokje. — In eene voorlezing over Natuur en Evangelie, geplaatst in de *Vereeniging* van Mei jl., weet de Wassenaarsche predikant L. J. van Rhijn spotachtig te vertellen, dat "het standbeeld van den H. Januarius, den patroon van Napels, jaarlijks op zijn feestdag geregeld uit den voet bloedt", en verre verwerpt hij zulke "*karikaturen*" van het "ware wonderge-

loof." Doch alvorens onze al te ligtvaardige dominé iets uit de hoogte als "karikatuur" bespot en verwerpt, moest hij zeker weten wat er van de zaak zij. Hij heeft eenvoudig overgeschreven en zijnen zegsman te onvoorwaardelijk vertrouwd. Bij een ooggetuige, die zelf het wonder zag, bij den gansch niet ligtgeloovigen Leuvenschen hoogleeraar J. David, kan de predikant vernemen, waarin eigenlijk het wonder bestaat. Bij sommige gelegenheden namelijk en gewoonlijk op den feestdag van den H. Januarius, en onder zijn feestoktaaf, worden het hoofd en het in twee kleine fleschjes bewaarde bloed diens Martelaars op het kooraltaar tegenover elkaâr geplaatst.

"Alsdan gebeurt iederen keer" — zoo verhaalt genoemd ooggetuige — "het Mirakel, daerin bestaende dat het bloed, hetwelk "anders droog, donker-bruin van kleur, en als een brokkelige "aerdstof in de fleschjes zich vertoont, op eens begint te vloeijen, "even alsof het daer aenstonds uit de aders van een levend mensch "gestraeld was." De verdere omstandigheden en bijzonderheden alsmede prof. David's kritische bevestiging van dit wonder, 'twelk sedert eeuwen en voor millioenen getuigen, meermalen 's jaars te Napels geschied is, kan Ds. van Rhijn vinden in des heeren Alb. Thijm's *Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken* van 1853, bl. 147—157. Men begrijpt ligtelijk, dat we, om van alle ander gezag te zwijgen, eer geloof hechten aan een ernstig ooggetuige, die onderzocht en zag, dan aan een loszinnig naschrijver, die spot met een verdraaid feit, met een wonder, dat door geen Katholiek, aldus wordt voorgesteld. Zoo Ds. van Rhijn weder op "karikaturen" wil smalen, zou hij nu met zich zelven kunnen beginnen.

SPROKKELINGEN.

WAT DE SYNODE DER NEDERL. HERV. KERK DOET. — De orthodoxe Zevenberger predikant J. G. Verhoeff geeft op deze vraag in de laatste aflevering der *Vereeniging* dit vrij sarkastiesch antwoord: "Terwijl onder het oog der Synode het goddelijk gezag der H. Schrift wordt vertreden, onze christelijke feesten van hunne gewigtige, dierbare, vertroostende beteekenis worden beroofd, en

de apostolische berigten over de geboorte, de opstanding, de hemelvaart van onzen Heer worden verlaagd tot vrome mythen van lateren tijd, besluit de Synode *van die verschijnselen op godgeleerd gebied aanteekening te houden in hare jaarboeken, ten bewijze dat geen enkel verschijnsel aan hare aandacht ontgaat!*"

Het opmerkelijk voorval in de Synode, waar de predikant Verhoeff meer bepaald op doelt, brengen we later ter sprake.

ALGEMEENE ZENDELINGS-VERGADERING. — Van den 19—23 Maart heeft er, naar dezelfde *Vereeniging* meldt, te Liverpool eene algemeene conferentie der vele zendeling-genootschappen van Groot-Brittanje plaats gehad. Daar waren 108 leden aanwezig, welke de volgende genootschappen vertegenwoordigden: het genootschap der vereenigde Presbyteriaansche kerk, der gevestigde kerk, en der vrije kerk van Schotland; dat der Engelsche kerk, dat der zending in Turkije; het Londensche, het Moravische, Baptistische en Wesleyaansche; het genootschap van de Presbyteriaansche kerk in Ierland, het Methodistische-Calvinistische van Wallis, dat van Zuid-Amerika, het Baptistiesch jongelieden-hulpgenootschap, het genootschap ter opvoeding in Hindostan. — Voor *inwendige* zending: het Traktaatgenootschap, het Calvinistiesch genootschap van Wallis, het Anglikaansch koloniaal genootschap voor de kerken en scholen, het Britsch en Buitenlandsch Bijbelgenootschap. — Uit den vreemde waren er het Bazelsche en Amerikaansche Baptistische Zendelinggenootschap vertegenwoordigd. Men heeft daar gehandeld over de uit- en inwendige zending beide: over de noodzakelijkheid voor de zendelingen van zich naauw bij de inboorlingen aan te sluiten en hunne taal volkomen meester te worden; over de noodzakelijkheid van in de geëvangeliseerde landen den bijbel en godsdienstige boeken te vertalen; over het gebruik der inlanders als hulpzendelingen; over de opvoeding, de scholen, de beste leermethoden, enz. enz. Vele zendelingen deelden bijzonderheden over hunnen arbeid meê. Zoo berigtte de sekretaris der zending in Turkije, dat de vele door het genootschap aldaar opgerigte scholen thans 450,000 kinderen tellen. Te Constantinopel alleen zijn 396 scholen, die door 22,700 kinderen worden bezocht! — Drie dagen lang heeft de conferentie driemaal daags vergaderd; den

vierden dag heeft zij hare werkzaamheden overzien en 's avonds eene openbare vergadering gehouden onder leiding van graaf Shaftesbury.

EEN CHINESCHE BIJBEL MET NIEUWE KARAKTERS. — Het evangelie van den H. Matthaens, dat door Lechler in een der Chinesche dialekten is overgezet, ligt thans ter perse. 't Is, zegt evengenoemd maandschrift, het eerste werk, waarbij niet van de zoo moeijelijke karakters van het Chinesche letterschrift, waarin elk woord eene afzonderlijke figuur behoeft, gebruik is gemaakt, maar van het alfabet, door Lepsius uitgedacht, uit Latijnsche letters bestaande, waarbij een zeker aantal andere teekenen zijn gevoegd, en dat voor alle talen zal kunnen gebezigd worden.

AALMOEZEN VOOR LIEFDEWERKEN. — Voor het groote liefdewerk ter *Voortplanting des geloofs* is in 1859 in alle Katholieke landen ingezameld de aanzienlijke som van *f* 2,485,631.55; — voor het meer beperkte liefdewerk der *Heilige Kindschheid* de betrekkelijk zeer aanmerkelijke som van *f* 584,841. — De opbrengst der bijzondere landen vindt men vermeld in n°. 182 der *Kerkelijke Courant.*

CORRESPONDENTIE.

Het onlangs ingezonden stukje van C. H. uit A. kan om verschillende redenen niet geplaatst, en bij onze Uitgevers teruggevraagd worden.

EINDE VAN HET ZEVEN EN DERTIGSTE DEEL.